

E 2 15/5 : 29

F

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXV

SZERKESZTI
SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1933

MAGYAR NYÉLVJÁRÁSOK

XXV

**SZERKESZTETTE
SEBESTYÉN ÁRPÁD**

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1983

**A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE**

© *Kálmán Béla, 1983*

ISSN 0541-9298

Kálmán Béla hetvenéves

*Ebből az alkalomból köszöntik tanítványai
és munkatársai*

Kötetünk a fenti okból eltér szokásos beosztásától, és csak ünnepeltünknek ajánlott dolgozatokat közöl. Az évkönyv jellegből, a terjedelem korlátaiból következik, hogy a szerzők sora csak a debreceni egyetemi munkatársak közül állt össze: tágabb körű szervezésre nem nyílt lehetőség. Meggyőződésünk azonban, hogy velünk együtt még nagyon sok hazai és külföldi nyelvész és nem nyelvész szakember, tanítvány, munkatárs, olvasó kíván ünnepeltünknek jó egészséget, hosszú életet és további tudományos eredményeket.

Kálmán Béla hetvenéves

Nehéz feladatot vállalna magára, ha valaki Kálmán Béla munkásságáról számvetést akarna készíteni: hiszen talán egész mai magyarországi nyelvtudományunkban nem akadna még egy tudós, akinek működése olyan szerteágazó, változatos, sokszínű lenne, mint az övé. Számvetésre — hála a sorsnak — nincs is szükség, hiszen a most hetvenedik születésnapját ülő Kálmán Béla életműve bármilyen gazdag is, nem teljes, nem befejezett, nem lezárt: munkásságának évről-évre állított listája ma is a bővülés jegyeit mutatja, nem a gyérülését. A születésnapi méltató feladata így „csupán” annyi, hogy — több mint harminc évi folyamatos és harmonikus együtt munkálkodás alapján — néhány krétavonással próbálja jellemezni a tudóst és az embert.

1. Kálmán Béla 1913. február 28-án született a Sopron megyei Lakompak községben. Alig 14 éves volt, amikor erdőmérnök édesapja meghalt, nyolcgyermekes családot hagyva magára. Képzeltető, milyen nehéz körülmények között kellett helytállnia a szombathelyi gimnazistának, hogy el ne veszítse esélyét a továbbtanulásra.

Az egyetemet francia—német szakon kezdte a budapesti Eötvös Kollégium diákjaként. Később a németet elhagyva a magyar szakot vette fel. Gom-bocz Zoltán tanítványa lett, az ő hatására kezdett foglalkozni finnugor nyelvészeti kérdésekkel. Még egyetemi ideje alatt egy egész évet tölthetett ösztöndíjasként Észtországban. Nagy lelkesedéssel, rohamtempóban sajátította el az észt nyelvet; tudását máig frissen tartja, sőt fejleszti. 1936-ban szerzett magyar—francia szakos tanári oklevelet. Végzés után különböző gimnáziumokban tanított, legtovább az Érsekújvári Állami Gimnáziumban (1939—44). Három háborús év, katonáskodás és hadifogság után a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán dékáni titkári állást kapott, s egyben lehetőséget, hogy megbízott előadóként nyelvészeti órákat is tartson. Rászolgált erre a lehetőségre, hiszen a legzavarosabb időkben is folyamatosan alkotott, publikált, sőt 1938-ban bölcsészdoktori címet is szerzett. (Értekezése „Obi-ugor állatnevek” címen jelent meg: MNyTK. 43. sz. Bp., 1938.)

1949-ben a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lett, majd 1952-ben kinevezést nyert a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékére. Itt — ahogy éppen Kálmán Béla szokta emlegetni tré-

fásan — a Bárczi Géza Budapestre távozásával olyan nagy űr keletkezett, hogy betöltéséhez két professzor kinevezése vált szükségessé. Valójában ekkor kapott külön professzort, önálló státust az egyetem finnugor tanszéke (vö. JAKAB L.: MNyj. XXII, 81 kk.; KERESZTES L.: uo. 95 kk.). Kálmán Béla élete, munkája ettől kezdve szorosan összeforrt a tanszékkel, az intézettel — ahogyan a finnugor és magyar nyelvészeti tanszék egyesítését máig nevezzük —, illetőleg a karral, az egyetemmel és Debrecen városával.

2. Kálmán Bélát, és vele párhuzamosan Papp Istvánt Bárczi Géza ajánlotta a debreceni egyetem finnugor és magyar nyelvészeti tanszékére. Igaz, először fordítva: Kálmán Bélát a magyar nyelvészet professzorának jelölte, majd a Zsirai Miklóssal való konzultációk során fordították meg a két pályázót (vö. JAKAB: i. m. 88) azzal, hogy Kálmán Béla magyar nyelvésznek is jó meg finnugornak is.

Valóban alkalmas volt-e az alig 40 éves Kálmán Béla bármelyik katedrára? — Ha egy pillantást vetünk 1934 és 1952 közötti publikációira, meggyőződhetünk róla, hogy Bárczinak tökéletesen igaza volt: az akkor már 18 éve publikáló Kálmán Béla olyan széles körben művelte a nyelvtudomány legkülönbözőbb területeit, hogy szinte bármilyen nyelvészeti katedrát rá lehetett volna bízni. Nézzünk egy pár példát rá!

A finnugrisztika körébe vág bibliográfiájának legelső tétele: a *szül* általnév vogul megfelelőjéről (MNy. XXX, 103—4); ez irányú érdeklődését jelzik könyvismertetései (TRÓCSÁNYI, N. SEBESTYÉN, WEÖRES, FAZEKAS, MURAKIN stb.). Ide tartozik már említett doktori értekezése az obi-ugor állatnevekről. Írt a finnugor őshaza kérdéséről (1940. évi bibliográfia!), a finn és észti nyelvújításról (1948), a denevér vogul nevééről (1940), obi-ugor madárnevekről (1949), Reguly Antal munkásságáról (1943) stb. Az sem csekély súllyal nyom itt a latban, hogy az akadémia megbízásából már 1949 óta dolgozott a *Munkácsi vogul népköltési gyűjteményének* kiadásán, sőt a III/2. kötet 1952-ben meg is jelent.

A magyar nyelvészetben belül legkorábban a nyelvjáráskutatás iránti érdeklődés bontakozott ki Kálmán Béla publikációiban. A Felsőőr vidéki te-repmunkáról, az ottani növénynevekről már 1937-ben írt, majd a gyűjtés elvi, módszertani kérdéseit teszi szóvá (1941). Alaposságát és módszerét tekintve is mintaszerű munka az önállóan megjelent „A bősárányi gyékényszöveg és szókincse” (1942). Előre mutató a magyar nyelvatlasz ügye iránti érdeklődése. A Bárczi-féle Mutatvány-kötetben jelent meg a Nyitra—Zsitva vidéki gyűjtése (1947), de többször ad hírt a nagy magyar nyelvatlasz kérdéseiről is (1950), belehelyezve azokat a nemzetközi atlaszmunkálatok folyamatába. Rendkívül fontos volt az a felmérése is, amelyben a nyelvjáráskutatás országos helyzetét tárja fel: *Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai* (1949/A).

Innen már csak egy lépést kellett megtenni a nyelvjárástan egyetemi tankönyvének megírásáig (1951/A).

Nyelvtörténeti kutatásai szervesen fejlődtek ki a nyelvjárási gyűjtésekből: a *hany*, *hatag*, *Veresztvény* (1944) szómagyarázatokat hosszú sorban követik a többiek: *lódarázs*, *gödő* (1947); *geburnus*, *pipölle*, *hars* (1949); *babos*, *pirhács* (1950) stb. Ezen a területen is gyorsan eljut az egyedi problémáktól az elvi kérdésekhez, általánosítható tanulságokhoz: 1949-ben szép tanulmányt ír latinos szavaink *s*-ezéséről; 1950-ben a párhuzamos szóátvételek kérdéséről; stb.

A nyelvművelés kérdései egyetemista kora óta foglalkoztatják Kálmán Bélát. A *Magyarosan* folyóiratnak 1936-tól fennállása végéig folyamatosan munkatársa volt: tucatnyi írása jelent meg itt magyar nyelvhelyességi kérdésekről. De nem mulasztotta el a rokon nyelvek hasonló problémáinak megismerését sem (1935—36), hiszen azok tanulsága is hasznos lehet.

Ha a fentiekhez még azt is hozzá vesszük, hogy megindultak névtani publikációi is (Négyes név a Komárom megyei Martosról — Tulajdonnevekből lett köznevek — mindkettő 1948-ban), amelyek a konkrét vizsgálódást történeti és elméleti keretek közé emelik, elvi kérdéseket feszegetnek, meggyőződhetünk róla: a 40 éves Kálmán Béla debreceni finnugor nyelvészeti professzor-rá való kinevezése teljes mértékben indokolt volt. Személyében minden feltétel együtt volt ahhoz, hogy a sokoldalú egyetemi oktató-nevelő és tudományos munka követelményeinek magas szinten megfeleljen.

3. Azóta több mint 30 év telt el. S az idő fényesen bizonyította: Bárczi és a javaslatát elfogadó szervek választása helyes volt: Kálmán Béla termékenyen művelte és műveli minden addigi kutatási területét, egyre magasabb színvonalra emelkedik, sőt új területeket hódít meg tevékenysége számára.

Helyzetéből adódóan természetes, hogy kutatási energiáinak legjelentékenyebb részét a finnugor nyelvészeti témák kidolgozására fordította. Érdeklődésének középpontjában továbbra is a vogul maradt. Alig három évvel debreceni kinevezése után — az egyetemi oktatás elősegítése céljából — megjelentette az első vogul tankönyvet az *Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek* sorozatban: „Manysi nyelvkönyv” (Tankönyvkiadó. Bp., 1955. 60 l.). Már további két év múlva megvédte akadémiai doktori értekezését, amely németre fordítva jelent meg: „Die russischen Lehnwörter im Wogulischen” (Akadémiai Kiadó. Bp., 1961. 327 l.). Újabb két év múlva megjelent Munkácsi hagyatékának általa gondozott negyedik kötete: „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV. kötet 2. rész” (Fejezetek az obi-ugor népköltészetből. Akadémiai Kiadó. Bp., 1963. 314 l.) és még ugyanebben az évben az egyetemi tankönyv új formája: „Chrestomathia Vogulica” (Tankönyvkiadó. Bp., 1963. 124 l. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek). Az előző tankönyv tapasztalatait felhasználva saját, 1957—58-as tanulmányútján készített gyűjtéseire alapozza könyvét, de

közül Munkácsitól való szövegeket is. A külföldi felhasználás elősegítésére párhuzamosan magyar és német szöveggel látta el a kézikönyvet, melynek további sikerét bizonyítja az, hogy nemsokára angol fordításban is megjelentették: „Vogul Chrestomathy” (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 46. Mouton, The Hague. 1965. VIII + 139 l.).

Ugyancsak az egész nemzetközi vogul nyelvészeti kutatás elismerését váltotta ki az a műve, amelyben saját leningrádi adatközlőktől felvett vogul szövegeit adta közre: „Wogulische Texte mit einem Glossar” (Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 353 l.). Érdekes erről idéznünk egyik ismertetőjének, GULYA JÁNOSNAK a szavait: „A szövegek jelentősége messze túlnő nyelvészeti felhasználhatóságuk keretén. Még azon is, hogy egyes darabjai unikumok, egyes vogul nyelvjárások egyetlen reprezentánsai. Legalább ilyen értékes az a sajátosságuk, hogy bemutatják és szinte átfogják az egész, mai, élő vogul kultúrát, a mitológikus meséktől a modern hétköznapi világának a sokszor egyszerű formákba öntött tükrén keresztül egészen a magas rangú irodalomig (Sesztalov, részben Vahruseva) s ezzel új, bő anyagot szolgáltatnak számos tudományagnak.” (NyK. LXXXI, 404).

Hogy Kálmán Béla mennyire nem szűken értelmezi a finnugrisztika fogalmát, arra további önálló kötetei hozhatók fel például. A vogul népköltészetnek a nagyközönség számára talán még sehol sem adták ki olyan gazdag gyűjteményét, mint a „Leszállt a medve az égből” című kötet. Ennek anyagát válogatta, a nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket is Kálmán Béla írta (Európa Kiadó. Bp., 1980. 537 l.). A tudománytörténet körébe vág „A múlt magyar tudósai” sorozat X. kötegében Munkácsi Bernát életművének értékeléséről írt könyvecskéje (Akadémiai Kiadó. Bp., 1981. 180 l.).

A fenti hét önálló kötet — az új kiadásokat, átdolgozott változatokat, idegen nyelvű fordítást nem is számoltuk be — kellően érzékelteti Kálmán Béla rendkívüli termelékenységét, aktivitását. Munkásságával a debreceni finnugor tanszéket a nemzetközi vogulisztika központjává fejlesztette. És tegyük hozzá: már a nyomdában van a legújabb műve: „Munkácsi Bernát vogul szótára”, a hagyatéék e fontos részének német, magyar, orosz értelmezésekkel ellátott anyaga (a szótárról előzetes tájékoztatót, illetőleg mutatót találhatunk a szerző tollából évkönyvünk XXII. kötetében és a *Nyelvtudományi Közlemények* 1980-as számában).

Nincs terünk rá, hogy az önálló kötetek után Kálmán Béla vogul, illetőleg egyéb finnugor tárgyú tanulmányainak, cikkeinek három évtizede gazdagon sorjázó termését részletesebben számba vegyük. Csupán arra szorítkozunk, hogy néhány fontosabb, számára kedvesebbnek látszó területre rámutassunk — a rövidség kedvéért néha csak évszámokkal utalva a csatlakozó részletes bibliográfia megfelelő helyére, ahol a tanulmányok lelőhelye megtalálható.

Szófejtésekkel, a finnugrisztika legklasszikusabb tudományos műfajával természetesen sokat foglalkozott Kálmán Béla is. Ez annál is indokoltabb, mivel a vogul legközelebbi rokon nyelvünk, az itt nyerhető tanulságoknak magyar nyelvészetileg is nagy a jelentőségük. Vogul — vagy még inkább obi-ugor szófejtések sorozatait találjuk bibliográfiájában: NyK. LIV, 254—8; LVI, 274—6; UAJb. XXXI, 140—8; NyK. LXI, 350—8; LXIV, 347—51; LXVII, 322—3 stb.

A szövegek közlések fontosságára jól rámutatnak GULYA JÁNOS fentebb idézett szavai. A Munkácsi-féle köteteken túl Kálmán Béla mindig törekedett arra, hogy helyszíni élőnyelvi hangszalagfelvételekkel gyarapítsa a vogulisztika számára feldolgozható friss nyelvi nyagot. És bár vogulföldre, sajnos, nem juthatott el, Leningrádban élő, anyanyelvüket jól beszélő adatközlőktől tekintélyes mennyiségű szöveget vett fel és közölt (vö. a már említett önálló köteteken túl: „Manysi szövegmutatványok”: NyK. LXII, 23—32; „Chanti szöveg”: uo. 338—40; „Két szigvai vogul elbeszélés”: uo. LXX, 139—53; „Északi vogul szövegek”: uo. LXXVI, 119—34 stb.

A vogul szókincset érő orosz hatással kimerítően foglalkozott „Die russische Lehnwörter im Wogulischen” című kötetében. Természetes, hogy e kérdés részleteit, illetőleg visszaját: az oroszba bekerült vogul szavakat sem hagyta figyelmen kívül: „Obi-ugor elemek az orosz nyelvben” (NyK. LIII, 153—71; vö. ALH. I, 249—72; „Tatár jövevényszavak a vogulban” (NyK. LXXXIII, 43—55) stb.

A grammatikai rendszer kérdéseihez gyorsan elvezetik Kálmán Bélát a szövegek és szófejtések: mihelyt elegendő konkrét vizsgálatra támaszkodhatik, nem mulasztja el az elméleti, általánosítható tanulságok levonását. Alapos magyar nyelvészeti ismeretei gyakran készítetik arra, hogy valamely magyar történeti, rendszertani kérdés vogulbeli helyzetét megvizsgálja. Íme egy néhány kiragadott téma: „A szókezdő mássalhangzó-torlódás föloldása a manysiban” (NyK. LV, 262—5); „Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban” (uo. LVII, 112—23); „Die Auslautsvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen” (UAJb. XXVIII, 254—8); „A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből” (NyK. LX, 409—13); „Über die wogulische Schriftsprache” (UAJb. XXXIV, 128—33); „Die bejahende Antwort in den obugrischen Sprachen” (FUF. XXXV, 189—217); „Das reduzierte Vokalphonem im Wogulischen” (1965); „Eine Kongruenz-Erscheinung im Wogulischen” (FUF. XL, 66—73); „Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen” (MSFOu. 150. sz. 144—50); „Van-e labio-palatoveláris mássalhangzó-fonéma a vogulban?” (NyK. LXXVIII, 359—63) stb.

A nemzetközi finnugrisztikával való együttthaladás nemcsak abban mérhető le, hogy Kálmán Béla a hazain kívül a legkülönbözőbb külföldi fórumokon vesz részt és publikál, hanem abban is, hogy szorosan követi a külföldön megjelent szakirodalmat. Nem tartja rangon alulinak a könyvismerte-

tést: érdeklődési körének minden jelentős kiadványát bemutatja, szövegközléseket, monográfiákat, folyóiratciköteket, szótárakat. Bibliográfiájának ismertetés rovatában a nemzetközi finnugrisztika — főleg obugrisztika — minden fontos személyiségének neve előfordul: Sauvageot, Rombandeewa, Kanisto, Liimola, Balangyin, Vahruseva, Saaresté, Fokos, Lavotha, Virtaranta, Nissilä, Décsy, Mägiste, Lakó, Hajdú, Veenker, Radomski-Brachwitz, Plöger, Pirotti, Honti stb.

Külön szint, fontos területet jelentenek Kálmán Béla működésében az irodalmi fordítások. A klasszikus finnugrisztikában mindig fontos nyelvészeti bázisul szolgáltak a népköltészeti gyűjtemények, amelyeket a XIX. századi kutatók halmoztak fel. Itt azonban nem csupán a nyelvi jelenségek tárházaként jelenik meg a vogul népköltészet, hanem irodalomként, amely önmagában is művészi élményt kínál olvasóinak, ha műfordításként kezünkbe vesszük. A „Leszállt a medve az égből” kötetén kívül is számos közleményben találkozunk Kálmán Béla ez irányú munkáival: műfordításokkal és nyersfordításokkal, amelyekből a költői változatok születtek. A vogulon kívül sokat fordít észtből is: lefordította *E. Vilde* egyik regényét, számos novellát és kisregényt különböző gyűjteményes kiadások számára. Megjelent egy finn novellafordítása is.

Számos nyoma marad Kálmán Béla tudományos közéletben való működésének is. Szinte minden hazai és nemzetközi rendezvénynek résztvevője, szereplője, hozzászólója, vitavezetője. Ebben a tekintetben is fáradhatatlan. A tudós körökben való közkedveltségét, emberi közvetlenségét tükrözik például megemlékezései, a pályatársakról szóló méltatásai, értékelései. Ilyen jelleggel írt például a következőkről: Budenz József, Beke Ödön, Hunfalvy Pál, Munkácsi Bernát, Fokos Dávid, Bárczi Géza, N. Sebestyén Irén, V. I. Litkin, Lauri Hakulinen, Julius Mägiste, Papp István, Pais Dezső, Matti Liimola, Lakó György, Andrássyné Kövesi Magda, Pápay József, Gombocz Zoltán, Sajnovics János stb.

A fentiek alapján az összegezés szándéka nélkül is elmondhatjuk: nem mindennapi teljesítmény az, amit Kálmán Béla a magyar és nemzetközi finnugrisztika tudományában elért. Pedig ez még korántsem meríti ki működésének területeit.

4. A magyar nyelvészet mezején legnagyobb parcellát talán a nyelvjárás-kutatás területén vállalt. Ezt kora ifjúságától fogva műveli lankadatlan szorgalommal és eredményességgel. A szöveggyűjtések, tájszóközlések és feldolgozások, munkamenet-leírások, tudománytörténeti és kutatómódszertani összefoglalások után nyelvjárási egyetemi tankönyvei a tudományág legjobb hozzáértőinek sorába emelték már debreceni kinevezésének idejére.

A legnagyobb, meghatározó jelentőségű munkája e téren talán a Magyar Nyelvjárások Atlaszának elkészítésében való részvétel volt. Ennek adatgyűj-

tése során 120 kutatóponton végezte el a szóföldrajzi kérdőív kikérdezését. Külön méltatást érdemelne ez a teljesítmény, kivált ha a negyvenes-ötvenes évek nehéz gazdasági, társadalmi körülményeit is számításba vesszük. Az atlasz nemcsak az eddigi legnagyobb szabású szervezett magyar nyelvjárási adatgyűjtés — amelynek még az utolsó pillanatban sikerült megragadnia a hagyományos életformák közepette használt magyar népnyelv hiteles sajátosságait —, nem is csupán a kibontakozó modern nyelvöldrajz biztos alapja, hanem kitűnő iskolája is volt a kiváló munkatársi gárdának mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban.

Kálmán Béla már 1951-es egyetemi tankönyvében külön fejezetben szólt a nyelvatlaskok fontosságáról, és térképlapokon szemléltetett egy sor tájnyelvi jelenséget. Többször írt az atlasz munkálatainak egy-egy elvi kérdéséről: az 1955-ös módszertani kötetben a hangjelölésről, az 1975-ös elméleti kötetben az atlasz kutatópontjainak kiválasztásáról. Szívesen írt az atlaszról akár rövid ismertetőt (MNYj. II, 182), úti beszámolót (MNY. XLIX, 229—31), általánosabb vonatkozású nyelvészeti tanulságokat a terepmunka kapcsán (MNY. XLIX, 514—23; LI, 503—11) vagy közölt tájszógyűjtést (MNY. L, 212—21, 501—6; MNYj. IV, 173—99) stb.

Figyelme kiterjed más hazai és külföldi atlaszmunkálatokra is, amint ezt ismertetései, bírálati tanúsítják (Atlasz russzkij narodnij govorov... Nyr. LXXXII, 493—7; VÉGH, Őrségi és hetési nyelvatlask: MNYj. VI, 110—2; PENAVIN, A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza: MNYj. XIV, 91—2; LIZANEC, Magyar—ukrán nyelvi kapcsolatok: MNYj. XVIII, 143 és ALH. XXII, 430—2; PENAVIN, A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza: MNYj. XIX, 125—6; VÖÖ, Hétfalu Nyelvjárási Atlasza: uo. 126—7; PENAVIN, A szerémségi magyar szigetek nyelve: uo. 127—30).

Az atlaszmunkák során kiforrt nyelvöldrajzi szemléletmód áthatja Kálmán Béla tudományos munkásságának minden területét. A területi változatok létezése vagy múltbeli lehetősége körültekintővé, sokoldalú megközelítésűvé teszi nemcsak kifejezetten nyelvjárási kutatásaiban, hanem akkor is, amikor nyelvtörténeti, rendszertani vagy nyelvművelő kérdést vizsgál.

A nyelvi jelenségeknek ez a körültekintő szemlélete érvényesül természetesen új egyetemi nyelvjárási tankönyvében is (Nyelvjárásaink 1966), amely már negyedik kiadásban segíti az oktatást. Ez teszi élvezetes olvasmánnyá tájszómagyarázatait és szófejtéseit, szóláselemzéseit (vö. *incselkedik*: MNY. LVII, 217—8; *nyaka közé szedi a lábát*: uo. 343—4; *egy ültő helyében*: uo. LVIII, 361—3 stb.). Az effélék hosszú sorát elhagyva itt csak néhány olyan nyelvjárástani tanulmányt említünk még meg, amely a szerző elméleti nyelvjárástani kutatásait reprezentálja számunkra.

A nyelvjárások létezését elhatárolhatóságukhoz kapcsoló évszázados vita szempontjából igen fontos nyelvöldrajzi tanulmánya: „Megjegyzések a nyelvjárási izoglosszákról” (MNYj. VIII, 3—9). A területi szempontok névtani hasz-

nosításáról szól „Helynévkutatás és szóföldrajz” című írása (NytudÉrt. 58. sz. 344—50). Külföldi szakembereket tájékoztat egy Berlinben megjelent tanulmánya: „Zur Phonologie der ungarischen Dialekte” (Lingu.Stud. 122, 155—66). Széles körű sajtóvitába kapcsolódik be „Köznyelvi-e a zárt *e*?” (Magyar Nemzet 1974. nov. 10.). Több tanulmányában foglalkozik az amerikai magyarok nyelvi, nyelvjárási kérdéseivel, amelyeket egyéves ösztöndíja idején ismert meg: „Amerikai magyarok” (Nyr. XCIV, 377—86), „Az amerikai magyarok nyelve” (Magyar Hírlap 1974. aug. 3.), „Some Linguistic Features of Hungarian as Spoken in the USA” (CTIFU. I. 608—11) stb. Nemzetközi dialektológiai kérdésekhez is gyakran hozzászól: „Une isoglosse phonémique européenne” (ALH. XXIV, 197—203), „Der ALE und der Ungarische Sprach-atlas” (CQIFU. III, 239—46) stb.

5. Kálmán Béla magyar nyelvtörténeti, illetőleg leíró nyelvészeti kutatásai nem kevésbé jelentősek. Az *e* téren klasszikus műfajnak tekinthető szófejtések sorát már jóval Debrecenbe kerülése előtt megindította, elsősorban nyelvjárási gyűjtéseiben felbukkanó szavak magyarázatával. Ezt a sort folytatta a *kötelet ver* (MNY. XLVIII, 150—4), *kanyaró* (uo. 209—10), *sió*, *zsilip* (uo. 236), *mondat* és *mondolat* (uo. 236—7) magyarázatával a folyóirat egyetlen kötetében. A továbbiakból hadd utaljunk még néhány alapos szófejtésére: *pulyka* (MNY. XLIX, 193—5), *véd* (MNY. L, 161—2), *oltalmaz* (uo. 162—3), *fű* (uo. 465), *kizsákmányolás* (Nyr. LXXVIII, 416—7), *lábatlankodik* (uo. LXXIX, 447—8), *kérődzik* (MNY. LIV, 352—4), *barna* (Nyr. LXXXIV, 100—1) *Béla* (MNY. LVII, 86—8), *incselkedik* (uo. 217—8), *nyaka közé szedi a lábát* (uo. 343—4), *műt* (uo. 484—5), *roshad* (MNY. LVIII, 82—4), *egy ültő helyében* (uo. 361—3), *hervad* (MNY. XLIX, 344—6), *rossz* (NytudÉrt. 38. sz. 7—11), *rohadt sarok* (Nyr. LXXXIX, 238—40), *kerengő* (uo. XCVII, 363), *krumpletum*, *töredelmes* (uo. C, 379) stb.

Finnugor etimológiáinak magyar vonatkozásait nem említve még csak arra utalunk, hogy nyelvjárási tanulmányait is számos szófejtő cikk kíséri: „Tájszómagyarázatok” (Pais—Eml. 318—24, NytudÉrt. 40. sz. 158—65), „Megjegyzések néhány dunántúli tájszóhoz” (MNYj. XIX, 38—9) stb. Folyamatosan tekintettel van a szómagyarázatok során az élőnyelvi adatok nyelvjárási megoszlására, illetőleg a nyelvemlékes előfordulások nyelvjárásiasságára is. A nyelvtörténet és nyelvjárástörténet összekapcsolódását olyan munkái tanúsítják, mint például az „Adalékok a Szentsei Daloskönyv nyelvjárástörténeti tanulságaihoz” (MNY. XLIX, 526—8). Itt említhetjük meg, hogy „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” három kötetének ismertetése kapcsán (vö. NyK. LXX, 452—6, LXXIII, 457—61, LXXX, 427—31) több száz szócikkhez fűz rövidebb—hosszabb megjegyzéseket, kiigazításokat, módosítási javaslatokat.

Rendkívül jelentősek azok a tanulmányai, amelyekben a magyar hang-

rendszer történeti kialakulását, illetőleg változásait vizsgálja. Idetartozó cikkeinek kronologikus felsorolása is szépen mutatja a témakör egyre szélesebb és mélyebb feldolgozását: „A szókezdő mássalhangzócsoporthoz egyik feloldási módja a magyarban” (MNYj. II, 59—70); „Adalékok a magyar mássalhangzók újabb történetéhez” (uo. III, 123—30); „A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből” (NyK. LX, 409—13; vö. ALH. VIII, 99—104); „A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása” (MNY. LXI, 385—98), „Zur Entstehung des ungarischen Konsonantensystems” (CSIFU. I. 227—34); „Hangrendszer és hangváltozások” (MNY. LXIV, 5—8), „Système phonologique et changement phonétiques en Hongrois” (ÉFOu. V, 107—18); „Hungarian Historical Phonology” (In: L. BENKŐ—S. IMRE ed. *The Hungarian Language*. Bp., 1972. 49—83). E tanulmányok arról győzik meg az olvasót, hogy a finnugrisztika és a nyelvjárástan szemléletével gazdagodó megközelítés a leghagyományosabb magyar nyelvtörténeti kutatások terén is új eredmények felmutatását tette lehetővé Kálmán Béla számára, amelyek jelentősen előrevitték a nyelvtudományt ezen a téren.

Egy másik kedves területe Kálmán Béla nyelvtörténeti kutatásainak az igeragozás, főleg az igeidők alakulásának kérdésköre. Itt is az egyre jobban kibontakozó fejlődést figyelhetjük meg a tárgyalásban: „Az igeragozás néhány kérdése a XX. század középiskolai nyelvtanaiban” (In: SULÁN B. szerk. *Nyelvtani tanulmányok*. Bp., 1961. 203—12); „Jövő idejű igealakok Az Ember Tragédiájában” (MNYj. XVII, 41—50); „A jövő idő kifejezései a magyarban” (Nyr. XCVI, 392—404); „Un chapitre de l’histoire des temps verbaux hongrois” (ÉFOu. IX, 109—13); „A jövő idő nyelvi kifejezései a magyarban” (NytudÉrt. 83. sz. 234—6); „A magyar múlt idejű igealakok történetéből” (MNYTK. 140. sz. 117—24); „Aus der Geschichte des Futurs im Ungarischen” (In: *Tractata Altaica*. Bloomington, 1976. 337—44); „Zur Geschichte der Tempora im Ungarischen” (In: *Studies in Finno—Ugric Linguistics. Uralic and Altaic Series*. Vol. 131. 101—14) stb. Figyelemre méltó, hogy az első részletkérdés maga után vonja a továbbiakat, majd az általánosító rendszertani következtetések levonását, illetőleg a letisztult eredményeknek idegen nyelvű, a nemzetközi szaktudomány számára való megfogalmazását.

Az egyeztetés értelmi és alaki típusaival nemcsak a vogulra és más finnugor nyelvekre nézve foglalkozott (l. fentebb, vö. MSFOu. 150. 144—50; JFSOu. LXXVI, 43—60 stb.): ezt a témát választotta akadémiai székfoglaló előadása tárgyául is, elvi, általános nyelvészeti síkra emelve mondanivalóját („Értelmi és alaki egyeztetés”: NyIOK. XXIX, 33—46).

Hosszan sorolhatnánk Kálmán Béla morfológiai tanulmányait is, amelyekben az egyes elemek leíró — esetleg nyelvjárási — és történeti fejlődését nyomon követve rendszerint eljut nemcsak legközelebbi rokon nyelveinkhez, hanem a tágabb finnugrisztikáig, sőt a nem rokon nyelvekkel való szembesítésig is. Egy néhány cím erre: „Tályoga vagy tályogja, hólyaga vagy hólyagja”

(Nyr. LXXV, 290—2); „Adalék a *-ni* igenévképző eredetéhez” (MNY. XLVIII, 118); „A *-fele* mint az igekötő és határozó toldaléka” (uo. 237); „A *lével* és az *-ál, -él* képző” (uo. LI, 477—8); „Az *-ä* végű tulajdonnevek ragozása” (Nyr. LXXXVII, 38—9); „Konokul, konokan vagy konokon” (uo. 174—81); „A 2. személy *-d* ragja” (MNY. LXI, 165—70) stb.

Arra, hogy Kálmán Béla tanulmányai mennyire sokoldalúan ragadják meg a témát, legyen szabad egy írását külön is megemlítenünk. Az igenlő válasz kérdéséről először egy nyelvművelő újságcikket írt 1964-ben. A következő évben azonban már a teljes témakört tekinti át tucatnyi forrásból cédulázott ezer adat alapján, pontos százaléktételek szerint bemutatva a változatokat („Az igenlő válasz”: Nyr. LXXXIX, 6—22), és kitérve a kérdés szélesebb magyar nyelvi vonatkozásaira, sőt az idegen nyelvekkel való párhuzamaira, rokon nyelvi megfelelőire is. Ez utóbbit különválasztva a nemzetközi szaktudomány fórumán is közzétette a „Die bejahende Antwort in den obugrischen Sprachen” című munkájában (FUF. XXXV, 189—217).

6. Külön területet képviselnek Kálmán Béla munkásságában a névtannal foglalkozó művei. Korábbi kisebb névtani cikkei után a hatvanas évek elejétől fordul figyelme erősebben a névtudomány felé. Ezt mutatja a *Béla* szófejtésen kívül (MNY. LVII, 86—8) több ekkori írása: „XVI. századi jobbagyenneinkhez” (MNYj. VII, 23—43); „Az álnév” (Alföld 1962/1. 141—5); „L’origine et l’évolution des noms de famille hongrois” (Annales st. ale Univ. din Iași Sect. III. a IX.). A megyei sajtóban megjelent ismeretterjesztő írások („Helynevekből alkotott melléknév”, „Személynevek megyénk helyneveiben”, „Népetimológia helyneveinkben”; illetőleg: *Géza, Vazul, Zala; Zsáka* stb.) után a szakfolyóiratokban is jelentet meg névfejtő cikkeket: *Egyek, Furta, Váncsod* (MNY. LXI, 343—5), ismertet névtani köteteket (MNYj. XI, 69—72; XII, 147—50).

A fentiek ismerőit nem lepte meg az 1967-ben megjelent önálló névtani kötet: „A nevek világa” (Gondolat Kiadó. Bp., 252 l.). A meglepetés pedig még egyik ismertetőjének szavaiból is kiérződik: „Kálmán Bélát nyelvtudományi közvéleményünk a negyvenes években nyelvjáráskutatóként tartotta számon, az ötvenes években kifejtett munkássága alapján finnugristának minősítette az Új Magyar Lexikon, a hatvanas évek — úgy látszik — a névtudomány jegyében telnek el. A sokoldalú szerzőnek mindenesetre ez a tudományág hozta a legnagyobb sikert: 3850 példányban megjelent könyve hamarosan elfogyott” (MIKESY SÁNDOR: MNYj. XIV, 87). A személyneveket és földrajzi neveket széles nemzetközi kitekintéssel, gazdag példaanyaggal, de mégis elsősorban magyar közönségnek szánva tárgyaló mű rendkívüli népszerűsége tett szert. Nemcsak kitűnő, olvasmányos ismeretterjesztő, nyelvművelő munka lett, hanem a szakemberek kézikönyvévé, egyetemi, főiskolai hallgatók kötelező olvasmányává is vált. Két év múlva a kiadó újra megjelentette a „Sikerkönyvek” soro-

zatában, 1973-ban pedig harmadik kiadása is napvilágot látott, s azóta el is fogyott. Angolra fordított, a külföldiek számára helyenként módosított változatát már az Akadémiai Kiadó tette közzé: „The World of Names (A Study in Hungarian Onomatology. Bp., 1978. 199 l.). Számos külföldi — köztük amerikai — ismertetés méltatja a sikeres munkát. Teljesen egyetérthetünk HAJDÚ MIHÁLY szavaival: „Minden kétséget kizáróan nagyon bölcs cselekedet volt Kálmán Béla nagyszerű könyvének angol nyelven való megjelentetése... Tudományágunk megismertetése a külfölddel, eredményeink népszerűsítése különösen fontos és hasznos. Ezt vállalta és valósította meg Kálmán Béla angol nyelvű könyve, s ennél többet, lényegesebbet aligha tehet magyar tudós népe, nemzete nevekben tükröződő történetének, múltjának, kultúrájának megismertetése céljából” (NyK. LXXXI, 441).

Az szinte természetes, hogy e kötet munkálataival párhuzamosan megsza-
porodtak a szerző egyéb névtani tanulmányai is: névfejtések, névtípus-elemzések, történeti adatgyűjtemények és feldolgozások sorjáznak tollából mind máig. Íme mutatóban néhány — pusztá időrendben: „Debreceni keresztnévek a XVIII—XX. században” (MNYj. XIII, 91—104); „A népetimológia helységneveinkben” (Nyr. XCI, 1—11); „Helynévkutatás és szóföldrajz” (NytudÉrt. 58. sz. 344—50); „Személynévből keletkezett helynevek” (Nyíregyházi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 2. sz. 249—52); „Az Egyesült Államok államneveinek kiejtése” (Nyr. XCIV, 44—6); „Amerikai magyar helynevek” (NytudÉrt. 70. sz. 42—5); „A magyar helységnevtípusok” (Hevesi Művelődés 1971/2—3. 94—6); *Bicske, Előszállás* (MNY. LXIX, 478—9); *Kabosd, Lomb, Sismánd* (uo. LXX, 205—6); „Pusztá helynevek családnévként” (uo. LXXI, 453—6); *Aliga, Somosma* (uo. LXXII, 215—6); *Vasztély* (uo. 335); „Parallele Ortsnamen in mehrsprachigen Gebieten” (Onoma XXI, 502—6); „Personennamen aus Redensarten” (UAJb. L, 66—7); „Hogyan keletkeztek a helységnevek?” (NyIOK. XXX, 171—4); „Vezetéknevek és történelem” (Névt. Ért. 1. sz. 9—13); „Buda vidéki helynevek a 18—19. századból” (MNYj. XXII, 51—70); „Fejér megyei helynevek a 18—19. századból” (uo. XXIII, 58—95) stb. A számos könyvismertetést, az időszaki sajtóban megjelent ismeretterjesztő, de sokszor nóvumot is tartalmazó cikket itt nem is említjük. Úgy gondoljuk, a fentiekből is eléggé látható: Kálmán Béla valóban a magyar névtudomány legjelesebb kutatóinak sorába emelkedett. Érdeklődési köre kiterjed a helynevek és személynevek minden típusára, leíró és történeti problematikájának minden részletére, egyedi és általános, magyar és más nyelvekbeli rendszertani kérdéseire.

7. Kálmán Béla nyelvűvelő, tudományos ismeretterjesztő írásainak száma meghaladja a négyszázat, és ezzel bizonyára a legtermékenyebb magyar nyelvűvelők sorába tartozik. Mindig szívesen vállalta, hogy a szaktudomány kérdéseit az érdeklődő nagyközönséghez közvetítse közérthető, érdekes, színes megfogalmazásban. A *Magyarosan* folyóirat megszűnése után egy ideig

kevesebb lehetőség volt ilyen tevékenységekre, de ahogyan a nyelvművelés népszerű fórumai megindultak, szinte mindenütt találkozunk nevével: az Élet és Tudomány, az Élet és Irodalom, a rádió és televízió ilyen jellegű adásai, a megyei napilapok — köztük első helyen a Hajdú-bihari Napló — szerepelnek cikkeinek lelőhelyeként.

Téved, aki azt hiszi, könnyű műfaj az efféle cikkírás. Szükséges hozzá a mindennapi nyelvhasználat állandó figyelemmel követése: nyitott szem és fül a nyomtatott sajtó és a beszélt nyelv legkülönbözőbb jelenségeire, hiszen adatok, példák nélkül nem lehet érvelni. Elengedhetetlen a nyelvhasználat jelenségeinek megítéléséhez az alapos és sokoldalú nyelvészeti, nyelvjárási, nyelvtörténeti, általános nyelvészeti felkészültség: enélkül nem lehet ítéletet mondani a jó és rossz, helyes és helytelen, követendő vagy hibás kérdésében. Kell hozzá az olvasó, befogadó közönség érdeklődésének, nyelvi műveltségi színvonalának pontos érzékelése, a figyelem felkeltésének és fogva tartásának képessége, a stílus és fogalmazás témához és befogadókhoz igazítása, emberi közvetlenség, didaktikusság nélküli tanító, nevelő, javító kisugárzó és beleérző képesség stb. Mindezek bizonyára mind megvannak Kálmán Bélában. Ami viszont hiányzik: a tudományos gőg, a begombolkozás, a „magas” szakmai fölényérzés, a széles nagyközönség lekezelése, a tudománynak valamiféle fetisizálása.

Honnan veszi ismeretterjesztő témáit? Legtöbbször saját tudományos eredményeinek a nem szakember számára is érdekes vonatkozásait írja meg: a műhelymunka forgácsait vagy a mondanivaló népszerűsíthető lényegét, magvát. Közvetíti érdeklődési területeinek más hazai és külföldi eredményeinek kivonatát is. Másik fő területe a napisajtó és az élő beszéd nyelvhelyességi jelenségeinek tollhegyre tűzése, a nyelvhasználat hibáinak kiigazítása, esetleg a nyelvművelő babonák leleplezése a szaktudomány segítségül hívásával. A helyi sajtóban gyakran érint helyi vonatkozású témákat, helyben megfigyelt jelenségeket. Példái elárulják azt is, hogy rendkívül széles körben figyeli a sajtó és az irodalom nyelvét: rengeteget olvas, sok mindenre felfigyel. Bizonyára hozzájárul ehhez az is, hogy tudományos közéleti tisztségei kapcsán igen sokszor kell utaznia, és a vonaton töltött órákat is olvasásra fordítja. Szívesen kapcsolódik be az országos nyelvművelő sajtóvitákba, hallatja véleményét minden lényeges nyelvhelyességi kérdésben.

Ha nem is mindig van cikkekben lecsapódó formája, szólni kell Kálmán Bélának a magyar nyelv heti rendezvényeken való közreműködéséről. Hívott és szívesen látott előadója nemcsak a debreceni és Hajdú-Bihar megyei rendezvényeknek, hanem a főváros és több más megye ilyen alkalmainak is. Érdekes témaválasztásaival, egy-egy előadásának színes, változatos adattárával, közvetlen megfogalmazásával — sohasem felolvasásával — a közönség képzettségi színvonalához igazításával a legkiválóbb tudományos ismeretterjesztők közé tartozik. Előadásai, akárcsak nyelvművelő cikkei, soha sincsenek híján a

humornak, a szelíd malíciának, tréfás anekdotának: ezzel is közelebb kerül közönségéhez, hatalmas tudása nem válik nyomasztóvá hallgatósága számára.

8. Általános nyelvészeti, nyelvelméleti kutatóként nem szokás Kálmán Bélát számontartani. Pedig már finnugor összehasonlító tanulmányaihoz is nélkülözhetetlen és mindig jelenlevő az általános, elméleti megalapozottság, a tipológiai vagy kontrasztív közelítés. Megfigyelhetjük: bármilyen területről veszi is tanulmánya tárgyát, sohasem ragad bele az adatok pozitivista halmozásába, hanem rájuk alapozva mindig törekszik az elvi általánosítások irányába továbblépni.

Már a Marr-vita idején állást foglalt a kutatási módszer kérdésében: „A történeti összehasonlító módszer” (NyIK. II/6. 64—76). Néhány további ide vonható tanulmánya is figyelmet érdemel: hozzászól az uráli és altaji nyelvek viszonyának kérdéséhez (NyIOK. IV, 371—2); az őstörténeti vitához (NyK. LV, 262—5); a hazai finnugrisztika helyzetéhez (uo. LVIII, 36—9); tájékoztat nemzetközi nyelvészkongresszusról (uo. LX, 192—209); többször is érinti a gyermeknyelv kérdéseit (MNyj. 96—100; Logopedia X, 94—9) stb. Egy-egy tanulmányának olyan erősek az általános nyelvészeti, tipológiai vonatkozásai, hogy joggal minősíthetnénk őket magyar példaanyaggal operáló általános nyelvészeti munkának: „Hangrendszer és hangváltozások” (MNy. LXIV, 5—8); „Értelmi és alaki egyeztetés” (akadémiai székfoglaló előadás: NyIOK. XXIX, 33—46); „Az anyanyelv szerepe az ember életében” (Szabolcs-szatmári Szemle 1976/2. 61—6); „Das Ungarische, eine europäische Sprache” (SLE '80); „Szenvedő szerkezet és tárgyjelölés” (NytudÉrt. 104. sz. 449—51); „Anyanyelv, idegen nyelv, kétnyelvűség” (MNy. LXXVI, 33—9); „Az igenlő válasz” (Nyr. LXXXIX, 6—22); „A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása” (MNy. LXI, 385—98) stb.

Tanulmányai azt mutatják, hogy Kálmán Béla tudományos alapállását tekintve, kutatási módszertana szerint klasszikus és modern egyszerre. Sohasem rugaszkodik el a nyelvi adatok konkrét talajától, de mindig rendszertani összefüggések meglátására és megmutatására törekszik: ezen az alapon akár strukturalista kutatónak is nevezhetjük.

9. Kálmán Béla nyelvtudós abban az értelemben is, hogy sok idegen nyelvet beszél és ért: a németen és francián kívül észtil, vogulul, finnül, angolul beszél és további nyelveken olvas. A finnugrisztika nemzetközi tudomány — szokta mondani —, a szakirodalmat csak több nyelv ismeretében lehet követni. Széles körű nyelvtudását gyakran műfordításra is használja. Különösen a finnugor nyelvek irodalmának magyar megismertetésében vállal nagy szerepet. Mint bibliográfiájának e rovatából kiderül, a klasszikus népköltészeti szövegek mellett az élő szépirodalom fordítására vagy verses szövegek nyersfordításának elkészítésére is gyakran vállalkozik. A „Leszállt a medve az égből” hatalmas

méretű összeállításán kívül hadd említsünk meg még egy-két ide tartozó munkáját.

V. LINNA, „Egy zsellérfiú születése” (Részlet „A Sarkcsillag alatt” c. finn regényből. Alföld 1962/9. 66—70); E. VILDE, „Aki eladta a feleségét” (Regény. Bp., 1967. Európa Kiadó. 246 l.); „Az észti irodalom kistükré” c. kötetben (Európa Kiadó. Bp., 1969) BORNHÖHE (163—6), LIIV (184—7), VILDE (215—23), HINDREY (274—82), GAILIT (383—402) és JAKOBSON (453—70) írásait ültette át magyarra, „A bálvány” című kisregény-sorozatban pedig (Európa K. Bp., 1973) KRUSTEN (87—158) és RAUD (399—486) egy-egy kisregényét fordította le. TAMMSAARE, Pünkösdvásárnap című elbeszéléskötetéből (Európa K. Bp., 1978) féltucat novellát fordított magyarra. Ha ezekhez hozzáadjuk az itt nem említett műveket is, amelyeket folyóiratainkban Kálmán Béla magyar szövegében kapott az olvasó, azt mondhatjuk: az észti próza egyik legszorgalmasabb műfordítóját is tisztelhetjük ünnepeltünkben.

Természetesen irodalmi értékű fordításoknak kell tekintenünk azokat a munkáit is, amelyeket saját vogul és osztják magnetofonfelvételei alapján feldolgozva a szakfolyóiratokban (vö. NyK. LXII, LXX, LXXVI. stb.), illetőleg a *Wogulische Texte mit einem Glossar* című kötetben közzétett.

10. Mindeddig nem beszéltünk Kálmán Béla tanári tevékenységéről, oktató, nevelő munkájáról. Pedig ennek folyamatos, színvonalas ellátása önmagában is szinte egész embert kíván. Egy kis létszámú finnugor tanszéken sokoldalú oktatókra van szükség: a tantervileg kötelező stúdiumok köre is szélesebb: a szorosan vett nyelvészeti órákon kívül — főleg a finnugor szakos képzés megindulása óta — irodalmi, néprajzi, történeti, nyelvoktatási feladatokat is el kell látni vagy láttatni. Kálmán Béla maga is sokat vállalt, munkatársaira is sokat bíz ezekből a feladatokból (vö. KERESZTES LÁSZLÓ: MNyj. XXII, 95—105).

Emberi közvetlensége, nyíltsága, szívélyessége szinte vonzza a hallgatókat az órai és órán kívüli tanszéki munkához. Mindig, mindenre van ideje. Sohasem siet, nincs „fontosabb” dolga, mint a beszélgetés hallgatóival, tanítványaival, munkatársaival. Rejtély, hogy ilyen „kényelmes” tempóban hogyan képes annyi feladatot ellátni, annyi könyvet, tanulmányt, cikket írni, órákra, előadásokra készülni, közéleti, tudománypolitikai tisztségeket betölteni, tankönyvek sorát kiadni.

Személyiségéből árad a derű és a nyugalom. Sohasem ideges, nem lehet kihozni a sodrából. Három évtized alatt nem volt rá példa, hogy valakit megsértett volna emelt hanggal vagy éles fogalmazással. Mindenkit önmagával egyenrangú partnernak tekint, türelmes, megértő és segíteni mindig kész vezető akár egy hallgatói szemináriumban, akár a kari tanácsban, akár tudományos bizottságokban vagy az akadémia ülésein.

Hetvenedik születésnapján meleg szeretettel köszöntve ünnepeltünket azt kívánjuk neki is, magunknak is, hogy ez a harmonikus együtt munkálkodás még nagyon sokáig tartson: következzenek számára hosszú, egészséges, termékeny évek a tudomány, a család, a munkatársak, barátok, mindnyájunk javára.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Béla Kálmán — siebzig Jahre

1. Béla Kálmán ist am 28. Februar 1913 im Dorf Lakompak im Bezirk Sopron geboren. Er war kaum 14 Jahre alt, als sein Vater — ein Forstingenieur — starb, eine Familie mit acht Kindern zurücklassend. Die Oberschule hat Béla Kálmán in Szombathely (Steinamanger) besucht, dann schrieb er sich an der Budapester Universität für die Fächer Französisch und Deutsch ein. Später hat er das Fach Deutsch abgelegt und dafür Ungarisch aufgenommen. Im Eötvös-Kollegium wurde er Schüler von Zoltán Gombocz, auf dessen Wirken er sich mit finnisch-ugrischen sprachwissenschaftlichen Fragen zu beschäftigen begann. Noch als Student konnte er durch ein Stipendium ein ganzes Jahr in Estland verbringen.

Das Lehrerdiplom für die Fächer Ungarisch und Französisch erwarb er im Jahre 1936. Nach der Absolvierung des Studiums unterrichtete er in verschiedenen Oberschulen, die meiste Zeit im Staatlichen Gymnasium Érsekújvár (Neuhäusel, heute: Nové Zámky) (1939—1944). Nach drei Kriegsjahren mit Militärdienst und Kriegsgefangenschaft bekam er die Stelle des Sekretärs des Dekans an der Philosophischen Fakultät der Budapester Universität, dadurch erhielt er zugleich auch die Möglichkeit, als beauftragter Lehrer sprachwissenschaftliche Stunden zu geben. 1949 wurde er Mitarbeiter des Sprachwissenschaftlichen Instituts, im Jahre 1952 wurde er als Leiter an den Lehrstuhl für Finnougristik der Lajos-Kossuth—Universität zu Debrecen berufen. Mit der Übersiedlung von Géza Bárczi nach Budapest bekam der finnougristische Lehrstuhl der Universität einen eigenen Status (s.: L. JAKAB: MNyj. XXII, 81—93; L. KERESZTES: ebda, 95—105). Das Leben und die Tätigkeit von Béla Kálmán verschmolz eng mit dem des Lehrstuhls, der Fakultät, der Universität und der Stadt Debrecen.

2. Bei seiner Ernennung war Béla Kálmán nicht einmal vierzig Jahre alt, aber hinter ihm stand schon eine vielfarbige, bedeutende Forschungsarbeit.

In der F i n n o u g r i s t i k hat er mit seiner Dissertation „Obi-ugor állatnevek“ (Ob-ugrische Tiernamen — MNyTK. 43., Bp., 1938) den Dokortitel erhalten. Er schrieb über die Fragen der finnougrischen Urheimat, über den wogulischen Namen der Fledermaus, über die Tätigkeit von Antal Reguly, die

finnische und estnische Spracherneuerung sowie über die ob-ugrischen Vogelnamen. Im Auftrage der Akademie hat er ab 1949 an der Vorbereitung für die Herausgabe einer wogulischen Volksliedsammlung von Bernát Munkácsi intensiv mitgearbeitet.

Er hat auch auf dem Gebiet der ungarischen **M u n d a r t f o r s c h u n g** gute Ergebnisse erlangt. Hier sollen seine Arbeit „A bősárányi gyékényszövés és szókincse“ (Das Mattenflechten in Bősárány und sein Wortschatz — Magyar Nyelvjárási Tanulmányok 2., Bp., 1942. 20 S.), bzw. seine wertvolle Situationserfassung „Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai“ (Die Vergangenheit unserer Mundartforschung, ihre gegenwärtige Lage und Aufgabe — Néptudományi Intézet, Bp., 1949) herorgehoben werden. Er hat sich in die von Géza Bárczi geleiteten Vorarbeiten zum ungarischen Sprachatlas eingeschaltet, und 1951 ist sein Lehrbuch „A mai magyar nyelvjárárok“ (Die heutigen ungarischen Mundarten — Tankönyvkiadó, Bp., 1951. 35 S.) erschienen.

Er hat auch zahlreiche **s p r a c h g e s c h i c h t l i c h e** Artikel und Worterklärungen publiziert: *hany*, *hatag*, *Veresztvény* (1944), *lódarázs*, *gödő* (1947), *geburnus*, *pipölle*, *hars* (1949), *babos*, *pirhács* (1950) usw. Er hat regelmäßig Artikel auf dem Gebiet der **S p r a c h p f l e g e**, sowie populärwissenschaftliche Artikel in der Zeitschrift Magyarosan (Gut Ungarisch) veröffentlicht. Begründet war also die Wahl von Géza Bárczi und Miklós Zsirai, als sie vorschlugen Béla Kálmán für das Debrecener Katheder zu ernennen.

3. In den vergangenen drei Jahrzehnten sind wir Zeugen der Entfaltung eines unglaublich reichen Lebenswerkes. Béla Kálmán hat sich zu einer der vielseitigsten und farbigsten Persönlichkeiten der ungarischen Sprachwissenschaft der Gegenwart entwickelt. Die Zahl seiner erschienenen Schriften beträgt mehr als siebenhundert. Und wenn wir die kleineren populärwissenschaftlichen Schriften sowie die Schriften auf dem Gebiet der Sprachpflege auch nicht rechnen, kennzeichnen fast ein Dutzend selbständige Bände, mehrere Hundert Studien, Artikel und Buchbesprechungen seine außerordentliche Produktivität.

Seine Lage, seinem Arbeitskreis folgend verrichtet er seine wissenschaftliche Arbeit in der Finnougristik. Der erste Band des von ihm redigierten **M u n k á c s i - N a c h l a ß** ist schon im Jahre seiner Übersiedlung nach Debrecen erschienen: „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III/2“ (Wogulische Volksliedsammlung — Akadémiai Kiadó, Bp., 1952. 436 S.). Auch die Fortsetzung ist nicht ausgeblieben, obwohl sie ein Jahrzehnt auf sich warten ließ: „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV/2. Fejezetek az obi-ugor népköltészetből“ (Wogulische Volksliedsammlung. Bd. IV/2. Kapitel aus der ob-ugrischen Volksliedkunst — Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 314 S.). Als Vollendung seiner Arbeit befindet sich „Das wogulische Wörterbuch von Ber-

nát Munkácsi“, das Material eines wichtigen Teils dieses Nachlasses mit deutschen, ungarischen und russischen Erklärungen schon im Druck (s.: MNyj. XXII, 123—6; NyK. LXXXII, 297—302).

Auch vom Gesichtspunkt der internationalen Wogulistik her sind die wogulischen Universitätslehrbücher von Béla Kálmán sehr bedeutend, denn sind für die Erziehung des wissenschaftlichen Nachwuchses unerlässlich notwendig. Das „Manysi nyelvkönyv“ (Das wogulische Sprachbuch — Tankönyvkiadó, Bp., 1955. 60 S.) ist auch international gesehen das erste in dieser Art. Dadurch wurde es möglich, daß die Hungarologen neben dem Finnischen auch das Wogulische im Lehrplan wählen können (s. KERESZTES: MNyj. XXII, 97). Nach einige Jahren hat er sein wogulisches Lehrbuch unter dem Titel: „Chrestomathia Vogulica“ (Tankönyvkiadó, Bp., 1963. 124 S.) umgearbeitet. In diesem Buch verwendet er auch die Erfahrungen des vorigen Lehrbuches, aber er gründet die Arbeit auf seine, während seiner Studienreise 1957/58 in Leningrad gesammelten vogulischen Texte und veröffentlicht auch Texte von Munkácsi. Damit der Text auch im Ausland verwendet werden kann, hat er das Handbuch gleichseitig mit ungarischen und deutschen Texten versehen. Für den verdienten Erfolg des Werkes zeugt die Tatsache, daß es bald auch in englischer Übersetzung vorlag: „Vogul Chrestomathy“ (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 46. Mouton, The Hague 1965. VIII+139 S.). — Diese Lehrbücher sind auch hinsichtlich der von Béla Kálmán begonnenen Ausbildung von Studenten im Fach Finnougristik sehr wichtig; in der ungarischen Finnougristik spielt die Sache der Forschung und des Unterrichts der obi-ugrischen Sprachen eine besondere Rolle.

Wir müssen auch die drei wogulistischen Werke in Buchformat von Béla Kálmán erwähnen. Als Dissertation zur Erlangung des akademischen Dokortitels hat er seine über die russischen Lehnwörter in der wogulischen Sprache geschriebenen Arbeit „Die russischen Lehnwörter im Wogulischen“ (Akadémiai Kiadó, Bp., 1961. 327 S.) verteidigt. Die Trennung und Forschung dieser Wortschatzschicht war vom Gesichtspunkt der gesamten finnugristischen etymologischen Forschung her wichtig.

Sein Werk, in dem er seine eigene wogulische Textsammlung bearbeitet und veröffentlicht hat: „Wogulische Texte mit einem Glossar“ (Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. 353 S.) hat Anerkennung bei der gesamten internationalen Wogulistik hervorgerufen. Es lohnt sich, dazu die Worte eines Rezensenten des Buches, JÁNOS GULYA, zu zitieren: „Die Bedeutung der Texte weist über den Rahmen ihrer sprachwissenschaftlichen Verwendbarkeit weit hinaus, ja selbst auch darüber, daß einzelne Stücke Unika, Repräsentanten einzelner wogulischer Mundarten sind. Ihre Eigenart, daß sie die heutige lebende wogulische Kultur vorstellen, sozusagen umfassen, von den mythologischen Märchen über den oft in einfache Form gefaßten Spiegel der Welt der modernen Werktage

bis hin zur Literatur hohen Ranges (Shestalow, zum Teil Wahrushewa), ist genauso wertvoll. Damit liefern sie zahlreichen Wissenszweigen neues, reiches Material“ (NyK. LXXXI, 404).

Für das Publikum hat man eine so reichhaltige Zusammenstellung der wogulischen Volksdichtung wie die Sammlung „Leszállt a medve az égből“ (Der Bär ist vom Himmel gekommen) wohl vorher nirgendwo herausgegeben (Európa Kiadó, Bp., 1980. 537 S.). Das Auswahl, Rohübersetzung, Redaktion, Nachwort und Anmerkungen stammen gleicherweise von Béla Kálmán. Auch dieser Band ist ein gutes Beispiel dafür, daß sich die moderne Finnugristik nicht allein auf die Sprachwissenschaft beschränkt: sie enthält die alten und neuen Stücke der Volksdichtung, Studien aus der Volkskunde, der Archäologie und der Geschichte.

4. Es ist natürlich, daß neben den erwähnten Bänden von Béla Kálmán seine Studien und Artikel mit finnougri-stischer Thematik eine viel größere Mannigfaltigkeit zeigen. Seine Worterklärungen finden wir regelmäßig in den Zeitschriften (s. z. B. NyK. LIV, 254—8; LVI, 274—6; LXI, 350—8; LXIV, 347—51; LXVII, 322—3; UAJb. XXXI, 140—8; usw.). Auch seine Textveröffentlichungen stellen ein nützliches, zu untersuchendes Material dar (s. NyK. LXII, 23—32; 338—40; LXX, 139—53; LXXVI, 119—34; usw.). Den wogulischen Wortschatz untersuchen neben den schon erwähnten Werken auch Studien, wie „Obi-ugor elemek az orosz nyelvben“ (Ob-ugrische Elemente in der russischen Sprache — NyK. LIII, 153—71); „Tatár jövevényszavak a vogulban“ (Tatarische Lehnwörter im Wogulischen — ebda LXXXIII, 43—55); usw.

Die Texte und Worterklärungen führen Béla Kálmán schnell zu den Fragen des grammatischen Systems: sobald er sich auf genügend konkrete Untersuchungen stützen kann, ist er bereit, theoretische, systematische und verallgemeinbare Schlußfolgerungen zu ziehen. Seine gründliche sprachwissenschaftlichen Kenntnisse im Ungarischen bewegen ihn oft, irgendeine ungarische sprachwissenschaftliche Frage auch im Wogulischen zu untersuchen. Einige herausgegriffene Themen: „A szókezdő mássalhangzó-torlódás feloldása a manysiban“ (Die Auflösung der anlautenden Konsonantenhäufung im Wogulischen — NyK. LV, 262—5); „Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban“ (Vokalentsprechungen in den russischen Lehnwörtern der wogulischen Sprache — ebda LVII, 112—23); „Die Auslautvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen“ (UAJb. XXVIII, 254—9); „A finn-ugor szóvégi magánhangzók történetéből“ (Zur Geschichte der finnougri-schen Auslautvokale — NyK. LX, 409—13); „Über die Wogulische Schriftsprache“ (UAJb. XXXIV, 128—33); „Die bejahende Antwort in den ob-ugrischen Sprachen“ (FUF. XXXV, 189—217); „Das reduzierte Vokalphonem im Wogulischen“ (Proceeding of the Fifth Intern. Congr. of Phonetic Sciences. Ba-

sel—New York, 1965. 378—80); „Eine Kongruenz—Erscheinung im Wogulischen“ (FUF. XL, 66—73); „Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen“ (MSFOu. 150, 144—50); „Van-e labio-palatoveláris mássalhangzó-fonéma a vogulban?“ (Gibt es ein labio-palatovelares Konsonantenphonem im Wogulischen? — NyK. LXXVIII, 359—63); usw.

5. Wir können die Übersetzungstätigkeit, die Béla Kálmán ständig betreibt, kaum als ein einfaches Hobby, eine Entspannung betrachten. Die Textübersetzungen zu sprachwissenschaftlichen Zwecken nicht gerechnet, ist seine Rohübersetzung aus der wogulischen Volksliedkunst bedeutend. Mit seinem belletristischen Übersetzungen aus dem Estnischen gehört er zu den besten Übersetzern; er hat einen ganzen Roman, mehrere Kurzromane und zahlreiche Novellen ins Ungarische übersetzt.

Béla Kálmán nimmt an fast allen Veranstaltungen der internationalen Finnougristik teil und er läßt dort seine Stimme hören. Er liest alles, was und wo auch immer über die ihn interessierenden Fragen erscheint. Er hält es nicht für unwürdig, Buchbesprechungen zu schreiben. In der entsprechenden Spalte seiner Bibliographie kann man den Namen fast aller wichtigen Persönlichkeiten der Finnougristik finden: Sauvageot, Rombandeeva, Kannisto, Liimola, Balandin, Wahrushewa, Saareste, Fokos, Lavotha, Virtaranta, Nissilä, Décsy, Mägiste, Lakó, Hajdú, Veenker, Plöger, Pirotti, Honti usw.

Aufgrund des bisher gesagten können wir — ohne die Absicht einer Zusammenfassung — feststellen, daß es keine alltägliche Leistung ist, die Béla Kálmán in der Wissenschaft der einheimischen und internationalen Finnougristik erreicht hat. Und damit haben wir seine Tätigkeitsgebiete noch bei weitem nicht aufgezählt.

6. Ein wichtiges Gebiet seiner ungarischen sprachwissenschaftlichen Tätigkeit ist die *Mundartforschung*. Wie wir bereits gesehen haben, hat er schon vor seiner Übersiedlung nach Debrecen wichtige Ergebnisse auf diesem Gebiet erreicht. Sein wesentlich erweitertes, überarbeitetes Mundart-Lehrbuch „Nyelvjárásaink“ (Unsere Mundarten — Tankönyvkiadó, Bp., 1966. 150 S.) leistet dem Unterricht schon in der vierten Auflage eine große Hilfe.

Seine Beteiligung an den Arbeiten des „Magyar Nyelvjárások Atlasza“ (Atlas der Ungarischen Mundarten) ist von großer Bedeutung. Während der Datensammlung hat er an 120 Forschungspunkten den wortgeographischen Fragebogen abgefragt, indem er nicht nur das ganze Land, sondern auch die von Ungarn bewohnten Gebiete der Nachbarländer durchwanderte. In den theoretischen und methodologischen Bänden, die dem Atlas angeschlossen sind, hat er über die Fragen der mundartlichen Transkription sowie über die Auswahl der Forschungspunkte geschrieben.

Der Sprachatlas, die größte Leistung der bisherigen ungarischen Dialektologie, hat ein ausgezeichnetes Forschungsteam hervorgebracht. Dies übte auch auf die Sprachbetrachtung von Béla Kálmán eine große Wirkung aus; die sprachgeographische Betrachtung, die Bindung der sprachlichen Erscheinungen an ein Gebiet, bzw. an gesellschaftliche Schichten durchwirken alle seine Untersuchungen. Er hat über die ungarischen und ausländischen Atlasarbeiten, über die sprachwissenschaftlichen Erfahrungen in der Geländearbeit, bzw. über die Dialektwort- und Wendungserklärungen viel geschrieben (s.: MNy. XLIX, 229—31; 514—23; L, 212—21; 501—6; LI, 503—11; MNyj. IV, 173—99; VI, 110—2; XVIII, 143; XIX, 125—6; Nyr. LXXXII, 493—7; ALH. XXII, 430—2; usw.).

Er beschäftigt sich auch oft mit den theoretischen Fragen der Dialektologie: „Megjegyzések a nyelvjárási izoglosszákról“ (Bemerkungen zu den dialektalen Isoglossen — MNyj. VIII, 3—9); „Zur Phonologie der ungarischen Dialekte“ (LinguStud. 122., 155—66); „Une isoglosse phonémique européenne“ (ALH. XXIV, 197—203); „Der ALE und der ungarische Sprachatlas“ (CQIFU. III, 239—46); usw. Sehr interessant sind die Studien, die er während seines einjährigen Stipendiums in Amerika über seine dortigen Erfahrungen schrieb: „Amerikai magyarok“ (Amerikanische Ungarn — Nyr. XCIV, 377—86); „Some Linguistic Features of Hungarien as Spoken in the USA“ (CTIFU. I, 608—11); usw.

7. Wir können unter den Schriften von Béla Kálmán beinahe alle Gattungen der ungarischen sprachgeschichtlichen Forschungen finden: Von seinen geistreichen Worterklärungen möchten wir nur einige erwähnen: *kötelet ver* (ein Seil drehen), *kanyaró* (Masern), *sió, zsílíp* (Siel), *pulyka* (Truthahn), *véd* (er schützt), *oltalmaz* (er beschirmt), *lábatlankodik* (er steht im Wege), *barna* (braun), *Béla* (Personenname), *incselkedik* (er hänselt jn.), *nyaka közé szedi a lábát* (er macht sich auf die Beine), *műt* (er operiert), *egy ültő helyében* (auf einmal, ohne aufzustehen), *hervad* (es welkt) usw. Es ist charakteristisch für ihn, daß er, als er „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára“ (Das historisch-etymologische Wörterbuch der ungarischen Sprache) besprach, zu mehreren hundert Wortartikeln Bemerkungen, Korrekturen und Veränderungsvorschläge hinzufügte.

Wertvoll sind seine Studien, in denen er die historische Entstehung des ungarischen Lautsystems untersucht, indem er die systematischen Gesichtspunkte in den Vordergrund stellt: „Adalékok a magyar mássalhangzók újabb történetéhez“ (Beiträge zur neueren Geschichte der ungarischen Konsonanten — MNyj. III, 123—30); „A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből“ (Aus der Geschichte der finnougri-schen auslautenden Vokale — NyK. LX, 409—13); „A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása (Die Entstehung des ungarischen Konsonantensystems — MNy. LXI, 385—98); „Zur Entstehung

des ungarischen Konsonantensystems“ (CSIFU. I. 227—34); „Hangrendszer és hangváltozások“ (Lautsystem und Lautveränderungen — MNy. LXIV, 5—8); „Système phonologique et changement phonétique en Hongrois“ (ÉFOu. V, 107—18); „Hungarian Historical Phonology“ (In: L. BENKŐ—S. IMRE ed. The Hungarian Language. Bp., 1972. 49—83); usw.

Ein anderes beliebtes und mit Erfolg betriebenes Steckenpferd von ihm ist die Konjugation, hauptsächlich die Geschichte der Tempora: „Az igeragozás néhány kérdése a XX. század középiskolai nyelvtanaiban“ (Einige Fragen der Konjugation in den Oberschul-Grammatiken des 20. Jahrhunderts — In: SULÁN red. „Nyelvtani Tanulmányok“ Grammatische Studien. Bp., 1961. 203—12); „Jövő idejű igealakok Az ember tragédiájában“ (Verbformen des Futurs in Der Tragödie des Menschen — MNyj. XVII, 41—50); „A jövő idő kifejezései a magyarban“ (Der Ausdruck des Futurs im Ungarischen — Nyr. XCVI, 392—404); „Un chapitre de l'histoire des temps verbaux hongrois“ (ÉFOu. IX, 109—13); „A magyar múlt idejű igealakok történetéből“ (Aus der ungarischen Zeitformen der Vergangenheit — MNyTK. 140, 117—24); „Zur Geschichte der Tempora im Ungarischen“ (In: Studies in Finno-Ugric Linguistics. Uralic and Altaic Series. Vol. 131., 101—14); usw.

Seine Studien über die Kongruenz und die bejahende Antwort berühren auch finno-ugristische und allgemeinsprachwissenschaftliche Fragen: „Értelmi és alaki egyeztetés“ (Sinngemäße und formale Kongruenz — NyIÖK. XXIX, 36—46; siehe dazu: MSFOu. 150., 144—50; JSFOu. LXXVI, 43—60); „Az igenlő válasz“ (Die bejahende Antwort — Nyr. LXXXIX, 6—22); „Die bejahende Antwort in den obugrischen Sprachen“ (FUF. XXXV, 189—217); usw.

8. Ein besonderes Gebiet in der Tätigkeit von Béla Kálmán bedeuten seine Werke, die sich mit der Namenkunde beschäftigen. Nach kürzeren Studien und Namenerklärungen hat sein Buch „A nevek világa“ (Die Welt der Namen — Gondolat Kiadó, Bp., 1967) einen durchschlagenden Erfolg erreicht. Die als populärwissenschaftliches Werk gedachte Zusammenfassung wurde schnell ein Handbuch der Forscher und der Studenten. Nach neueren Ausgaben erschien das Werk auch bei dem Akadémiai Kiadó: „The World of Names. A Study in Hungarian Onomatology“ (Bp., 1978. 199 S.). Auch die ausländischen Rezensenten schreiben mit großer Anerkennung über das Werk.

Die Zahl seiner Studien in der Namenkunde macht mehrere Dutzend aus. Wir möchten hier abwechslungsshalber nur einige erwähnen: „Debreceni keresztnévek a XVII—XX. században“ (Debrecener Rufnamen im 17.—20. Jahrhundert — MNyj. XIII, 91—104); „A népetimológia helységneveinkben“ (Die Volksetymologie in unseren Ortsnamen — Nyr. XCI, 1—11); „Helynévkutatás és szóföldrajz (Ortsnamenforschung und Wortgeographie — Nytud-Ért. 58., 344—50); „Amerikai magyar helynevek“ (Ungarische Ortsnamen in

Amerika — NytudÉrt. 70., 42—5); „Parallele Ortsnamen in mehrsprachigen Gebieten“ (Onoma XXI, 502—6); „Personennamen aus Redensarten“ (UAJb. L, 66—7); „Hogyan keletkeztek a helységnevek?“ (Wie sind die Ortsnamen entstanden?“ — NyIOK. XXX, 171—4); „Buda vidéki helynevek a 18—19. századból“ (Ortsnamen in der Gegend von Ofen aus dem 18.—19. Jahrhundert — MNyj. XXII, 51—70); usw.

9. Die Zahl seiner Schriften, die zum Kreis der Sprachpflege und der Wissenschaftsverbreitung gehören, macht mehr als 400 aus, sie gäben mehrere selbständige Bände ab. Außer dem Unterricht an der Universität beteiligt sich Béla Kálmán auch an der Lösung der Sorgen der Allgemeinbildung, schon in der 50er Jahren schrieb er mit an einem Grammatik-Lehrbuch, heute hilft er beim Zusammenstellen des Materials von neuen Lehrplänen. Als Universitätsprofessor hat er eine ganze Reihe von Lehrergenerationen auf die Arbeit an der Schule, bzw. auf die Pflege der Wissenschaft vorbereitet. Mit seinen Studenten und Mitarbeitern unterhält er einen harmonischen, ausgeglichenen Kontakt, er hat immer Zeit zu helfen oder zu einem Gespräch.

Seine Ämter im öffentlichen Leben, seine Aufträge an der Fakultät, am Ministerium und an der Akademie kann man wohl kaum aufzählen. Er war zwei Jahrzehnte hindurch Direktor des Debrecener Ferienkurses. 1973 wurde er zum Korrespondierenden, 1982 zum Ordentlichen Mitglied der Akademie der Wissenschaften gewählt.

Wie reich auch das Lebenswerk des jetzt 70 Jahre alten Béla Kálmán ist, es ist zum Glück noch nicht abgeschlossen. Seine Aktivität, seine Geistesfrische sind ungebrochen. Wir sind davon überzeugt, daß mit uns zusammen sehr viele in- und ausländische Sprachwissenschaftler oder andere Fachleute, Schüler, Mitarbeiter, Freunde und Leser unserem Jubilar Gesundheit, ein langes Leben, Schaffenskraft und weitere Erfolge im wissenschaftlichen Leben wünschen.

Á. SEBESTYÉN

**Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága
(1934—1982)**

A bibliográfia összeállításához a nyelvészeti folyóiratok mutatóin kívül felhasználtam a következő munkákat: Kálmán Béla tudományos munkássága (1934—1972): NyIOK. XXIX, 46—54; Debreceni Egyetemi Bibliográfia. KLTE Könyvtára. Debrecen, 1956, ... 1972.) (Az érdekelt tanszékek adat-szolgáltatása alapján összeállította NÉMEDI LAJOSNÉ, 1966-tól dr. KOROMPAI GÁBORNÉ); Bibliographia Universitatis Debreceniensis. Pars 2. Facultas Philo-sophiae 1956—1975. KLTE Könyvtára. Debrecen, 1981; Az MTA Nyelvtu-dományi Intézetének Közleményei. Új folyam I—V. Bp., 1963—1969. (A ma-gyarországi nyelvtudomány bibliográfiája 1961—1965); Analecta Linguistica. Nyelvtudományi Információs Közlemények. Akadémiai Kiadó. Bp., 1969-től; A finnugor népek irodalmának bibliográfiája. Összeállította JÁVORI JENŐ. Fő-városi Szabó Ervin Könyvtár. Bp., 1975.

A források rövidítéseit „A magyar szókészlet finnugor elemei” (I—III. Akadémiai Kiadó. Bp., 1967., 1971., 1978.) szerint használom, kiegészítve az alábbi újságok, folyóiratok rövidítéseivel: AnyIsk. = Anyanyelvünk az isko-lában; BSLP. = Bulletin de la Société Linguistique de Paris; ÉFOu. = Études Finno—Ougriennes; ÉI. = Élet és Irodalom; ÉT. = Élet és Tudomány; FOSz. = Felsőoktatási Szemle; HBN. = Hajdú-bihari Napló; Msn. = Magyarosan; NyIK. = az MTA Nyelvtudományi Intézetének Közleményei.

A több mint 700 tételt sorszámozás nélkül évenkénti beosztásban az alábbi négy csoportban közlöm: **A)** Önálló kötetek, sorozatokban megjelent külön-lenyomatok, **B)** Könyvrészletek, tanulmányok, adatközlések, ismeretterjesztő cikkek stb., **C)** Ismertetések, **D)** Fordítások. Az egyes csoportokon belül elő-ször általában a finnugrisztikai tárgyú munkák találhatók. — A bibliográfiai gyűjtés lezárva 1982. december 15-én.

1934. B) A *szül* állatnév vogul megfelelője: MNy. XXX, 103—4.

1935. B) Ungari keeleuunduse põhimõteid: Eesti Kirjandus XXXIX, 319—23. — Esimesist Ungari raamatuist: Üliõpilasleht XIX, 319. sz. 21. l. — **C)** TRÓCSÁNYI, Észak nomádjai: MNy. XXXI, 351. — N. SEBESTYÉN IRÉN, Az uráli nyelvek halnevei: Eesti Keel XIV, 197—8. — GYULA WEÖRES, Un-karilais—suomalainen taskusanakirja: Eesti Keel XIV, 82—3.

- 1936. B)** „Deszertek” a cukrászüzletek kirakataiból: Msn. V, 91—2. — **C)** FAZEKAS, Észti nyelvűvelő és nyelvújító törekvések: MNy. XXXII, 209—10. — MURAKIN, Ülevaade ungari kirjandusest: ItK. XLVI, 480.
- 1937. B)** Jelentés a Felsőőrvidéken végzett nyelvjáráskutatásról: MNy. XXXIII, 56—7. — Felsőőr vidéki növénynevek: Uo. 345—8.
- 1938. A)** Obi-ugor állatnevek: MNyTK. 43. sz. 32 l. Bp., 1938. (Ism.: *H.D.*: UJb. XIX, 346; *Oinas*: Eesti Keel XVIII.) — **B)** Néhány szó a katonai nyelvről: Msn. VII, 232—4.
- 1939. B)** Széljegyzetek egy országgyűlési felszólaláshoz: Msn. VIII, 77.
- 1940. B)** A finnugor őshaza kérdése: Az Érsekújvári M. Kir. Állami Pázmány Péter gimnázium XCVIII. tanévi évkönyve az 1939—40. tanévről. Érsekújvár, 1940. 9—14. — A denevér egyik vogul elnevezése: MNy. XXXVI, 132. — Hódvas, vidravas: Uo. 185. — Népi műveltséget! (vezércikk): Érsekújvár és Vidéke 1940. márc. 17.
- 1941. B)** Megjegyzések a népnyelvi gyűjtés módjához: MNy. XXXVII, 136—9.
- 1942. A)** A bősárkányi gyékényszövés és szókincse: Magyar Nyelvjárási Tanulmányok 2. sz. 20. l. (Ism.: GUNDA Ethn. LIV, 97—8). — **B)** Nyitravölgyi népi est Érsekújváron. Ethn. LIII, 78. — Enyisző hó: MNy. XXXVIII, 136. — A felsőőri földművelés: Uo. 211—20.
- 1943. A)** Naszvad, Imely, Martos a népmozgalmi adatok tükrében: A Széchenyi Magyar Kulturális Egyesület (=SzMKE) kiadványa. 16 l. — **B)** A Nyitra—Zsitva vidék földje és népe: SzMKE évkönyve 36—46. — Reguly Antal emlékezete: Uo. 65—70.
- 1944. B)** Hany: MNy. XL, 110—3. — Hatag: Uo. 231—2. — Veresztvény: Uo. 232—3.
- 1947. B)** A Nyitra—Zsitva vidéke. In: Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. Szerk.: *Bárczi Géza*. Az MNyA. Munkálatai 2. Bp., 1947. — Lódarázs: MNy. XLIII, 215—6. — Gödő: Uo. 216—7. — Szivarkáink neve: Msn. XVI, 55—6. — Vakudvar: Uo. 87—8.
- 1948. B)** A finn és észti nyelvújítás: MNy. XLIV, 11—7. — Egy ugor—szamojéd szóösszefüggés: NyK. LII, 60—2. — Madárnevek a Győr megyei Rábca-kapiról: Nyr. LXXII, 223—4. — Négyes név a Komárom megyei Martosról:

MNy. XLIV, 156—7. — A zárt *ě* népi jelölése: Uo. 157—8. — Biztostű: Msn. XVII, 15—6. — Borja, cukorja: Uo. 16. — Tulajdonnevekből lett köznevek: Uo. 90—1. — C) NIRVI, Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämeren-suomalaisissa kielissä: Ethn. LIX, 227—8.

1949. A) Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és a feladatai. (Klny. a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből) Néptudományi Intézet. Bp., 1949. 19 l. — **B)** Néhány obi-ugor madárnév: NyK. LII, 146—7. — Ordít, mint a fába szorult féreg: MNy. XLV, 137—40. — Geburnus: Uo. 220. — Latinos szavaink s-ezése: Uo. 280—5. — Pipőlle: Nyr. LXXIII, 248. — Hars: Uo. — Igyekszünk, kérem! Msn. XVIII, 31. — C) FALUDI ÁGOTA, Névszói összetételek az osztjákban: Nyr. LXXIII, 183—4.

1950. B) Babos: MNy. XLVI, 179—80. — Pirhács: Uo. 260. — Hálóruha = pizsama: Uo. 385. — Párhuzamos szóátvételek a magyarban: Nyr. LXXIV, 24—7. — A magyar nyelvatlasz: Uo. 158—64. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni vándorgyűlése: Uo. 457—60. — A szovjet nyelvtudomány kérdései: Szikra Híradó 1950/12. 22—3. — Megjelentek a Magyar Nyelvatlasz kérdőívei II.: ByIK. I/1. 86—7. — A magyar nyelvtudósok debreceni vándorgyűlése elé: Néplap 1950. okt. 22. — C) SAUVAGEOT, Esquisse de la langue finnoise: NyK. LII, 270—2.

1951. A) A mai magyar nyelvjárások. Tankönyvkiadó. Bp., 1951. 35 l. (Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek). (Ism.: *Imre Samu*: Nyr. LXXVI, 370—2; RÁCZ: AnyIsk. I, 29) — Magyar Nyelvtan az általános gimnáziumok I—IV. osztálya számára. BENKŐ LORÁNDdal közösen. 1951 és 1960 között 11 kiadás. 256 l. (Ism.: *Rubinyi*: Nyr. LXXV, 432—6; BÁNHIDI: AnyIsk. I, 92) — **B)** Tökéletlenül képzett magánhangzók a magyar nyelvjárásokban: MNy. XLVII, 414—6. — Tályoga vagy tályogja, hólyaga vagy hólyagja: Nyr. LXXV, 290—2. — A történeti összehasonlító módszer: NyIK. II/6. 64—76. — **C)** Magyar nyelvjárás bibliográfia 1817—1949.: MNyj. I, 165—6 és ALH. I, 465—8. — SAUVAGEOT, Esquisse de la Langue Hongroise: NyIÖK. I, 407—11 és ALH. I, 457—64.

1952. A) Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III/2. Akadémiai Könyvkiadó. Bp., 1952. 436 l. (Ism.: *Kispál*: NyIÖK. III, 429—36; *Diószegi*: Ethn. LXV, 628—9; *Liimola*: FUFÁ. XXXI, 76—90) — **B)** A magyar nyelvtan tanulása. Tankönyvkiadó. Bp., 1952. 18—39. — Adalék a *-ni* igenévképző eredetéhez: MNy. XLVIII, 118. — Kötelet ver: Uo. 150—4. — Kanyaró: Uo. 209—10. — Az ŐMS. egyik kifejezésének vogul mása: Uo. 210. — Sió, zsilip: Uo. 236. — Mondat és mondat: Uo. 236—7. — A *-féle* mint az igekötő és határozó toldaléka: Uo. 237. — Horváth Károly: Uo. 255—6. — Obi-ugor elemek az orosz

nyelvben: NyK. LIII, 153—71. — Obi-ugor szófejtések: Uo. 243—4. — Rusz-szkie zaimsztvovanija iz ob-ugorszkijh jazikov: ALH. I, 249—72. (Ism.: *Vasmer*: Zeitschr. für Slaw. Phil. XXIII, 209—10); *Itkonen*: FUFA. XXXIII. 65)

1953. A) A mai magyar nyelvjárások. Utánnnyomás. Tankönyvkiadó. Bp., 1953. 35 l. (EMNyF.) — RÁCZ—TAKÁCS—KÁLMÁN—WÉBER: A magyar nyelv tankönyve II. rész az ált. isk. VII—VIII. osztálya számára. Bp., 1953. 175 l. (Ism.: *Bánhidi*: AnyIsk. I, 92—3) — **B)** Obi-ugor szófejtések: NyK. LIV, 254—8. — Budenz József: Nyr. LXXVII, 321—3. — Hozzászólás LAKÓ GYÖRGY „Tanulmányutam a Szovjetunióban” c. előadásához: NyIÖK. IV, 146—7. — Hozzászólás LIGETI LAJOS „Az uráli és altaji nyelvek viszonyának a kérdése” c. előadásához: Uo. 371—2. — A magyar nyelvjárások atlasza: Uo. 497—9. — A szókezdő mássalhangzócsoport egyik föloldási módja a magyarban: MNyj. II, 59—70. — A Magyar Nyelvjárások Atlasza: Uo. 182. — Pulyka: MNy. XLIX, 193—5. — Nyelvatlaszgyűjtő úton Csehszlovákiában: Uo. 229—31 (*Imre Samuval* közösen). — Egy XVI. századi magyar oklevél: Uo. 502. — A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtő út néhány nyelvészeti tanulsága: Uo. 514—23 (*Imre Samuval* közösen). — Adalékok a Szentsei-Daloskönyv nyelvjárástörténeti tanulságaihoz: Uo. 526—8. — A magyar nyelvjárásokról: Fáklya (Pozsony) III, 150—2. — Tájnyelv és iskola: AnyIsk. I, 81. — **C)** BÁRCZI, A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék: NyK. LIV, 279—87 és ALH. III, 201—9.

1954. B) A szókezdő mássalhangzótorlódás föloldása a manysiban: NyK. LV, 262—5. — Hozzászólás az őstörténeti vitához: Uo. 266—70 és NytudÉrt. 5. sz. 23—7. — Hozzászólás BÁRCZI GÉZA „A magyar nyelvjáráskutatás időszzerű feladatai” c. előadásához: NyIÖK. VI, 91—3. — Opponensi vélemény ERDŐDI JÓZSEF „Az alany és az állítmány egyeztetése, valamint a pluralitás kérdése a mari nyelv történeti mondattanában” c. kandidátusi értekezéséről: Uo. 433—8. — Véd: MNy. L, 161—2. — Oltalmaz: Uo. 162—3. — A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtés tájrszóanyaga: Uo. 212—21, 501—6 (*Imre Samuval* közösen). — Fú: Uo. 465. — Kizsákmányolás: Nyr. LXXVIII, 416—7. — A zán-gó Biharugrán: Ethn. LXV, 540. — A magyar nyelv eredete: Természet és Társadalom 1954: 116—8.

1955. A) Manysi nyelvkönyv. Tankönyvkiadó. Bp., 1955. 60 l. (EMNyF.) (Ism.: *Lavotha*: Nyr. LXXX, 498—500; *Uő.*: NyK. LIX, 262—7; *Sauvageot*: BSLP. LIV, 345—6.) — **B)** A hangjelölés. In: A magyar nyelvatlasz munkamódszere. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: *Bárczi Géza*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1955. 93—112. — Obi-ugor szófejtések: NyK. LVI, 274—6. — Munkácsi manysi hagyatéka: Uo. 295—7. — Suomalais—ugrilainen kielitiede Unkarin yliopistoissa: Vir. LIX, 264—7. — A lévél és az -ál, -él képző: MNy. LI, 477—8.

— Újabb szlovákiai nyelvatlaszgyűjtő útjaink nyelvészeti tanulságai: MNy. LII, 503—11 (*Imre Samuval* közösen). — Lábatlankodik: Nyr. LXXIX, 447—8. — Őrült okos: Néplap szept. 14. — C) ROMBANDEEVA orosz—manysi szótára: NyK. LVI, 306—9.

1956. B) Die Auslautsvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen: UAJb. XXVIII, 254—8. — Nordgrossrussische Dialekte Eigenheiten in den russischen Lehnwörter des Wogulischen: Slavica II, 418—21. Hozzászólás LAKÓ GYÖRGY „A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai” c. előadásához: NyK. LVIII, 36—9. — Elnöki zárószó: Uo. 185. — Az I. Finnugor Nyelvészeti Konferencia Határozati javaslati (*Lakó Györggyel és Hajdú Péterrel* közösen): Uo. 209—11. — Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban: NyK. LVII, 112—23. — Tájszómagyarázatok: PAIS—Eml. 318—24. — Hozzászólás PETROVICI EMIL „Egy magyar hangtani sajátosság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban” c. előadásához: MNy. LII, 21—3 és MNyTK. 93. sz. 17—9. — Adalékok a magyar mássalhangzók újabb történetéhez: MNyj. III, 123—30. — A magyar nyelv eredete. In: Nyelvművelő. Szerk.: *Lőrincze Lajos*. Bp., 1956. 11—7. — Párhuzamos átvételek: Uo. 51—7. — C) A Magyar Nyelvatlasz: MNyj. III, 195.

1957. B) Szinnyei József és a magyar nyelvjáráskutatás: MNy. LIII, 330—5. és MNyTK. 96. sz. (1958) 16—21. — Reguly és Arvidson: Nyr. LXXXI, 375. — A VIII. nemzetközi nyelvészkongresszus: Uo. 511—2. — Gyermeeknyelv és nyelvjárások: MNyj. IV, 96—100. — A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtés tájszóanyaga: Uo. 173—99 (*Imre Samuval* közösen). — Fakultatív óralátogatás a Bölcsészettudományi Karokon: FOSz. VI, 141—3. — Forró üdvözet: HBN. ápr. 7. — A pénznevek története: Uo. jún. — C) STEINITZ, Geschichte des Wogulischen Vokalismus: NyK. LIX, 242—7 és ALH. VII, 195—205. — KANISTO—LIIMOLA, Wogulische Volksdichtung... II—III.: NyK. LIX, 239—42.

1958. B) L’histoire des voyelles finales des langues finno—ougriennes: ALH. VIII, 99—104 és Actes du Huitième Congrès International des Linguistes. Oslo, 1958. 830—5. — Remarques sur quelques isoglosses dialectales: Cercetări de Lingvistică III. 1958. (megj. 1962) 239—45 (MélPetrovici). — A VIII. nemzetközi nyelvészkongresszus: NyK. LX, 192—209 és külön is: MNyTK. 98. sz. 20 l. (*Lakó Györggyel és Hegedüs Lajossal* közösen). — A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből: NyK. LX, 409—13. — Pallas manysi adatainak hangtörténeti használhatósága: Uo. 69—72. — Reguly-émlékünnepe Zircen. MNy. LIV, 594—5. — Beke Ödön 75 éves: Nyr. LXXXII, 130—1. — Rövid beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányutamról: NyIOK. XIII, 453—6. — Opponensi vélemény IMRE SAMU „A Szabács viadala” c. kandidátusi értekezéséről. In: IMRE SAMU, A Szabács viadala. Akadémiai Kiadó, Bp., 1958.

309—13. — *Amely vagy amelyik?* Nyr. LXXXII, 23—7. — Kérődzik: MNy. LIV, 352—4. — XV. századi magyar nyelvemléket fedeztek fel: HBN. 164. sz. — C) BALANGYIN—VAHRUSEVA, Manszijszkij jazik: NyK. LX, 468—70. — Atlasz russzkih narodnih govorov... Nyr. LXXXII, 493—7. — Újabb Petőfi-kötet észt nyelven: Világirodalmi Figyelő 1958/2. 230—1.

1959. B) Unkarin murreatlas. In: Verba docent. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 263. sz. Helsinki, 1959. 68—76. — Etymologisches aus dem Gebiet der obugrischen Sprachen: UAJb. XXXI, 140—8. — Vogulia tutkimassa: Vir. LXIII, 411—6. — Uusi andmeid XV sajandist pärinevate ungari keeleliste mälestiste kohta: Keel ja Kirjandus II, 169—70. — Obi-ugor szövejtések: NyK. LXI, 350—8. — A magyar nyelv eredete. In: Iskolai nyelv-művelő 13—7. — Párhuzamos átvételek: Uo. 62—8. — Keres: Nyr. LXXXIII, 483—4. — Leányvár: HBN. — C) SAARESTE, Eesti keele moisteline sonaraamat (észt szinonimaszótár): Nyr. LXXXIII, 124—6. — KANNISTO—LIIMOLA, Wogulische Volksdichtung...: Ethn. LXX, 502—6. — Az újabb észt nyelvészeti irodalom: NyK. LXI, 119—23. — Újabb tanulmányok orosz — obi-ugor nyelvi érintkezésekről: Uo. 124—5. — Észt nyelvjárási antológia: MNy. V, 190. — Az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek legújabb számai: FOSz. VIII, 51—5.

1960. B) Ural: Ucs. Zap. Leningr. Univ. Leningrád, 1960. Nr. 267. 34—5. — Manyi szövegmutatványok: NyK. LXII, 23—32. (Ism.: *Sauvageot*: BSLP. LVI, 261). — Chanti szöveg: Uo. 338—40. — A Szovjetunióban lakó finnugor és szamojéd népek lélekszáma: Uo. 360. — Barna: Nyr. LXXXIV, 100—1. — Beszámoló szlovákiai nyelvatlaszgyűjtésünkről: MNy. VI, 124—46 (*Imre Samuval* közösen). — Hunfalvy Pál és Munkácsi Bernát emlékezete: Nyr. LXXXIV, 264—8. — Munkácsi Bernát emlékezete: NyIÖK. XVI, 381—91. — Fokos Dávid hetvenöt éves: MNy. LVI, 139—40. — Németh Gyula hetven éves: Uo. 492—4. — C) SCHELLBACH, Das wogulische Rätsel: AEH. IX, 434—8. — SOLTÉSZ, Az ősi magyar igekötők: Nyr. LXXXIV, 236—8. — VÉGH, Őrségi és hetési nyelvatlasz: MNy. VI, 110—2. — PAPP LÁSZLÓ, XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása: Uo. 113—6. — Magyar hangtani dolgozatok. (Szerk.: *Benkő Loránd*. Tanulmánygyűjtemény): Uo. 117—9. — D. R. FOKOS—FUCHS, Syrjänisches Wörterbuch I—II.: Uo. 122—3. — D) Nyersfordítások vogulból: NyK. LXII, 23—32 (Három lány, A pal—ja kis szigetén, A napsugár, Bogyószedés, Asszonylopás, Találós mesék, Mese-töredék). — Nyersfordítás osztjából: Uo. 339 (Óriás).

1961. A) Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó. Bp., 1961. 327 l. (Ism.: *A. M. Kövesi*: Slavica V, 242—6; *Liimola*: FUF. XXXIV, 232—40; *Litkin*: VJa. XI, 139—41; *Mägiste*: Sprakliga Bidrag; *Rédei* (*Ra-*

danovics): NyK. LXIV, 416—8; *Ruoppila*: Vir. 1962. 181—3; *Sauvageot*: BSLP. LVIII, 302—3; *Schlachter*: Die Welt der Slaven VII/1962, 326—9; *Veenker*: UAJb. XXXV, 85—9). — XVI. századi jobbagyneveinkhez. A debreceni KLTE Magyar Nyelvtud. Int. Kiadványai. 39. sz. Debrecen, 1961. 21 l. (Klny. az MNyj. VII. kötetéből 23—43). — **B**) Unkarilaisten sukunimien synty: Vir. LXV, 294—303. — Az igeragozás néhány kérdése a XX. század középiskolai nyelvtanaiban. In: Nyelvtani Tanulmányok 203—12 (Ism.: *Deme*: Nyr. LXXXVI, 107; *Sauvageot*: BSLP. LVII, 259). — Halálokok a martosi anyakönyvben (1778—1820): MNyj. VII, 185—6. — Béla: MNy. LVII, 86—8. — Incselkedik: MNy. LVII, 217—8. — Nyaka közé szedi a lábát: Uo. 343—4. — Műt: Uo. 484—5. — Fölmegek Budapestre. In: Édes anyanyelvünk. (Szerk.: *Lőrincze Lajos*. Bp., 1961) 283—4. (In: 3. jav. kiadás 1972-ben 271—2). — A Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkája: FOSz. X, 469—71. — Az obi-ugor sorsénekek: Alföld XII/1. 131—41. — A százéves Kalevipoeg: Uo. XII/6. 103—5. — **C**) Eine Sammlung wogulischer Volksdichtung: UAJb. XXXIII, 263—8. — Suomalaisen runouden antologia Unkarissa: Karjalan Heimo 1961. 94. — BENKŐ, La langue littéraire en Hongrie...: Orbis X, 216—8. — KANNISTO—LIIMOLA, Wogulische Volksdichtung... IV—V.: NyK. LXIII, 241—3. — LAVOTHA, Észt nyelv-könyv: Uo. 229—31. — Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények I—III. (1957—9): MNyj. VII, 150—4. — DEME, A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez: Uo. 168—70. — INCZEFI, Szeged környékének földrajzi nevei: Uo. 171—2.

1962. B) Über die Rolle der Füllworte und Füllsilben in den wogulischen Liedern: MSFOu. 125. (Commentationes Fenno—ugricae) 177—93; (helyesbítés) Berichtigung: JSFOu. 63/5. 1. — Über die wogulische Schriftsprache: UAJb. XXXIV, 128—33. — Remarques sur quelques isoglosses dialectales: Preprints of papers for the Ninth International Congress of Linguists. 1962. 180—4. — Finnugor szófejtések: NyK. LXIV, 347—51. — Megjegyzések a nyelvjárási izoglosszákról: MNyj. VIII, 3—9; külön is: IMRE SAMU—KÁLMÁN BÉLA, Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből. A debreceni KLTE Magyar Nyelvtud. Intézetének Kiadványai (szerk.: *Kálmán Béla*) 42. sz. Debrecen, 1962. — Szavajárási neveinkhez: MNyj. VIII, 139—42. — Roshad: MNy. LVIII, 82—4. — Egy ültő helyében: Uo. 361—3. — Tanárképzés a finn egyetemeken: FOSz. XI, 110—4 (*Hajdú Péterrel* közösen). — Az álnév: Alföld XIII/1. 141—5. — Élőszó és írás: HBN. márc. 4. — Negatívan vagy negatíven? Uo. máj. 13. — Debrecen: Uo. jún. 10. — Börleszk? Uo. jún. 24. — „Megmondja a vezetőség felé”: Uo. júl. 15. — Libikóka: Uo. aug. 5. — Képtelen képek: Uo. aug. 12. — A *-lag*, *-leg* ragról: Uo. szept. 2. — Egy kis lennyel olvasási lecke: Uo. szept. 9. — Abban az esetben...: Uo. szept. 23. — Műt: Uo. szept. 30. — Hidegebbre fordultak az éjszakák: Uo. okt. 14. —

„Személyvonat érkezik a második vágányról”: Uo. okt. 21. — Védővám vagy védvám? Uo. okt. 28. — Bordó kocsi: Uo. nov. 4. — A „Nagyerdei Gyógyfürdő”: Uo. nov. 11. — A határozatlan névelő használata: Uo. dec. 2. — **C)** SAUVAGEOT, Les anciens Finnois: NyK. LXIV, 385—6. — VIRTARANTA, Tverin karjalaisten entistä elämää: Uo. 392. — A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I. kötet: Uo. 241—7. — Suuri suomalainen sanakirja: Karjalan Heimo. 1962. 79. — GRÉTSY, A szóhasadás: Nyr. LXXXVI, 335—9. — BENKŐ, A magyar irodalmi írásbeliség...: MNyj. VIII, 143—9. — KARÁCSONY, Személyneveink 1500-tól 1800-ig: Uo. 149—51. — BÜKY, A fővárosi keresztnévadás hatóerői: Uo. 151—3. — TANNING, Mulgi murdetekstid: Uo. 153—4. — **D)** LINNA, Egy zsellérfiú születése (Részlet „A sarkcsillag alatt” c. regényből): Alföld 1962/9. 66—70.

1963. A) Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV. kötet 2. rész. (Fejezetek az obi-ugor népköltészetből). Akadémiai Kiadó. Bp., 1963. 314 l. (Ism.: *Erdődi*: NyK. LXIX, 222—9; *Gulya*: NyIÖK. XXII, 468—70; *Kövesi*: MNyj. X, 117—22; *Liimola*: FUF. XXXV, 299—306; *Sauvageot*: BSLP. LIX, 280). — Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó. Bp., 1963. 124 l. EMNyF. (Ism.: *Ganschow*: UAJb. XXXVII, 206; *Sauvageot*: BSLP. LIX, 280—1). — **B)** Semantisches und Stilistisches bei den russischen Lehnwörtern der wogulischen Sprache: CIFU. 1963. 181—3 (Ism.: *Veenker*: UAJb. XXXV, 327—8). — Zwei Reinigungsriten im Bärenkult der Obugrier. In: Glaubenswelt und Folklore der sib. Völker. 1963. 93—100. — Häälükustatistilisi vaatlusi mansi keele alalt: Emakeele Seltsi Toimetised 6. sz. (VESKI-Eml.) 1963. 123—7. — L'origine et l'évolution des noms de famille hongrois: Analele st. ale Univ. din Iași Sect. III. Tom. IX. — Hongrois *rossz* 'mauvais', 'méchant': ALH. XIII, 59—64. — Az -ä végű tulajdonnevek ragozása: Nyr. LXXXVII, 38—9. — Konokul, konokan vagy konokon: Uo. 174—81. — A IX. Nemzetközi Nyelvészkongresszus: MNy. LIX, 1—7. — Hervad: Uo. 344—6. — Beke Ödön nyolcvan éves: Uo. 245—6. — Rossz: NytudÉrt. 38. sz. 7—11. — Célkitűzés: ÉT. 426. l. — Nagy rössel szaladt: HBN. jan. 6. — A határozott névelő: Uo. jan. 27. — A beteg tolokocsi: Uo. febr. 3. — A lévén és létére: Uo. febr. 10. — Többoldalú vagy sokoldalúbb? Uo. febr. 17. — Célkitűzés: Uo. febr. 24. — Kőrut, korház és folyósó: Uo. már. 3. — „Tüjeit?” Uo. már. 10. — Pártára vár? Uo. már. 17. — Konokul vagy konokon? Uo. már. 24. — Státusz, Rókusz, Palatinusz: Uo. márc. 31. — Hajvágás, hemendex, sertéssajt, vermut: Uo. ápr. 7. — Idológia és higénikus: Uo. ápr. 14. — Legfelsőbb bíróság és legdöntőbb feladat: Uo. ápr. 21. — Újítás tárgyát képezi: Uo. ápr. 28. — Mindent a maga helyén: Uo. máj. 5. — Ezen vagy ez alatt értjük? Uo. júl. 7. — Vásár: Uo. júl. 21. — Sokat keres: Uo. aug. 4. — Nyelv: Uo. aug. 25. — ...és műveltség: Uo. szept. 1. — A sámánizmus nyomai a magyar nyelvben: Uo. szept. 15. — Nyújts feleje védő kart...: Uo. okt. 27. — Márssal társalkodó Murányi Venus: Uo.

nov. 17. — C) Vogulin muoto-oppia (LIIMOLA, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen I.): Vir. LXVII, 397—9. — SAUVAGEOT, Français écrit, français parlé: Nyr. LXXXVII, 381—3. — Vszeszojuznoe szovessanie...: MNyj. IX, 142—3. — ARVINTE, Terminologia exploatarii...: Uo. 143—5. — A Mai Magyar Nyelv Rendszere. Leíró nyelvtan II. kötet: NyK. LXV, 227—30.

1964. B) Unkarin kieluudistuksen periaatteet: Suomalainen Suomi. 1964. 210—4. — Tájszómagyarázatok: NytudÉrt. 40. sz. 158—65. — Bárczi Géza 70 éves: MNyj. X, 3—6. — Elkel egy kis segítség: HBN. márc. 15. — A Szigeti Veszedelem: Uo. máj. 1. — Az igenlő válasz: Uo. máj. 31. — Helynevekből alkotott melléknevek: Uo. júl. 12. — A rektor és régens: Uo. júl. 19. — Géza, Vazul, Zala: Uo. júl. 26. — A köszöntésmódok eredete: Uo. aug. 2. — Betű és hang: Uo. aug. 16. — Tenyészártányok: Uo. aug. 23. — Kapkodásmentesen: Uo. szept. 6. — Borsos leves és gulyás: Uo. okt. 11. — Gyűrhetetlenített: Uo. okt. 25. — Meginterjuvol: Uo. nov. 1. — Három részre lett osztva: Uo. nov. 7. — Zsáka: Uo. nov. 15. — Személynevek megyénk helyneveiben: Uo. nov. 22. — Rövid ital: Uo. nov. 29. — Rohadt sarok: Uo. dec. 6. — Népetimológia helyneveinkben: Uo. dec. 13. — Megfontol: Uo. dec. 20. — C) BÁRCZI, A magyar nyelv életrajza: ALH. XIV, 161—3. és MNyj. X, 115—7. — LIIMOLA, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen I.: FUF. XXXV, 133—41.

1965. A) Vogul Chrestomathy. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 46. Mouton & Co. The Hague, 1965. VIII+139 l. (Ism.: Molnár: NyK. LXX, 460—1; Lavotha: UAJb. XL, 127—9). — **B)** Die bejahende Antwort in den obugrischen Sprachen: FUF. XXXV, 189—217. — Das reduzierte Vokalphonem im Wogulischen. In: Proceeding of the Fifth Intern. Congr. of Phonetic Sciences. Basel—New York, 1965. 378—80. — Etymologisches aus dem Gebiete der ugrischen Sprachen. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft... Berlin, 1965. (STEINITZ-Eml.) 190—6. — Zur Ausbildung des ungarischen Konsonantismus: Zweiter Intern. Finnougristenkongress. Helsinki, 1965. 44. 1. — Vogulica: NyK. LXVII, 320—3. — A magyar mássalhangzórendszer kialakulása: MNy. LXI, 385—98. — A 2. személy -d ragja: Uo. 165—70. — Egyek, Furta, Váncsod: Uo. 343—5. — Húsz esztendő: Uo. 1—3. — Az igenlő válasz: Nyr. LXXXIX, 6—22. — Családneveink kiejtéséhez: Uo. 164—5. — Rohadt sarok: Uo. 238—40. — Ismét a szórendről: HBN. jan. 20. — A finn keresztnevekről: Uo. jan. 17. — Negyed: Uo. jan. 17. — Újszülött tapir született: Uo. jan. 24. — Fölösleges kötozszavak: Uo. jan. 31. — Tanulság és tanuság: Uo. febr. 7. — Bikaszálloda: Uo. febr. 14. — Régies helyesírású vezetékneveink olvasása: Uo. febr. 28. — A pásztorok iskolája: Uo. már. 21. — Gondolatok a nyelvről: Uo. márc. 28. — Felvetés: Uo. máj. 16. — Ismét a szórendről: Uo. máj. 30. — Elsejéje: Uo. jún. 20. — A püspök és

az episzóp vetítés: Uo. aug. 20. — Kirívott: Uo. aug. 29. — Néhány ital neve: Uo. szept. 5. — Haláltmegvető? Uo. szept. 12. — Jupiáj: Uo. okt. 24. — C) Glaubenswelt und Religion der sibirischen Völker: Orient. Zeitschrift LX, 384—7. — Artturi Kanniston tutkimusmatkat Siperiassa vuosina 1901—6.: NyK. LXVII, 157—9. — KANNISTO—LIIMOLA, Wogulische Volksdichtung... VI.: Uo. 159—60. — NISSILÄ, Suomalaista nimistötutkimusta: MNyj. XI, 69—72. — A Kultúra Világa (Világirodalom, filozófia): Nyr. LXXXIX, 248—50.

1966. A) Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó. Bp., 1966. 150 l. (Ism.: Papp László: MNyj. XIII, 105—8; K. L.: HBN. 1967. okt. 29.) — **B)** Ortsnamenerklärungen: Studia Slavica XII, 207—14. — Spectacles culturels des Vogouls et des Ostiaks. In: Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady. Modena, 1966. 1—13. — Megjegyzések az irodalmi helynévadáshoz: Nyr. XC, 150—1. — Az első nemzetközi magyar nyelvészeti kongresszus Debrecenben: Alföld 1966/10. 88—90. — Az előzőekben: HBN. febr. 13. — Eset: Uo. febr. 20. — Feltornyosuló gödrök: Uo. ápr. 10. — Sokat szeretnénk: Uo. máj. 15. — Fridzsider és mjuzikel: Uo. máj. 29. — A 3 testőr: Uo. jún. 19. — A televízió címe: Uo. júl. 24. — Cégtáblák: Uo. júl. 31. — Elszabadult igekötők: Uo. szept. 25. — Közelállóbb: Uo. okt. 2. — Előbbre vagy előrébb: Uo. okt. 9. — Mivel és miután: Uo. okt. 30. — Terpeszkedés: Uo. nov. 13. — Városok... népek...: Uo. nov. 27. — Palackozott italbolt: Uo. dec. 11. — C) DÉCSY, Einführung in die finnisch—ugrische Sprachwissenschaft: ÉFOu. III, 182—6. — Finnugor folyóirat Franciaországban: NyK. LXVIII, 461—2. — Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények IV—VIII.: MNyj. XII, 143—6. — Zala megye földrajzi nevei: Uo. 147—50.

1967. A) A nevek világa. Gondolat. Bp., 1967. 252 l. (Ism.: Mikesy: MNyj. XIV, 87—9; S. Varju Anna: HBN. 1968. máj. 1.) — **B)** Kecsegtet: MNy. LXIII, 77—8. — Opponensi vélemény LÁSZLÓ GYULA „Őstörténetünk legkorábbi korszakai” c. doktori értekezéséről: Uo. 111—6. — Debreceni keresztnevek a XVIII—XX. században: MNyj. XIII, 91—104 (Balogh Évával és Takács Ibolyával közösen). — Helynévkutatás és szóföldrajz: NytudÉrt. 58. sz. 344—50. — A népetimológia helységneveinkben: Nyr. XCI, 1—11. — Csodálatos csecsemő: HBN. jan. 8. — Felvetés: Uo. márc. 5. — Január tizenkilencedikei adásunk: Uo. márc. 19. — Alpok vagy Alpesek? Uo. ápr. 16. — A mérleg és a gondolkodás: Uo. máj. 7. — Leszögez: Uo. jún. 11. — Kálvin tér — Calvin tér: Uo. júl. 16. — Bőség és inség: Uo. júl. 30. — Heggesztés és Lapföld: Uo. szept. 10. — Fejős és fejő: Uo. nov. 19. — C) VÁRKONYI, A Somogy megyei ő-ző nyelvjárás: MNyj. XIII, 108—9. — MÄGISTE, Värmlandfinska ortnamn I.: NyK. LXIX, 446—7. — **D)** VILDE, Aki eladta a feleségét (Mäeküla piimamees). Európa. Bp., 1967. 246 l.

1968. A) A Magyar Nyelvjárások Atlasza (munkatárs). Akadémiai Könyvkiadó. Bp., I. 1968, II. 1970, III. 1973, IV. 1975, V. 1976, VI. 1977. — **B)** Zur Entstehung des ungarischen Konsonantensystems: Congressus Secundus Internationalis Fenno—Ugristarum Helsingiae habitus 23. — 28. VIII. 1965. Pars I. Helsinki, 1968. 227—34. — Système phonologique et changement phonétiques en Hongrois: ÉFOu. V, 107—18 (megj. 1970). — Két szigvai vogul elbeszélés: NyK. LXX, 139—53. — Hangrendszer és hangváltozások: MNy. LXIV, 5—8. — Két finn névről: ÉT. júl. 19. — Pártára vár? Uo. aug. 30. — Esetlen esetek: Uo. szept. 22. — Sokat keres: Uo. 1504. I. — Felvetés: Uo. okt. 4. — Sampinyon: HBN. febr. 11. — Foltoz, foldoz: Uo. márc. 3. — **C)** A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára I.: NyK. LXX, 452—6. — LAKÓ, A magyar hangállomány finnugor előzményei: ALH. XVIII, 450—3. — PENAVIN, A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza: MNyj. XIV, 91—2. — A magyar nyelv története és rendszere: Uo. 89—91. — **D)** VILDE, Éjszakai cséplés (részlet „A mahtrai háború” c. regényből): Alföld 1968/3. 5—10. — Nyersfordítások vogulból: A *mos*—asszony és a *por*—asszony (mese): NyK. LXX, 140—8. — Az asszony unokája (mese): Uo. 149—53.

1969. A) A nevek világa. Második kiadás. Gondolat. Sikerkönyvek. 224 l. (Ism.: Könyvtáros 1969/12. 750. l.) — **B)** Collaboration russo—hongroise dans la linguistique finno—ougrienne au XIX siècle: Slavica IX, 87—94. — Személynévből keletkezett helynevek: A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 2. sz. 249—52. — Kirívott: ÉT. 117. l. — A pásztorok iskolája: Uo. 359. l. — **C)** HAJDÚ, Bevezetés az uráli nyelvtudományba: ALH. XIX, 248—51. — MEZŐ, A baktalórántházi járás földrajzi nevei: MNyj. XV, 117—9. — **D)** In: Az észt irodalom kistükre. Európa Kiadó. 1969.: BORNHÖHE: A bosszúálló (163—6), JUHAN Liiv: A Pejpusz tavon (184—7), VILDE: A mahtrai háború (215—23), Aki eladta a feleségét (224—32), HINDREY: Gyávaság (274—82), GAILIT: Toomas Nipernaali (383—402), JAKOBSON: Az utolsó állomás (453—70).

1970. B) Budenz József. In: Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850—1920). Tankönyvkiadó. 1970., 1978². 137—45. — Amerikai magyarok: Nyr. XCIV, 377—86. (Ism.: ÉI. 1971. márc. 13). — Az Egyesült Államok államneveinek kiejtése: Nyr. XCIV, 44—6. — Amerikai magyar helynevek: NytudÉrt. 70. sz. 42—5. — David R. Fokos—Fuchs zum 85. Geburtstag: ALH. XX, 403—5. — Fokos Dávid üdvözlése: MNy. LXVI, 126—7. — A szórványmagyarság gondjai: Köznevelés 1969/17. 3—5. — A tallinni Finnugor Kongresszus: Szoln. Néplap szept. 4. — Az y finn kiejtése: ÉT. 464. l. — Hány kerület? Uo. 621. l. és HBN. ápr. 12. — A boliv kormány: ÉT. 2269. l. — Félített vagy félelmetes: HBN. márc. 29. — Szóhasználat és stílus: Uo. júl. 26. — Milyen a rossz tréfa? Uo. aug. 23. — **C)** VEENKER, Die Frage

des finnougriſchen Subſtrats in der ruſſiſchen Sprache: NyK. LXXII, 441—3. — MÁRTON, A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai: MNyj. XVI, 114—6. — STEWART, Names on the Land: Uo. 117—23.

1971. A) Nyelvjárásaink. Második kiadás. Tankönyvkiadó. Bp., 1971. 150 l. — **B)** Jövő idejű igealakok Az Ember Tragédiájában: MNyj. XVII, 41—50. — Megjegyzések az „Írányzatok, tanulságok” c. cikkhez: NyK. LXXIII, 362—4. — Évfordulók a Finnugor Nyelvtudományban (Fokos Dávid, N. Sebestyén Irén, V. I. Litkin, Lauri Hakulinen, Julius Mägiste, Papp István): Uo. 445—8. — Debrecen. In: Suomea ulkomailla. Tietolipas 68. sz. 122—5. (*Andrássyné Kövesi Magdával* közösen). — Nyelvek egymás között. In: A magyar nyelvért és kultúráért (Szerk.: *Imre Samu*) 47—9. — A magyar helységnevtípusok: Hevesi Művelődés 1971/2—3. 94—6. — Az Ember Tragédiája észtl: Kortárs XV, 1173—6. — Mowa dziecka a gwary: Logopedia X, 94—9. — Legdöntőbb kérdés: HBN. jan. 1. — Kőrös vagy Körös: ÉT. 128. l. — Marx: Uo. 1279. l. — Szervizelés: Uo. 1697. l. — **C)** LAKÓ, Proto Finno—Ugric Sources of the Hungarian Phonetics Stock: ALH. XXI, 218—9. — Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi: NyK. LXXIII, 261—2. — RADOMSKI—BRACHWITZ, Ostjakkische Ortsnamen: Uo. 262—3. — A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet: Uo. 457—61.

1972. B) Hungarian Historical Phonology. In: The Hungarian Language (Ed.: *L. Benkő—S. Imre*) Bp., 1972. 49—83. — Un chapitre de l’histoire des temps verbaux hongrois: ÉFOu. IX, 109—13 (Megj. 1974). — L’expression du futur en hongrois. In: Mélanges Offerts a Aurélien Sauvageot pour son soixante—quinzième anniversaire. Akadémiai Kiadó. Bp., 1972. 125—9. — A jövő idő kifejezései a magyarban: Nyr. XCVI, 392—404. — Papp István: MNy. LXVIII, 368—70. — Papp István búcsúztatása: MNyj. XVIII, 3—5. — Nagyon tudunk angolul: ÉT. 459. l. — **C)** LIZANEC, Magyar—ukrán nyelvi kapcsolatok: MNyj. XVIII, 143—9 és ALH. XXII, 430—2. — IMRE SAMU, A felsőőri nyelvjárás: NyK. LXXIV, 468—70. — Névtudományi előadások: MNyj. XVIII, 152—5. — LADÓ, Magyar utónévkönyv: Uo. 155—8. — Heves megye földrajzi nevei I. Az egri járás: Uo. 163—5. — **D)** MATRA VAHRUSEVA, A Kis-Jukonda partján: Tiszatáj 1972/2. 24—5.

1973. A) A nevek világa. Harmadik kiadás. Gondolat. Bp., 1973. 259 l. — **B)** Vorschlag für die phonetische Transkription der ungarischen Dialekte. In: Castrenianumin Toimitteita 7. sz. Helsinki, 1973. 119—23. — Eine Kongruenz—Erscheinung im Wogulischen: FUF. XL, 66—73. — Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen: MSFOu. 150. sz. 144—50. — Az amerikai magyarok nyelve: Zborník Filozofickej fakulty univ. Komenského. Philologica. Ročník XXV. Bratislava, 1973/74. 199—205. — Bicske, Előszállás: MNy.

LXIX, 478—9. — Kerengő: Nyr. XCVII, 363. — Megjegyzések néhány dunántúli tájszóhoz: MNyj. XIX, 38—9. — „Az elmélyedés mellett szükség van...”: Magyar Tudomány XVIII/9. 584—7. — A Debreceni Nyári Egyetem: Tájékoztató X, 36—7. — István Papp (1901—1972): ALH. XXIII, 227—9. — Pais Dezső (1886—1973): NyK. LXXV, 435—7. — Matti Liimola 70 éves: Uo. 438—40. — Vajon: ÉT. 203. l. — Szükségeltetett pénzeszköz: Uo. 333. — Udvariasság: Uo. 881. — Nagyerdői gyógyfürdő: Uo. 1413. — A mesebeli három „fivér”: Uo. 1691. — Fej vagy írás: Uo. 1844. — Közelállóbb: Uo. 2373. — A magyar jövő idő: HBN. ápr. 18. — Fölösleges köztörzsek: Uo. ápr. 20. — Ragjaink védelmében: Uo. ápr. 22. — Lebontást nyer: Uo. jún. 10. — Íztelen: Uo. jún. 14. — Haláltmegvető: Uo. szept. 23. — In: Anyanyelvi kaleidoszkóp (Szerk.: Grétsy László. Gondolat. 1973) 16 darab, korábban az ÉT-ben megjelent nyelvművelő cikk: Sokat keres (18), Marx (49), Különös szentek (57), Szervizelés? (76), Pártára vár? (94), Célkitűzés (103), Felvetés (111), Rémhír (124), Boliv kormány? (129), Hány kerület? (145), Folyamatos minőség (149), Kirívott (157), A pásztorok iskolája (174), Melyik a Körös és melyik a Körös? (200), Esetlen esetek (263), Importnarancs és erőszakos lázadás (282). — C) SAUVAGEOT, L'Édification de la Langue Hongroise: NyK. LXXV, 468—74 és SzFU. IX, 311—4. — Három nyelvatlasz: MNyj. XIX, 125—30. — D) In: A bálvány. (Mai észt kisregények. Európa. Bp., 1973), ERNI KRUSTEN, Megszállás (87—158), ENO RAUD, A bálvány (399—486).

1974. A) Nyelvjárásaink. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó. Bp., 1974. 150 l. — **B)** Értelmi és alaki egyeztetés (Székfoglaló előadás, elhangzott az MTA I. Osztályának 1974. február 18-án tartott felolvasó ülésén): NyIÖK. XXIX, 33—46 + Kálmán Béla tudományos munkássága (1934—1972) Uo. 46—54. — Une isoglosse phonémique européenne: ALH. XXIV, 197—203. — A jövő idő nyelvi kifejezései a magyarban: NytudÉrt. 83. sz. 234—6. — Északi vogul szövegek (*Rombandeevával* közösen): NyK. LXXVI, 119—34. — Kabosd, Lomb, Sismánd: MNy. LXX, 205—6. — Sajnovics János emlékezete: MNyTK. 131. sz. 135—6. — „Szófaragók”. A finn nyelvújítás: Alföld 1974/9. 76—8. — Habi: ÉT. 1095. — A cárnő kincsei: Uo. 1390. — Zavaró képek: Uo. 1496. — Tim-munka: Uo. 1869. — Szoktam volt: Uo. 1962. — A finnországi svédek: Népszava febr. 9. — Vazs megye? Magyar Hírlap aug. 3. — Az amerikai magyarok nyelve: Uo. — Köznyelvi-e a zárt *ë*? Magyar Nemzet nov. 10. és Látóhatár 1975/2. 181—4. — C) Somogy megye földrajzi nevei: MNy. LXX, 360—4. — IMRE SAMU, Felsőőri tájszótár: MNyj. XX, 137—40 (megj.: 1975). — SCHRAM, XVI—XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár „Urbanaria et Conscriptiones” gyűjteményében: Uo. 144—5. — KRISTÓ—MAKK—SZEGFÜ, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I.: Uo. 150—2. — VERDOODT, Les Problemes des Groupes Linguistique en Belgique: Uo. 153—9. — D) HANNU SALAMA, A transzformátor: Alföld 1974/9. 9—16. — Északi vogul szöve-

gek (nyersfordítások): NyK. LXXVI, 120—33. [A harkály és a vékony hegyes tű, Az asszony és a férfi, A medve és a csíkos mókus, Az asszony unokája mese, A tiw—tiwris cinege meséje, Macska—mese, A medve, mókus (és) szarka meséje, Bölcsődal a kis kutyáról, A macska—cár].

1975. B) Some Linguistic Features of Hungarian as Spoken in the USA: CTIFU. I. 608—11. — Puszta helynevek családnévként: MNy. LXXI, 453—6. — A magyar múlt idejű igealakok történetéből: MNyTK. 140. 117—24 (Zalai Tükör 1975. II. kötet. Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen). — Zur Phonologie der ungarischen Dialekte: Linguistische Studien 122. Berlin, 155—66. — Vorwort. In: Forschungstätten für Finnougriстик in Ungarn. Akadémiai Kiadó. Bp., 1975. 7—8. — A Magyar Nyelvjárások Atlaszának kutatópontjai. In: A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti—módszertani kérdései. Szerk.: Deme László és Imre Samu. Bp., 1975. 51—65. — Az Eötvös Loránd Tudományegyetem finnugor tanszékének centenáriuma: MNy. LXXI, 483—5. — Matti Liimola (1903—1974): NyK. LXXVII, 224—6. — 150 éves a Magyar Tudományos Akadémia: Nyelvünk és Kultúránk 20. sz. 6—10. — Részletek Boros—Rapcsányi „Vendégségben öseinknél” c. könyvében (Gondolat. Bp., 1975.) — Nyelvünk eredete: Kincskereső 1975/5. 29—31. — Finnországi svédek: Szép Szó Antológia 1975. 229—36. — Széchenyi: ÉT. 39. — Értékszervény, kiserelés: Uo. — Nyilódik: Uo. 381. — Fordítók figyelmébe: Uo. 551. — Téged és anyádat nem üldöznek: Uo. 1125. — Kooperál, kooptál, koordinál: Uo. 2096. — Eltévedt kötőszók: HBN. ápr. 13. — Szalay, Posgay, Karsay: Uo. ápr. 15. — C) Die erste wogulische Grammatik einer Mutterspracherin [ROMBANDIEVA, Manysi (vogul) nyelv]: FUF. XLI, 248—54. — PLÖGER, Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache: Studia Slavica XXI, 447—50. — GYIMESI, Mindennapi nyelvünk: Nyr. XCIX, 374—6. — DÉCSY, Die linguistische Struktur Europas: MNy. LXXI, 364—71. — PIROTTI, Grammatica Vogula: NyK. LXXVII, 254—6 és ÉFOu. XII, 314—8 (megj.: 1977). — LAKÓ ELEMÉR, A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó-rendszere: MNyj. XXI, 149—50 (megj.: 1977). — PÉTER LÁSZLÓ, Szeged utcanevei: Uo. 156—60. — Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft 1830—1970.: Uo. 167—9. — D) VAHRUSEVA, A Kis—Jukonda partján (regényrészlet). In: Medveének. Európa Kiadó. Bp., 1975. 65—9.

1976. A) Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 354 l. [Ism.: *Eiras*: Sananjalka XIX, 196—7; *Gulya*: NyK. LXXXI, 404—6; *Honti*: ALH. XXVII, 410—9; *Häkkinen*: FUF. XLIII, 324—6; *Kiss Jenő*: Nouvelles Études Hongrois XIII (1978), 213—4; *F. Mészáros*: FilKözl. XXVI, 116—21; *Rombandeeva*: Jazikoznanie IV, 227—9 (1977/6); *Sauvageot*: BSLP. LXXII, 360—3; *Schmidt*: Ethn. XCIX, 163—4] — Chrestomathia Vogulica. Második, átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó. Bp., 1976. 149 l. [Ism.: *Sauva-*

geot: BSLP. LXXII, 359—60; *Erhard Schiefer*: SzFU. XV, 190—2; *Lieselotte Schiefer*: ÉFOu. XIII, 265—7 (Megj. 1979); *Hajdú Péter*: NyK. LXXX, 227—9]. — **B)** Aus der Geschichte des Futurs im Ungarischen. In: Tractata Altaica. Bloomington, 1976. 337—44. — A népetimológia: NytudÉrt. 89. sz. 165—9. — Van-e labio—palatoveláris mássalhangzó—fonéma a vogulban? NyK. LXXVIII, 359—63. — Bárczi Géza (1894—1975) (nekrológ) Uo. 149—52. — Aliga, Somosma: MNy. LXXII, 215—6. — Vasztély: Uo. 335. — Krumpetum, Töredelmes: Nyr. C, 379. — Az észti nyelvújítás: Alföld 1976/11. 52—4. — Az anyanyelv szerepe az ember életében: Szabolcs-szatmári Szemle 1976/2. 61—6. — Nyelvcsere? ÉI. 1976/15. — A Debreceni Nyári Egyetem: ÉI. 1976/39. — Ízig-vérig: ÉT. 765. — Poloveci táncok: Uo. 1005. — Huszonharmadikán: Uo. 1756. — Rohanó élet? Magyar Nemzet nov. 14. — Legoptimálisabb: HBN. ápr. — Anyanyelvünk: Uo. ápr. — Dialógdráma: Uo. ápr. — Névtani kongresszus Bernben: Uo. márc. 7. — **C)** HONTI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda: NyK. LXXVIII, 179—80. — Congressus Quartus Internationalis Fenno—Ugristarum Budapestini habitus anno 1975.: Uo. 164—7. — PAIS, A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből: MNy. LXXII, 114—6. — LAKÓ, Sajnovics János: ALH. XXVI, 249—51. — Études contrastives sur le français et le hongrois: ÉFOu. XIII, 268—70 (megj. 1979). — Uráli népek, nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai: Magyar Tudomány XXI, 735—6. — **D)** JAAN KROSS, Két elveszett papírlap története: Alföld 1976/11. 7—17. — JAAN KRUUSVALL, Szobafogság: Uo. 20—2., A halott: Uo. 22—4. — ARVO VALTON, Utazás: Uo. 39—40., A pillanat: Uo. 40—1.

1977. A) Nyelvjárásaink. Negyedik kiadás. Tankönyvkiadó. Bp., 1977. 150 l. — **B)** Zur Geschichte der Tempora im Ungarischen. In: Studies in Finno—Ugric Linguistics. Uralic and Altaic Series. Vol. 131. 101—14. — Parallele Ortsnamen in mehrsprachigen Gebieten: Onoma (Leuven) XXI, 502—6. — Az anyanyelv az ember életében. In: Az anyanyelv az ember életében. Szerk.: *Bachát László*. Bp., 1977. 5—14. — Sauvageot a fölösleges idegen szavakról a magyarban: Nyr. CI, 142—3. — Üdvözlő beszéd a Gombocz-emlékünnepegen: MNy. LXXIII, 426—7. — Idegen nevek kiejtése: Magyar Tudomány XXII, 595—6. — Karsai és társai: Magyar Nemzet jan. 9. — Cicero a konyhában. ÉT. 357. — Holland térkép—röplap 1711-ből: HBN. jan. 9. — Célkitűzés: Kohászati Lapok. — **C)** LOTZ, Szonettkoszorú a nyelvről: MNy. LXXIII, 370—5. — Észti nyelvtudomány és nyelvművelés: Nyr. CI, 245—7.

1978. A) The World of Names (A Study in Hungarian Onomatology) Akadémiai Kiadó. Bp., 1978. 199 l. [Ism.: *Hajdú Mihály*: HungÉrt. 2. sz. 183—4; *Uő*: Névtani Értesítő 2. sz. (1979) 38—40; *Uő*: NyK. LXXXI, 439—41; *Naumann*: Namenkundliche Informationen (Leipzig) XXXIX, 72—6; *Sher-*

wood: The Slavonic and East European Review LVIII, 269—70; *Seibicke*: Muttersprache 1980.; *Jaak Simm*: SzFU. XV, 112—4; *Smith*: Names (Journal of the American Name Society) XXVII, 61—3; *Ris*: Beiträge zur Namenforschung (Heidelberg) XV, 64—7]. — Obi-ugor állatnevek: MNyTK. 43. sz. (Bp., 1938). Változatlan utánn nyomás Bp., 1978. (Hasonmás kiadás). — **B**) Personennamen aus Redensarten: UAJb. L, 66—7. — Die ob—ugrische Schauspielkunst: Neohelicon (Budapest—Amsterdam) VI/1. 85—97. — Grußwort auf der Gombocz—Gedenkveranstaltung: Annales Univ. Sc. Bp. de Rol. Eötvös Nom. Sectio Lingu. IX. Akadémiai Kiadó. Bp., 1978. (megj. 1980) 63—4. — Kongruenzerscheinungen. In: Proceedings of the twelt International Congress of Linguistics (Ed.: *Drescher—Meid*) Innsbruck, 1978. 682—4. — Hogyan keletkeztek a helységnevek? NyIOK. XXX, 171—4. — Abbahagy, abbamarad: Nyr. CII, 224—5. — Rangos utcák. In: Árkádia 190—1 (Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. Szerk.: *Dankó Imre*. Debrecen, 1978. — megj.: 1981). — Megjegyzések három jugoszláviai magyar nyelvű földrajzkönyv nyelvezetéről.: Oktatás és nevelés (Szabadka) VI/26. 85—92. — Magyar szó — Amerikában. In: Nyelvünk világa (Szerk.: *Kovalovszky Miklós*) Gondolat. Bp., 1978. 32—4. — Vazs megye? Uo. 74—6. — **C**) A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára: NyK. LXXX, 427—31. — ORSZÁGH, Angol eredetű elemek a magyar szókészletben: MNy. LXXIV, 107—9. — **D**) Műfordítások észtből. In: *Tammsaare*, Pünkösdvásárnap (elbeszélések). Európa Kiadó. Bp., 1978. 265 l.: A 17-es újságkihordó (36—41), A víziszellem (61—71), Száraz sarok (72—92), A hegedű (126—52), A manó (153—202), Olaszországi utazás (203—12). — Olaszországi utazás: Szovjet Irodalom 1978/1. 137—40.

1979. B) Vogulien kohtalolaulut: Vir. LXXXIII, 110—9. — Das wogulische Schicksalslied. In: *E. F. Schiefner* hrsg. Explantationes et tractationes Fenno—Ugricae in honorem Hans Fromm. München, 1979. 87—98. — Vezetéknevek és történelem: Névtani Értesítő 1. sz. 9—13. — Buda vidéki helynevek a 18—19. századból: MNyj. XXII, 51—70. — Munkácsi Bernát vogul szótára: Uo. 123—6. — Szarvas Gábor nyelvművelő napok Adán. I. A nyelvművelő napok eseményei: Nyr. CIII, 169—71. — Julius Mägiste (1900—1978): NyK. LXXXI, 393—5. — Lakó György köszöntése 70. születésnapján: MNy. LXXV, 252. — Megjegyzés egy ismertetéshez: NyK. LXXXI, 186. — Helyénvaló-e a betűjezés? Édes anyanyelvünk I/3. 17. — Ady finnül és németül: HBN. febr. 11. — Egy kék ruhás kék szemű lány: Uo. máj. 6. — Gallegók és katalánok: Uo. máj. 13. — Grázi esték: Uo. szept. 9. — Magyar nyelvű iskolai oktatás Svédországban: Uo. szept. 30. — Lóanatómia: Uo. okt. 14. — **C**) Études Finno—Ougriennes XI. (1974) és XII. (1975): NyK. LXXXI, 186—9. — A „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-ról: MNy. LXXV, 297—305. — SZABÓ T. ATTILA,

Válogatott tanulmányok, cikkek I—III.: MNyj. XXII, 145—9. — SZABÓ T. ATTILA, Erdélyi magyar szótörténeti tár I.: Uo. 149—53. — KRISTÓ, Szempon-
tok korai helyneveink történeti tipológiájához: Uo. 153—4.

1980. A) Leszállt a medve az égből (Vogul népköltészet). Válogatta, a vogul nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta *Kálmán Béla*. Európa Kiadó. Bp., 1980. 537 l. (Ism.: *Pusztay*: ÉI. 1980/45. 10. l.; *Bata*: Népszabadság aug. 12.). — **B)** Mutatvány Munkácsi Bernát vogul szótárából: NyK. LXXXII, 297—302. — The ALE and the Hungarian Language Atlas: CQIFU. II, 138. — Der ALE und der Ungarische Sprachatlas: CQIFU. III, 239—46. — Das Ungarische, eine europäische Sprache (Kurzfassung): Societas Linguistica Europae '80. Red. S. Rot. 1980. — Semantische und formale Kongruenz: JSFOu. LXXVI, 43—60. — Szenvedő szerkezet és tárgyjelölés: NytudÉrt. 104. sz. 449—51. — Anyanyelv, idegen nyelv, kétnyelvűség: MNyj. LXXVI, 33—9. — Fejér megyei helynevek a 18—19. századból: MNyj. XXIII, 58—95. — Andrásyné Kövesi Magda 70 éves: NyK. LXXXII, 357. — Uráli népköltészet és irodalom: Alföld 1980/8. 3—4. — Vogulok (manysik): Uo. 5. — 21 nyelvművelő cikk. In.: Új anyanyelvi kaleidoszkóp (Szerk.: *Felde Györgyi, Grétsy László*). Gondolat. Bp., 1980. 331 l.: Fej vagy írás (38), Cicero a konyhában (65), A cárnő hagyatéka (68), A mesebeli három „fivér” (75), Ízig—vérig (95), Fordítók figyelmébe (98), Triviális (100), „Légszennyeződésmentesebben” (150), „Szükségeltetett pénz-eszköz” (151), Nyilódik? (168), Szoktam volt (169), Nagyerdői gyógyfürdő? (174), Közelállóbb (184), Huszonharmadikán (190), Vajon (219), Kétszáz éves hazánk (223), Habi (254), Kooperál, koordinál, kooptál (258), Széchenyi (260), Zavaró képek (279), Udvariasság (287). — Kölyök vagy csikó: HBN. jan. 6. — Debrecen 1684-ben: Uo. jan. 20. — Hiányzó névelők: Uo. márc. 9. — Leg-minimálisabb: Uo. márc. 23. — Német eredetű vezetékneveink: Uo. ápr. 4. — Azokat és őket: Uo. ápr. 20. — Jordán külügyminiszter: Uo. máj. 11. — Szél-jegyzetek egy értekezletről: Uo. máj. 18. — Párhuzamos nyelvi formák: Uo. jún. 8. — A magyar filológia külföldön: Uo. júl. 6. — A Hungarológiai Értesítő I. kötete: Uo. júl. 20. — A kétnyelvűség felé: Uo. aug. 31. — Megfelelőeknek: Uo. szept. 28. — Hivatalos név, szólító név, említő név: Uo. okt. 19. — Per ma: Uo. dec. 7. — A hídverés gondjai: Nyelvünk és Kultúránk 40. sz. 17—9. — Szibériai emberek: Szovjet Irodalom 1980/8. 156. — Bertalan Lajos, A magyar nyelv a nagyvilágban: Vas Népe 1980. márc. 20. — Eger és Hatvan 1684-ben Hevesi Szemle 1980/4. 22—4. — Vas megyei várak és városok 1684-ben: Vas Népe febr. 16. — Szabolcs és Szatmár megyei várak...: Kelet-Magyarország márc. 16. — Békés megyei várak...: Békés Megyei Néplélelművelés márc. 16. — Zala megyei várak és városok 1684-ben: Zalai Hírlap aug. 31. — **C)** Études Finno—Ougriennes XIII.: NyK. LXXXII, 376—7. — Név-

tani Értesítő 1.: MNyj. XXIII, 182—3. — **D)** Műfordítások vogulból. In: Leszállt a medve az égből. Európa. Bp., 1980.: A Polum—isten nászregéje (48—54), Ima ételáldozatkor (164), Jósló ige (189), a jevrai tündér (298—9), Mind rohan (506), Varázsige (511). — KOSZTYIN, Asszonylopás: Alföld 1980/8. 17.

1981. A) Munkácsi Bernát. A múlt magyar tudósai X. sorozat. Akadémiai Kiadó. Bp., 1981. 180 l. (Ism.: *Raj*: Magyar Nemzet nov. 10; *Kiss*: HBN. 1982. márc. 27.) — **B)** Tatár jövevényszavak a vogulban: NyK. LXXXIII, 43—55 (*Berta Árpáddal* közösen). — A magyar nyelv európaisága: MNy. LXXVII, 129—36. — Rokon nyelvi alapismeretek a középiskolában: Nyr. CV, 69—75. — Lakó György 70 éves. In: LAKÓ—Eml. Szerk.: *Bereczki Gábor—Molnár József*. Bp., 1981. 1—6. — Madárnévi eredetű helynév-e a Lúdvég? Névtani Értesítő VI, 47—8. — Nyelv és nyelvjárás: HBN. jan. 25. — Nyelv és nyelvjárás: Uo. febr. 1. — Nyelvjárás — beszéd — írás: Uo. febr. 15. — Külföldiül: Uo. febr. 22. — Van—ő terror? Uo. márc. 8. — Minél körülményesebb, annál választékosabb? Uo. jún. 21. — Mikes Kelemen és a helyesírás? Uo. júl. 5. — Nyelvrokonság és fajrokonság: Uo. júl. 19. — Anyanyelvi konferencia Pécsen: Uo. szept. 6. — Az első nemzetközi hungarológiai kongresszus: Uo. szept. 20. — Fő=fej: Uo. okt. 25. — Hetvehely, Csíkszereda: Uo. nov. 1. — Kjao, Szoszjur és szkifka sírlelet: Uo. dec. 20. — **C)** Uráli népek költészete: ÉI. 1981/5. — RÉDEI: Zyrian Folklore Texts: Orientalische Literaturzeitung LXXVI, 487—8. — **D)** In: A szélörlö (Észt elbeszélők). Európa Kiadó. Bp., 1981: *Erni Krusten*, Hamvak (197—213), *Jaan Kruusvall*, Országút (214—9) Szobafogság (220—6), *Rudolf Sirge*, Lápi fenyő (415—52), *Paul Viiding*, A Mars és a Jupiter között (578—97).

1982. B) Hozzászólás „A korszerű nyelvjárási monográfiák alapelveihez” című tárgykörhöz: Dialektológiai szimpozion. Szombathely, 1981. márc. 25—27. VEAB Értesítő 1982. II. Veszprém. 29—34. 1. — Hozzászólás a szókincs gyűjtéséhez: Uo. 183—4. — Román: Édes Anyanyelvünk IV/4. 6. 1. — Nyelvrokonság, fajrokonság: Forrás 1982/6. 77—82. — A nyelvművelő: Alföld 1982/12. 79—83. — Realizál: HBN. jan. 23. — Mindennapi nyelvteremtés: Uo. febr. 27. — Fordítók, figyelem! Uo. márc. 13. — Rokonságnevek: Uo. márc. 20. — Becéző igealakok: Uo. ápr. 24. — Román: Uo. máj. 15. — Magyarország helynevei: Uo. júl. 24. — A körte neve Európában: Uo. aug. 7. — Szótár—nevek: Uo. aug. 28. — Az európai nyelvatlasz: Uo. szept. 4. — A közérthető meggyőzés hatásosabb lenne: Uo. okt. 23. — Kodály Zoltán ünneplése Finnországban: Uo. okt. 30. — Elszed, elszúr: Uo. nov. 6. — Gy betűnk történetéből: Uo. dec. 11. — A Fórum folytatása: Uo. máj. 29. — Páros kifejezések sorrendje: Uo. júl. 10. — **C)** TEMESI: A magyar nyelvtudomány

(Irányok és eredmények a felszabadulás óta): MNy. LXXVIII, 109—11. — A XIV. nemzetközi névtani kongresszus. (Ann Arbor, 1981. augusztus 24—29): Uo. 243—5. — MATVEJEV, Geograficeszkije nazvanija Urala: NyK. LXXXIV, 281—8. — HAJDÚ—DOMOKOS, Uráli nyelvrokonaink: Orientalische Literaturzeitung LXXVII, 177—8. — KAI LAITINEN, A finn irodalom története: Alföld 1982/6. 80—3.

KISS ANTAL

Kálmán Béla munkatársa voltam

Tudományos értekezéssel szerettem volna leróni tiszteletemet és hálámat volt tanszékvezetőm, Kálmán Béla 70 éves születésnapja alkalmával. De mint elmfuttatásom címéből is látható, most nem gazdagítottam a tudományt, hanem a Jubiláns tanszékén eltöltött évek emlékei között tallóztam, és ezekből szeretnék neki egy csokorra valót összeszedni és átnyújtani.

Hogy egy tervezett tudományos értekezés ez alkalommal elmaradt, annak több oka van. Az elmúlt évek során kiestem a tudományos élet vérkeringéséből. A bel- és külföldi szakirodalmat sem olvastam rendszeresen, még Kálmán Béláét sem. Nagyon hiányoltam azt az alkotói légkört, amelyet volt tanszékvezetőim (*Bárczi Géza* és *Kálmán Béla*) biztosítottak számomra, és hiányoztak az impulzusok kollégák, hallgatók részéről. . .

Bárczi Géza tanszékén csupán két évig dolgoztam (1950—52; e tanszékhez kerülésemről és ottani munkámról l. KERESZTES L.: MNyj. XXIII, 4). Két év nem nagyon hosszú idő, de mint régebbi munkatársai és hallgatói, úgy én is, az „új jövevény”, egy életre szóló útravalót kaptam Bárczitól mint tudóstól, kitűnő pedagógustól és humanista embertől. Az ő nagy hatásáról sokan írtak. Legszebben a 80. születésnapja alkalmával munkatársa: D. BARTHA K. emlékezett meg szeretett tanszékvezetőjéről (MNY. LXX. 122—4) és SEBESTYÉN ÁRPÁD professzoráról, díszdoktorrá avatásának ünnepélyén (MNYj. XX, 3—7).

Én sajnos egyik alkalommal sem írhattam róla, nem is köszönhettem fel. De valamikor r é g e b b e n megmondtam neki, milyen nagy ajándékot kaptam tőle: a tudományos és oktatói munkába való bekapcsolódás lehetőségét, az újrakezdés örömet. S láttam, jólesett neki. . .

Mindezt azért bocsátottam elő, hogy érthetővé váljék, ilyen Főnök után bizony jogos volt a félelem az „örösgváltástól”. Milyen lesz *Papp István* és *Kálmán Béla* irántunk tanúsított magatartása; esetleg változtatásai, újításai?

Benigny Gyula kartársunkat — mint emlékszem — régi kapcsolatok fűzték *Papp István*hoz, de a fiatalabb munkatársak (*Sebestyén Árpád* és *Jakab László*) minthogy Bárczi tanítványai voltak — csak publikációi révén ismerkedtek meg új tanszékvezetőjükkel.

Én, aki a Finnugor Tanszékhez kerültem, mindkét tanszékvezetőt ismer-

tem, ha futólag is. *Papp Istvánnal* az 50-es évek elején tartott Debreceni Nyelvész Konferencián találkoztunk; nevezhetném s e r e g s z e m l é - n e k is, hiszen ez volt a marrizmus büvköréből kiszabadult nyelvészek első hazai találkozója és tanácskozása. Szeretett tanárom, *Zsrai Miklós* mutatott be neki, mint lelkes finn „tudor”-t. Bár találkozásunk egészen futólagos volt, mégis azonnal megismert Papp István, amikor 1952 őszén a tanszékén felkerestem.

Kálmán Bélával a 30-as évek elején találkoztam Budapesten, a Bölcsészeti Kar Múzeum körüli épületének földszinti szemináriumhelyiségében. Én harmadéves hallgató voltam, és szorgalmas tagja a *Gombocz-féle Szemináriumnak*. Az egyik szemináriumi foglalkozás vége felé megjelent *Szepessy Gyula*, bemutatta Kálmán Bélát Gombocz Zoltánnak, utalt nyelvész érdeklődésére, és kérte a tudós Professzort, hogy ifjú kollégáját [golyáját] szemináriumába felvegye. Úgy emlékszem, hogy mi, régi törzsgárdatagok, a szemináriumi helyiség elhagyásakor szerencsekívánatainkat fejeztük ki Kálmán Bélának.

Az utolsó éveket töltöttem Budapesten. A két szakdolgozat elkészítése, a kötelező olvasmányok abszolválása rengeteg munkát jelentett számomra. Az egyetemre ritkán jártam be. Kálmán Bélával nem találkoztam egészen 1952-ig. Csak annyit tudtam róla, hogy ő is volt Észtországból ösztöndíjas-ként — 2 évvel utánam.

1952 őszén, amikor ismét találkoztam Kálmán Bélával, most már mint a Finnugor Tanszék professzorával, örömmel állapíthattam meg, hogy a régi és általam is megfigyelt tulajdonságai, magatartásformái nem változtak lényegesen. Szőke volt és fehér bőrű, és ugyanolyan kedves, szerény, kevés beszédű és megfontolt, mint 20 évvel azelőtt a Gombocz-szemináriumban. Hogy ezen utóbbiakon kívül, melyek voltak még lényének főbb vonásai, és melyek azok, amikkel, mint újabb és újabb ráhatások eredményeivel csak később gazdagodott jelleme, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy Kálmán Bélában — sikerei elenére — nem alakult ki semmiféle tudósi nagyképűség, elbizakodottság.

Velem sem érezte sem akkor, sem pedig a későbbi együttműködésünk során, hogy csak „beosztottja” vagyok, és szaktudományomban, pedagógiai tapasztalatokban van még mit pótolnom. Kálmán Béla pedig 1952-ben, amikor a Tanszék vezetését reá bízta, már igen szép tudományos pályára tekinthetett vissza, s így a Tudományos Minősítő Bizottság méltónak tartotta a kandidátusi fokozatra, ami az 50-es évek elején nagy elismerést jelentett. Később, az 50-es évek végén megszerezte a doktori címet is.

Kálmán Béla nagy megértést tanúsított irántam, és Bárczihoz hasonlóan, feltétlen bizalmat előlegezett nekem, bármilyen kérdésben kerestem is fel, hogy így vagy úgy látnám jónak ennek az ügynek az elintézését. Az oktatói munkában is szabad kezét adott. Sőt számos olyan oktatói feladattal is megbízott, amelyekkel még régebben nem találkoztam, és amelyeknek tematikáját magamnak kellett összeállítani, sőt a végső formába öntést is elvégezni. Az 50-es évek első felében tankönyveink, kézikönyveink nemigen voltak. Nagy

és fárasztó munkába került, míg ezeket az egyetemi tankönyveket helyettesítő, s később is használt egyéni jegyzeteket megírtam. Tankönyvekké sohasem érleltem őket.

Kálmán Béla nagyon örült az ilyen próbálkozásaimnak, és a finnugor szak bevezetése után (1963) olyan diszciplínák előadásával is megbízott, amelyeken a fenti jegyzeteimet hasznosíthattam. A magyar szakos tanárképzésben erre nem volt lehetőség a finnugor tárgyakra kimért csekély óraszám és más gátló tényezők miatt.

Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni tanszékünk ún. „hőskorá”-nak ecsetelésekor. Igen hű és reális képet festett erről KERESZTES L. a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 25 éves jubileumi ülésén elhangzott előadásában (MNyj. XXII, 95 kk.). Arra azonban nekem is rá kell mutatnom, milyen sokat, szinte megfeszített erővel kellett dolgoznia a tanszék mindkét oktatójának, hogy a folyton változó tanrendnek és a csökkenő óraszámnak figyelembe vételével építsék fel előadásaik és gyakorlati foglalkozásaik anyagát, mégpedig olyan módon és olyan formában, hogy ne csak ismeretanyagot közvetítsenek, hanem az addig nem nagyon népszerű stúdiumok fontosságát, hasznosságát és szépségét is megláttassák a hallgatósággal.

Az érdektelenségüket, közönyüket így tudták idők folyamán feloldani. Nem szólva arról, hogy a sokszor értetlenséget tanúsító felettes hatóságokat is csak ily módon tudták meggyőzni e tantárgy jelentőségéről.

Kálmán Béla a maga bölcs nyugalomával és megfontoltságával irányította a tanszék kis hajóját. Ugyanakkor a dékáni teendőket is ellátta, és tudományszervezési, tudománypolitikai feladatokkal is megbízták. Voltak időszakok, amikor alig találkoztunk egymással. Hivatalos ügyeit — hacsak ezek nem szólitották Pestre vagy máshová — úgy intézte, hogy óráit meg tudja tartani. Hosszabb távollét esetén igényelte csupán az én segítségemet. Nagyon szeretett tanítani, szakdolgozatot irányítani.

Nem volt ugyan látványosan előadó, dinamikus tanár-egyéniség, de kedves humorérzékével, érthető és áttekinthető előadásmódjával meg tudta nyerni hallgatóit a finnugrisztika számára, bármily távol is állt tőlük az éppen előadott, illetve tárgyalt anyagrész. A nála szakdolgozókkal szívesen és lelkiismeretesen foglalkozott, és sohasem zárkózott el attól, hogy tudományos diákköri munkákat vagy pályatételeket átnézzen. A hallgatók tudományos szárnypróbálgatásait mindig lelkesen támogatta.

Azt hiszem, Kálmán Béla o k t a t ó - n e v e l ő munkájáról, tanári habitusáról elég hű képet adtam. Nem sokat látogathattam óráit, gyakorlatait, akárcsak ő sem az enyémet, mert ez tanrendileg kivihetetlen volt. Ennek ellenére ismertük egymás tematikáit és tanítási módszereit, és bármelyikünk bármikor átvehette a másik fél óráit, gyakorlatait, ha erre valamilyen oknál fogva (bel- vagy külföldi hivatalos kiküldetés) sor került.

Volt még egy munkaterület, amelyen éppen olyan jó és harmonikus volt

az együttműködés, mint az oktató-nevelő munkában, s ez a tanszék hivatalos ügyeinek intézése, az adminisztrációs feladatok végzése. Pl. tanrend összeállítása, az órák tartásáról, illetve tartási idejéről készült kimutatás, munkatervek és azok időnkénti ellenőrzése; felterjesztések, javaslatok, jellemzések írása stb. Tudtam, hogy Kálmán Béla nagy elfoglaltsága mellett nem szívesen foglalkozik a fenti feladatokkal, már rendkívül aprólékos és időigényes voltuknál fogva sem, így igyekeztem őt ezek alól tehermentesíteni. Eleinte nekem sem ment könnyen az új munkakörbe való beilleszkedés (tanszéki titkár lettem). De azután szépen, lassan beleszoktam. Sőt egyenesen örömet találtam abban, hogy emberek és ügyek érdekében sikeresen hallathattam szavamat. S szívesen írtam felterjesztéseket, beadványokat, ha tanszékvezetőmet helyettesítenem kellett külföldi kiküldetése idején. Ilyenkor igen gyakran fontos ügyeket kellett elintéznem. Pl. SEBESTYÉN ÁRPÁD kitűnő könyvét (A magyar nyelv névutórendszere. Budapest, 1965) akkor kellett Kálmán Béla felkérésére nívódíjra felterjesztenem, amikor tanszékvezetőm Finnországban (Helsinki—Jyväskylä) volt vendégelőadó minőségben. Amerikai tudományos kiküldetésére esett az a váratlan megbízatásom, hogy akadémiai levelező tagságra való felterjesztéséhez egy tudományos portrét rajzoljak róla Karunk dékánja számára.

Amilyen sokat és eredményesen dolgoztunk együtt az említett két területen, annyira kevésnek találtam azt, amit tudomásunk munkájában munkatársi segítségként nyújthattam Kálmán Bélának, hogy ezen terhein is könynyithessenek. De úgy láttam, hogy ő ezt nem is igényelte.

Néha átolvashattam egy-egy tanulmányát, stíláriis megjegyzéseket fűzhettem észtt novella- és regényfordításaihoz, valamilyen készülő művéhez néhány adatot kereshettem. Ezeknél nagyobb feladatot jelentett nekem, amikor belevont a Munkácsi-féle Vogul Szótár szerkesztési munkálataiba Keresztes Lászlóval együtt (l. KÁLMÁN B.: MNy. XXII, 125). A nagy munka egyik korábbi fázisában a vogul szavak vagy kifejezések német fordításának helyességét is ellenőrizhettem. Volt még egy érdekes és Kálmán Bélától tervezett munkánk is, egy Vogul Mondattan írása. Ebben adott számomra igen szép részfeladatot. Szépen haladtam vele, de nem sokáig örülhettem az újfajta munkának.

A Természettudományok és Technikai Tudományok művelőinek gyakorlatában divatos és elterjedt „társszerzői” minőségben egyszer jelentkeztünk Kálmán Bélával. Egy kisebb finn nyelvű tanulmányt írtunk a PERTTI VIRTARANTA és KARI TOLVANEN szerkesztésében megjelent kiadványban (Suomea ulkomailla; Tietolipas 68).

Nagyon szívesen vállaltam volna társszerzői szerepet egy más, tudományos igényű mű megírásában is. Itt egy a finnugrisztikai kutatások és oktatás szempontjából igen fontos kézikönyvre gondolok, egy finnugor hang-, alak- és mondattanra. Ennek alaktani részét szívesen kidolgoztam volna. Hiszen számos tanulmányomban, egyetemi előadásomban foglalkoztam alaktani kérdésekkel. Ez lett volna 20 éves közös működésünk legmaradandóbb emléke.

De ezzel a tervemmel — ismervé tanszékvezetőm nagy és sokirányú elfogultságát — nem mertem előállni. Később meg egészségi okokból nekem kellett róla lemondanom. S még egy félig kész kéziratot sem tehettem le a Jubiláns asztalára annak bizonyítékául, hogy egy jó munkahelyi légkör, munkatársi kapcsolat milyen fontos, meghatározó szerepet játszott életemben, munkámban.

Csupán e szerény visszaemlékezés keretében köszönhetem meg ezt a légkört, munkatársi kapcsolatot Kálmán Bélának. Köszönöm a sok támogatást, amellyel pályám nehezebb szakaszain átsegített, a hasznos elméleti és gyakorlati tanácsokat, amelyeket — igen gyakran — készülő munkáimhoz hozzáfűzött!

S szívből kívánom neki, hogy még hosszú éveken át erőben egészségben, töretlen munkabírással és munkakedvvel dolgozhasson, és öregbítse a hazai finnugrisztika nemzetközi hírnevét, segítse a fiatal nemzedéket képességeik kibontakozásában!

A. KÖVESI MAGDA

Ich war die Mitarbeiterin von Béla Kálmán

Verfasserin versucht die mehr als 22 Jahre zu überblicken, in denen sie als Lehrkraft an der Kossuth-Lajos-Universität tätig war. Sie begann ihre Laufbahn 1950 als Mitarbeiterin von Prof. G. Bárczi, der als Wissenschaftler, Pädagoge und Humanist einen großen Einfluß auf ihr Leben und ihre Entwicklung ausgeübt hatte. Nach seiner Berufung an die Budapester Universität unterteilte man 1952 das Institut für Ungarische Sprachwissenschaft in zwei selbständige Lehrstühle; István Papp wurde zum Leiter des Lehrstuhls für Ungarische, B. Kálmán zum Leiter des Lehrstuhls für Finnougrische Sprachwissenschaft berufen. Die Verfasserin wurde Mitarbeiterin des Lehrstuhls für Finnougrische Sprachwissenschaft.

Nach verheißungsvollem Beginn kam es auch zu Schwierigkeiten wie z. B. die Verringerung der Stundenzahl der finnougrischen Studententätigkeit innerhalb des Fachs Ungarisch oder die Passivität der Studenten. Die Schwierigkeiten wurden überwunden, die Wichtigkeit des finnisch-ugrischen Studiums fand mehr und mehr Anerkennung, im Jahre 1963 schuf man ein neues Fach, die Finnougristik.

Alle diese Ergebnisse waren der verständnisvollen Zusammenarbeit am Lehrstuhl zu verdanken.

Verfasserin stellt die Übereinstimmung fest, die die didaktische und pädagogische Arbeit gekennzeichnet hat, und durch die eine gegenseitige Vertretung der beiden Mitarbeiter des Lehrstuhls möglich war.

Ein anderes Gebiet erfolgreicher Zusammenarbeit war die Organisation,

die sog. Administration des Lehrstuhls. Auf diesem undankbaren und zeitraubenden Arbeitsgebiet leistete die Verfasserin ihrem Lehrstuhlleiter wirkungsvolle Hilfe.

Ein weiteres Gebiet, wo sich eine harmonische und vielseitige Zusammenarbeit hätte ausbilden können, war das der wissenschaftlichen Forschung. Die Verfasserin hätte vielleicht mehr schaffen und größere Aufgaben übernehmen können, wenn sie dazu aufgefordert worden wäre. Ihr still gehegter Plan der Herausgabe eines gemeinsamen Handbuches unter dem Titel „Finnisch-ugrische Lautgeschichte, Formen- und Satzlehre“ konnte aus unterschiedlichen Gründen nicht realisiert werden.

Am Ende des Artikels wünscht die Verfasserin ihrem Professor viel Erfolg, Gesundheit und Schaffenskraft.

A. M. KÖVESI

Az intézménynevek a nyelvhasználatban

1. „Az intézménynevek közös vonása, hogy teljes alakjukban több szóból állnak, hosszúak és nehézkesek, így a mindennapi használatban rövidítésre van szükség” (J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 97). Az intézmények ugyanis törekszenek arra, hogy nevük tájékoztató jellegű legyen, tehát a funkciójukat pontosan kifejezze. A kereskedelmet, a megrendelőt, egyáltalán az intézményben valamilyen formában érdekeltet már a cégtáblával, a cégjelzéssel tájékoztatni akarják. S ha a termelésükben vagy a jellegükben valamilyen változás áll be, a nevükbe is belekerül ez az érdekeltek informálására. (Vö. BACHÁT LÁSZLÓ, Az intézménynevek jelentéstanai problémái. NytudÉrt. 83. sz. 54).

Amit azonban elbír a cégtábla, a cégjelzéses levélpapír, azt nem bírja el a mindennapi nyelvhasználat. A hosszú intézményneveket rövidíti!

2. A rövidítés egyik módja az, hogy betűszókat vagy mozaikszókat alkot a nevekből (*MTA, FTC, MÁV, MÉH, KERAVILL, KÖZÉRT, RÖLTEX* stb.). E rövidítési mód termékenysége ma már olyan nagy, hogy „az intézménynevek jellegzetes típusának” tekinthetjük (J. SOLTÉSZ i. m. 97. Vö. LADÓ JÁNOS, A MÁV-tól Tanzániáig. Nyr. 91 [1967]: 389—98, KOVALOVSKY, Nyelvfejlődés — nyelvművelés. Bp., 1977. 138—48).

Szakirodalmunk igen sokat foglalkozott már e rövidítési móddal alkotott szók alakjával, funkciójával és helyességük kérdéseivel. J. Soltész Katalin és Kovalovszky Miklós idézett munkájukban megadják a kérdésnek szinte egész bibliográfiáját.

„A pusztá kezdőbetűkből álló rövidítéseket csak a megszokás teszi érthetővé, ruházza fel jelentéssel” — írja J. SOLTÉSZ (i. m. 97). „A szorosabb értelemben vett mozaikszókban — amelyek rendszerint nem spontán rövidítés, hanem tudatos névalkotás eredményei — gyakran megtalálható az információnak egy morzsája” (i. m. 97). KOVALOVSKY e kérdésről a következőket írja: „Van azonban olyan nézet, hogy a mozaiknévnek a funkciója a rövidség folytán a gyors azonosíthatóság; nem lényege tehát az értelmesség... , hogy utaljon az elnevezés tartalmára. A mozaiknév önálló szóalkotásnak tekinthető, amely éppúgy meggyökerezhet a nyelvi köztudatban, mint egy újabban átvett idegen szó (pl. *eszkaláció*) vagy a köznyelvbe bekerülő, ott addig ismeretlen

népnyelvi vagy tájszó (pl. *hőzöng*). Ezekhez hasonlóan a beszélők aránylag könnyen megtanulják és befogadják...” (i. m. 144). KOVALOVSZKY ennek a nézetnek igazságát elismeri, mégis szerencsésebb esetnek tartja, „ha a betűszó, mozaiknév úgy van alkotva, hogy jelzi vagy legalábbis sejteti a teljes nevet, illetőleg lényegét, ha tehát többé-kevésbé értelmes, s így megkönnyíti az emlékezetbe vésést és a megtartást” (i. m. 145). Fel is sorol a szerző több ilyen „beszélő” mozaiknevet.

Bár a betűszókat és a mozaikszókat ma már az intézménynevek jellegzetes típusának tekinthetjük, mégis a beszélők nagyobb része idegenkedik tőlük, s ha lehet, elkerüli a használatukat. Persze, vannak kikerülhetetlen szók. A *KISZ*, az *SZTK*, az *IBUSZ*, a *TIT*, a *MÉH*, az *ABC*, az *ENSZ* a nyelvhasználatból egyelőre nem szorul ki. Az egy szóval való feloldásuk ugyanis nem lehetséges. Ahol megvan ennek a lehetősége, ott a beszélők jó része feloldja a betűszót, a mozaikszót. A *MÁV* helyébe a vasút, a *SZOT* helyébe a szakszervezet, az *OTP* helyébe a takarékszövetkezet, az *MSZMP* helyébe a párt, a *HÉV* helyébe a helyi érdekű vasút, a *TITÁSZ* helyébe az áramszolgáltatók, a *TIGÁZ* helyébe a gázszolgáltatók stb. lép. A rövidítések helyett szívesebben választják a jellegre és tevékenységre világosan utaló elnevezést. Az oka pedig az, hogy a mozaiknevek jó része a többség számára érthetetlen, másrészt pedig sokan tudatosan tartózkodnak e szavak használatától.

KOVALOVSZKY állapítja meg azt, hogy „A mozaikszavaknak káros szerepük van a szaknyelvek szakmai zsargonná válásában is” (i. m. 149). Nyugodtan hozzátehetjük ehhez azt, hogy a hivatali nyelv hivatali zsargonjának szerves részei a mozaikszók. A megfigyeléseink azt mutatják, hogy a beszélők a hivatalos nyelvhasználatban folyamodnak a mozaikszókhoz, jórészt azért, mert a hivatalokban, a gyárak, üzemek, intézmények hivatali szobáiban, továbbá a megbeszéléseken, értekezleteken szívesen emlegetik mozaiknevükön az intézményeket, a gyárakat, az üzemeket.

Az írott stílusok közül a hivatali stílus és a publicisztikai stílus tartalmaz sok betűszót és mozaikszót. Az újságokban és az ismeretterjesztő folyóiratokban az olvasó szemét sokszor nem a vastagbetűs címek ragadják meg, hanem maguk a nagybetűs betűszók vagy mozaikszók az egyes cikkekben. A mindennapi beszédben a beszélők jó része elkerüli ezeket. Akik még a hivatali értekezleteken a *GH*, a *TO*, a *TMK*, az *OTK* betűszókat használták, a folyosói társalgásban az egyes hivatalok nevét már a vezető +*-ék* családi összefoglaló képzővel emlegetik, vagy éppen az idők folyamán kialakult bece- vagy gúnyneven: az *OTK* helyett az *OKITEKI*, a *TMK* helyett pedig *Kúnék* vagy a *Kún Művek* vagy csak így: a *karbantartók*.

3. Az intézménynevek rövidítésének a másik módja az, hogy a beszélő a szituációnak megfelelően a hivatalos névalak helyett csak az egyik elemét használja (vö. BACHÁT i. m. 54). Többször az egyedítő elem kerül be a mindennapi

nyelvhasználatba, egyrészt azért, mert rövidebb, másrészt azért, mert pontosabb. „A rövidítés során többnyire a fajfogalmat kifejező közszoói elem marad el, s a kiegészítést a beszédhelyzet vagy a szituáció ismerete teszi lehetővé” — írja J. SOLTÉSZ (i. m. 97). „Hová íratad be a fiadat?” „A *Kölcseybe*” — hangzik a válasz. A televízióból: „A *Rábának* sikerült ezt elérnie”. (A győri vagongyár-ról van szó.) „Most kaptam meg a *Merkurtól* az értesítést, mehetek az autó-mért.” „A *Herbária* jó pénzt ad ezért.” „Megyek a *Patyolatba*.”

Nagyon gyakran használjuk azonban — a beszédhelyzettől függően — a közszoói elemet. A győri ember a *vagongyárba*, a nyíregyházi a *gumigyárba* (és nem a *Taurusba*), az ibrányi a *gimnáziumba* (nem a *Móriczba*) megy.

A szituációból ezekben az esetekben két dolog fontos: hány egyforma funkciójú intézmény van a beszélgetés helyén, és milyen ismeretei vannak a beszélgetőtársnak, egyáltalán ki a beszélgető partner. Ibrányban csak egy gimnázium van, tehát elég a közszoói elem használata, Nyíregyházán több, tehát az egyedítő elem az eligazító: „A *Kölcseybe* íratam be a lányom.” Ha a partnerem mindent tud rólam, és teljes a helyismerete, a „hová mégy?” — érdeklődő kérdésére elég annyit válaszolnom: „az iskolába” vagy „a gyárba”. Ha pedig nem a munkahelyemre, akkor: „a *Kölcseybe*” vagy „a papírgyárba”, „a Nyírfába” (áruház). Sőt ebben az esetben használhatom az intézmény régi nevét, diáknevét, csúfnevét stb. Ha a helyismerete hiányos, akkor sokszor a teljes vagy részben teljes nevet kell használnom: „a Nyírfa Áruházba” vagy „a *Kölcsey Gimnáziumba*” vagy „a Tanárképző Főiskolára indulok”. Az intézménynév használatának azonban ezek a szabályszerűségei még pontosabb kidolgozásra várnak.

Az intézményneveknek ez a rövidítési módja sokkal világosabban utal az intézmény jellegére és tevékenységére; az összefüggő szövegből, akár írott vagy nyomtatott szöveg legyen az, akár beszélt szöveg, nem rí ki a sok szokatlan, szervesetlen elem, sokkal esztétikusabb lesz az írott vagy beszélt szövegünk (vö. KOVALOVSKY I. M. 142). Természetesen az így rövidített intézményneveket is tanulni kell, de a megjegyzésük, a megismerésük jóval egyszerűbb, jóval könnyebb.

Az elmúlt két évtizedben kialakult egy sajátos intézménynév-típus, olyan, amelynek tulajdonnévi eleme a mindennapi nyelvhasználatban is, a hivatali nyelvben is kitűnően használható az intézménynév rövidítésére. Az őset a *Hangya* elnevezésben kereshetjük. A gazdasági életünkben beállt változás következményeképpen több kisebb-nagyobb, hasonló vagy azonos funkciójú üzemet, vállalatot összevontak, és az így létrehozott nagyvállalatok új nevet kaptak. A személy- és árukiszállítással foglalkozó több kisebb vállalat (*AKÖV*, *TEFU* stb.) az összevonáskor a *VOLÁN* nevét vette fel. A gumigyarak és az egyéb gumiipari vállalatok egyesülésekor született meg a *Taurus* elnevezésük. Az üveg-, porcelán-, kerámia- és műanyagipari vállalatok az egyesüléskor az *Amfora* nevet kapták. Más elnevezések pedig egyszerre születtek meg a vál-

lalattal. Ilyen a *Merkur*, a *Herbária*, a *Tempó*. Az első feladata a személygépkocsik értékesítése, a másodiké a gyógynövények felgyűjtése és forgalmazása, a harmadik pedig a szolgáltató ipari szövetkezet neve. Említhetném még a tüzeléstechnikai vállalatok *Prométheus*, a mosodák *Patyolat*, az egyik utazási irodánk *Expressz*, a külkereskedelmi vállalat *Mercator*, az autó-, ipari hűtőberendezéseket gyártó vállalat *Klima*, a bútóráruházak egy részének *Domus* elnevezését.

A felsorolt nevek hasonlóan ugyan a fantázianevekhez (mint pl. a *Hajnal Lakásszövetkezet* vagy *Hermes Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet* egyedítő eleme), az intézmények földrajzi elhelyezkedésére utaló nevekre (*Duna Cipőgyár*, *Szatmár Bútorgyár*), továbbá az ún. emlékeztető nevekre (Lenin Kohászati Művek, Kossuth Lajos Gimnázium), mégis ezektől a névtípus több szempontból elkülöníthető. E nevek zömét ugyanis nem a megkülönböztető szándék hozta létre, hanem éppen a kisebb vállalatok, üzemek, intézmények együvé tartozását kifejező szándék. Hiszen a többségükből egy városban csak egy van. Természetesen van közöttük olyan is, amelyet megkülönböztető, egyedítő elemnek tart a köztudat. Az *Expressz Ifjúsági és Diákutazási Irodát* *Expressz* elemével különböztetik meg a *Cooptouristtől*, a *Nyírtouristtől* és az *IBUSZ-tól*, holott a négy intézményt a közszói tagok pontosan elkülönítik egymástól.

Ezt a típust azért is elkülöníthetjük a fantázianevektől, a földrajzi helyre utaló és az emlékeztető nevektől, mert e típusban van utalás az intézmény jellegére és tevékenységére. Ez az utalás sok névben metafora- vagy metonímiaszerű, tehát rejtett, de ha valaki csak egyszer hallotta, vagy maga feloldotta ezt a szóképet, már megjegyezte az intézménynevet. A szókép feloldását azonban nagyon megnehezíti az, hogy a nevek többségükben idegen szók, idegen nevek, tehát az átlagember számára semmit sem mondanak. A tüzeléstechnikai vállalatok a görög *Prométheus* isten nevét vették fel. Ma már azonban kevesen tudják, hogy a görög mitológia szerint ez az isten hozta le az égből a tüzet, és tanította meg az embereket a tűz használatára. Kevesen tudják azt is, hogy *Merkur* a görög-római mitológiában az istenek hírvivője és a kereskedelem istene, az *Ikarus Karosszéria- és Járműgyár* névadója Daedalus fia, aki apjával együtt a fogságból saját készítésű szárnyakon akart menekülni, de mivel közel repült a naphoz, a viasz megolvadt, ő a tengerbe zuhant, s azóta is a nagy teljesítményekre való vállalkozás jelképe. Kevesen ismerik az *amfora* (korsó), a *mercator* (kereskedő), a *domus* (ház), a *herbárium* (növénygyűjtemény), az *imbisz*, a *kontakta* szavak pontos jelentését. Sok esetben még a név kiejtése is gondot okozhat, különösen az első találkozáskor. Hiszen több közülük megtartotta az eredeti írásmódját is (*Prometheus*, *Domus*, *Taurus*), csak kevés követi az írásban a kiejtést (*Imbisz*, *Expressz*, *Merkur*), sőt arra is van példa, hogy a szó írása csak részben történik az ejtés szerint (*Ikarus*).

Sok elnevezésnek a közszói jelentését jól ismerik. Az olasz eredetű *Tempó*,

a francia *Volán*, a latin-angol *Expressz*, a görög *Klima*, a magyar *Patyolat* szók megértése nemigen okoz gondot, s a szándékosan jelképes kifejezési módot mindenki megérti.

KOVALOVSKY kifogásolja a mozaikszók mértéktelen elszaporodását, mert „káros szerepük van a szaknyelvek szakmai zsargonná válásában” (i. m. 149). Az intézménynevek e második rövidítési módjában is megvan ez a veszély. A szaknyelvek nagyon szívesen vesznek át szavakat idegen nyelvekből, s ezért tele vannak idegen szókkal. Különösen szeretik a német-angol és francia közvetítéssel bekerülő görög és latin szavakat. „Kedveltek az olyan nemzetközi idegen szavak, amelyek bizonyos előkelőséget, magas színvonalat sugallnak” — írja J. SOLTÉSZ KATALIN (i. m. 96). Ha még az intézmény nevének a megválasztásában is a görög, a latin és más nyelvek neveit és szavait választják, csak növelik az idegen szók számát. Jogosultságuk csak azoknak a neveknek van, amelyek a nemzetközi kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokban nagy szerepet játszanak (*Mercator*, *Ikarus*, *Taurus* stb.).

E kifogások ellenére is szerencséseknek mondhatók ezek a nevek. Az intézmények tevékenységére közvetve jelképesen rávilágítanak, könnyen megtanulhatók, a nyelvhasználatban a szövegeinkbe sokkal könnyebben beilleszthetők, mint a betűszók vagy a mozaikszók. Ezeknél jóval nehezebben merülnek feledésbe. Jellemző példaként említem meg a kisvárdai *Vulkánt*. Kisvárdán ma hivatalos neve a *Vasöntőnek Öntödei Vállalat*. Régebben a nevében szerepelt még egyedítő elemként a *Vulkán* szó, kb. 30 évvel ezelőtt azonban a név megváltozott, és a *Vulkán* elem kiesett. A *Vulcanus* római tűzisten nevéből rövidült alak, amely közszóként a tűzhányót jelenti, most is él a városban, hiszen munkásai ma is úgy nevezik, sőt él a megyében is, pedig a vállalat nevének nagyon jó rövidítési lehetőségei vannak, a *Vasöntő* és az *Öntöde* szók egyformán érthetőbben és világosabban fejezhetnék ki az üzem tevékenységét.

4. A nyelv hallatlan gazdagságát mutatja az a tény, hogy a beszélő nemcsak az ún. közszókincsből tud válogatni a különféle beszédhelyzetekhez illő szavakat és kifejezéseket, hanem a tulajdonnevekből is, tehát az intézménynevekből is. „Az egyetemen dolgozom”, „a tudományegyetemen”, „a Kossuthon dolgozom”, „a Kossuth egyetemen”, a „Kossuth Lajos egyetemen”, „a Kossuth Lajos Tudományegyetemen”, „a KLTE-n dolgozom” — mindegyik megjelölő forma ugyanazt fejezi ki, csak éppen más és más beszédhelyzetben. S ha az intézmény neve megváltozott, az idősebbek gyakran emlegetik a régi nevén is, illetve annak különböző névvariánsain, s ha valamilyen becéző vagy gúnyolódó nevet is kapott a más intézmények dolgozóitól, diákjaitól, bizonyos beszédhelyzetekben ezt a nevet használják.

Az intézményneveknek ez a nyelvhasználati sajátsága, hogy a közszói elem, az egyedítő elem és a betűszavas vagy mozaikszavas változat pontosan ugyanazt jelöli, idézte s idézi elő azt a tanítást, amit J. SOLTÉSZ úgy fogalmazott

meg: „az intézményneveket csak újabban sorolják a tulajdonnevek közé. Voltaképpen a tulajdonnév-kategória határához közeledünk ezek vizsgálatával, hiszen az intézménynevek jelentékeny része közszoí kapcsolat, amelyben semmi — hagyományos értelemben vett — »tulajdonnévszerű« nincs...” (i. m. 95). Ez a sajátságuk okozza azt a sok gondot is, amelyet a leírásuk jelent az írásos beszédben.

BACHÁT LÁSZLÓ

Institutional Names in Everyday Usage

Names of institutions, in their full forms, are long and ponderous. This is why they are shortened in everyday usage.

One way of shortening these names is to form initial-letter coinages (abbreviations) or acronyms from them (MTA, FTC, MÁV, MÉH, KERVILL, KÖZÉRT, etc.). This type has become by now a characteristic way of using names of institutions.

It is usually those who employ official language who in the main resort to the use of acronyms, since in the offices of plants, factories and institutions as well as at conferences and talks they prefer to refer to the institutions by their acronyms. From among the written styles, the official and publicistic styles contain many abbreviations and acronyms.

Another means of shortening institutional names for the speaker is to use only one element instead of the whole official name, according to the situation.

There are three things important in this situation: one, how many institutions of the same function are presented at the place of the conversation; two, what is the knowledge of the interlocutor, and, of course, who the speaker (interlocutor) is.

The author goes into details about the particular type of institutional names which have come into being in the last two decades (Volán, Taurus, Amfora, Merkur, Herbária, Tempó, Prometheus, Expressz, Mercator, Domus, Klima stb.). Although they show a resemblance to fantasy names, to names referring to geographical location, and to suggestive names, the author still regards them as a special type because these names have some reference, even if only in the form of metaphors or metonyms, to the nature and activity of the given institution(s). What makes the explanation of the figure of speech difficult is the fact that most of the names are of foreign origin, i. e., they are unfamiliar to the layman. It is difficult both to utter and to write them, and they also have to be learned. Still, they are lucky names, for they, symbolically, throw light on the activity of the institution, they are easy to learn, and can more easily be integrated into our daily usage than abbreviations or acronyms.

L. BACHÁT

A magyar szókincs szerkezetéről (Kontrasztív vizsgálatok tanulságai)

1.0. A lexikológia eddigi eredményeinek birtokában ma már viszonylag sokat tudunk az egyes nyelvek szókészletéről, különösen a szavak jelentés-szerkezetéről, a homonímia, szinonímia és antonímia kérdéseiről. Sokkal rosszabbul állunk viszont a más nyelvekkel való összehasonlítás terén, és még rosszabbul a szókészlet hierarchikus szerveződésének vizsgálatát illetően. A következőkben e két utóbbi kérdés bemutatására teszünk rövid kísérletet, és megkísérlünk néhány tanulságot levonni.

1.1. Induljunk ki abból a tapasztalati tényből, hogy az egyes nyelvekben a szavak által képviselt jelentések összege egy fogalmi körben nem ugyanolyan számú jelhez kapcsolódik, más szóval: a jelek nem egyformán osztoznak meg a mezőn. Az, hogy a fogalmi tartalmak más módon lexikalizálódnak, végső soron az eltérő kulturális, történelmi viszonyokkal magyarázható. A mezőtagolás mikéntje mellett fontos vizsgálati szempont a szavak nyelvi természete is, azaz hogy tagolhatók-e kisebb egységekre vagy sem, és ha igen, akkor milyen nyelvtani jellegű jelekből épülnek fel. El kell választanunk tehát a vizsgálat során a nyelvi kifejezés meglétének a kérdését a nyelvi kifejezés milyenségének a vizsgálatától, mert az előző az illető nyelvre jellemző társadalmi-kulturális tényezőktől, az utóbbi pedig a nyelv struktúrájától függ (vö. KÁROLY 1970, 337).

Két nyelv szókincsének vizsgálata szükségszerűen csak nagyon általános szempont szerint végezhető. Ilyen általános szempont lehet a mezőtagolás mikéntje, a fogalmi mezőé, amely az emberiség számára egyformán adott, mivel annak alapját a valóság képezi. A szavak mezőösszefüggései — többek között — a következő kapcsolatokra terjednek ki: az illető szó (pl. *szék*) fogalmi szférájára: *a*) mellérendelt fogalmak (*asztal, szekrény, ágy* stb.); *b*) főlérendelt fogalom (*bútor*); *c*) alárendelt fogalmak (*karosszék, támlásszék, háromlábú szék* stb.). Nyelvkarakterológiai szempontból a fogalmi szféra összefüggései a legjelentősebbek. A főlérendelt fogalmat jelöljük *A*-val, és a neki alárendelt fogalmak jelei lesznek az $a_1, a_2, \dots, a_n$. A fogalmi mező tagolása szempontjából az alábbi fő típusok lehetségesek: *1a* a vizsgált nyelvben a főlérendelt fogalomnak van nyelvi kifejezése, az alárendelt fogalmaknak nincs; *1b* az alárendelt fogalmaknak van, a főlérendeltnek nincs nyelvi kifejezése; *2a* és *b* az

alárendelt fogalmakat jelölő szavak száma eltérő (azaz az egyik nyelv jobban széttagolja a valóságot, mint a másik); 3a az első két csoport keveredése adja azt az érdekes típust, amikor a mellérendelt fogalmak közül egyet a főlérendelt fogalom nevével fejezünk ki. Az említett típusokat a következő sémákkal szemléltethetjük:

1a	<table><tr><td colspan="2">A</td></tr><tr><td>∅</td><td>∅</td></tr></table>	A		∅	∅	1b	<table><tr><td colspan="2">∅</td></tr><tr><td>a₁</td><td>a₂</td></tr></table>	∅		a ₁	a ₂	2a	<table><tr><td colspan="2">A v. ∅</td></tr><tr><td>a₁</td><td>a₂</td></tr></table>	A v. ∅		a ₁	a ₂
A																	
∅	∅																
∅																	
a ₁	a ₂																
A v. ∅																	
a ₁	a ₂																
2b	<table><tr><td colspan="3">A v. ∅</td></tr><tr><td>a₁</td><td>a₂</td><td>a₃</td></tr></table>	A v. ∅			a ₁	a ₂	a ₃	3.	<table><tr><td colspan="3">A</td></tr><tr><td>a₁</td><td>a₂</td><td>A</td></tr></table>	A			a ₁	a ₂	A		
A v. ∅																	
a ₁	a ₂	a ₃															
A																	
a ₁	a ₂	A															

E típusokat szemléltető példáink a nyelvek alapszókincsébe tartozó, nagy gyakorisággal használt szavak és a jelentések eltérő lexikalizációján túl jelzik, hogy a nyelvet tanuló már nagyon korán szembetalálja magát az ún. lexikális interferencia jelenségével.

Az 1a típust a *divat*—*fashion* szavak szemléltetik; a magyar nyelvnek nincsenek (szimplex) szavai az alárendelt fogalmakra:

<i>divat</i>				<i>fashion</i>			
∅	∅	∅	∅	<i>mode</i>	<i>style</i>	<i>vogue</i>	<i>fad</i>

Az *unokatestvér*—*cousin* esetében az angol „szegényebb”, mert a magyar nemcsak megnevezi az alárendelt fogalmakat, de tovább differenciál nem és életkor szerint:

<i>cousin</i>		<i>unokatestvér</i>			
∅	∅	f é r f i	<i>unokabáty</i> (idősebb EGO-nál)	<i>unokanővér</i> (idősebb EGO-nál)	n
			<i>unokaöcs</i> (fiatalabb EGO-nál)	<i>unokahúg</i> (fiatalabb EGO-nál)	ő

Az 1b típus érdekes képet mutat: a két magyar szó főlé- és alárendeltségi viszonyban áll, és a további típusok megnevezése az alapszó jelzős vagy összetett szerkezeteivel történik (*jazz* zenekar, *szimfonikus* zenekar, *fúvószenekar*, *cigányzenekar* stb.); az angolban viszont nincs olyan szó, amely együtt zenélő emberek csoportját általában jelölné:

zenekar

együttes

Ø

orchestra

band

group

A 2a és 2b típusban ismét azt látjuk, hogy a magyar a fölérendelt fogalom szavát használja fel újra az alárendelt szféra kifejezésére jelzős vagy birtokos szerkezetekben (zenei hang, csengő hangja, állat hangja stb.), szemben az angol nyelv simplex szavaival:

hang	sound			
	voice	note	ring	cry etc.

A 2a és 2b, valamint a 3. típust látjuk a következő példákban:

szél		wind		
szellő	szél	breeze	wind	gale

Az alárendelt szférában használt szavak terminológiai megnevezése problematikus. Úgy tűnik azonban, hogy LYONS (1977, 291) elnevezése, a *szinonima*, *antoníma*, *lexéma* analógiájára készült *hiponíma*, *hiponímia* jól használható erre a célra. A hiponímia tranzitív viszony: ha *x* (kutya) az *y* (állat) hiponímja, és *y* (állat) a *z* (emlős) hiponímja, akkor *x* a *z* hiponímja is. A hiponímia és co-hiponímia (azaz: az alárendelt szféra tagjai) viszonyának pontos megállapítása nagyon fontos szerepet játszik a nyelvtanulásban. A tanuló ennek segítségével megtudhatja, hogy *x* az *y* hiponímja, vagy hogy *a*, *b*, *c* co-hiponímok anélkül, hogy a jelentésüket pontosan ismerné. Ez a megfigyelés a nyelv szókincsének szerkezetével kapcsolatos. Ha e viszony felismerését a nyelv szerkezetében adott morfológiai „fogódzók” elősegítik, sokkal könnyebbé válik a szavak közötti jelentésviszonyokban való eligazodás, így a szókincs tanulása. A következő példa a magyar szókincsre általában jellemző erős morfológiai motiváltságot szemlélteti (a szaggatott vonal azt jelzi, hogy a fölérendelt szó újra előfordul a hiponím szférában, elősegítve a co-hiponím viszony gyors felismerését):

eső				
szitáló eső	zápor (eső)	felhőszakadás	jégeső	havas eső

rain			hail	sleet
drizzle	shower	downpour		

A morfológiai motiváció teljes hiánya bizonyára hozzájárul ahhoz a magyar anyanyelvűek számára meglepő felfogáshoz, hogy az angol nem tekinti a *hail*-t és a *sleet*-et az eső különféle formáinak. Ez példa arra is, hogy a nyelvi megnevezés módja milyen erősen befolyásolja világképünket.

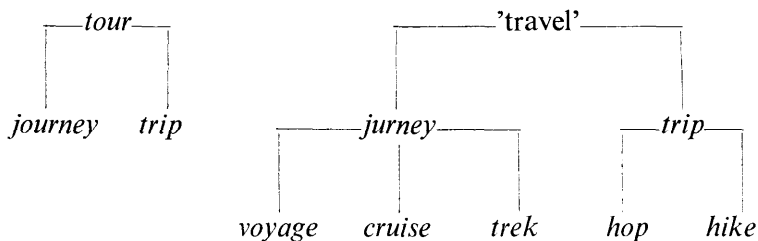
1.2. Megfigyelhető, hogy sok esetben (a természettudományos rendszeren kivételével), a hiponíma inkorporál valamilyen melléknévi vagy határozói jelentést és összekapcsolja a főlérendelt szó jelentésével: pl. uralkodó — kegyetlen uralkodó — zsarnok (‘kegyetlen uralkodó’). A hiponímia tehát paradigmatiszus jelentésviszony, amelynek az a lényege, hogy a hiponímában a főlérendelt szó jelentésének szintagmatikus modifikációja lexikalizálódik.

A következőkben a magyar *út/utazás* eltérő lexikalizációjú angol megfelelői találhatók annak szemléltetésére, hogy a szókincs egy kis alrendszerében is milyen bonyolult viszonyok találhatók:

táv		alak		közeg		
hossz- szű/rövid		kör/egyenes		levegő	tenger	föld
(+)	(-)	(+)	(-)			

journey	+	0	0	0	0
trip	-	0	0	0	0
tour	0	+	0	0	0
voyage	+	0	-	+	-
cruise	+	+	-	+	-
flight	0	0	+	-	-
hop	-	-	+	-	-
trek	+	-	-	-	+
hike	-	+	-	-	+

Mivel a zéró-jegy az általánosítás irányába mutat, a legtöbb zérót tartalmazó szavak a legáltalánosabb jelentésűek. Ha azonban a zérók száma azonos (mint a *journey*, *trip* és *tour* esetében), akkor az egyszerű hierarchikus elrendezés lehetetlenné válik, így többszörös hierarchiával van dolgunk:

A hierarchikus viszonyok megállapítását a magyarban a morfológiai motiváció (utazás—körutazás, tengeri utazás, légiút stb.) megkönnyíti, de a többszavas, komplex lexémák kommunikatív értékét rontja nehezebb kezelhetőségük.

1.3. A hiponímia hierarchikus szerkezetet ad a szókészletnek vagy legalábbis a szókészleten belül egyes területeknek. A szerkezetet elméleti modell, ágrajz segítségével ábrázolhatjuk, és ez megmutatja az illető terület mélységét, a lexémák szerkezetét, valamint azt, hogy melyik ponton találunk réseket (hiányokat) egy-egy nyelv szókészletében. A következőkben bemutatjuk a magyar és angol testrész-megnevezések hierarchikus taxonomikus leírásának egy részletét és megkülönböztetjük a fontosabb egész—rész viszonyokat a mezőn belül. A részlet bemutatásának a célja az, hogy felhívjuk a figyelmet néhány szisztematikus és fontos különbségre a hierarchikus elrendezettségű szócsoportok tagjainak megnevezésében. Mint az alábbi ábrán látható, a szavak hierarchikus rendben állnak: a függőleges irány a HAVE birtoklást kifejező igével jelölhető elidegeníthetetlen bennfoglalási viszonyt jelenti (a testnek van feje, a fejnek arca stb.), és a taxonómia mélysége öt szint. Megfigyelhető, hogy a magyarban az általánosabb jelentésű szavak (2. szint: fej, kéz, láb) a taxonomikus szerkezet alsóbb szintjein újra előfordulnak:

fej 'láb&lábfej' 'kéz&kar' törzs

2. szint	fej	láb	kéz&kar	
3. szint		láb fej	kéz fej	mell kas
4. szint		láb ujj	ujj	mell
5. szint		láb köröm	köröm	

2. szint	head	'leg&foot'	'hand&arm'	trunk
3. szint		foot	hand	chest
4. szint		toe	finger	breast
5. szint		toe nail	finger-nail	

A magyar megnevezések többsége derivációs kapcsolatban áll egymással, szemben az angol — jórészt — motiválatlan alapszavakkal. Az ábra magyarázatot ad a 'láb és lábfej' megjelölésre is, mivel ez leginkább egyszerűen csak *láb* alakban realizálódik, és a további pontosítást a kontextus szolgáltatja, ily módon a *láb* szónak nincs is angol megfelelője: Megütöttem a *lábam* 'I hurt my leg'; Nagyobb a *lábam*, mint a tied 'My feet are larger than you's'; A lábamra lépett 'He stepped on my toes'.

1.4. Fontos tanulsággal szolgál olyan szócsoportok összehasonlítása is, amelyek tagjai mindennapi életünk fogalmilag vagy a gyakorlati használat szempontjából összetartozó egységeit, típusait nevezik meg. Azt találjuk, hogy a magyarra tipikusan jellemző a generikus szavak, szabályos morfológiai felépítettség, a nyelvi anyag újra és újra történő alkalmazása, szemben az angolra annyira jellemző törekvéssel, amely az alárendelt szféra többi tagjaival morfológiai-derivációs rokonságot nem mutató szimplex szavak használatában nyilvánul meg. A következő példában a magyar szavak kivétel nélkül szabályos morfológiai szerkezetű összetételek, angol megfelelőik pedig egymáshoz semmiféle formai hasonlóságot nem mutató alapszavak:

pálya — course

<i>futópálya</i>	<i>golfpálya</i>	<i>futballpálya</i> <i>pálya</i>	<i>lőverseny-</i> <i>pálya</i>	<i>teniszpálya</i>	<i>korcsolya-</i> <i>pálya</i>
<i>track</i>	<i>links</i>	<i>field,</i> <i>ground</i>	<i>race-</i> <i>course</i>	<i>tennis</i> <i>court</i>	<i>skating</i> <i>rink</i>

1.5. Számos olyan területe van a szókészletnek, ahol feltűnő aránytalan-ságot tapasztalunk nyelvek között egy bizonyos dolgot vagy annak típusait megnevező szavak számában. Ezzel a jelenséggel többnyire akkor találkozunk, ha bizonyos objektív okok miatt (pl. eltérő történelmi, földrajzi körülmények)

az egyik nyelv jobban differenciál, a másik pedig beéri egy generikus szó használatával. Ezt látjuk a *hullám* szó angol megfelelőinek az esetében:

<i>hullám</i>	<i>wave</i>					
	típus			hely		
	nagy	hosszú	fehér	tengeren	parton	hajó után
	<i>breaker</i>	<i>roller</i>	<i>white-cap</i>	<i>billow</i>	<i>surf</i>	<i>wake</i>

Érdekes lenne statisztikailag megvizsgálni, hogy egy-egy nyelv milyen mértékben alkalmaz összefoglaló megnevezéseket, vagy hogy mennyire jellemző azok hiánya. Gyakran összefoglaló elnevezés hiánya nem a kultúra kezdetlegességének a jele, hanem olykor a magas kultúráé. A magyar nyelvközösségre — úgy látszik — jellemző, hogy összefoglaló elnevezéseket éppúgy nagy mértékben használ, mint megkülönböztetőket. Ez a megállapítás természetesen erősen hipotetikus nagyobb anyag statisztikai feldolgozása nélkül, és az általánosítások eltérő mértékben érvényesek a szókincs különféle alrendszeire, hiszen a szókészlet szerkezete és nagysága nagyban függ kulturális tényezőktől.

1.6. Összefoglaló megjegyzések

Egyfelől azt vizsgáltuk, hogy a magyar és angol nyelvben vannak-e szavak az ún. fölérendelt és alárendelt viszonyban álló fogalmak kifejezésére, másfelől pedig azt, hogy milyen természetű nyelvi eszközökkel történik e fogalmak kifejezése. Az előbbi történelmi és kulturális tényezők függvénye (beleértve a nyelvek közötti érintkezést is), az utóbbi pedig a nyelv szerkezetétől függ. A történelmi fejlődés sajátos jellege miatt az angolra strukturálisan nem tagolt (tagolható) lexikális egységek (szimplex szavak) bősége jellemző, a magyarban viszont az egymással fogalmi rokonságot mutató szavak között a derivációs kapcsolat megléte a tipikusabb. Az itt bemutatottnál jóval nagyobb anyagon végzett vizsgálatok alapján a következő általános megállapítások látszanak valószínűnek:

1. A mindennapi élet szókincsében, a nagy gyakorisággal használt szavak terén két nyelv összehasonlítása során viszonylag gyakran találkozunk eltérésekkel a fölérendelt és alárendelt fogalmak nyelvi kifejezésében. Ezek az eltérések többféleképpen lehetnek: *a)* az egyik nyelvben nincs szó a fölérendelt fogalomra, a másikban van; *b)* eltérés mutatkozhat a hiponímák számában; *c)* a fő-

lérendelt fogalom megnevezésére használt szó hiponímaként is használatos stb. Úgy tűnik, hogy az angol nyelv, rendkívül heterogén és igen gazdag szókincse birtokában, szívesen alkalmaz simplex szavakat az alárendelt szférában és a fölérendelt fogalmat gyakran meg sem nevezi, a magyar pedig inkább a szavak poliszémikus használatát vagy a generikus szó különféle szintagmatikus kapcsolatokban való alkalmazását kedveli.

2. A magyar nyelv gazdagabb szókincssel rendelkezik a rokonsági viszonyok kifejezése terén, mert nemcsak nemek szerint, de (relatív) életkor szerint is differenciál.

3. A magyar szavak formailag gyakorta komplexek, használatuk emiatt nehézkes, de morfológiailag vagy szemantikailag (gyakran mindkét módon) motiváltak, a viszonyok a fölé- és alárendelt, valamint a hiponím szféra tagjai között legtöbbször nyilvánvalóak, könnyen felismerhetők, így könnyen elszakíthatók. A megfelelő angol szavak sokkal kevésbé motiváltak, az előbbi viszonyok lazábbak és nagyon gyakran nem rendelkeznek morfológiai jegyekkel, amelyek segítségével a jelentéviszonyokat ki lehetne következtetni. Így a fogalmilag egymáshoz tartozó szavak közötti kapcsolat nehezen megfogható, és a formai jegyek hiánya nagyban megnehezíti a szókincs egyes alrendszerének a tanulását. A nyelvi motiváció hiánya kétségtelenül összefügg az angol nyelv szókincsében levő idegen eredetű szavaknak az alapszókincshez viszonyított nagy arányával, hiszen általános törvényszerűségnek tekinthetjük, hogy ha valamely nyelvben minél nagyobb az idegen eredetű szavak száma, annál inkább várható ebben a nyelvben a morfológiailag motiválatlan szavak százalékos arányának a növekedése (vö. KÁROLY 1970, 348). A magyar szókincsben az idegen szavak aránya jóval kisebb, és ez a tény bizonyára összefüggésbe hozható a nyelvi motiváció nagy(obb) szerepével a szókészlet szerkezetében.

4. Rámutattunk arra a körülményre is, hogy egy-egy nyelv szókincsének tagozódásában nemcsak nyelven belüli, de nyelven kívüli okok is (pl. földrajzi és klimatikus viszonyok) fontos szerepet játszanak.

Egy-egy nyelv szókészletéről a legtöbb információt a szótárak szolgáltatják, amelyek gyakran megadják a szavak szinonimáit és antonimáit, de soha az antonímia és hiponímia viszonyait, amelyeket ezért általában nehéz kikövetkeztetni a definíciókból. Ez az oka annak, hogy még manapság is keveset tudunk a nyelvek szókincsének hierarchikus szerkezetéről. E kérdés néhány elméleti és gyakorlati vonatkozásának felvázolására tett e rövid dolgozat szerény kísérletet.

I r o d a l o m : KÁROLY SÁNDOR (1970), Általános és magyar jelentés-
Akadémiai Kiadó. Budapest.

LYONS, JOHN (1977), Semantics I—II. Cambridge University Press. Cambridge,
England.

CSAPÓ JÓZSEF

On the Structure of Hungarian Vocabulary

In the paper we have been concerned with the problem whether English and Hungarian have words for concepts that we chose to call superordinate and subordinate (hyponyms), and also with the problem of the utilization of linguistic resources for naming these concepts. The former is a product of historical-cultural factors, including language contact, and the latter depends on the structure of the language. In the case of English such a product is the relative abundance of structurally discrete lexical items (simplexes), where in Hungarian derivational relationships among corresponding lexical items are more typical. Our material suggests the following generalizations:

i. In the basic layers of the vocabulary one often encounters discrepancies in the structuring of lexemes in the superordinate and subordinate spheres. These discrepancies are manifest in several ways: *a)* one language not having a general, superordinate term; *b)* there is a difference in the number of hyponyms; *c)* using *A* as *a)* (It seems to us that English has such a vast and highly specialized vocabulary that it can 'afford' to use specific lexemes for the subordinate concepts and frequently no word on the superordinate level, whereas Hungarian seems to favour either the polysemous use of generic terms or circumlocution containing the generic term).

ii. The Hungarian terms in many cases are clumsy and resort to paraphrase, but are mostly morphologically or semantically (or both ways) motivated; the relations between superordinate — subordinate, hyponym vs. hyponym are always evident, transparent, easily recognizable and easy to learn. The terms in English exhibit much less motivation; the relations between superordinate — subordinate and on the hyponym-level are loose or cannot be morphologically inferred. The connective links between conceptually related terms are difficult to grasp, to sense a coherent framework that would help in language learning. The lack of motivation is undoubtedly due to the large proportion of foreign words in the whole of the vocabulary of the English language.

J. CSAPÓ

Nyelvjárástörténet és tipológia

Jelenleg a tipológia az egyes nyelvek adatait általánosítva, a típus és egyetemes törvényszerűség megállapításában az irodalmi, illetőleg a köznyelveket veszi számba, a nyelvjárásokra nincs tekintettel. Kivételt képeznek azok a nyelvek, amelyek csak nyelvjárásaikban élnek. A nyelvjáráskutatás általában megelégszik az egyes nyelvjárások vagy a nyelvjárások összességének leírásával, figyelembe véve az irodalmi, illetőleg a köznyelvhez való viszonyukat. A rokonnyelvek nyelvjárásait gyakran összehasonlítják, elsősorban akkor, ha közeli rokonnyelvekről van szó. De elemzik egy bizonyos nagyobb terület nyelvjárásait is a regionális vizsgálatokban, ha az adott areál nyelvi sajátosságait akarják feltárni a kutatók. Az ilyen jellegű vizsgálatok az utóbbi időben terjedtek el (a szláv nyelvatlasz, az európai nyelvatlasz). Régebben a tipológia szempontjai kívül estek a nyelvjáráskutatás problematikáján, talán a regionális atlaszok elkészültével a tipológiai kérdések elemzése is napirendre kerül majd.

Az alábbiakban az ukrán irodalmi nyelv és a dialektusok, az utóbbiakon belül elsősorban a délnyugat-ukrán kárpátaljai nyelvjárások történeti fejlődése kerül elemzésre tipológiai szempontból. A szláv dialektusok túlnyomó többsége, így a kárpátaljai nyelvjárások is flektáló jellegűek. Mivel azonban megnyilvánulnak bennük agglutinálásra irányuló tendenciák is, nem érdektelen összevetni vizsgálatunk eredményeit a magyar nyelvjárások jelenségeivel, amelyek eléggé tipikus agglutináló rendszert mutatnak, legalábbis az alább elemzésre kerülő főnévragozás területén.

Mint említettük, az ukrán nyelvjárásokban, ahogy a szláv dialektusok zömében, a flektálás mellett megfigyelhetők bizonyos agglutináló tendenciák. A magyar nyelvjárásokkal való egybevetés lehetővé teszi, hogy pontosan kijelöljük a flektálás alapján kialakuló agglutinálás jellegét, viszonyítsuk az elsődleges flektáló, de agglutináló vonásokkal rendelkező kárpátaljai dialektust egy szinte teljesen agglutináló rendszerhez.

Az alábbiakban megvizsgáljuk az alaktani típusok jellemzőit (1), majd számba vesszük egy, ill. több nyelv típusváltozási lehetőségeit (2), és utána térünk rá a kárpátaljai nyelvjárások néhány sajátosságának az elemzésére és a magyarral való egybevetésére (3).

1. Az alaktani típusok

A flektáló típust a következő kritériumok jellemzik (SKALIČKA, 1979 [1966], 337—9):

1. A szó csak a töre és a végződésre redukálódik, például: ukr. *stoly*, ahol a *stol-* a tö, az *y* a többes nominativus és accusativus végződése. Ennek a magyarban *tő*, többesjel és a két esetrag valamelyike felel meg: *asztal-ok-Ø*, *asztal-ok-at*.

2. A különböző szavakhoz különböző végzések tartoznak, ami a szófajok szigorú elkülönítéséhez vezet. A szófajok tovább oszthatók szóosztályokra (nemekre, egyéb osztályokra), pl.: az ukrán *derevo* főnév világosan különbözik a *derev'-jan-yj* melléknévtől, s a *derevo* főnév semlegesnemű. A magyar *fa* szó főnév, de használatos jelzőként, tehát tipológiai szempontból melléknévnek is tekinthető. A *fa* főnév nem tartozik semmilyen formális osztályhoz.

3. Fejlett a végzések és a szóképző eszközök megkülönböztetése: a fenti ukrán példában a *-jan-* csak képző, nem lehet végződés. A magyar főnévragozás kutatói viszont nem ok nélkül vitáznak azon, hogy „hány eset van a magyarban”, amely a mi szempontunkból így fogalmazható meg: mi tekintendő esetragnak és mi képzőnek.

4. A végzések szinonimitása és homonimiája: az ukrán accusativusnak különböző végződései vannak a különböző ragozásokban egyes és többes számban, ami nagyfokú szinonimitást eredményez. Ugyanakkor a *-y* végződés homonim, különféle eseteket jelölhet: a fenti két példában többes nominativust és accusativust, de az egyes szám genitivus egyik végződése is *-y*.

5. Szabad szórend: ez a szavak pontos formai elhatárolása következtében lehetséges. A szórend szabadsága a magyarban is megvan a mondat szórendjében, de a jelzős szerkezet szórendje kötött, a jelzők a jelzett szó előtt állnak, mivel a jelzők általában nem ragozódnak, nincs egyeztetés a jelző és jelzett szó között. Az ukránban a nem birtokos jelzők ugyancsak a jelzett szó előtt állnak, de kerülhetnek a jelzett szó után is, kapcsolatukat az egyeztetés biztosítja.

6. A mellékmondatok gazdag rendszere jellemzi a flektáló nyelveket. Ez a kritérium az ukránt és a magyart nem különíti el egymástól, de a két nyelv történetéből tudjuk, hogy a szlávban a mellékmondatok kialakulása igen korán ment végbe, hosszú történeti változások következtében jött létre mai formájuk, míg a magyar mellékmondatok viszonylag késői eredetűek.

Az agglutináló típust a következő vonások jellemzik (SKALIČKA, 1979 [1966], 336—7):

1. A szó egy „gyökérből” áll, amelyhez formális elemek csatlakoznak, nincsenek „formális” szavak, a funkcióikat affixumok fejezik ki, pl.: az ukrán birtokos névmással ellátott főnévnek: *moja chata* a magyar megfelelője *ház-am*. Tehát a birtokviszonyt nem névmás, hanem birtokos személyrag fejezi ki; több

ukrán előljárónak nem névutó, hanem esetragok felelnek meg a magyarban, pl.: *v chati és házban, v chatu és házba*.

2. A szófajok hiánya: bármely affixum bármely „gyökérhez” járulhat. Magában ez túl szigorú kritérium és a konkrét nyelvekben ilyen következetesen nem realizálódik. A magyarban vannak mondatrészek, de kétségtelen, hogy a névszók nem különülnek el élesen egymástól: ugyanaz a toldalék különböző névszókhoz járulhat, pl. főnévhez: *ház-on*, melléknévhez: *szép-en*, és számnévhez: *négy-en*.

3. A szavak képzése szóképző szuffixumok segítségével történik, ami a konkrét nyelvekben a szuffixumok nagy számában jelentkezik.

4. A szuffixumok és a ragok szembenállásának kisebb foka, amiről már volt szó a flektálás elemzése során: a magyar főnévragozásban nem válnak el élesen az esetragok és a képzők.

5. Az affixumok szinonimitásának és homonimiájának a redukálódása: a magyarban az egyes és többes számban ugyanazok a ragok szerepelnek, formájukat a szám nem befolyásolja, ugyanaz a rag használatos mindkét számban, még ha alakja gyakran igazodik is a főnév hangalakjához a magánhangzó-illeszkedés szabályai szerint.

6. Kötött szórend, amely a szófajok el nem különülésének az eredménye: a magyarban, mint említettük, ez a jelzős szerkezetek sorrendjére vonatkozik, pl.: *ez a két piros labda*.

7. A mellékmondatok hiánya, amely a következetesen agglutináló nyelvekben a mellékmondatok teljes vagy csaknem teljes hiányát jelenti, helyettük igeneves szerkezetek állnak. A magyarban a mellékmondatok viszonylag későn alakultak ki.

Az izoláló típus jellemzőit nem adjuk meg. Az izolálás lényege, hogy a toldalékokkal rendelkező szintetikus szó helyett analitikus szavakat találunk, tehát a segédmorfémák külön szavakkal fejeződnek ki. Ez nem ismeretlen a magyarban: az ige jövő idejű alakja ilyen: *írni fogok*, de a névutós főnevek is ilyen jellegűek: *ház mögött*.

V. SKALIČKA a fenti ismérveket a szláv nyelvek leírásában is alkalmazta (vö. SKALIČKA, 1979 [1954], 238—57). A szláv nyelvek jellemzése szempontjából a következő kritériumokat kell még figyelembe venni, amelyek a fenti jellemzőkből következnek:

- a főnevek neme: pl. az ukr. *stil* hímnemű, *more* semlegesnemű, *chata* nőnemű,
- a melléknevek egyeztetése: ukr. *nova chata*, *novu chatu*,
- a bonyolult számneves szerkezetek: or. *odin stol*, *dva stola*, *pjat' stolov*,
- a ragozások rendszere: az oroszban három, az ukránban négy ragozás,
- a tő váltakozása a szláv nyelvek egy részében: szh. *u knjizi* 'könyvben', nom. viszont *knjiga*.

A szláv nyelvek agglutináló vonásai közé a következők tartoznak:

- a ragozások különbségének redukciója (l. lentebb),
- sajátos elem megjelenése a többes számban, pl.: a szerb-horvátban az egyes szám nom. *grad* 'város', a többes szám nom. viszont *grad-ov-i* 'városok', genitívus *grad-ov-a* 'városoknak a' stb., tehát az *-ov-* elem szerepel a többesben, de csak az egyszótagú hímnemű szavakban található.

1. Az ukránban és az oroszban az agglutináló jegyekhez tartoznak a következők: a többes datívus, instrumentális és locatívus egységes végződése minden ragozásban (ukrán dat. *-am*, instr. *-amy*, loc. *-ach*).

2. A tö egységesülése, amely világosan megfigyelhető az ukránban és az oroszban: a tövégi mássalhangzó kiegyenlítődik, vö. or. *v knige*, szh. *u knjizi*.

3. A kemény és lágy tövű ragozás egységesülése, amely megfigyelhető mindkét keleti szláv nyelvben (l. lentebb).

Mint alább meglátjuk a magyarral történő egybevetés során, ezek az agglutináló vonások még távolról sem jelentik azt, hogy a szláv nyelvek, köztük az ukrán, a flektáló típushoz tartoznának, de főnévragozási rendszerükben kétségtelenül megvan az agglutinálás felé mutató tendencia, amely történeti fejlődés eredménye.

2. Az alaktani típusok változási lehetőségei

Mielőtt az ukrán nyelv és ezen belül az ukrán dialektusok, kiváltképp a kárpátaljai nyelvjárások történeti változását megvizsgálnánk és szembevetnénk a magyar nyelv sajátosságaival, a tipológia módszertanát követve vizsgáljuk meg az alaktani típusok változási lehetőségeit, úgy, hogy az összes lehetőségek figyelembevételével kiemeljük közülük azokat, amelyek a nyelvtörténeti fejlődés során számba vehetők.

Ha a három lehetséges alaktani típust: az agglutinálót (A), flektálót (F) és izolálót (I) vesszük csak tekintetbe, és feltesszük, hogy csak valamelyiküknek a másikra való változásával kell számolnunk, akkor, egy átmeneti stádiumot is figyelembe véve, a következő lehetőségek adódnak.

(1) A — A/F — F

(4) F — F/A — A

(2) F — F/I — I

(5) I — I/F — F

(3) I — I/A — A

(6) A — A/I — I

A fenti esetekben valamely nyelv- vagy nyelvjárástípus változásával számoltunk, figyelembe véve, hogy a kiinduló és a végső típus között vegyes típus jön létre. A konkrét nyelvek elemzésében természetesen ez nem elég, hiszen figyelembe kell venni a nyelv egész alaktani rendszerét, és meg kell vizsgálni, hogy a típussajátosságok az alaktan mely részrendszerében és hogyan realizálódnak.

Ha két nyelv fejlődését akarjuk egybevetni, akkor különböző fejlődési

tendenciákkal kell számolnunk. K o n v e r g e n s fejlődés esetén különböző típusból, altípusból, azonos típus, altípus felé fejlődik a két nyelv, pl.:

(1) I/A — A

(2) F/A — A

Az (1) fejlődés megy végbe a kínai nyelvben, míg a (2) fejlődési tendencia mutatkozik meg a szlávban. Hozzá kell tennem, hogy itt csak tendenciákról van szó, mert a kínai alapjában véve izoláló, a szláv nyelvek pedig flektálók.

D i v e r g e n s fejlődés esetén azonos típusból különböző típusok felé irányuló tendenciát látunk, pl.:

(1) F — A

(2) F — I

Az (1) tendencia jellemző a szláv nyelvek zömére, a (2) fejlődés viszont már végbement a délkeleti szlávban (a bolgárban és a macedónban).

A fentiekben csak néhány példát adtunk a fejlődés különböző változataira, azonban elképzelhető, hogy a típusok és altípusok különböző fejlődési lehetőségei alapján igen sokfajta tipológiai változások jöhetnek létre, amelyek teljes felsorolására itt nincs szükség. Meg kell jegyeznünk, hogy a divergens fejlődés egyik érdekes variánsa az, amikor a két nyelv különböző típusból indulva abba a típusba fejlődik át, amelyik a másik nyelv kezdeti típusa volt. A fejlődés köztes szakaszán egy olyan állapot jön létre, amelyben a két nyelv tipológiai jellemzői igen hasonlóak lesznek, pl.:

(1) A — A/I — I

(2) I — I/A — A

A közbülső szakaszban az agglutinálás mérve csökkent, az izolálás pedig erősödött az (1) esetben, míg a (2) esetben az izolálás mértéke csökkent, és az agglutinálási tendencia erősödött.

A fentiekben csak két típussal, ill. a két típusból létrejött egyes típusokkal számoltunk. Hosszabb történelmi fejlődés esetén a változás többszakaszú, pl.:

(1) A — A/F — F/A

(2) A — A/F — F — I

Az (1) fejlődés volt jellemző a szláv nyelvek zömére, a kezdeti indoeurópai állapottól a jelenlegi helyzetig, míg a (2) tendencia a délkeleti szláv nyelvekben érvényesült. A kettőben közös, hogy a korai indoeurópai agglutináló rendszerből az összslávban agglutináló-flektáló jött létre, majd a szláv nyelvek korai fejlődési szakaszán a flektálás került túlsúlyba, és a XVI. századra már kialakultak a szláv nyelvek zömében bizonyos agglutináló sajátosságok, míg a délkeleti szláv nyelvekben az izolálás lett az uralkodó.

A fentiekben csak az egyes típusok elvont változataival számoltunk. Ha a tipológiai változásokat az alaktani rendszer egészében vizsgáljuk, akkor a különböző típusajátosságok más és másképpen jelentkeznek az egyes részrendszerekben. Az alábbiakban csak a főnévragozással foglalkozunk, kitekintéssel a melléknévragozásra. Azonban még a főnévragozáson belül, tehát egy adott

paradigmarendszeren belül is ugyanannak a típusnak, vegyes típusnak az egyéni változatai figyelhetők meg. Az ukránban és az oroszban pl. a többes szám dativus, instrumentalis és locativus ragjai egységesültek az irodalmi nyelvben, szemben a többi szláv nyelvvel, amelyekben az egységesülés vagy nem történt meg, vagy pedig a három eset ragjainak teljes azonosulásával találkozunk. A két keleti szláv nyelv azonban különbözik egymástól a személy kategóriájának kifejezésében, ha az egyes esetekben történő realizációt tekintjük: az oroszban a személy kategóriáját csak az accusativusban fejezik ki, míg az ukránban más esetekben is.

Homogén nyelvjárások esetén a nyelvjárások egymással és a köznyelvvel nemcsak a típusajátosságokat osztják, hanem a nyelv egyéni vonásai is meg nyilvánulnak bennük. A nyelvjárási eltérések az adott nyelv egyéni sajátosságainak variálását jelentik, vagy archaikus nyelvjárások esetén a nyelvre jellemző típus és egyéni fejlődési tendencia egy régebbi fokának megőrzését.

3. *A kárpátaljai ukrán nyelvjárások névszóragozásának sajátosságai — egybevetve a magyarral*

A szláv nyelvekben a régebbi, tövek szerinti ragozás helyét a nemek és tövek szerinti ragozás foglalta el. Az összslávban a különböző tövű főnevekhez viszonylag egységes ragok járultak. A ragok nem voltak annyira egyöntetűek, mint a magyarban, tehát nem ugyanaz a rag járult a főnevekhez az egyes, a többes és a kettes számban, de a számokon belül a ragok többé-kevésbé egységesek voltak. A fonetikai változások eredményeként az esetragok már nem különültek el a tőtől, és egy új ragozási rendszer jött létre, amely más típusú deklinációkból állt. A hím- és semlegesnemű ragozásban, elsősorban az indoeurópai *o-* és *u-*tövű főnevek végződésesei őrződtek meg. Az egyik nőnemű ragozás az indoeurópai *a-*tő folytatása, a másik nőnemű ragozás az indoeurópai *i-*tövű ragozás továbbfejlődésének az eredménye. Tipológiai szempontból tehát egy agglutináló-flektáló ragozási típus helyére egy flektáló típus lépett. A további fejlődés a különböző szláv nyelvekben más és más volt, de bennünket csak az ukrán és ezen belül a kárpátaljai ukrán nyelvjárások XVI—XVIII. századi története érdekel. Ebből a korból már bőségesen vannak emlékeink, és a ragozási rendszer fejlődését pontosan követhetjük. Tipológiai szempontból erre az időre esik az agglutináló tendenciák kiteljesedése, megerősödése e nyelvjárásokban, ami, tekintettel a nyelvjárásterület archaikus voltára, később következik be, mint a nyelvterület többi részén. Másutt ezt a fejlődést részletesen leírtam, most csak néhány tendenciának a kialakulását szeretném igen röviden jellemezni (vö. DEŽE, 1967, 137—51).

Mint erről már említés történt, az ukrán nyelv főnévragozására jellemző, hogy az *a-*tövű főnévragok elterjednek a többi ragozásban a többes dativusban, instrumentalisban és locativusban, és ennek eredményeként ezeket az eseteket egységes ragok jelölik: *-am*, *-amy*, *-ach*. A másik két ragozásban ezeknek

az új végződéseknak az elterjedésében kezdetben nem figyelhető meg valamilyen szabályszerűség, de a fejlődés további szakaszában gyorsabban és jobban terjednek a semleges nemben, amelynek többes nominativusa és accusativusa is *-a* végződéssel bír, a genitivusának pedig zéró végződése van, és így egyöntetű többes számú paradigma jön létre, amelyet az *a*-elemes ragok dominálnak. Az irodalmi nyelvtől eltérően a kárpátaljai nyelvjárásokban ez a fejlődés még ma sem fejeződött be.

A névszóragozásra, tehát a főnévi, a melléknévi és a névmások ragozására közösen, de nem egyenlő mértékben jellemző a kemény- és lágytövé ragozás egységesülése oly módon, hogy a kemény ragozás alakjai lépnek a lágy ragozás eredeti végződései helyére. Az előzőtől eltérően, amely tisztán analógiás változás volt, ez fonetika fejlődés eredménye: a *-š*, *-ž*, *-č* után álló *e*-ből *o* lett kemény mássalhangzó előtt. Mivel ez fonetikai változás volt, kiterjedt a névszóragozás mindhárom változatára. A XVI. században a kemény ragozás végződései csak ott lépnek föl, ahol ezt a fonetikai változás indokolta, pl. *kradežom*, *čužoho*, ezután elterjedtek ott is, ahol nem volt meg a megfelelő fonetikai helyzet, előbb a főneveknél, majd a mellékneveknél és végül a névmásoknál. A XVI. században már ilyen alakokat találunk: *zaťovy* és *čužoji*.

A szláv nyelvekben a személyes névmásoknál igen korán kiterjedt az accusativus kifejezésére a genitivusi alak használata. Ez indította el a személyeket, majd élőlényeket jelentő főneveknél a genitivusi rag használatát accusativusi funkcióban. Ez a folyamat különböző szláv nyelvekben más és más módon zajlott le. Így alakult ki a személy, illetőleg az élőlény kategóriájának nyelvtani kifejezése, amely az ukránban nemcsak a genitivusi rag accusativusi használatában fejeződik ki, hanem a régi *u*-tövé ragok alkalmazásával is megerősödik. Ez a fejlődési tendencia a kárpátaljai nyelvjárásokban rendszerszerűen csak a személyt jelentő főnevek tárgyesetének genitivusi alakkal való kifejezéséig jutott el. Az *u*-ragozás végződései jelentős mértékben megőrződtek és látható a tendencia arra, hogy a személy jelölésére felhasználják őket, de nem érte el azt a fokot, amellyel az irodalmi nyelvben találkozunk.

Megemlítjük még, hogy a kárpátaljai nyelvjárások archaikusak a tekintetben is, hogy a melléknévragozás egységesülése nem ment végbe olyan mértékben, ahogy ezt az irodalmi nyelvben látjuk, bár a fejlődési tendencia világosan ebbe az irányba mutat. Ha az ukrán dialektusok, köztük is a kárpátaljai nyelvjárások történeti fejlődését az agglutinálás kialakulásának szempontjából egybevetjük a magyar nyelvvel, világossá válik, hogy ez a fejlődés igen korlátozott volt.

Az ukránban a névszók elkülönültek egymástól ragozásukban, bár a főnévragozással szemben egy viszonylag egységes melléknévi és névmási ragozás jött létre. A magyarban a névszóragozás alapján véve egységes, de tipológiai szempontból lényeges, hogy a melléknemek és a számnevek jelzői funkcióban nem ragozódnak, értelmezői szerepben azokat a ragokat veszik föl, amelyeket

a főnevek, viszont határozóragot kapnak és határozóként állnak, tehát nem alapfunkciójukban már sajátos ragozás alakul ki mind a mellékneveknél, mind a számneveknél. A főnevek, melléknevek és számnevek ragozásban való megkülönböztetése talán flektáló sajátosságnak tekintendő a magyarban.

Az ukrán főnevek egységesülő ragozása a többes dativusban, instrumentálisban és locativusban kétségtelenül az esetek szerint különböző ragok létrehozására irányuló tendenciáról tanúskodik, s agglutináló tendenciát mutat. Nem került és nem kerülhetett sor az egyes és többes szám végződéseinek azonosságára, aminek előfeltétele a többesjel kialakulása lenne: a többesjel kialakulása határkő a flektálás és agglutinálás között.

A tövek szerinti ragozás egységes esetragok meglétével együtt az agglutinálásra jellemző. A kemény ragozás hatása a lágy ragozás végződéseire, tehát az egységes ragok kialakulása kemény és lágytövű főneveknél agglutináló tendencia, méghozzá olyan, amely túlmutat a magyarban megtalálható töváltozatok szerint megformált esetragok rendszerén. Az ukránban ez a tendencia természetes, mert nem működik olyan hangtani törvényszerűség a szavak felépítésében, mint a magánhangzó-illeszkedés.

A személy kategóriája a főnevek osztályozásának egyik lehetséges változata, így összeegyeztethető a flektáló sajátosságokkal, és nem mutat az agglutinálás irányába. Az ennek eredményeként létrejövő egységes accusativus-genitivusi végződés már a ragozás egységesülése felé mutat, de ez sem egyöntetűen agglutináló sajátosság, mert ha a két eset ragjai különbözőek, akkor az esetek szerinti egységes ragok kialakulása nem történik meg, helyette eltűnik az esetek megkülönböztetése.

Ha az ukrán nyelvjárások agglutinálás felé mutató tendenciáit és azok megnyilvánulási formáit egybevetjük azokkal a jellemzőkkel, amelyeket az agglutináló típusra vonatkozóan SKALIČKA megállapított, világossá válik, hogy milyen nagy a különbség a valódi agglutináló típus és a szláv nyelvekben jelentkező tendenciák megnyilvánulása között. Az ukrán és a magyar nyelvjárások egybevetése pedig konkrétan megmutatja, hogy mi a különbség az agglutinálási tendenciák egy bizonyos egyedi formában való megjelenése és az agglutinálás valódi, bár egy nyelvre jellemző manifesztációja között. A kárpátaljai nyelvjárásokban megfigyelhető jelenségek fokozottabb mértékben érvényesek a kevésbé archaikus nyelvjárásokra és az irodalmi nyelvre, de még így is csak az agglutinálás egy sajátos megnyilvánulásáról beszélhetünk flektáló rendszer alapján. A magyar nyelvjárások alapvető sajátosságai az agglutinálás keretében maradnak. A magyar nyelvben az agglutináló típus egyedi formában jelentkezik és nyelvjárásaink nem mennek túl ennek az egyedinek a lehetséges változatain.

Irodalom: BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet. Budapest, 1957. — DEŽE, LASLO, Očerki po istorii zakarpatskich govorov. Budapest, 1967. — IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjárások rendszere. Budapest, 1971. — Istoriya ukrajinskoji movy. Morfolohija. Kyjiv, 1978. — KÁLMÁN BÉLA, Nyelvjárásaink. Budapest, 1966. — SKALIČKA, VLADIMÍR, Typologische Studien. Braunschweig 1979.

DEZSŐ LÁSZLÓ

Dialectologie historique et typologie

Dans la première partie de l'étude, l'auteur traite, sur un plan théorique, les variations possibles des changements typologiques des langues, puis il se réfère aux exemples pratiquement observables qui sont connus pour la linguistique. Il trouve particulièrement importante la possibilité de changement entre les types de langues agglutinants et flexionnels.

Il signale que les ouvrages linguistiques traitant les questions des changements typologiques des langues ont consacré peu d'attention aux phénomènes des transitions typologiques observables au niveau des dialectes et aux phénomènes d'influence réciproque de ceux-ci. Il les trouve importants parce que l'évolution historique des langues avant la naissance des langues littéraires ne peut être saisie que d'après les changements des caractéristiques dialectales.

Comme phénomène concret, l'étude montre les interactions typologiques observables dans l'histoire de deux dialectes, celle du dialecte ucrain des Carpathes et des dialectes hongrois vivant à proximité. Bien que ces interactions n'aient pas changé le caractère fondamentalement flexionnel de l'ucrain des Carpathes, ni le caractère foncièrement agglutinant du hongrois, pourtant il est digne d'intérêt d'observer les données de l'histoire des dialectes de ce point de vue aussi.

L. DEZSŐ

Helynévkutatás Finnországban

1. A magyar szakemberek évtizedek óta megkülönböztetett figyelemmel követik névtannal foglalkozó finn kollégáik munkáját. A tudomásom szerinti első „helyzetjelentés” óta (BAKÓ ELEMÉR, MNny. I, 107—9) szinte minden jelentős finn névtani kötetet ismertettek nálunk is, főleg a Magyar Nyelvjárások, a Magyar Nyelv, a Néprajz és Nyelvtudomány és a Névtani Értesítő hasábjain.² Legutóbb a III. Névtudományi Konferencián Hajdú Mihály a hazai kutatások feladatait vázolva több példaadó finn munkát is említett.

Mindez nem tekinthető véletlennek, hiszen nyelvrokonaink a nevek — elsősorban a helynevek — gyűjtését, kutatását, gondozását és védelmét elismerően magas színvonalon végzik.³ VILJO NISSILÄ 1962-ben megjelent *Suomalaista nimistöntutkimusta* (Finn névkutatás) c. művét ismertetve KÁLMÁN BÉLA igen reálisan állapította meg, hogy „bár a magyar helynévkutatás korábban indult fejlődésnek, és már sok érdekes eredményre tekinthet vissza, pillanatnyilag elmaradt a finn kutatások mai állása mögött” (MNyj. XI, 71). Mivel e tekintetben a helyzet az eltelt csaknem két évtized során lényegesen nem változott, hasznosnak látszik az elmúlt időszak főbb eredményeinek áttekintése, a finnországi névtani kutatások jelenlegi állásának felvázolása.

2. Mindenféle névtani munka előfeltétele, alapja a minél szélesebb körű, megbízható adattár, névgyűjtemény. Ilyen magas színvonalú központi gyűjtemény a Helsenkiben levő Finn Névtani Archivum.⁴

¹ Az 1979/80-as tanévben ösztöndíjasként ismerkedhettem meg a finn névtudomány eredményeivel, irányzataival. Ezúton fejezem ki köszönetemet *Eero Kiviniemi* professzornak, akitől tanulmányaim során a legtöbb segítséget, ösztönzést kaptam.

² A továbbiakban említett ismertetéseken kívül az újabbak közül az alábbiakról van tudomásom: A. KÖVESI MAGDA: K. Vilku, Oma nimi ja lapsen nimi. MNyj. VII, 163—5; Uő: E. J. Ellilä, Kirjallisia salanimiä ja nimimerkkejä. MNyj. XIV, 96—7; Uő: T. Piironen, Historian etunimistö. MNyj. XIV, 94—5; KISS ANTAL az Opiscula Instituti Linguae Fennicae — Universitas Helsingiensis sorozatban megjelent néhány rövidebb tanulmányt ismertetett: MNyj. XXI, 171—2; MIZSER LAJOS: K. Vilku, Etunimikirja. MNy. LXXV, 249—50.

³ A finn névtan — még a magyarnál is egyoldalúbban — elsősorban a helynevek vizsgálatával foglalkozik. A személynevek kutatása is főleg a helynevekével kapcsolatos, a többi tulajdonnévfajtat pedig szinte egyáltalán nem tárgyalják.

⁴ 1976-tól hivatalosan: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimistöimistö. Az intézmény tevékenységéről egykori vezetője, VILJO NISSILÄ két ízben is beszámolt a magyar szakembereknek: Nyr. 91: 465—9. (magyarul) és NytudÉrt. 70. sz. 32—5. (németül). A Névtani Archivummal foglalkozó legfontosabb tanulmányok: ANNELI RÄIKKÄLÄ, Nimistöietoa (Kalevalaseuran vuosikirja 1972, 7—41); Eeva MARIA NÄRHI, Suomen nimiarkisto (Castrénianumin toimitteita 10, 33—51); Uő: Suomen nimistöimiston kokoelmat tutkimuksien lähteistönä (Nimistöntutkimus ja paikallis-historia. Helsinki, 1978. 52—72).

Finnországban a szervezett helynévgyűjtés már századunk első évtizedében megindult. A névtár gyarapodását természetesen a mindenkori történelmi, gazdasági feltételek segítették vagy nehezítették. A második világháború utáni évtizedekben a fejlődés viszonylag egyenes vonalú volt. A gyűjtést kezdettől fogva szakemberek, tudományos kutatók, finn szakos tanárok, kiváló egyetemi hallgatók végezték. Finnországban a névarchívum irányításával napjainkig körülbelül félezer helynévgyűjtő gyarapította a központi gyűjtemény anyagát. Az utóbbi években átlagosan 40—60 gyűjtő kapott az Oktatási Minisztériumtól és a legkülönbözőbb intézményektől, szervezetektől 1—2 hónapos helynévgyűjtő ösztöndíjat. Feladatuk egy-egy meghatározott terület névanyagának teljes, rendszeres összegyűjtése. A gyűjtők a területre való kiszállás előtt megismerkednek a történeti névanyaggal (térképek, oklevelek, egyházi könyvek stb. neveivel). A terepmunka fontosságát különösen hangsúlyozzák a finn szakemberek: ráadásul az e vonatkozásban támasztott igényeket az itthon tapasztaltaknál következetesebben ki is elégítik. Az iparosodás, a városiasodás és még sok más tényező miatt Finnországban is nehéz a „névmesterek” (*nimi-mestari*) felkutatása.

A gyűjtők minden egyes névről cédulát készítenek. A névcédulák lényegében azokat az információkat tartalmazzák, amelyeket a hazai gyűjteményekben is megkövetelendőnek tartunk: 1. köznyelvi alak; 2. nyelvjárási alak, helyragos formák; 3. térképazonosító szám; 4. magyarázatok. Az utolsó pont tartalmazza az objektummal kapcsolatos ismereteket (jellege, története, a hozzá fűződő események, történetek, hiedelmek stb.) és a név rendszerbeli összefüggéseire utaló adatokat (történeti névváltozatok, párhuzamos nevek, névláncok, névbokrok, a név keletkezését magyarázó megjegyzések, a földrajzi köznevek értelmezése stb.). A gazdagon dokumentált névcédulák így sokféle kutatáshoz szolgálhatnak alapanyagul: az igen gazdag szempontrendszert érvényesítő névtani vizsgálatok mellett más szaktudományok kutatói (történészek, régészek, néprajzosok, geográfusok) is szívesen használják fel munkájukban a hatalmas gyűjteményt. Érdemes megjegyezni, hogy a nevek térképre vetítése a hazai gyakorlathoz hasonlóan számozással történik, de attól eltérően a négyzetráccsal felosztott térképen csak egy-egy szelvényen belül használnak futó számozást. Ezzel a módszerrel a gyűjtemény állandóan bővíthető, anélkül, hogy a korábbi számozást változtatni kellene. A névarchívum által használt térképek általában 1 : 20 000 léptékűek, szintvonalasak, feltűntetik a művelési ágot: azaz jóval többet elmondanak a területről a kutatónak, mint a nálunk kiadványokban alkalmazott „vaktérképek”.

A Finn Névtani Archivum gyűjtőterülete meglehetősen sajátos. Jelentős anyag található itt az országhatáron túlról, a kisebb balti finn népek (karjalai, inkeri, vepsze) helynévanyagából. Ezeket a neveket főleg a két világháború között a helyszínen végzett munkával gyűjtötték össze, másrészt gyűjtőversenyek révén gazdagodott velük az archívum. Lapp helyneveket az ország te-

rületéről és a határon túlról is szép számmal tartalmaz a gyűjtemény. A nyugati és déli partvidéken, valamint a szigetvilágban élő svéd anyanyelvű népesség által használt helynevek gyűjtését, feldolgozását az 1966-ban alapított finnországi svéd névarchívum végzi.⁵

A következőket gyűjtőmunka eredményeképpen egyre gyorsuló ütemben gyarapodó Finn Névtani Archívum gyűjteménye 1980-ban több mint 2 millió helynévről tartalmazott a fentiekben említett szempontok szerint adatolt névcédulát.⁶ Ez a névsűrűség alapján becsült egész finn helynévkincs kb. 85%-a. A gyűjtőterület fehér foltjai főleg az ország északi és keleti vidékein találhatók. A történeti forrásokból (főleg oklevelekből, térképekről stb.) kicédulázott névanyag is eléri a 300 000-et. A finnországi svéd névarchívum gyűjteménye kb. 400 000 cédulát tartalmaz.

A hatalmas helynévtár elrendezése meghatározza a névadatok felhasználhatóságát is. Az ún. alapgyűjtemény a községenkénti elrendezést követi: a helynévkincs nagy hányadát adó mikrotoponímiai elnevezések természetes névadási egysége — ennek megfelelően a gyűjtésnek is alapegysége — egy-egy község területe és az ott élők közössége. Más tudományok és a gyakorlat (pl. a térképezés, az utcanévadás) számára ilyen formában nyújthat legnagyobb segítséget a névtár. A névtani kutatások is így módon tudják legkézenfekvőbben jellemezni egy-egy falu névadási szokásait. Az átfogó névtani kutatások, a névrendszert vizsgáló munkák azonban nem elégedhetnek meg az így feldolgozott helynévanyaggal. A kutatók jogos igénye, hogy másféle mutatók is álljanak rendelkezésükre. Ennek megfelelően már a 60-as évektől folyamatosan készítenek 2—2 másolatot a régebbi és újabb névcédulákról. Az egyik sorozat az általános betűrendes mutatóhoz, a másik pedig a névvégmutatóhoz (a tergo) készül. S bár a 2 milliónyi névcédula jelentős hányadáról el is készültek a másolatok, ezt mutatóvá rendezni óriási munkát követel. A betűrendes mutatóban a neveknek kb. a fele van feldolgozva, az igen fontos végmutató anyaga viszont teljesen rendezetlen. Ez egyben azt is jelzi, hogy az ilyen hatalmas adattárak manuális rendezésének, kezelésének, felhasználásának, sőt felhasználhatóságának igen jelentős korlátai vannak. A megőrzés biztonságát és a kutatás decentralizálását szolgálja, hogy a gyűjtemény teljes anyaga mikrofilmen a turkui és a jyvaskyläi egyetemen is megtalálható.

A Névtani Archívum kutatóira — annak ellenére, hogy a még összegyűjtetlen néhány százezer név felkutatása pár évre szóló feladat lehet csupán — igen jelentős terhek hárulnak. A nevek gyűjtésén és megőrzésén kívül ugyanis fontos feladatuk a névanyagon alapuló tudományos kutatás előmozdítása és a nevek gondozása, a mindennapi névhasználat szolgálata. Hogy ezt a munkát

⁵ Hivatalos nevén: Kotimaisten kielen tutkimuskeskuksen ruotsin kielen toimisto.

⁶ Az adatokat *Eeva Maria Närhiltől*, az archívum vezetőjétől kaptam. Segítségét ezúton is köszönöm.

a társadalom igényli, elvárja, jelzi az is, hogy míg 1967-ben „csak” 5 főállású munkatársa volt az archívumnak, 1975-ben már 12 kutató dolgozott itt!

A finn névtudomány régóta kialakult három fő területe — gyűjtés, tudományos kutatás, gyakorlati tevékenység — közül az első (mely talán a legfontosabb, hiszen alapja a továbbiaknak is) a befejezéshez közeledik. Az utóbbi 10—15 évben vált központi feladattá a nevek tudományos vizsgálata és a név-ápoló munka.

3. A finn nyelvtudománynak évtizedek óta egyik kiemelkedő területe a helynevek kutatása. Ez a korábbiakban főleg névfejtést jelentett. A nevek nyelvtörténeti anyagként való kezelése elsősorban a szókincstörténeti, hangtörténeti, nyelvjárástörténeti kutatásokat segítette. A helyneveken alapuló ilyen jellegű kutatások ma is jellemzik a finn nyelvtörténetírást.⁷

A helynévkutatók régóta kedvelt műfaja Finnországban az ún. területi monográfia (*aluemonografia*). Ezekben a munkákban egy-egy kisebb-nagyobb terület, természeti vagy közigazgatási egység névadási szokásairól olvashatunk. A monográfiák szerzői általában a névanyag történeti hasznosítására töreksznek. A művek jó része szakdolgozatként, licenciátusi dolgozatként született, és általában saját gyűjtésen alapul. Közülük nyomtatásban csak kevés jelent meg, száznál is több ilyen dolgozatot őriz viszont a Névtani Archívum⁸.

A névmonográfia kiemelkedő, mondhatni iskolateremtő képviselője VILJO NISSILÄ.⁹ A finn névtan úttörőjének tevékenysége a '30-as években indult, s főleg a svéd és a német névkutatás volt rá erős hatással. Termékeny munkássága során maga is óriási névanyagot gyűjtött — 1973-ig 52 148 névcédulával gyarapította az archívum anyagát: méltatói szerint ez valószínűleg „világcsúcs” —, tanulmányai sorában pedig a finn nyelvterület számtalan kisebb-nagyobb pontjának helynévanyagát elemezte. A finn névkutatás eredményeinek első összefoglalása, elméleti igényű szintézise is NISSILÄ műve: *Suomalaista nimityöntutkimusta* (Helsinki, 1962).¹⁰ A névtani kézikönyv a 70-es évekig a finn helynévkutatás legnagyobb teljesítményének számított, vizsgálati módszerét a helynévmonográfiák egész sora tekintette mintának.

Ezt a több évtizedes hagyományt folytatta maga VILJO NISSILÄ *Suomen Karjalan nimistö* (Finn-Karjala névtára. Joensuu, 1975) című művében.¹¹ A szerző fő kutatási területét fogja tüzetes névtani vizsgálat alá. Nissilä eddigi

⁷ PL. PERTTI VIRTARANTA, Suodenniemi-tyyppisistä paikkanimistä. Virittäjä 1970, 236—48.

⁸ Ezekről bibliográfiai összesítést találunk a *Nimityöntutkimus ja paikkallishistoria*. Helsinki, 1978. 67—72. című kiadványban.

⁹ Nissilä addigi tudományos tevékenységét elemezte PERTTI VIRTARANTA a kiemelkedő névkutató 70. születésnapja tiszteletére összeállított kiadványban (Viljo Nissilälle. Castrenianumin toimitteita 6. Helsinki, 1973. 13—23). A könyv további részei Nissilä írásainak bibliográfiáját, illetve a műveiben előforduló kb. 18 000 név mutatóját tartalmazzák.

¹⁰ Nálunk Kálmán Béla ismertette (MNYj. XI, 69—72).

¹¹ Nálunk két ismertetés is megjelent róla, az egyik magyar (Mizser Lajos, MNY. LXXV, 246—7), a másik finn (Markku Rainio, NÉ. 2, 50—1) szakember tollából.

életművében ez a leggazdagabb anyagot tartalmazó monográfia: a névarchívum 321 556 karjalai névcédulája és kb. 170 000 történeti név alapján kísérelte meg a területre jellemző névadási szokások, a névrendszer főlvázolását.¹² A mű igazi értéke ez a hatalmas adatmennyiség, a számtalan névfejtés, névmagyarázat. A magyar olvasó számára talán éppen az anyaggyűjtésről szóló bevezető fejezet (9—26) lehet a legtanulságosabb. Ebből kiderül, hogy a helynévgyűjtés Finnországban is csak igen jelentős anyagi és szellemi áldozatvállalással érhetett el eredményeket.

A karjalai névmonográfia — vitathatatlan értékei mellett — célkitűzéseiben, módszerében meghaladott munka. A szerző lényegében azt a vizsgálati eljárást követi, amelyet csaknem 40 évvel korábbi Vuoksen paikannimistö c. doktori disszertációjában (Vuoksi helynevei. Helsinki, 1939) alakított ki. A dolgozat alapszerkezetét a névrétegek nyelvi eredet szerinti (finn-karjalai, római katolikus [?], lapp, szláv, skandináv, alnémet) elkülönítése adja, ezeken belül beszél különböző névkeletkezési típusokról. Ezek a kategóriák általában a névelemek szemantikai elemzéséből adódnak (pl. *talaj, hely, alak, méret, növények, állatok, halászat* stb.), de névcsoportjai meglehetősen heterogének: a felosztás, a vizsgálati szempontok kevertségéből következően. A helynevek és a személynevek elkülönítésében sem következetes a szerző, a személynevek helynévadásban betöltött szerepét emiatt nem láthatjuk eléggé világosan. A helynevek szerkezetét tárgyaló fejezetben néhány sajátos névváltozási folyamatot (ellipszis, epekszegézés, absztrahálódás stb.) emel ki a sok közül, szemléletében azonban nem különül el megfelelően a leíró és a történeti szempont.

A monográfia egy speciális névrétegét, az ortodox egyházi neveket NISSILÄ meglehetősen terjedelmes tanulmányban dolgozta fel: Suomen Karjalan ortodoksinen nimistö (Finn-Karjala ortodox nevei. Lappeenranta, 1976). Csaknem 100 oldalon az önállóan vagy helynevek részeként fennmaradt személynevek etimológiáit olvashatjuk. A szerkezeti elemzést a karjalai nevek savoii elterjedésével foglalkozó fejezet követi, s zárja egyben a dolgozatot.

Mindkét mű sajnálatos hiányosságának tarthatjuk, hogy Nissilä nem használta fel a finn elméleti névtani kutatások legújabb eredményeit. Pedig ezek a 70-es évek első felének névtani dolgozataiban már kézzelfoghatóan jelen voltak.

4. Az 1970-es években Finnországban kibontakozó névtani iskola¹³ tevékenységében egyre világosabban megfogalmazódik az onomasztika önállóságának gondolata. A kutatások központi területévé a névrendszerek vizsgá-

¹² *Mizser* az egész névanyagot a szerző saját gyűjtésének mondja. Ebben — mint ismertetésének több részletében is — alaposan téved.

¹³ Új iskoláról beszél már 1977-ben MAUNO KOSKI (Virittäjä 1977, 218—24). Az elméleti névtani irodalom fellendülése különösen szembevetendő a 60-as évekkel való összevetésben (az akkor iktatásokról röviden: HEIKKI PAUNONEN, Virittäjä 1970, 351—3).

lata vált. A névadásban, a nevek világában rejlő törvényszerűségek feltárása sajátos, a céloknak legjobban megfelelő módszereket, szempontokat kíván.¹⁴

Korábban a területi monográfiák a neveket a bennük rejlő szavak jelentése szerint csoportosították. Az eredmény sok helyesen értelmezett név volt, de a névrendszer egészéről alkotott kép hiányos maradt. Ezzel a módszerrel a finnországi névkutatás történetében KURT ZILLIACUS szakított először svéd nyelvű munkájában (Ortnamen i Houtskär. Porvoo, 1966). A kétnyelvűség egyébként fontos jellemzője az új törekvéseknek. A finnországi svéd helynevek vizsgálata természetszerű ösztönzést jelentett a skandináv országok névkutatói eredményeinek felhasználására. Ez egyben a finn névtannak a nemzetközi tudományos életbe való fokozott bekapcsolódását is eredményezte.

A névrendszertani vizsgálatokban központi szerepű a névtipológia, amelynek fő feladata a névalkotáshoz kapcsolódó szabályok megvilágítása. A névadási módok, törvényszerűségek megismeréséhez elsősorban a nevek felépítésének, szerkezeti sajátosságainak, illetve ezek változásainak kutatásával juthatunk el. A névszerkezet kérdéseinek elméleti összefoglalását EERO KIVINIEMI végezte el *Paikannimien rakennetyypeistä* (A helynevek szerkezeti típusai. Helsinki, 1975) című művében.¹⁵

A szerző által bemutatott elemzési mód, az ún. mondatsemantikai (*lausesemanttinen*) analízis. A korábban alkalmazott szószemantikai osztályozás csak a neveket alkotó elemek (szavak, képzők) jelentésbeli kapcsolatát vizsgálta, azaz végeredményben a nyelvtan szótani fejezetével egyezett meg. A mondatsemantikai osztályozás viszont a névadási folyamatok, szabályszerűségek bemutatására alkalmas. Alapfogalma a szintaktikai névrész (*syntaktinen nimenosa*), a névbe tartozó olyan nyelvi jelenség, amely a denotátumot jellemző tényt vagy a helyre jellemző valamilyen vonást jelöl. A nyelvi-szerkezeti leírás tehát a jelölttel igen szoros összefüggést mutat. A fentiek értelmében például a *Pihlajasaari*¹⁶ ('Berkenye-sziget') szigetnév két névrészből áll, mivel kifejezi, hogy: 1. szigetről van szó, 2. a szigeten berkenye nő vagy nőtt. Ezzel szemben viszont a *Pihlajasaari* háznév szintaktikailag csak egyrészes, mert csupán azt jelzi, hogy a ház a *Pihlajasaari* nevű szigeten vagy a közelében található.

KIVINIEMI a helynevek szerkezeti elemzése során két szerkezeti típust különít el: az egyrészes és a kétrészes neveket. Szerinte az egész névrendszer központi kategóriája, magja az a két névrészből álló névcsoport, amelyeknek alaprésze (*perusosa*) a hely fajtáját jelentő földrajzi köznév, bővítményrésze

¹⁴ Ezekről röviden az alábbi dolgozatokban olvashatunk: KURT ZILLIACUS, *Nimistöietieellisten synteesien aikaa* (Kalevalaseuran vuosikirja 1972, 360–82); EERO KIVINIEMI, *Paikannimistö systeemä* (Nimistöntutkimus ja paikallishistoria. Helsinki, 1978. 73–89).

¹⁵ Sajnálatos, hogy nálunk senki sem ismertette az utóbbi évtized finn névtani irodalmának talán legkiemelkedőbb eredményét.

¹⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a finn helynevek helyesírása igen egyszerű. Erre vonatkozóan l. VILJO NISSILÄ, *Paikannimistömmä huolto ja suojele*. Tietolipas 38, 94–111.

(*määriteosa*) pedig a helyre jellemző valamilyen tényt fejez ki. Közvetve vagy közvetlenül minden más szerkezeti típus ebből a névrétegből vezethető le. A szerző a hagyományos felfogáshoz képest jóval tágabbnak tekinti az egyrészes nevek osztályát. Fölvázolja azokat a szerkezeti változásokat, amelyek a névtípus kialakulását eredményezhetik. Ezek közül néhány fontosabb: az ellipszis (általában az alaprészt elhagyását jelenti), a redukció (egy névelem eltűnése a név belsejéből), a metonimikus és a metaforikus névhasználat és a szuffiksziáció (az alaprészt képzővel való helyettesítése). Néha a fentiekkel ellentétes változások is végbemehetnek, például az epekszegézés (a név kiegészülése földrajzi köznévvvel).

Nem véletlen, hogy a fenti munkával csaknem egy időben jelent meg EERO KIVINIEMI, RITVA LIISA PITKÄNEN és KURT ZILLIACUS tollából a *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen* (Névtani terminológia. Helsinki, 1974) című terminológiai szótár.¹⁷ Létrehozásának szükségességét az északi országok névtani együttműködése is indokolta.¹⁸ Kétnyelvűségével ezt maga a kézikönyv is hangsúlyozza. A névtani terminológia kidolgozása nem csupán az addig használt kifejezések egységesítését jelenti, hanem átfogó elméleti alapot is feltételez, ami ez esetben EERO KIVINIEMI fent tárgyalt, névszerkezettel foglalkozó munkája. Annak ellenére, hogy a két mű szervesen kiegészíti egymást, kisebb eltéréseket is megfigyelhetünk közöttük. Egyes terminusokat Kiviniemi még nem pontosan a szótárnak megfelelően használ. Az egyetlen jelentősebb különbség: a névszerkezeti munkában tárgyalt egy- és kétrészes nevek mellett a terminológiai szótár három részből állókat is említ, amelyek a kétrészesesekből másodlagosan keletkezhetnek. A két mű közötti eltérések azt jelzik, hogy az elmélet és a benne használt terminológia nem végleges eredményeket közöl, hanem sok részletében még pontosításra, részletesebb kidolgozásra vár.

5. Az utóbbi évtized finnországi helynévkutatásainak központi kérdése az analógia, különösen a névmodellek szerepe a névadásban. Az alapkérdés az, hogy a helyneveket köznévi jelenségekkel hozzuk-e kapcsolatba, a tulajdonneveket köznévi kifejezésekből származtatjuk-e, vagy a helyneveket önálló rendszernek, a névalkotást pedig a rendszer szabályaitól függő jelenségnek tekintjük. Az új iskola legjelentősebb képviselője, EERO KIVINIEMI szinte minden munkájában abból indul ki, hogy a helynevek nem föltétlenül köznévként használt kifejezésekből váltak tulajdonnévvé. Ezt igazolja az a megfigyelés, hogy a leggyakrabban használt helyet jelentő köznévi összetételek a finnben ritkán szerepelnek helynévként, illetve a legtöbb tulajdonnévnek nem mutatható ki közzói megfelelője.

¹⁷ Ismertette *Mizser Lajos* (MNy. LXXV, 247—8).

¹⁸ Az együttműködés a NORDA (Nordiska samarbetskomitten för namnforskning) keretében zajlik. A szervezethez tartozó kutatók általában évente rendeznek közös tanácskozást.

A helynevek minden nép nyelvéhez már ősidők óta hozzátartoznak, név nélküli állapotot nehéz elképzelnünk. A névadó számára mindenkor az általa ismert, használt névrendszer szolgál az újabb megnevezések alapjául. A beszélők nyelvi készségének szerves része a „névalkotási kompetencia”, amely lehetővé teszi, hogy bizonyos névalkotási szabályok, szemantikai, lexikális és morfológiai modellek alapján alkossanak helynévként felismerhető kifejezéseket, illetve hogy ezek alapján ismerjenek fel bizonyos nyelvi jelenségeket tulajdonnévként. Az így névként megalkotott kifejezések születésükkor mégis általában természetesen leíró jellegűek, mert egy tetszőleges hangsor használata a hely egyeditésére nem lenne alkalmas. A névrendszer meghatározó szerepét — más vonatkozásban — már régóta hangsúlyozza a finn névtudomány: számítások szerint az összes helynév csaknem fele tartalmaz valamilyen más helynevet.

A névmodellek szerepével EERO KIVINIEMI két — egymástól eltérő kiindulású — nagyobb terjedelmű munkájában foglalkozott.

Közülük az első a szerző doktori értekezéseként megjelent *Suomen partitiippinimistöä* (A participiumot tartalmazó finn nevek. Helsinki, 1971).¹⁹ Kiviniemi dolgozata előtt a finn névtanban senki sem foglalkozott az egész helynévanyag egy részének tipológiai feldolgozásával. A választás látszólag morfológiai jellegű: a szerző a *-va/-vå* képzős I. participiumot tartalmazó finn hely- és személyneveket vizsgálja. Az ilyen jellegű neveket összesítve azonban kiderül, hogy a kategória jelentéstanilag is meglepően egységes: főleg a folyóvizek hangját leíró hangutánzó igékből alakult víznevek tartoznak ide. A helynévtípus jelenlegi elterjedtségéből, gócaból megállapítható a keletkezés helye és a terjedés iránya. Csupán a történeti névanyagra támaszkodva ez nem deríthető fel, mivel a finn helynevekről meglehetősen kései és gyér adatok állnak rendelkezésre. A névtani vizsgálódás természetesen támaszkodik a történettudomány, a régészet és más szaktudományok ismeretanyagára, de azokat a saját eredményeivel tovább is építi: igazolja vagy módosítja. A participiumot tartalmazó nevek használata a hämeiek és a karjalaiak körében volt általános, de csak a Finnországba való betelepülésük után. Ezekből a gócekból terjedt szét később a névtípus használata, divatja. A szerző szerint a neveknek csak kb. a fele keletkezett spontán névadással, a másik fele pedig a már meglevő nevek mintájára.

A névminták szerepének vizsgálatára vállalkozik EERO KIVINIEMI más jellegű névanyagból kiindulva *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa* (Görbe [ti. alakjukról elnevezett] vizek. Tanulmány a modellek szerepéről a névalkotásban. Helsinki, 1977) című munkájában.²⁰ A korábbi művekben már vázolt elképzelését egy sajátos névadási típus és ezt tük-

¹⁹ Ismertette Keresztes László (MNy. XVIII, 159—63).

²⁰ Nálunk finn szakember, *Markku Rainio* ismertette magyarul (NéprNytud. XXII—XXIII, 259—60).

rőző mondatszemantikai modell elemzésével igazolja. A finnországi állóvizeket gyakran nevezik meg szokatlan alakjukról. Mivel ez a jellemző vonás lexikailag különböző elemekkel is kifejezhető, az ilyen nevek alkalmasak a névföldrajzi vizsgálatra. A finn névrendszerben ezeknek az egymással vetélkedő modelleknek a kedveltsége, divatja területenként és koronként változó. Az alaprészek eltérő elterjedtségére korábban is utaltak. KIVINIEMI ugyanezt bizonyítja a bővítményrészekről is. A hämei *Väärä*- 'görbe' helyett Hääme más területein a *Koukku*- 'horog, kampó', a Ladoga-tó környékén a *Kaatio*- 'nadrág', Keuruu vidékén a *Haara*- 'ág', Kainuban a *Kolmisoppi*- 'háromszög' és a *Risti*- 'kereszt' típusú nevek használatosak. Bár a szerző részletesen csak az állóvizek megnevezésével foglalkozik, kitekintésében azt is bizonyítja, hogy egy-egy névmodell divatja igen szorosan összefügg a jelölt földrajzi objektum fajtájával. Például a *Väärä*-bővítmény használata a nyelvterület más-más részeire jellemző a térszínformanevekben, álló- és folyóvizek, szántók, rétek, legelők stb. neveiben. A névtípusok földrajzi elterjedtségéből, szóródásából a participiumot tartalmazó helynevekhez hasonlóan fontos településtörténeti adalékokat kapunk.²¹

A névrendszer meghatározó szerepét a névadásban, a modellek, névtípusok vizsgálatának fontosságát a fenti két terjedelmes művön kívül számtalan rövidebb tanulmány is bizonyítja. Ezekből főleg a névalkotás ritkább módjairól, a névtanilag nehezebben tisztázható kérdésekről kapunk jó áttekintést.²²

6. Az újfajta tipológiai vizsgálatokban a névarchívum anyaga csak nagy nehézségekkel használható. A községenként rendezett anyagból egy-egy névtípus egész nyelvterületre vonatkozó anyagának kiválogatása szinte reménytelen feladat. Mivel — mint a korábbiakban említettük — az a tergo mutató teljesen rendezetlen, a nevek képzésére vonatkozó adatok is igen nehezen gyűjthetők össze. Ez azt jelenti, hogy a kartotékos archiválási módszer bizonyos anyagmennyiségen felül kezelhetetlennek, kevés információt nyújtónak bizonyul. Elsősorban ez az állapot vetette fel a névadatok számítógépes feldolgozásának, tárolásának gondolatát.²³ Ilyen nagy anyag esetén nem lényegtelen az elhelyezhetőség szempontja sem: az újfajta adattár helyigénye a hagyomá-

²¹ A helynevek elemzésén alapuló településtörténetírás az újfajta tipológiai megközelítéssel szép eredményeket ért el, és a finn névtan talán leggyorsabban fejlődő részének bizonyult az elmúlt években. Bizonyíték erre a *Nimistöntutkimus ja paikallishistoria* (Toim. EERO KIVINIEMI. Helsinki 1978) című tanulmánygyűjtemény és EERO KIVINIEMI, Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona (Virittäjä 1980, 319—38) című dolgozata. Az eredményesen művelt, fontos kutatási terület áttekintésére itt mégsem vállalkozhatom, mivel a témában az elmúlt évben két doktori értekezés is született (addig összesen három finn névtani disszertáció készült!), JOUKO VAHTOLÁÉ és SAULO KEPSUÉ. Ezeket kéziratomban nyomdába adásáig sajnos nem tudtam áttanulmányozni.

²² Elsősorban EERO KIVINIEMI dolgozatait kell megemlítenünk: *Vastakohta- ja variointinimistö*. Virittäjä 1971, 123—34; *Palan(n)e*-tyyppiset nimet. Kalevalaseuran vuosikirja 1972, 256—73; *Pönk(kä)*-nimet. Kalevalaseuran vuosikirja 1978, 27—37.

²³ EERO KIVINIEMI, *Studia Fennica* 24, 33—8.

nyos cédlarendszerének csupán kb. 1%-a! A gépi feldolgozást a NORNA kezdeményezte 1973-ban, így a munka az északi országokban párhuzamosan folyik.

A gépi feldolgozás elsősorban természetesen a névarchívumban meglevő ismeretekre támaszkodhat, ezeken túl azonban a helynevek névtani elemzését is megköveteli. A vizsgálatnak minél több szempontot kell tartalmaznia az anyag sokoldalú felhasználhatósága érdekében. A kutatások szempontjából legcélszerűbb kódolási rendszer kialakítása a korábbiakban ismertetett elméleti alapokon nyugszik. A feldolgozás négy fő részből áll. Az első a név nyelvi formáját tartalmazza (milyen nyelvű a név?, köznyelvi névalak, ragozása), a második a jelöltre vonatkozik (a hely fajtája, lokalizációja). A helynév névtani jellemzése a harmadik részben történik. Itt egyrészt a név lexikális elemzését, a névelemek elkülönítését találjuk, másrészt a mondatsemantikai analízist: a névrészek meghatározását. A névadási típus a történeti adatok nélkül gyakran nem határozható meg könnyen, a tapasztalatok szerint azonban az esetek 80%-ában ez is megoldható. Végül a negyedik rovat tartalmazza az esetleges történeti névelőfordulásokat, párhuzamos névváltozatokat, különleges nyelvjárási formákat.

A fenti szempontok alapján a finn szakemberek kísérletképpen az ország 15 pontjáról kiválasztott 6700 nevet dolgoztak fel. A különböző programok alapján kapott listákból, statisztikákból, táblázatokból olyan összefüggések válnak világossá, amilyenekhez a számítógép nélkül — még ilyen viszonylag kis anyag esetén is — csak igen hosszadalmas, fárasztó mechanikus munkát követelő vizsgálódások után juthatna el a kutató.

7. Végül röviden szólnunk kell arról, hogy a gyűjtés és a tudományos kutatás eredményei hogyan áramlanak vissza a mindennapi életbe: hogyan alakul, milyen a finn emberek névkultúrája.

Mint már korábban is említettük, a Névtani Archívum fontos tevékenysége az ún. névapoló munka. Az archívum ezt a sokrétű feladatot a parlament 1957-ben előterjesztett kívánsága szerint látja el. A névarchívum 1959 óta az országban kibocsátott mindenféle térképet felülvizsgál, ellenőriz és szükség esetén módosít névtani szempontból. A munka költségeit a Földmérési Hivatal fedezi. Különösen fontos az átgondolt névadás a gyorsan fejlődő, városiasodó területeken. Az új lakóterületek tervrajzaiban szerepelniük kell a használatba veendő helyneveknek is, amelyeket azután a törvény védelmez. A körültekintő névválasztásról jó képet kaphatunk a Helsinki utcaneveit közlő kiadványokból: Helsingin kadunnimet 1. (1970), 2. (1979).²⁴ Az állami hivatalok (pl. posta, vasút) által hivatalosan használt helyneveket is véleményezi a névarchívum.

A hagyományos, régi nevek védelmét a finnek több okból is igen fontosnak tartják. Finnországban kevés a kulturális, építészeti emlék, a nevek viszont

²⁴ SZÍJ ENIKÓ ismertette (NÉ. 5, 90—6).

a terület régi idejéből őriznek jelentős szellemi hagyatékot. A helynevek ápolása a természet- és a környezetvédelem szerves része. Különlegesen fontos a svéd és a lapp helynévanyag gondozása, a kétnyelvű területek neveinek normalizálása.²⁵

A finn emberek névhasználatának, névismeretének alakításában nyilvánvalóan jelentős szerepe van a fenti tevékenységi formáknak. A nevek fontosságára irányítják a figyelmet a gyakran szervezett, igazán széles körű névgyűjtő versenyek is. Ezek a szakemberek számára fontos összehasonlító anyagot szolgáltatnak, és segítenek a legjobb „névmesterek” kiválasztásában is. A finnországi újságokban gyakran látni pályázatokat egy-egy új név (általában épület- vagy intézménynév) megalkotására. A finnek általában megbecsülik helyneveiket, mert tudatában vannak történeti értékeinek.

A névkultúra terjesztésében jelentős szerepük van a névtannal foglalkozó szakembereken kívül (újabbán már nagyobb városok, pl. Vantaa, Espoo is alkalmaznak ilyeneket!) a finn szakos tanároknak. Képzésükhöz a névtan szervesen hozzátartozik, a Helsinkai Egyetemen félévenként két-három névtani előadás, szeminárium közül választhatnak a hallgatók.

HOFFMANN ISTVÁN

Ortsnamenforschung in Finnland

Das Zentrum der zu ausgezeichneten Ergebnissen geführten finnischen Namenkundeforschungen ist das Finnische Archiv der Namenkunde. Die Institution hat als Hauptaufgabe, den Ortsnamenschatz Finnlands bzw. des finnischen Sprachgebiets zu sammeln, zu bewahren. Als Ergebnis der seit mehreren Jahrzehnten dauernden, einheitlich organisierten, wissenschaftliche Ansprüche von hohem Niveau befriedigenden Sammelarbeit bewahrt das Archiv heute mit ausführlichen Daten belegte Ortszettel von über 2 Millionen Ortsnamen. Die vielfältige Verwendbarkeit der gewaltigen Sammlung von Daten benötigt die Zusammensetzung verschiedener Indexe. In dieser Arbeit, zur Bearbeitung des Namenstoffes wenden die finnischen Spezialisten in den letzten Jahren auch Computer an.

Die sogenannte Gebietsmonographie, die den Namenstoff, die Gebräuche der Namengebung der Siedlungen und Gegenden vorweist, ist eine bedeutende traditionelle Gattung der finnischen Namenkundeliteratur. Mit Hilfe dieser Forschungsmethoden erreichte in Finnland *V. Nissilä* die bedeutendsten Ergebnisse. In der Mitte seines Lebenswerkes steht der Namenstoff von Ost-Finnland, von Karjala. Damit beschäftigen sich auch seine letzten zwei be-

²⁵ A lapp nevek védelméről TERHO ITKONEN írt szép tanulmányt: Lapin paikannimistön huolto. Kalevalaseuran vuosikirja 1972, 284—304.

deutenden Arbeiten („Das Namensverzeichnis von Finn-Karjala“ und „Die Orthodoxnamen von Finn-Karjala“).

Anfang der 70-er Jahre trat in der finnischen Namenkundeforschung eine neue Schule auf, die die Namenkunde für selbstständig hält. Zum Zentralgebiet der Forschungen wurde die Untersuchung der Namensysteme. Eine hervorragende Rolle spielt in den systematischen Untersuchungen die Namentypologie, deren wichtigste Aufgabe die Beleuchtung der mit der Namenbildung zusammenhängenden Regeln ist. Theoretisch wurden die neuen Forschungsmethoden von *Eero Kiviniemi* begründet, vor allem in seinem Werk „Die konstruktiven Typen der Ortsnamen“. Das Handbuch „Namenkundeterminologie“ erörtert nicht nur bedeutende theoretische Fragen, sondern es spielt auch in der Abstimmung der Forschungen eine wichtige Rolle.

Die namenssystematischen Forschungen stellen die Untersuchung der Namenmodelle in den Vordergrund, weil sie die Ortsnamengebung, die Entstehung der Namen für eine von den Regeln des ganzen Namensystems abhängende Erscheinung halten. *Kiviniemi* beschäftigte sich in zwei umfangreichen Arbeiten mit der Rolle der Namenmodelle. Die Arbeit „Partizip enthaltende Namen“ bearbeitet einen eigenartigen morphologischen Typ aus dem ganzen finnischen Ortsnamenschatz. Sie untersucht aber unter dem Titel „Ungerade Gewässer“ die nach ihren spezifischen Bedeutungsinhalt zusammenhängenden Namen. Beide Werke enthalten auch sehr bedeutende namengeschichtliche Ergebnisse.

Die Ergebnisse der wissenschaftlichen Forschung werden in Finnland weitläufig verwendet. Der Schutz der Ortsnamen, die Planmäßigkeit der offiziellen Namengebung begünstigt das Wohlbegründetsein der Namenkultur der Finnen.

I. HOFFMANN

Csokonai Vitéz Mihály színműveinek konkordanciája és adattára

Csokonai költői szókincsének különféle vonatkozásaival már sokan foglalkoztak. Legutóbb SZILÁGYI FERENC „Csokonai dunántúli tájszógyűjtése — Egy fejezet irodalmi nyelvi szókincsünk történetéből” címmel értékes kötetet jelentetett meg ebből a témakörből (NytudÉrt. 82. sz. 238 l.; a kérdés irodalmát l. uo. 6). Az író nyelvi gazdagsága, az irodalmi nyelv alakulásában betöltött szerepe azonban csak olyan összeállításból derülhet ki, amely kiterjed minden művének minden adatára. Egy ilyen munka természetesen a nyelvújítás megítélésének egyik fontos támpontja lehet, és hű képet adhat a korabeli debreceni nyelvről is. Éppen ezért a Csokonai-életmű kritikai kiadásának megjelenésével párhuzamosan hozzákezdtem a Csokonai-szótár előmunkálataihoz (vö. KLTE Egyetemi Élet 1973. XII. 18.). Amint ismeretes a kritikai kiadásból eddig megjelent SZILÁGYI FERENC munkájaként a költő verseinek I. kötete (Akadémiai Kiadó, 1975), a szerző színműveit pedig PUKÁNSZKY KÁDÁR JOLÁN tette közzé két kötetben 1978-ban.

A munkálatok első fázisaként *Bölcskei András*sal elkészítettük számítógéppel a KLTE Számoló Központjában az eddig kiadott művek szókincsének konkordanciáját, külön a verses kötetét és külön a színműveket. Ezek a konkordanciák ábécérendben közlik a művekben előforduló összes szót szövegösszefüggésben, s ezenkívül megjelölik az adatok előfordulási helyét. A szövegösszefüggés terjedelmét mechanikusan határoztuk meg, a címszó előtt és után 5—5 szó található. Ebből a környezetből legtöbbször kiderül a címszó jelentése.

Minthogy Csokonai minden munkájának kritikai kiadására, azaz a sorozat befejezésére még legalább egy évtizedet kell várni, elhatároztuk, hogy a már teljes egészükben megjelent egységeket dolgozzuk fel adattár formájában, hogy ezt az anyagot addig is hozzáférhetővé tegyük a kutatók számára, hogy már pl. a kritikai kiadás további köteteinek előkészítése során is felhasználható legyen. Így esett a választás először a színművekre, mert ezek már teljes egészükben megjelentek. Majd második részként elkészítjük megjelenésük után a versek szókincsének adattárát, a harmadik rész pedig Csokonai egyéb prózai írásainak a szóanyagát fogja tartalmazni. Ez kétségtelenül kényszerű szétválasztás, viszont ezáltal lehetőséget kapnak a kutatók arra, hogy az író szókincsét műfajok szerinti megoszlásban és összehasonlításban vizsgálhassák.

A fent említett számítógépes feldolgozás, amelynek címe „Csokonai Vitéz Mihály szókincsének konkordanciája — Színművek 1—2. 1793—1799” 1981-ben készült el. Három vaskos kötetből áll, összesen 1543 lap terjedelmű, és 91 177 szóalakot tartalmaz szövegösszefüggésben. A szóalakok száma a valóságban azonban kevesebb, mert a Csokonai által különírt összetételek mindkét tagjuk helyén szerepelnek az ábécérendben. A legegyszerűbb megoldás az lenne, ha ezt az anyagot megfelelő példányszámban sokszorosítanánk. Erre azonban nincs lehetőség. Ezért arra gondoltunk, hogy egy kötetnyire lerövidítve adjuk közre a színművek szókincsét.

A gondolat megszületése után azonnal felvetődött a *hogyan* kérdése. Természetesen adódik annak a lehetősége, hogy minden adatot betűhíven közlünk az előfordulási hely pontos megjelölésével szövegösszefüggés nélkül. Azonnal jelentkezik azonban egy probléma: szükség van-e a több mint tízezerszer előforduló névelők vagy a szintén nagyon gyakori kötőszavak, határozószavak, névmások, indulatszavak stb. minden egyes előfordulási helyének felsorolására. Színművekről lévén szó a szereplők neve is ott áll mindig az általuk mondott szöveg előtt; szükség van-e ezek előfordulási helyének feltüntetésére? Végül úgy döntöttünk, hogy ezek lelőhelyeit nem közöljük, csupán előfordulásuk számát adjuk meg. Ha valaki éppen ezeket kutatja, akkor annak rendelkezésére áll a teljes anyagot tartalmazó konkordancia egyelőre csak tanszékünk könyvtárában.

Az így megtakarított helyet felhasználhatjuk arra, hogy a címszavakat néhány példamondatban is bemutassuk. Természetesen nem közölhetjük a címszavak összes előfordulását szövegösszefüggésben, csupán megadunk néhány példát, amelyekből a címszó jelentése vagy jelentései, használati körülményei többé-kevésbé kiderülnek. A jelentéstartalom teljes illusztrálására nem törekedhetünk, hisz akkor már valóságos szótárt készítenénk. A legtöbb esetben azonban az általunk közölt példákból megfelelő képet nyerhet a kutató a címszó Csokonai színműveiben előforduló jelentéseiről. Természetesen azoknak a szavaknak a használatát is bemutatjuk példamondatok segítségével, amelyeknek az előfordulását csak számszerűen közöljük.

Munkánk tehát az egyszerű adattár és a konkordancia kombinációja. Meggyőződésünk, hogy ezzel a megoldással jó képet adhatunk Csokonai műveinek szókincséről. Munkánk segítségével a kutató, de az egyszerű olvasó is könnyen megtalál minden adatot. Visszakereshet és ellenőrizhet minden idézetet, ha legalább egy szóra emlékszik belőle. De a szókincs bemutatásán kívül az alaktani kutatáshoz teljes adattárat adunk, a mondattani és jelentéstani vizsgálatokhoz pedig jó példatárat, amelyet tetszés szerint bővíthet mindenki a megadott előfordulási helyek alapján.

Néhány szót a szócikkek felépítéséről! A mai helyesírással írt címszavak után közöljük a címszó szófaját, az ezt követő számjegy pedig azt jelzi, hány-szor fordul elő a szó a színművekben. Ezután következnek a példamondatok,

amelyekben a címszóra vonatkozó adatot kurzívval kiemeljük. Minthogy Csokonai kedvelte a hosszú, többszörösen összetett mondatokat, ezért néhol a mondatból csak annyit idézünk, amennyiből a címszó jelentése kiderül. Olykor azonban két mondatot is közölnünk kell, mert csak így tudjuk a szó jelentését bemutatni. Az idézett szövegekben és a felsorolt adatokban a kritikai kiadás helyesírását betűhíven követjük. Minden egyes példamondat után megadjuk zárójelben az adat előfordulási helyét. Az első számjegy a színmű számát jelöli, a második azt, hogy a darab hányadik sorában található a kurzívval szedett szó.

A példamondatok után következnek a címszóra vonatkozó további adatok, névszók esetében az alábbi sorrendben: egyes és többes nominativus, birtokos személyragos formák (esetrag nélkül), accusativus, genitivus, belső és külső helyhatározóragos alakok (hol?, hová?, honnan?), majd az *-ért*, a dativusi *-nak/-nek*, *-ig*, *-val/-vel*, *-vá/-vé*, *-képpen*, *-ként*, *-szor/-szer/-ször*, *-kor* ragos adatok. A közép- és felsőfokú melléknévi formák ezek után következnek. Ha a címszó ige, akkor először az alanyi ragozás kijelentő mód jelen idő egyes szám 3. személyű adatai jönnek a példamondatok után. Ezt követik az alanyi ragozás kijelentő mód jelen, múlt és jövő idejű alakjai, majd a tárgyas ragozás kijelentő módú példái ugyanebben a sorrendben. Ezek után adjuk a feltételes, majd a felszólító módú adatokat értelemszerűen ugyanolyan elrendezésben, mint azt a kijelentő mód példáiban tettük. Végül a főnévi ige-elvek következnek. — A szócikket a címszó Csokonai színműveiben előforduló összetett, illetőleg igeikötös változatainak felsorolása zárja. A melléknévi és határozói ige-elveket külön címszóként tárgyaljuk.

Anyagunk tartalmazza Csokonai minden színművének a szókincsét. A' boszorkánysíp című darabból csak azt a részt vettük át, amely az írónak saját fordítása (134—9. l.). A' Varázssíp az előző mű I. felvonása 1—3. jelenetének másolata, bár Csokonai javított ezen a szövegen, valójában azonban mégsem az ő munkája, ezért ezt is kihagytuk. A' Varázssíp zeneszámai viszont már a költő saját fordításai ezért ezek szókincsét már felvettük anyagunkba.

Minthogy a kritikai kiadás nem látta el sorszámokkal a színműveket, ezt nekünk kellett pótolnunk. Erre a hivatkozás megkönnyítése végett volt szükség. Az egyes darabok sorrendjüknek megfelelően az alábbi számokat kapták:

1. A méla Tempetői	9. Gerson
2. A' boszorkánysíp	10. Az elhagyatott Dídó
3. A' Varázssíp	11. Endímion
4. A' Varázssíp zeneszámai	12. A' Pásztor Király
5. Galathea	13. Angéliká
6. Ákhilles Stzirusbann	14. Doctorandus
7. Amintás	15. Cultura
8. A szeretet Győzelme a'
Tanúltakon	16. Az Özvegy Karnyóné 's a két
Szeleburdiak

Az 1—7. számú darabok a Színművek 1., a 8—16. jelzésűek a 2. kötetében találhatók.

Nagy örömömre szolgál, hogy munkánkat évkönyvünknek éppen abban a számában mutathatom be, amellyel a 70 éves Kálmán Bélát, a lexikológiának is kiváló művelőjét köszöntik tanítványai, munkatársai. Ezúton is kívánok neki további, eredményekben gazdag évtizedeket.

Mutatványképpen álljon itt néhány lap a készülő munkából:

a¹ fn*

(1)

a) Az esmeretlen magába egygy Könyvel (8/15).

a² isz

(12)

A! arra éppen érdemetlen a' Nagyságod személyének imádója. A! én éppen semmit nem vesztettem el (1/276—8). A! éppen nem; úgy van a' mint én mondtam (1/297).

A! (1/286, 307, 325, 393, 462, 2846), A' (1/603), a (7/251), a' (10/842).

a³ nm

(46)

A' bizony szép (1/76). Mitsoda embernek a' költségén jön a' ki? (1/1012) — A' nem lehet, édes Poétám, neki arra nints hatalma (1/1655). Már a' bizonyos (1/1756). A' biz a' (1/2187), a' biz a' (8/219). Te leg-édesebb gondod a' legyen, hogy mind javát, mind nyugodalmát keresd ennek a' másíknak (12/517).

a' (1/43, 45, 678, 700, 1846, 1965, 1981, 2320, 2328, 2380, 2414, 2827, 3206, 4/22, 8/173, 12/600, 814, 833, 15/19, 86, 233, 293, 375, 736, 736, 767, 16/52, 139, 285, 939, 1019/, A' (1/856, 1978, 2297, 2588, 16/290), a (1/655).

a⁴ ne

(5013)

Ha úgy tettzik a' Báró Urnak, mennyünk ki a' szabad levegőre sétálni (1/631—2). Nagyon meg fogod könnyíthetni az Utat a' Intézeteidnek (10/201). — ...nékem a' Jantsi Kotsis beszélte (15/17). Lázár nem hagyta el örökösen a' Karnyónét (16/910). — ...a vire látzott a hón szép piros volt oljan gyöngylen látzott a hón (1/978—9). Vö. még az².

a⁵ (lat)

(5)

a priori (14/67), a' priori (14/73). A capite

(16/785). Non procul a Genuja (16/1082). Marodiones demastigandos a canis ebugat-tás Domine Perillustris (1/2919).

á fn

(1)

Diabolum de hogy tudom, melyik fogásból kezdjem az á bol é vagy b-ből? (15/695)

à (fr)

(3)

À propos (1/250). À monsieur monsieur Zsean de Venkör mon Ami À Vian Dotris (15/903—4).

á, á hsz

(3)

FIRKÁSZ Bizon részeg is vagy a' mint látom. KANAKÚZ Á, Á (15/403).

Á, Á (15/296, 416).

abba nm

(41)

Magadat is belé foglalod abba édes Poétám, ugy é? (1/73) — ...annyira belé szeretett abba a filkóba (1/1165). — ...véle egygyütt mennék el a' vadászatra, mely abba az Erdőbe volt kirendelve, a' melyet Tölgyfák erdejének neveznek (7/1151). Ő hallván, hogy Magyar Országba, abba a' nagy tartományba alig van őt, hat Typographus (1/89). Ugyan találászé abba valami mulattságot (1/781). Én keresni fogok abba módót, h[ogy] most az eggyyszer Kegyelmedet ki szabadtítsam (1/1550). Mi hasznod abba néked? (10/314)

abba (1/74, 162, 941, 964, 965, 1017, 1125, 1286, 2163, 2127, 3182, 5/103, 7/65, 126, 285, 403, 509, 1239, 1297, 8/138, 191, 9/84, 12/9, 796, 13/102, 533, 561, 15/314, 443, 16/339, 932, 1076), abb[a] (16/1189), abb' (7/66).

abban nm

(3)

Én is éppen abban az értelemben vagyok (1/1122). Oh ki tudná elmondani mit ér-

* Rövidítések: fn=főnév, (fr)=francia szó, hsz=határozószó, i=ige, Ik=igekötős összetétel, in=igenév, isz=indulatszó, l.=lásd, (lat)=latin szó, mn=melléknév, ne=névelő, (ném)=német szó, nm=névmás, Ö=összetétel.

zettek mind a' ketten *abban* a' szempillan-
tásban (7/1615). Éppen *abban* az Időben az
utolsó Horizontól kezd a' Tenger duzzad-
ni (10/1007).

abból nm (10)

Abból semmi sem lessz (1/1871). — ...tsak
abból is a' mit ő tenéked jövendőlt, remél-
hetni boldog végét a' te szerelmednek
(7/452). Pásztor, én is részt veszek *abból* a'
fájdalomból (7/1391).

abból (1/1517, 1521, 1572, 8/175), *Abból*
(13/624), *abbol* (12/208, 16/857).

Abdolonimus fn (2)

Te *Abdolonimus* vagy (12/286). Néked soha
sem adta által az ő szívét *Abdolonimus* a'
Király (12/1002).

abeo (lat) (1)

Apage Diabole! vade foras, quin *abis*?
(9/327)

ablak fn (7)

Az *ablakodat* nyisd ki (1/638). A' hol van ni
az *ablakba* (9/286).

ablakból (1/2925), *ablakára* (15/871), *áb-
laknál* (1/24), *ablakhoz* (1/457, 557).

Ábrahám fn (103)

ÁBRAHÁM Zsibvásáros Zsidó (15/11).
Denique most menjen el kend *Abrahám*
(15/307). De valósággal ért kend ahoz a'
mesterséghez *Abrahám* (9/636). — ...nyom-
jakot jó 25^{öt} Az *Ábrahám*, I'sák, Jákób
ágyékáb[ól] származott kovásztalan kenyé-
ren hizott pogány fenekén (9/792). — ...
nem tsuda, hogy az *Abrahám* rongyos ma-
radikát ugy szólván annyira nyomja az Ur
átka (15/223).

abrakol i (1)

Ej eb a' lötse otsmán tubákját minek szijja
már azt az ember, tsak az órát *abrakol*lyá,
azután ugy beszéll tőle, mintha meztláb
szállott volna le az ágyról (15/749).

ábrázat fn (30)

...láthatom é valaha vidám *ábrázatodat*?
édes Ura[m] most is éjtszakás gondolatok
sátoroznak erőszakott szenvedett homlokod-
nak komor *ábrázatainn* (9/386—8). — ...
kezdettem sírni olyaténképpen, hogy azt az
orvosságot, melyet a' nyelvem nem kért,
ábrázatom kérte (7/393). E szóra lehajtotta
ő szép *ábrázatját*, és elborította azt kívül
egy véletlen szokatlan pirulás (7/413). Ő

tanult e[mb]e[r] 's talám e' nélkül boldog is
v[oln]a, ho[gy] tudja az e[mb]e[ri] társaságot
olly rut *ábrázatb[a]* állítani eléb[e] saját kép-
zésének, h[og]y fojhat néki az élet (9/362).
Ábrázat (10/305), *ábrázatom* (13/240), *Áb-
rázatod* (10/557), *ábrázatja* (12/161, 16/200),
ábrázatot (7/1347), *Ábrázatomat* (5/74), *ábrá-
zatodat* (5/263), *ábrázatját* (1/624, 5/132,
7/847), *ábrázattját* (7/1608), *Ábráztatnak*
(10/712), *Ábrázatban* (7/13), *ábrázatomban*
(13/57), *ábrázatjában* (7/1378), *ábrázattjá-
ban* (7/1401), *ábrázatomba* (11/32), *ábrázaty-
tyokba* (7/612), *ábrázatjából* (1/2840), *áb-
rázatodon* (13/640), *Ábrázatján* (10/671),
ábrázattyaokra (7/987), *ábrázatomtól* (13/78),
ábrázatjával (12/537).

ábrázatu mn (2)

Szurtos füstös kezű, és *ábrázatu* (1/645). —
...a' milyen te vagy, én is olyan, voltam:
olyan korátsú valék, olyan *Ábrázatu*
(7/123).

ábrázol i (5)

A' Játék szín *ábrázolja* a' Gróf' palotáját
(1/21). — ...nemis olly Lélek lakik Mé-
lyemben, a'millyennek te azt *ábrázolod*
(5/274). Pirulást *ábrázolsz* magadnak (6/149).
ábrázolja (1/3219), *ábrázolni* (5/147).

Ik: ki~, le~.

ábrázolhat i (1)

...óh bár én *ábrázolhatnám* magam előtt
ötet hitetlennek tsak egy szempillantásig!
(10/272)

abroncs fn (1)

Minden Égi Jeleket által futott a' görbe *ab-
rontsonn* azolta a' Nap, hogy ezt a' te Szád-
ból hallottam (5/350).

abrosz fn (1)

(:abrosz volt a' nyakravalója:) (16/197).

absajlik (abscheulich) (ném) (2)

Ah ne pipázzon maga Fenekes *absajlic*
tsunya pides az a' dohán füst kortsmába va-
ló (15/743).

absajlig (15/790).

absurdus (lat) (1)

Egy nagy otromba de *absurdus* Comple-
menttel (1/272).

Abumuhamed fn (1)

Lássa Khemed elől is be szív: Ormuzd,
Birmillah, *Abumuhammed* (9/672).

academia l. akadémia

accord l. **akkord**

accuratus l. **akkurátus**

acer (*lat*) (1)

Est vinum acre & generosum (9/104).

Acheron *fn* (2)

...ott lenn a' Pokolba van egy Fekete barlang, ott a' hol egy dögletes füst párázik ki *Ákeron* komor katlaniból (7/237).

Acheron (1/2356).

Achilles *fn* (30)

Est alter *Achilles* (9/156). *Akhillessel* ül Therzites a' Nagy Hérók sorába (1/2512). *Akhilles* Stzirusbann (6/cimben).

Akhilles (1/2491), *Ákilles* (6/20, 47, 48, 68, 77, 81, 104, 106, 109, 112, 114, 120, 123, 129, 132, 137, 141, 150, 158, 163, 173, 179, 185, 187), *Ákillest* (6/12), *Ákillesről* (6/68).

actualis l. **aktuális**

actus (*lat*) (2)

Kend a' Zsidón dehonestatíót tett, te pedig *actus maioris potentiat* (15/292). — ...ugy iszsza a' világ az álnokságot, m[in]t én most hoc ipso *actu* ezt a' pohár bort debibálom (9/141).

ad (*lat*) (4)

...mongya elked, ugy sem hallottam *ad* animam miolta Pestről eljöttem (15/420).

ad (9/143, 147, 15/690).

ád *i* (167)

Én áldom az Egeket, hogy illy ártatlan mulatságot *adtak* gyarló életemnek (1/35). De uram ugy egy egy aranyonn kel *adni* exemplárját, különben bennevész a pénz (1/1046). 4 krajcárt *adok* érte (15/204). Én az Urat a' törvény kezébe *adom* (1/2635). Utóljára azt is értésünkre *adtta*, hogy mostann igen keserves környűl állások között vagyom (1/2861). De Kedves Úr, ezen előnkbe *adott* fel tételeire mitsoda választ méltóztatott a' Fő Tisztelendő Gvárdián Úr *adni*, azt ez levélből l[eg]jobban megértheti (1/2867—8). — ...majd a szolgáltatunkra *adja* magát (2/1453). — ...de kérlek, *add* mélyebben tudomra a' te terhes állapotodat (7/312). A' szóknak zabolát *adtál*, és a' lépéseknek mesterséget, egyedül a' te munkád ez óh Tisztesség! (7/561) — ...megbánthattad azt a' szép hajtat, mely tenéked olly nagy diszt *adott* (7/1062). *Adj'* Isten,

hogy ő azon ritkák közzűl ne légyen (7/1094). — ...az én szívem Lexicona neki száz nevetis *ád* a' Szerелеm nyelven (8/128). — ...és „az Árnyék helyett, Nedvességet *ád* annak” (10/224). A' te Szemeid előtt a' Kevély Trójainak, ha késel őltalmazni, *adja* a' Kezét (10/368). Ki *ád* Törvényt Királynak? (12/449) — Az a' ki szívét tenéked *adta*, nemes Nimfa Amintas volt, a' Pásztor (12/1000). Egek *adatok* erőt az én gyenge Leányi szívemnek *adatok* tanátsot (15/887—8). — ...ő egy férjfit nem *adna* az egész világért (16/343). Értem érttem, az Ur mindjárt gyűrűt *ád* ezért a' levélért (16/476).

ád (1/322, 1878, 2658, 2/1405, 7/1430, 12/121, 125, 13/234), *adok* (1/1681, 1876, 9/98, 642, 10/486, 12/325, 14/170, 15/497, 16/718), *adhok* (15/219), *adokh* (9/113, 15/256), *adsz* (7/200, 10/265, 15/194), *Adtze* (16/864), *adnak* (1/139, 931, 3047, 5/207, 7/1628, 16/680, 1155), *adtam* (1/469, 7/1157, 10/632, 16/832), *adott* (1/478, 1646, 2744, 3335, 7/415, 632, 1034, 1284, 9/48, 10/642, 906, 12/291, 457), *adttak* (1/2865), *fogok adni* (10/482, 489); *adom* (8/158, 9/108), *adod* (1/747, 885), *adja* (1/1044, 1908, 5/502, 7/1366), *adják* (1/3209), *adta* (7/1589, 585, 1592, 1625, 12/68), *adtta* (1/3130, 3340), *adták* (7/530, 15/945), *fogom adni* (6/98, 12/614), *fogja adni* (12/828). — *adnék* (1/140, 1625, 2262), *adnékh* (9/114), *annál* (15/258), *adna* (1/1532, 2591, 7/255); *adnám* (1/282, 788, 1806, 12/151), *adná* (16/343, 344), *Adná* (1/2950), *adta volna* (1/956), *adta v[oln]a* (1/1788). — *adjak* (5/275, 10/837, 12/804), *adgy* (15/201), *adj* (10/825, 12/505), *Adjál* (1/567), *adjon* (1/1886, 3060, 5/436, 8/35, 15/842, 16/33, 37, 39, 676, 862), *Adjon* (16/674, 681, 701, 1182), *adgyon* (15/727, 16/27), *agyhon* (9/81), *agyon* (15/182), *adatok* (1/1601, 9/553, 12/217), *Adatok* (15/141), *Adjanak* (1/1566), *adjanak* (1/1569); *adjam* (1/485), *add* (7/1202), *adja* (1/1530, 7/157, 903, 15/255, 16/610), *adgya* (15/1070), *ahgya* (15/193, 195), *adják* (1/3210), *Adják* 5/212). — *adni* (1/471, 1043, 1056, 1777, 5/8, 145, 146, 6/168, 7/42, 1136, 12/533, 14/113, 16/254, 744).

Ö: kölcsön~. **Ik:** által~, be~, el~, ide~, ki~, meg~, oda~, vissza~.

adakozás *fn* (1)

Nem hogy Nemzeti Músaímnak szolgálhatnék az ő *adakozásokból*; de élni is alig tudok (1/2040).

adandó *in* (1)

...van é annyi előmenetelem a' Törvénybe, a' mennyi az *adandó* hivatalra meg kívánatik (1/2972).

adás **Ö:** tanács~, vizit~.

adat *i* (1)

A' Gvárdián Ur *adatta* a kezembe (1/3009). **Ik:** el~.

adattatik *i* (1)

Adattatott nekem olyan hatalom, h[ogy] ördögöket üzhetek (9/227).

addig *hsz* (35)

Te pedig maradj itt *addig* a' Filegoriába, majd lejövők továbbat (15/906). Vigasztaló újságokat jelentek tenéked, Amintás, szakaszd félbe *addig* ezt a' nagy keserűséget (7/857). Még az *addig* igaz, de lebukása szerentsés volt, és a' halálnak egy fájdalmas képe alatt, életet, és örömet hozott néki (7/1551). *Addig* is csókolom kezeit (16/323). Én megyek. Itt minden *addig* jól elrakva legyen (8/200). Ne félj Antal, tsak *addig* van még az (9/269). Vagy ha magad jobban el végezheted; *addig* szívesen fel váltalak a' tömlöztben (1/2110). Várj *addig* a'te haláloddal, míg az igazat jobban kitanúlhatni (7/1197). — ...és *addig* futottam, hogy ötet elértem (7/1403).

addig (1/329, 591, 680, 1646, 1875, 1935, 2719, 3185, 7/174, 275, 351, 380, 1498, 12/39, 13/306, 519, 638, 15/66, 602, 802, 842, 952), *Addig* (1/1702, 2141, 2679, 5/473).

Ö: mind~.

addig-addig *hsz* (1)

No tsak denique mind *addig addig* hogy az Isten tsak ugyan össze coniugalta őket (15/1040).

addsza *i* (3)

Addsza a' Levelét (1/3088). *Addsza* a' kalapomat, az innepit (8/194). Otthon van ott-hon no tsak *adsza* (16/698).

adeo¹ *i* (lat) (2)

Antal! huc *ades!* jöszte ts[ak] egy szóra (9/228). Huc *ades* Asmódi (9/718).

adeo² *hsz* (lat) (1)

...ő ugyan n[em] igen rugja a' hámfát vix *adeo* fortis reperitur (9/159).

Aderbedján *fn* (1)

Hirbad[n]a[k] á[lt]al ellenb[e] *Aderbedján* látatit a Mitrademdits mellett (9/665).

adhat *i* (8)

...most tsak ugyan nem *adhattunk* volna pénzt az Urnak, mert a' Klastromnak felette sok és tetemes költségei vagynak (1/2997). — no már ennyi sok szép tanubizonyáságnak tsak *adhat* hitelt az Ur (15/21).

adhat (1/3133, 7/252), *adhatok* (1/1778, 2112); *adhatom* (9/117). — *adhassam* (16/44).

Ö: elől~, kölcsön~. **Ik:** ki~.

adieu (fr) (5)

...s menjen idvezült Férje után az örökké valóságra: mi Ifjak meg egy kevéssé itt akarunk mulatni a' siralom völgyén *adiö* (16/591).

adiö (16/329), *adiö* (16/617), *Ádjö* (8/191), *adió* (16/1003).

admirális *fn* (1)

Az a' hir is foly kedves Ur nállunk, hogy a' Frantzia *Admiralis* Tepotzajab Valentiára éjtszakának idején rá ütött de a' várhoz a' nagy kösziklák miatt nem férhetett (16/288).

admoneo (lat) (1)

Quis ille? *admonendus* e[st] hoc n[on] licet Do[mi]n[e] (9/629).

adó¹ *fn* (2)

És azokat is öltsitják az *Adónak* neve és képe, a' mellynek ki rajzolásán a' leg tökéletesebb mestérség izzadott (1/3149). Kettőn esik meg a' Vásár azt hallottam; de hát a' Néző-is ott van nints hát kettő, ha tsak az Nézőt a' Vevőbe vagy *Adóba* nem dűgjük (8/154).

adó² *fn* (1)

...de ha ő nem okosabb, az a' mi most Ajándék, *Adóvá* is válhatik (10/127).

adomány *fn* (2)

Be sajnálom, hogy olyan kézre kerül az én Rosáliám *adományja!* (1/3156) — Leg kisebbet is nagy *adománnyal* jutalmaz meg (1/1339).

adós *fn/mn* (16)

...vedd el tőlem, hogy *adósod* ne maradjak (1/250). Kend engem rossz *adós*nak nevez? (1/2677) — Betrieger Uramnak *adós* vagyok

egy Poémám' ki nyomtatásáért 30 arannyal (1/1744).

adós (1/611, 1708, 1858), *ados* (1/704, 12/506, 875), *adosak* (16/756), *adósom* (1/2663), *Adóssa* (1/2668), *adóssa* (10/498), *adóst* (1/2676), *adósommal* (1/1093), *adóssá* (1/2121).

adósság fn (5)

...ezt a' pixist nékem Tempefői adtta 30 arany *adosságba* (1/3341). — ...annyi *adosságba* verte magát az az E[mbe]r h[ogy] nints ojjan potentát, aki [me]g fizethetné (1/701).

adosságba (1/613, 706), *adosságnak* (1/705).

adózik i (1)

Akarom néked mondani, hogy tégedet imád, és hogy szüntelen szomorú lévén, bőven *adózik* tenéked keserves sírásokkal, 's lán-galó sóhajtasokkal (5/133).

adutt fn (1)

...makk *adutb[a]* nyér é többet vagy a' tökb[e]? (16/742)

adva Ik: meg~.

adván in (3)

Boldogabb időt *adván* tenéked (1/1732).
adván (1/2021, 12/646).

Ik: ide~.

afelől hsz (5)

És *a'felől* a' más Példája meg-győzhet (12/842). — ...csak hogy bizonyos légyek *affelől*, hogy ő azon örülni fog, vagy kesse-regni, nem is tudom e' két dolog közzül, mellyiket kívánjam inkább (7/423).

a'felől (1/3362, 7/1436), *affelől'* (7/461).

affektál i (1)

Denique megállyon kend supra modum *affectalnék* egy Zsidó nótát megtanulni (15/702).

afféle nm (3)

Ő gyönyörködik az *affélékben* (1/1345). Ne-mesebb vér foly ereimbe, mint sem rango-mat *affélével* motskositsam (1/1780). — ...illő módinak tartja, mint a' pudert, figarót, Anglus rockot 'egyéb *affélet* (8/107).

JAKAB LÁSZLÓ

The concordance and data processing of the dramatic work of Mihály Vitéz Csokonai

Simultaneously with the critical edition of the writings of Csokonai I have started the preparatory work of the dictionary. In the computer centre of the University of Debrecen, with the help of A. Bölcskey I have prepared a concordance on computer from the vocabulary of all Csokonai's published writings. As the critical edition of Csokonai's work will be completed in approximately ten years, we have decided to bring the vocabulary of all his dramatic pieces within the reach of researchers.

Our work will contain all the words found in the plays. We intend to publish in context only that data which is necessary to explain the meaning, function and sphere of use of the entries. All other data indicating occurrence of words will be fully published. In the case of articles and other repeated words occurring more than the thousand times we shall indicate only the number of times they occur. Thus our work is a combination of concordance and data processing. This solution may, we hope, give a true picture of the vocabulary of Csokonai's dramatic work. With the help of our work the researcher as well as the ordinary reader will find all necessary data. Any quote may be checked if at least one word is remembered. In addition to the presentation of

vocabulary, we give a complete data processing of morphological studies and a collection of examples of syntactic and semantic research which could be supplemented by anyone on the basis of the given occurrences.

We are planing a similar compilation of the vocabulary of Csokonai's poetry and prose work. Thus researchers will be able to analyse the writer's language according to literary genre. At the end of our paper we publish a sample of our work.

L. JAKAB

ASTUR

„Anno dominice incarnationis DCCC — o XVIII-o Vgek . . longo post tempore de genere Magog regis erat quidam nobilissimus dux Scithie, qui duxit sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu, de qua genuit filium, qui agnominatus est Almus. Sed ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantis per sompnum apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eum gravidavit et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torreens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur. . .” (Scriptores rerum Hung. I. tom. I. p. 38) olvassuk Anonymus krónikájában.

„Hogy közelebből miféle madár volt ez az Árpádok totemjeként szereplő turul, azt szerintem elsősorban a latin *astur* megfelelőn át foghatjuk meg — írja PAIS DEZSŐ (A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Bp., 1975. 305. sk.). Rövid fejtegetéseinkben éppen ezért Pais kutatásainak figyelembevételével az *astur* név előfordulásának adatait szeretnénk megvizsgálni, összegeyzetve a nyelvtörténet és a történeti zoológia eredményeiből adódó tanulságokat.

Az első kérdés magától értetődően az, hogy mi a legkorábbi adat ennek a madárnévnek előfordulására. IHM (Thesaurus Linguae Latinae vol. II. Lipsiae, 1900—1906, col. 980) egyetlen auctorhelyet idéz: a IV. század közepén működött Firmicus Maternus Matheseos c. munkájának 1551-es kiadásából (5, 7, p. 139): „accipitres tamen, falcones astures, aquilas et aves huiusmodi equosque ad venandum alere studebant”. IHM megjegyzi: desunt haec aliaque inde a 5,5 med. usque ad 5,15 med. et codicibus a Skutschio adhibitis et in editione princeps a. 1497 i. h.). STEIER zoológiatörténész is átveszi ezt az adatot, de hozzáfűzi — akárcsak Ihm —, hogy ez az auktorhely bizonytalan hitelességű (in: PAULY—WISSOWA, Real-encyclopédie d. class. Altertumswiss. Zweite Reihe, III. B. 1613. h.).

Tehát egyetlen biztos adatunk sincsen arra, hogy az *astur* mint madárnév már az ókorban is szerepelt (nem beszélve arról, hogy *Astur* mint tulajdonnév „már korábban is előfordul a római birodalomban és ezt jelenti: a hispániai Asturiából való, s bizonyára így lesz Aeneas egyik társa is Astur” (PAIS D. i. m. 306). Az „astur” főnév etimológiájáról már 1602-ben írt ULISSE ALDOVRANDI olasz orvos-zoológus, aki így vélekedik: „Graecis ut Aristoteli Accipitres hic *Asterias* dicitur. Ad huius nominis imitationem Latini Stellarem vocarunt.

Utriusque vocis etymologia inde petita est, quod Avis haec maculis quibusdam, notisque veluti astericis ac stellulis perornetur. Recentiores latini ex vernacula sibi Italica dictionem Latinam facientes Asturem vocant, Italis enim Astor appellant. Gallis parumper immutata dictione Autour ipso Bellonio (lib. 2. De avibus, c. 16) teste. Quas quidem voces omnes a Graeca (Asterias) detortes esse et sonus et res ipsa indicet. Nam et Galli fortasse Astour dicturi essent, nisi idiomati eorum *S* litteram ante aliam consonantem subficere peculiari esset”) (U. ALDOVRANDI, Ornithologia. Francoforti, 1602. 179.)

A bolognai reneszánsz tudós fejtegetéseivel kapcsolatban megjegyzendő, hogy hasonló nézeteket vallott háromezred év után — Aldovranditól függetlenül — O. KELLER is, aki egy gladiátorábrázolásos mozaik neveiből — *Palumbus* és *Astir* — kiindulva, az *astir* név eredetét a görög *asterias*-ból vezeti le (Antike Tierwelt II. Hildesheim 1913; Neudruck 1963. 587). STEIER azonban kétségesnek tartja, hogy az ARISTOTELÉSNél (Hist. Anim. IX 36 p. 620 a 18) említett *asterias*, amely a *hierax* csoportba tartozik és az *astur*, illetőleg a román nyelvekben szereplő származékai (amelyekre különben U. ALDOVRANDI is utalt; vö. még: W. MEYER—LÜBKE, Romanisches Etymologisches Wörterbuch. 3. ed. Heidelberg, 1935. 6; PAIS D. i. h.) közt valóban összefüggés áll fenn. Hasonlóan vélekedett O. SCHRADER is, azzal a különbséggel, hogy ő nem kételkedik a Firmicus Maternus kiadásban szereplő *astur* eredetiségében (in: V. HEHN, Kulturpflanze und Haustiere. 8. Aufl. Berlin, 1911. 614).

Az „astur” mint madárnév több középkori forrásban is előfordul, így a IX—XIII. században keletkezett „Chronicon Veneton, vulgo Altinate”-ban (p. 17, 22): „Venarii astures custoditores” esik szó (Mittelalterliches Wörterbuch I. Band, 7. Lief. Berlin, 1964. 1116. hasáb); DONIZIO szerzetes a „Vita Mathildis comitissae metrice” c. életrajzi művében (I, 998), amely 1114-ben íródott ezt olvassuk: „mutatos centum, non mutatos quoque centum astures pulchros regi ... obtulit” (Mitt. Wörterb. i. h.). Az 1027—1278 közt keletkezett Codex Vangianus Tridentinus (111, p. 256, 16)-ban ez áll: „...qui invenerit aeram asturorum (Mitt. Wörterb. i. h.). Az 1195—1280 közt íródott Acta Imperii (I, 712; ed. WINKELMANN) így ír: „pro liberatione... falconerii, asturis, et gerfalchi, quos portabat” (Mitt. Wörterb. i. h.). III. HONORIUS pápa (uralkodott: 1216—1227) registrumában (150): „dabis unum asturem duos braccos in feudi recognitionem” (Mitt. Wörterb. i. h.) olvasható.

A középkori ornitológiai irodalomban kiemelkedő helyet foglal el II. FRIGYES császár „De arte venandi cum avibus” c. munkája, amelyet 1247-ben vagy 1248-ban írt fia Manfred számára. A könyvben a különféle ragadozómadarakat osztályozván, a következőket írja: „Sunt et de avibus rapacibus Austures, Sperveri: et istae comprehenduntur sub Accipitre. Omnes autem aves rapaces, tam istae, quibus homines utuntur, quam aliae, quibus non utuntur, sub istis duobus generibus comprehenduntur, scilicet in Falcone et Accipitre. Et quamvis hoc nomen Accipitres plures attribuant, soli Austuri, nos tamen dicimus,

ipsum esse genus omnium avium rapacium, quae capiendo et non feriendo, ut Falco venantur, sicut praedicti Austur et Sperverius, utpote hoc nomen ab Accipio Accipis derivatum” (id. DU CANGE, Dict. I. 448. s. v. „austur”; PAIS i. h.). Ugyanő más megkülönböztetést is említ a ragadozómadarak közt, mondván: „videndum de austure et niso” (Mittellat. Wörterbuch i. h.). Még részletesebben foglalkozik a ragadozómadarakkal II. Frigyes kortársa, ALBERTUS MAGNUS, aki az aristotelési madártan eredményeit fejlesztette tovább az 1256—1260 közt megjelent „De animalibus” c. művének ornitológiai részében. Albertus — többek közt — felhívja a figyelmet az *astur* és a *falco* alaktani különbségeire mondván: „In Asture anterior pars capitis extensa paulatim in rostrum, sicut et Aquilae caput. Falconis vero caput naturaliter non extenditur, nec similiter se colligit”, majd „Asturis cauda oblongitudinem dependet, quod in Falconibus improbat” (De anim. L. ib. 23). ALBERTUS az *astures* és az *accipitres* azonosságát is vallja: ad capiendas accipitres, qui astures vocantur ibidem, 8, 111; id.: Mittellat. Wörterb. I. 1106), kisebb és nagyobb változatukat különbözteti meg (minthogy a hím jóval kisebb a tojónál): „accipiter maior qui Graece chonokroz, Latine astur vocatur” (ibid. 7, 30), majd „accipitrem minorem, quem tercelinum vocamus, ponentes in genere secundo (sc. accipitrum)”, ezen kívül egy másik fajról is beszél: „est . . . avis, quae Graece tras-hohyz Latine autem vocatur astur et capit grues et ardeas, quando est aquilomare bene nutritum”. (Ibidem 23, 109). A kutatás az elsőként említett fajt az aristotelési *phabotypos*-szal (Hist. Anim, p. 592^b, 2), az utóbbit a *triorchés*-szal (Hist. Anim. p. 620^a 17) azonosítja: az első a *galambász héja* (*Astur palumbarius* = *Accipiter gentilis*), a második az *egerészölyv* (*Buteo buteo*; vö. Mittellat. Wörterbuch i. h.). Más görög madárnévvel való azonosítását találjuk az *astur*-nak a XV. századi bizánci Cod. Vat. Chis. 53 (F. VII. 159) fol. 228^v lapján, itt ugyanis a görög *hierax* képei mellé írta ISIDORUS RUTHENUS a XV. század második felében az *astur* latin elnevezést: a kép egy kisebb és egy nagyobb termetű ragadozómadarat ábrázol, a nagyobbikon a szem melletti sáv világosan a galambász héjára (*Astur palumbarius* = *Accipiter gentilis*) vall, az ábrázolások korábbi előzményeit a VI. századi Cod. Vindob. Med. Gr. fol. 674/-n találjuk meg (Z. KÁDÁR, Survival of Greek Zoological Illuminations in Byzantine Manuscripts. Budapest, 1978. 129t. vö. 119. t. l.). A *héja* és a *hierax* azonosítása már SERVIUS Aeneis-kommentárjában is olvasható (Serv. Aen. XI. 721). A vergiliusi hely a következő:

„quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
consequitur pennis sublimem in nube columbam
comprehensamque tenet pedibusque eviscerat uncis”;
(Aen. XI. 721. sqq)

Itt is *galambász héjáról* van szó, jóllehet Vergilius még nem ismeri az *astur* elnevezést, hanem csupán az *accipiter*-t. A későantik SERVIUS kommentárja

a madár sacrális jellegét így világítja meg: „...’sacer’ ideo, quod Marti est consecratus accipiter, aut ’sacer’ avibus execrabilis, ut auri sacra fames: aut quod verius est, Graecum nomen expressit: nam *hierax* dicitur, hoc est sacer...” (Aeneidos lib. XI. Comm. 721; vö. STEIER i. m. 1613. h.).

Visszatértünk tehát az *accipiter* = *astur* sacrális jelentőségének kérdéséhez. A római világban nincs utalás arra — ami pedig a fenti magyarázat alapján várható volna, hogy a héja azért lett szent madár, mert Mars isten ennek alakjában lepte volna meg Rhea Silviát. Úgy látszik, itt a totemisztikus származás már háttérbe szorult. Ez a folyamat különösen tanulságosan figyelhető meg a magyar krónikák eredetmonda elbeszéléseiben. GYÖRFFY GYÖRGY így vélekedik: Anonymus mondájában a totemisztikus jelleg még aránylag tisztán megőrződött: E szerint Emesének álmában héja jelent meg, amely mintegy teherbe ejtette őt (quasi veniens eum gravidavit). A krónikairó (vagy a XIV. századi folytató) már ezt a csekély mondai csökevényt is elhagyta, és csak azt hangsúlyozza, hogy Álmos anyja már terhes volt (dum esset grvida), midőn az „astur” képében jövő madár álmában megjelent neki. Ennek az átalakulásnak az az oka lehetett, hogy a hun-magyar krónika írója Álmost ízről izre Attilától származtatta le, s így még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy a dinasztia születése a különös teherbeejtéssel lett volna kapcsolatos. Ennek megfelelően a teherbeejtést kiküszöbölte a mondából, és az „astur” madarat Attilával kapcsolatosan is megemlíti, mondván, hogy Attila annak képét viselte címerén (GYÖRFFY Gy. i. m. 44).

GYÖRFFY utolsó megállapításaihoz kapcsolódva, világítsuk meg végül kissé közelebről Attila és az „astur” kapcsolatát.

KUUN GÉZA orientalistánknál a következőket olvashatjuk: „In antiquis heroum historiis saepe legimus, deos species avium induentes ex filiis mortilibus heroes procreasse, ita sec. traditionem quandam ipse Attila ex aquila generatus esse videtur fex *Aquila* proprio nomine nuncupabatur” (Cronica Hung. e cod. Warsaviensi saec. XII. ed., in: S. L. ENDLICHER, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. 61). Majd alább így folytatja KUUN GÉZA gróf: „Astur fortasse avis ab Hungaria olim *Turul* dictae speciem representabat... cf. etiam quae de avi *kerecsen* dicta (*Kertzet* apud Baronem SIGISMUNDUM IN HERBERSTEIN; in cap. VII)”. „De Hungaris in Jugria, mox in Baskiria habitantibus inscriptio diximus” (G. KUUN, Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis. Historia Antiquissima vol. I. Claudiopoli, 1893. 210). Azért idéztük ezt a nézetet, mert nem kisebb kutató tette magáévá, mint Otto Keller. Nyilvánvaló, hogy az *Attila* = *Aquila* azonosítás helyett a hitelesebb forrásokhoz kell fordulnunk. Mit írnak Attila madaráról a hazai krónikások?

KÉZAI SIMONNál, IV. László udvari papjánál az 1282—1285 közt kezelt krónikájában ezt olvassuk: „Banerium (sic!) quoque regis Ethelae, quod in proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, quae Hun-

garica turul dicitur, in capite cum corona” (E. SZENTPÉTERY, *Scriptores Rerum Hungaricarum* vol. I. Budapestini, 1937. 152). A XV. századi „Képes Krónika” és a Bécsben őrzött Sambucus-kódex (egykor Zsámboky János tulajdona) viszont ugyanezt a szöveget a kiemelt rész nélkül (!) említi, s a madárt pedig „similitudinem asturis” jelöli meg (E. SZENTPÉTERY i. m. 263).

Hogy ezekben az eredetmondákban a sas mellett más ragadozómadarak, mint a sólyom és a héja szerepét sem felejtethjük el, arra különböző ázsiai népektől vett példákkal már RÓHEIM GÉZA (A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. Klny. Ethnographia 1917, 24. skk.; vö. UA., *Hungarian and Vogul Mythology*. New York, 1954. 4. skk), majd később mások, így újabban — többek közt FERDINANDY MIHÁLY (G. VERNADSKY—M. DE FERDINANDY, *Studien zur ungarischen Früh-Geschichte*. München, 1957. 46), aki a héja szerepét is hangsúlyozta, továbbá PAIS DEZSŐ (i. m. 306. skk) is rámutattak, FRANZ ALTHEIM pedig a hunok királyi madaráról szólva így ír: «Es wird nicht ersichtlich, was zur Annahme führte, hier liege der Adler und nur er vor: Habicht und Falke besitzten bei den Türkvölkern und ihren Nachbarn eine Bedeutung, die im vorliegenden Fall übersehen ist. Gänzlich ins Unbeweisbare gleiten Bemerkungen ab, die von einem magischen Weltbild der hunnischen Führungsschicht, vom Adler als höchster Gottheit und Schöpfer der Weltalls oder „schamanistisch geprägter Form des Adlerkultes sprechen”» (FR. ALTHEIM, *Geschichte der Hunnen I*. Berlin, 1969. 223).

Végezetül arra is felhívnanék a figyelmet, hogy az *astur* Attila heraldikus állataként szerepel Ulisse Aldovrandinál is, szerinte: „Atilae (sic!) . . . ita placuit Astur, ut in insigni, galea et pileo eum coronatum gestaret”, majd így folytatja: „Haec avis Phoebea etiam dicta est, quoad Soli sacra haberetur” (i. m. 181). A bolognai tudós nem árulja el, hogy honnan vette az Attilára vonatkozó közléseit, pedig mindig pontosan idézi forrásait, úgy tűnik tehát, hogy Attila héjas harci jelvényei éppoly közismertek voltak Itáliában, mint az a már az Odysseiában említett hiedelem, hogy Phoibos Apollón szent madara a héja volt.

KÁDÁR ZOLTÁN

ASTUR

L’auteur développe les recherches de Dezső Pais sur le nom latin de l’oiseau dit „touroul” (*astur*) que les Árpads — première dynastie des rois hongrois — ont vénéré d’un culte totémique. Il fait état d’abord des données relatives à ce nom d’oiseau d’*astur* qui se trouvent dans les sources latines médiévales. Puis il s’occupe de la définition ornithologique de l’*astur* d’après surtout des oeuvres de l’empereur Frédéric II et celles d’Albertus Magnus. Finalement il conclue que les données ainsi relevées et énumérées confirment

l'avis de György Györffy et de Dezső Pais suivant lequel l'oiseau légendaire serait l'autour (*Astur palumbarius* = *Accipiter gentilis*).

À propos de la signification totémique de l'*astur*, l'auteur souligne que cet oiseau était considéré comme un ancêtre mythique non seulement par la maison hongroise, mais aussi par Attila, roi des Huns, comme le confirme une allusion dans le codex dit de Sambucus-Budai et, indépendamment de celle-ci, l'oeuvre d'Ulisse Aldrovandi sur l'*Ornithologie* (1602).

Z. KÁDÁR

Keresztnévadás Kubában

1980-ban a Művelődési Minisztérium ösztöndíjával öt hónapot Kubában töltöttem. Az ösztöndíjat mint a külföldi hallgatók kari felelőse nyertem el, hogy spanyol nyelvismeretem elmélyítése után segíteni tudjam a karunkon tanuló kubai hallgatókat tanulmányaikban. Kubában a nyelvtanulás mellett önálló kutatással is foglalkoztam. Egyik kedves témám a keresztnévadás sajátosságainak megismerése volt. Erre az érdekes problémára éppen ünneptünk, Kálmán Béla professzor úr hívta fel a figyelmemet.

Tudjuk, hazánkban a keresztnévadást hivatalos rendelkezések szabályozzák. 1971-ben jelent meg az az adattár, amelyből a magyar szülők jelenleg nevet (neveket) választhatnak gyermekeiknek. Ettől csak akkor lehet eltérni, ha a kért név bejegyzésre alkalmas voltát a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete írásban igazolja (A kérdést bővebben I. LADÓ, Magyar utónévkönyv. Bp., 1971. 6). Kubában azonban — a világ sok más országához hasonlóan — más névadási szokás él. Ott bármiféle már meglevő vagy a szülők által kitalált nevet lehet adni az újszülöttnak. Ez a számunkra furcsa névadási mód nem mindig volt érvényben, a mai gyakorlat hosszú fejlődés eredménye. Éppen ezért úgy vélem, a mai kubai keresztnévadás jobb megértése végett nem lesz fölösleges nagy vonalakban áttekinteni a jelenhez vezető utat sem.

Kubai szakfolyóiratokban (akadémiai, egyetemi kiadványokban) nem találtam a kérdésre vonatkozó anyagot. Az ottani nyelvészcollégák is úgy tájékoztattak, hogy ők nem foglalkoznak a keresztnévek (s általában a tulajdonnevek) kutatásával. Ismerőseimet azonban sokat faggattam erről a témáról. A legtöbb felvilágosítást Soledad Figeroa tanárnő adta. Rajta kívül a Santa Clara-i Jogász Munkaközösség (Bufete Colectivo) egyik munkatársa volt még nagy segítségemre. Ő a keresztnévadással kapcsolatos törvénycikkkel ismertetett meg.

A kubai keresztnévadás történetében több szakaszt lehet elkülöníteni. Az első s egyben leghosszabb periódust azok az évszázadok jelentik, amikor a szigetország a spanyol birodalom része volt. Ebben az időszakban Kubában is a katolikus keresztény névadási mód volt érvényben. A szülők csak a Santoralban (névnapok jegyzéke) vagy az Almanague-ban (megfelel a mi kalendáriumunknak) található ún. mártírológiai, illetve bibliai neveket adhatták gyer-

mekeiknek. Egyszerre legfeljebb két keresztnévet választhattak. Az anyakönyvezés 1885-ig az egyház hatáskörébe tartozott, csak ebben az évben kezdődött el a polgári anyakönyvezés. A spanyol gyarmati uralom alól való felszabadulás (1898) a névadásban is éreztette hatását. Mutatja ezt az 1901-ben kelt 9. számú törvény 32. cikkelye is, amely szerint ezután bármiféle nevet lehet adni az újszülöttnak. 1941-ben az akkori igazságügyminiszter rendeletére csak két spanyol eredetű név anyakönyvezését engedélyezték. Ezek lehettek nem mártírológiai, illetve bibliai nevek is. A gyökeres változást ezen a téren is a szocialista forradalom győzelme (1959) hozta. Az 1964-ben kiadott 1264. számú törvény-cikk szerint bármilyen eredetű keresztnévet lehet adni. Egy személynek hivatalosan legfeljebb két keresztnéve lehet. Két névnek számítanak az ún. összetett nevek is, mint pl. *María del Carmen*, *María de los Angeles* stb. Nem lehet anyakönyvezni beceneveket, illetve ragadványneveket. Megváltozott az egyház anyakönyvezési gyakorlata is. Míg a forradalom előtt csak második névként jegyezték be a nem mártírológiai, illetve bibliai eredetű neveket, most már bejegyzik első névként is. (Természetesen csak akkor, ha a szülők egyáltalán igénylik az egyházi anyakönyvezést.)

Cikkem következő részében az adatgyűjtésről szólnék. Anyagom java részét két havannai iskolában (*escuela primaria*) gyűjtöttem. Az „*escuela primaria*” nagyjából megfelel a mi általános iskolánknak. Itt 5—12 év közötti gyerekek vannak. Tanulmányaikat azonban csak 6 éves korukban kezdik el, az első évben még csak szoktatás folyik. Mindkét iskolában az osztálykönyvekből írtam ki a neveket. Kb. 1500 gyerek adatait néztem át, ezekből jegyeztem ki a számomra érdekesnek tűnő neveket. Másik alapvető forrásom a havannai telefonkönyv (*Directorio Telefonico de la Ciudad de la Habana*) 1979. évi kiadása volt. Az itt talált adatok azonban nem a jelenlegi névadási szokásokra utalnak, hiszen a telefontulajdonosok zöme középkorú vagy idős ember. Bár ezek a nevek nem a ma, hanem a tegnap névadásának jellemzőit mutatják, rendszerezésembe mégis beépítettem őket, mivel segítségükkel mozgásában lehetett a keresztnévadási szokások gyökeres átalakulását megragadni. Ezért az egyes kategóriáknál általában utalok az illető névtípus jelenlegi, illetve korábbi hozzátételleges megterhelésére is. Mindkét fajta adatgyűjtésemnek volt egy nagy hátránya. Nem volt lehetőségem megtudni a névadás indítékát. Szerencsére, az esetek többségében erre nem is volt szükség, mert a nevek önmagukért beszélnek. Néhány érdekesnek tűnő adatomat azonban azért nem használhattam fel, mert a puszta nevek a névadó motívum ismerete nélkül semmit sem érnek. A fenti alapgyűjtéseket jól egészítették ki az előkészítő nyelviskola tanáraitól, az ott dolgozó magyaroktól s más havannai ismerőseimtől szerzett adatok. Ezeknek az volt a fő értékük, hogy adatközlőim rendszerint a névadás közvetlen indítékára is tudtak magyarázatot adni. — A szigetország belsejébe tett hosszabb utazásomat is felhasználtam az anyaggyűjtésre. Különösen Santa Clara-i tartózkodásom bizonyult ilyen szempontból hasznosnak. Az ottani

egyetem nyelvészeinek közbenjárására nemcsak hasznos információkhoz jutottam a névadással kapcsolatos törvényekről, hanem az Igazságügyi Palota (Palacio de Justicia) épületében átnézhettem Santa Clara város és Las Villas megye anyakönyveit is. A másik egyetemi városban, Oriente tartomány székhelyén, Santiago de Cubában is gyűjtöttem adatokat. Emellett utazásaim, kirándulásaim közben sem mulasztottam el alkalmi ismerőseimet a kérdésről kifaggatni. Így némi túlzással mondhatom, hogy adataim a szigetország egészének névadási jellemzőit tükrözik.

Ezek előrebocsátása után nézzük az anyagom alapján felvázolható rendszerezést*:

1. A hagyományos névadás továbbélését mutatják az *Ana, Teresa, Carmen, Eva, Sara, María* stb. női nevek és az *Emilio, Rodrigo, Fernando, Juan, José, Pedro, Ezeguiel, Abel, Tomas, Mateo, Jesus* stb. férfinévek. — Bár a csoporton belül a bibliai eredetű nevek használata az utóbbi időben erősen csökkent, a típus megterhelése jelenleg is igen nagy. — Tudjuk, Spanyolországban és Latin-Amerikában a *Jesus* nem tabunév, szemben a *Maríával*, amely önmagában nem, csak összetétel tagjaként (pl. *María del Carmen*) lehet keresztnév (vö. KÁLMÁN, A nevek világa. Bp., 1973, 14). Érdekes kubai sajátosság viszont, hogy a szigetországban a *María* egyetlen névként is előfordul, s nemcsak a fiatalok, hanem a középkorúak körében is.

2. Vallási fogalom vált névvé: *Trinidad* 'Szentháromság', *Altagracia* 'magas köszönet', *Encarnacion* 'megtestesülés', átlényegülés, *Inocente* 'bűntelen, ártatlan', *Purificacion* 'megtisztítás; Gyertyaszentelő', *Evangelina* 'evangelio: evangéliumi, istenfélő', *Natividad* 'Krisztus születése, karácsony', *Santoral* 'névnapok jegyzéke' stb. női nevek. Férfinévek: *Diosdado* 'Isten adta', *Santoraldorso* 'a névnapok jegyzékének hátlapja', *Elpidio* 'kérelem' (az *el* a hímnemű szó névelője). — Érdekes, hogy a név *Elpidia* alakban női névként is él. — *Bienvenido* 'Isten hozott'. Ennek is van nőnemű változata: *Bienvenida*. — A korábbi évtizedekhez képest az utóbbi időszakban a típus jelentős visszaszorulása tapasztalható. Az adatok zömét az idősebb generáció köréből gyűjtöttem.

3. A gyerek születésével kapcsolatos érzelmet tükrözik a következő nevek: *Luz* 'fény', *Candelaria* 'láng', *Caridad* 'szeretet', (férfinévként is előfordul), *Graciela* 'köszönet', *Amada* 'szeretet', *Felicia* 'szerencse', *Visitacion* 'látogatás'. — Mindegyik női név, közülük egyik-másik a vallási nevek közé is besorolható. Talán ide vehető a *Socorro* 'segély, segítség' férfinév is.

* A nevek helyesírásáról szükséges megjegyezni, hogy a keresztnéveket (az idegen eredetűeket is) általában a spanyol helyesírás szabályai szerint írják. Az angol neveknél azonban gyakran megtartják az eredeti ortográfiát.

4. A gyermek születésének sorrendjére utalnak a következő férfinévek: *Junior* 'legfiatalabb', *Segundo* 'második', *Sexto* 'hatodik'.

5. Lelki tulajdonságot kifejező szavak lettek keresztnévvé: *Dulce* 'gyöngéd, kedves', *Digna* 'méltó valamire', *Piedad* 'könyörület, szülők iránti szeretet', *Pura* 'tisztá', *Blanka* 'fehér', *Clara* 'tisztá', *Nieves* 'hó' stb. női nevek és a *Severo* 'szigorú', *Justo* 'igazságos', *Prudencio* 'prudencia: óvatosság', *Barbaro* 'barbár', *Generoso* 'nagylelkű, bőkezű' stb. férfinévek. A típus a régebbi idők névadásában is élt, s adatközlőim szerint elsősorban a színesbőrű lakosság körében volt elterjedve.

6. Híres emberek neve (család- vagy keresztnéve, olykor mindkettő) is gyakran válik keresztnévvé. Ide soroltam azokat a hagyományos neveket is, amelyekről ki lehetett deríteni, hogy a névadás indítéka a név híres viselőjének a személye volt. A típuson belül több csoportot lehet elkülöníteni:

6.1. A kubai forradalom vezetőinek neve: *Fidel* (női névként is él: *Fidelina*), *Ernesto* (E. che Guevarra), *Camilo* (C. Cienfuegos), *Alejandro* (F. Castro álneve volt a felszabadító harcok idején). Vannak közöttük kettős nevek is: *Alejandro Fidel*, *Ernesto Fidel*, *Camilo Ernesto*. A Fidel név megfordításával, illetve szótagjainak felcserélésével alkották a *Ledif* (kiejtve *Ledinek* hangzik) és a *Delfi* neveket. — A csoporthoz bizonyára női nevek is tartoznak, adataim között azonban a *Fidelina* kivételével más példa nincs rá.

6.2. Külföldi politikusok neve: *Leoñid* (L. I. Brezsnyev), *Yasser* (J. Arafat) férfinévek és az *Indira* (I. Gandhi) női név.

6.3. Történelmi személyiségek neve: *Cesar*, *Julio Cesar*, *Washington*, *Temistocles*, *Plutarco* (Plutarkhosz), *Bismark*, *Ilich*, *Vladimir* (V. I. Lenin). Mind férfinév, női névre nem találtam adatot.

6.4. A tudomány, a művészetek kiemelkedő képviselőinek neve lett keresztnévvé: *Erasmo* (Erazmus), *Homero* (Homerosz), *Socrates*, *Milton*, *Voltaire*, *Valdisny* (Walt Disney). Ezek között sincs női név.

6.5. Egyéb hírességek neve: *Karel* (K. Gott csehszlovák táncdalénekesről, aki egy kubai koncertkörútján meghódította a fiatalokat), *Alfredo Tamayo*, *Romañenko* (a kubai űrhajósról és szovjet parancsnokáról; 1980-ban született fiúikrek neve), *Tereskova*, *Valentina* (mindkettő a világ első űrhajósnőjéről). — Ezek a nevek az aktualitás jegyében születtek, hiszen mindegyiket akkor választották, amikor viselőiket az események híressé tették.

6.6. Irodalmi hősök (filmhősök) neve: *Ulises* (Odüsszeusz), *Pavel* (Gorkij regényhőséről P. Vlaszovról), *Robin* (R. Hood), *Stirlic* (A tavasz tizenhét pillanata c. szovjet film főhőséről) férfinévek és az *Aida*, *Loreley* női nevek. Adatközlőim szerint kedvelt névadási mód. Elsősorban a film, a tévé révén terjed.

7. Földrajzi nevek is gyakran válnak keresztnévvé. E típuson belül is több alcsoport különíthető el:

7.1. Világrészek neve: *África, América, Asia, Oceania*. Mindegyik női név.

7.2. Országnevek: *Cuba, Grecia* (Görögország), *Armenia* (Örményország), *Francia* (Franciaország), *Brasília* (*Brasil*: Brazília), *Bélgica* (Belgium), *Siria, Angola, Polonia* (Lengyelország), *Hungria* (állítólag onnan, hogy az újszülött egyik rokona hazánkban tanult) stb. női nevek és az *Iran, Israel* férfinevek.

7.3. Településnév: *Lurdes, Milay* (vietnami falu, az észak-amerikaiak bombázták le) női nevek. Férfinevek: *Paris, Hanoi*.

7.4. Folyó neve: *Nilo* (Nilus) férfinév.

7.5. Égitest neve: *Saturno* (Saturnus) férfinév.

7.6. Sivatag neve: *Nubia*, női név.

A típus a korábbi idők névadásában is jelentős szerepet játszott. Különösen az ország- és világrésznevek voltak közkedveltek. A női nevek nagy száma elsősorban azzal magyarázható, hogy a földrajzi nevek nagy része is nőnemű szó.

8. Idegen eredetű keresztnemek (közsók):

8.1. Orosz nevek: *Katia, Nadiuska, Nadiesda, Aniuska, Tamara, Tatiana, Sonia, Natacha, Natasa, Dunia, Larisa* stb. női nevek. *Vania, Yuri, Boris* stb. férfinevek.

8.2. Egyéb: *Iszkra*, női név.

8.3. Angol nevek: *Freddy, Maikle, Stewart, Winston, Nelson*. (E két utóbbi lehetséges, hogy Churchill, illetve Rockefeller neve után.)

8.4. Angol közsóból: *Mylady* és másként írt változatai: *Mileidi, Milaydi*. S talán ide sorolhatók még a *Misleidy, Emisleydi, Yerisleidy* női fantázianevek és a *Yankiel* (yanki + el 'ő') férfinév is.

8.5. Más nyelvekből származó nevek: *Walter, Omar, Lituan* férfinevek.

A típuson belül különösen az orosz női nevek száma tekintélyes. Ezek jelentős része a jelen névadásának a terméke, de vannak közöttük korábbi eredetűek is.

9. Nagyon sok keresztnév már meglevő nevek kombinációjából jön létre. Itt is több csoport különíthető el.

9.1. Az alapnév hangjainak (szótagjainak) más sorrendbe állításával alkották a *Samot* (Tomas) s a már említett *Ledif* és *Delfi* (Fidel) férfineveket, illetve a *Sedemer* (az anya: *Mercedes*) és *Mayrin* (az anya: *Miryan*) női neveket.

9.2. Nevek összevonásával is alkotnak keresztnévet. Az új név rendszerint a két szülő nevének első vagy második szótagjából áll elő. A nemre utaló végződés miatt a sorrend női neveknél: az apa nevének első eleme + az anya nevének utolsó szótagja; férfineveknél ennek a fordítottja. Pl. *Harsil* (*Harry, Silvia*), *Raymel* (*Rafael, Maria Ester*), *Cholver* (*Puchol, Jover*) stb. női nevek

és a *Hildenio* (*Hildenia*, *Evidio*) férfinév. Ide sorolhatók a *Maribel* (*Maria*, *Isabel*) és az *Anabel* (*Ana*, *Isabel*) női nevek is. Az anya teljes nevéből alkotott névanagramma az *Ybet* (*Ytys Balbosa Torres*) név.

A névtípus kizárólag napjaink névadására jellemző, korábbi példáim nincsenek rá.

10. Fantázianeveknek nevezem azokat a keresztnéveket, amelyek létrejöttében nem egy már meglevő névhez való kapcsolódás, hanem a jó hangzás volt az elsődleges (vagy kizárólagos) szempont. Ez a névtípus elsősorban a női nevek körében divatozik, s különösen az utóbbi évek névadását jellemzi. Pl. *Ailyn*, *Yamilé*, *Yumisey*, *Amarilis*, *Solivett*, *Laymi*, *Yaisel*, *Lianet*, *Yalexis*, *Yairis*, *Mirirla*, *Eralys*, *Yaité*, *Maité*, *Damarys*, *Dilanyt*, *Dailen* stb. női nevek és a *Yamir*, *Osniel* férfinév. Nem fantázianév, de bizonyára a névhangulat volt a fő indíték a *Rey Reina* 'király, királynő' kettős név választásában is.

11. Virágnevek: *Rosa*, *Margarita*, *Violeta*, *Orguidea*, *Yasmin* női nevek és a *Narciso* férfinév. Korábban is ismert névadási mód volt, s adatközlőim szerint elsősorban a színesbőrű lakosság körében divatozott.

12. Hónapok neve lett keresztnévvé: *Enero* 'január' férfinév. Ide vehetők az *Oyam* 'mayo: május' és a *Lirba* 'abril: április' női anagrammanévek is.

13. Intézménynevekből is keletkeznek keresztnévek. Ezt a típust képviselik a következő női nevek: *Emprovi* (*Empresa Productora de Vino* Bortermelő Vállalat), *Purcia* (*PURC+ia*, a női név végződése). A név első eleme Kuba korábbi forradalmi pártja nevéből (*Partido Unido de la Revolución Cubana*) alkotott mozaikszó. Az *INRA* (*Instituto Nacional de la Reforma Agraria* 'a Földreform Nemzeti Intézete') és az *INIT* (*Instituto Nacional de la Industria Turística* 'az Idegenforgalmi Ipar Nemzeti Intézete') nevű intézmények mozaikszavából hozták létre az *Inrainit* nevet. Az Amerikai Egyesült Államok földrajzi közelségére utalnak az *Usmail* (*US Mail*) *Usarmy* (*US Army*) és az *Usnavy* (*US Navy*) nevek. Ez utóbbi név születését adatközlőim a következőképpen beszélték el: A guantanamoi férfi sokat töprengett, mi legyen lánygyermekének a neve. Egyszer felment a hegyre, s onnan látta, hogy az öbölben az Egyesült Államok hajói ki-be rakodnak. Elolvasta, ami az oldalukra volt írva: *US Navy*, s rögtön elhatározta, ezt a nevet adja gyermekének.

A névtípus a mai névadás terméke. Maguk a kubaiak sem tartják esztétikusnak, s az ilyen példákat tréfásan, nevetve említették. Elsősorban a kevésbé iskolázott szülők névválasztására jellemző.

14. Egyetlen típusba sem lehet besorolni a *Criado* 'szolga', nevelt', *Patricio* 'hazafi', *Pastor* 'pásztor', *Maximo* 'legnagyobb', *Cesareo* 'cesarea: csá-

szármetszés', mert az anya így hozta gyermekét a világra, *Sandalio* 'sandalia: szandál', *Pio* 'csibehang' és a *Rubel* férfinéveket. Ez utóbbi név választásában alighanem az is szerepet játszott, hogy az apát *Ruben*nek hívják.

15. Külön említhető meg az a névadási szokás, amikor a több gyermekes szülők valamilyen meghatározott szempont szerint nevezik el gyermekeiket. Névadó motívumok lehetnek például a politikai, társadalmi élet egymással kapcsolatban levő fogalmai. Az egyik havannai családban a gyerekek a következő neveket viselik: *Fidel*, *Libertad* 'szabadság', *Patria* 'haza', *Venceremos* 'győzni fogunk'. Kubában jelszóként él a forradalom vezetőjének híres mondanása: „Patria o muerte, venceremos.” („Haza vagy halál, győzni fogunk.”) — Ide sorolható a *Libertad*, *América* névpáros is, amelyet a lányoknak azért kaptak, mert október 27-én, az ún. Amerikák napján születtek. Névadó motívum lehet az alliteráció is, amikor az elsőszülött nevéhez választják a fiatalabb testvérek nevét: *Danay*, *Dadina*, illetve *Roberto*: *Rigoberto*, *Ricardo*.

A névtípusok számát több adat birtokában bizonyára még tovább lehetne szaporítani, de cikkem talán így is megfelelő áttekintést nyújt a kubai névadásról, s így a névtudomány szerény eszközeivel hozzájárul a távoli baráti ország életéről, népéről, szokásairól szerzett ismereteink elmélyítéséhez. Tanulmányomban a névadási módok kritikai értékelésére nem vállalkoztam. Úgy hiszem, helyesebb, ha erről a kérdésről egy nálam illetékesebbnek a véleményét tolmácsolom. Az egyik fiatal kubai író műve ezzel a kérdéssel is foglalkozik. *Nicolas Dorr* „Una casa colonial” (Egy gyarmati stílusú ház) c. vígjátékában egy idős hölgy a névadásról is beszél. Elítélően szól a korábbi gyakorlatról, amikor csak mártírológiai, illetve bibliai neveket lehetett adni az újszülötteknek, de még több bíráló szava van a ma névadási szokásairól. S elrettentő példaként éppen az *Emprovi* nevet említi, amely a Bortermelő Vállalat mozaikszavából lépett elő keresztnévvé. A mértéktartás, a jó ízlés a névadásban is alapvető követelmény.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Vornamengebung in Kuba

In der Studie wird ein vom Verfasser im Jahre 1980 in Kuba gesammeltes Material verarbeitet. Die Vornamengebung in Kuba weist zahlreiche Unterschiede zu unseren Gewohnheiten auf. Die Eltern dürfen ihren Kindern einen beliebigen, schon einmal dagewesenen oder einen von ihnen erdachten Namen (oder auch mehrere Namen) geben. Nach einer kurzen Erläuterung der Materialiensammlung folgt eine Darstellung über die Herausbildung der Gewohnheiten der Vornamengebung in Kuba, von den ältesten Quellen bis zur heutigen Zeit. Der Verfasser versucht danach, die Vornamen zu gruppieren. Allerdings

ist eine Gruppierung der Namen wegen der zahlreichen Motive zur Namensgebung sehr schwierig. Die wichtigsten Gruppen sind: Namen der traditionellen Namensgebung (José, Emilio, Juan, Teresa, Ana usw.); die von geographischen Bezeichnungen abgeleiteten Namen (América, Asia, Paris, Hanoi usw.); Namen berühmter Persönlichkeiten (Lenin, Washington, Indira usw.); „Phantasienamen“ (Ailyn, Yamil, Mirirla usw.). Einen eigenartigen Vornamentyp vertreten die Namen, die aus Abkürzungen von Institutionen gebildet worden sind, z. B. Usnavy (US Navy), Usmail (US Mail). Allerdings wird dieser Namenstyp von den Kubanern für nicht ganz richtig gehalten. Aufgrund des Gesamtmaterials wird auch auf die frühere und die jetzige Belastung der einzelnen Namenstypen hingewiesen.

Die Studie möchte mit ihren speziellen Aussagen unsere Kenntnisse über dieses Land vertiefen.

Á. KÁLNÁSI

A finn részleges tárgy megfelelői a magyarban*

0. A finn nyelvben a tárgy esete általában az akkuzatívusz. A más anyanyelvű finnül tanulónak, de gyakran maguknak a finneknek is nehézséget okoz azonban, hogy bizonyos esetekben a tárgy partitívuszban is állhat. Az itt következő példaanyagot Lauri Viita *Moreeni* című regényéből (Porvoo, 1956), valamint Bereczki Gábor magyar fordításából (Moréna. Budapest, 1977) gyűjtöttem.¹ Az elemzésben HALLIDAY és KRZESZOWSKI kontrasztív kutatásokkal kapcsolatos nézeteit tartottam szem előtt.²

Az alábbiakban az összehasonlító példaanyagot a finn partitívuszi tárgy különböző megjelenési formáinak szempontjából csoportosítva mutatom be. A várakozástól eltérően a partitívuszi tárgyat tartalmazó mondatokban a tárgyhoz kapcsolódó magyar ige többnyire tárgyas ragozású. Alanyi ragozásban az ige a példamondatoknak csak mintegy egyharmadában áll. A finn nyelvű példákban a partitívuszi tárgy, a magyar fordításban pedig az állítmány igei része dőlt szedésű.

1. Kétkedő vagy tagadó mondatokban a finn tárgy partitívuszban áll.

1.1. A magyar mondat állítmánya tárgyas ragozású ige az alábbi esetekben:

1.11. Határozott névelős (*a, az*) tárgy mellett az ige csakis tárgyas ragozású lehet:³ Erkki ei sietänyt *ihmeitä*... — Erkki nem *türte* a csodákat... (189/239).

1.12. Ha a tárgy a magyarban birtokos személyjeles főnév vagy pedig *-é* birtokjel kapcsolódik hozzá, az ige tárgyasán ragozódik: Ei Iisakki aivan aiheettomasti *suutansa* sulkenut. — Iisakki egyáltalán nem ok nélkül *csukta* be a száját. (193/244).

* Seuraavan pikku tutkielman olen laatinut akateemikko Béla Kálmánin opastuksella Debrecenin Lajos Kossuthin yliopistossa keväälle 1980 fennougristiikan opintoja harjoittaessani. Sen välityksellä haluan toivottaa runsaasti onnea ja menestystä entiselle esimiehelleni ja professorilleni hänen täyttäessään 70 vuotta Kalevalanpäivänä 1983 sekä kiittää yhdeksän vuoden pilvettömästä yhteistyöstä.

¹ A példamondatok után álló számok közül az első az eredeti szöveg, a második a magyar fordítás oldalszámát jelöli.

² HALLIDAY, M. A. K., Notes of Transitivity and Theme in English. Journal of Linguistics III. 1967. — KRZESZOWSKI, TOMASZ: Fundamental principles of structural contrastive studies. Glottodidakta II. 1967.

³ MMNyR. II, 157.

1.13. Ha a tárgy tulajdonnév, a magyarban tárgyas ragozású ige áll mellette: Ja oikeastaan siinä ei haudattukaan *Elinaa*... — Tulajdonképpen nem is Elinát temették... (275/350). — *Iisakkia* hän ei ollut nähnyt kahteen viikkoon... — Már második hete, hogy nem látta Iisakkit... (98/125).

1.2. A következő példamondatok magyar megfelelőiben alanyi ragozású ige áll, ennek okai szintén kideríthetők.

1.21. Ha a tárgy határozatlan, az állítmányi ige alanyi ragozású: Leikkaapas, Selma, *riävää*; eihän ainoota *pytkyä* kukaan ota! — *Vágj* csak, Selma, még kalácsot; egy szeletet senki sem vesz ki! (192/243).

1.22. Ha a tárgy kérdő, vonatkozó, határozatlan stb. névmás, a magyarban az állítmány alanyi ragozású ige: Ja sinäkään et sitten löydä yhtään *mitään*... — S te se *találsz* meg semmit... (18/21).

1.23. Ha a tárgy jelzője kérdő, vonatkozó, határozatlan stb. névmás, a magyarban az ige szintén alanyi ragozású: Kunpa poika ei nyt vai olisi tehnyt mitään *tyhmyyksiä*... — Csak nem *csinált* tán valami ostobaságot az a fiú... (132/169).

1.24. A magyar nyelv igeragozásának sajátosságai közé tartozik az az eset, amikor az alany egyes szám 1. személyű, a tárgy pedig egyes vagy többes szám 2. személyű. Ilyenkor a *-lak/-lek* személyragot használjuk: ...enkä minä *sinua* olisi joka pesään laskenutkaan. — ...*be se eresztettelek volna* akármi-lyen fészekbe. (21/24).

1.3. Olyan esetek is előfordulnak, amikor a magyarban az igének más a vonzata, mint a finnben, vagy amikor nincs szükség tárgyra: ...Iisakki ei tarvinnut *teatteria, kirjastoa, shakkipeliä, postimerkkejä*... — Iisakkinak *nem volt* *szüksége* színházra, könyvtárra, sakkjátékra, bélyegekre... (10/9); ...joka ei juonut *viinaa*, ei polttanut *tupakkaa*... — ...aki *nem ivott*, *nem dohányzott* (135/174).

2. Ha az állítmány befejezetlen vagy eredménytelen cselekvést kifejező ige, a finnben a tárgy partitívuszban áll. Kyllä minä ajan sitä toista *hevosta*... — Majd én hajtom a másik lovat... (94/119).

2.11. Határozott tárgy mellett a magyarban tárgyas ragozású ige áll: Hän katseli valkoista *kattoa*. — *Nézegette* a fehér plafont (107/138). Iisakki kaatoi *rakennustarpeita*... — Iisakki *döntötte* az építéshez valót... (37/45).

Az ebben a részben szereplő igék a finnben vagy akkuzatívuszi, vagy partitívuszi tárgyat kapnak attól függően, hogy a mondatbeli cselekvés eredményes-e vagy eredménytelen. Az igék tehát jelentésük szerint kétfélék lehetnek: rezultatívák és irrezultatívák.⁴

2.12. Ha a tárgyhoz birtokos személyjel kapcsolódik, az ige tárgyas rago-

⁴ TERHO ITKONEN: Erään sijamuodon ongelmia. Helsinki, 1955. 10. 1.

zású: Miehiet... käänshivät *kylkeä* ja romaanin lehteä... — A férfiak... *vältogatták* oldalukat és a regényoldalakat... (239/303).

2.13. Ha a tárgy jelzője valamilyen névmás, a magyarban tárgyas ragozást kell használni: Mitähän jos taas vilkaistaisiin *sitä punaista mökkiä*... — Mi lenne, ha megint megnéznénk azt a piros házikót... (14/15). — Iisakki läm-mitti *samaa rakennusta*, jota Paavali rappasi. — Iisakki azt az épületet *fütötte*, amelyet Paavali vakolt (341/438).

2.2. Ebben a csoportban is előfordulnak természetesen alanyi ragozású igék is.

2.21. Névelő nélküli, határozatlan tárgy esetén alanyi ragozású az ige: Niin hän oli jaksanut kylvää säikähtänyttä *hymyään* kumpaankin huoneeseen. — ...és megszeppent mosolyt *vetett* a bentlévőkre mindkét helyiségben (277/353).

2.22. A tárgy előtt határozatlan névelő van: ...tuo ihminen imettää kuollutta *lasta* — ...az az asszony egy halott gyereket *szoptat* (119/154).

2.23. A tárgy vonatkozó névmás: Iisakki lämmitte *samaa rakennusta*, jota Paavali rappasi. — I. azt az épületet fütötte, amelyet P. *vakolt* (341/438).

2.24. A tárgy jelzője melléknévi névmás: *Tämmöisiä mietteitä* Joosua esitteli... — Ilyen gondolatokat *fejtett ki* Joosua... (117/151).

Azokban az esetekben, amikor az állítmány múlt idejű igekötős ige, a magyar kifejezésben eltűnik a folyamatosság jelentésárnyalata.

3. A tárgy partitívusban van, ha az ige érzést, érzés okozását, viszonyulást stb. fejez ki. Ezek az igék az irrezultatív igék tipikus példái, tárgyuk mindig partitívusban van, függetlenül attól, hogy a tárgyi funkciójú főnév osztható vagy oszthatatlan mennyiséget fejez ki.⁵

NORMAN DENISON figyelemreméltó elmélete szerint a finnben az érzést, lelkiállapotot stb. kifejező igék partitívusban levő bővítménye eredetileg mind az érzés okát, mind pedig tárgyát kifejezte. Ez a bővítmény így valójában okhatározóból fejlődött (partitivus causae).⁶

3.1. Számos esetben a magyarban tárgyas ragozású az állítmányként szereplő ige.

3.11. A tárgy határozott névelővel áll: ...äiti oli ripittänyt *vierasta*... — ...az anyja úgy *dorgálta* a vendéget... (29/34).

3.12. A magyarban a tárgy birtokos személyjeles főnév: Ehkä Iisakki olisi ihmetellyt Oskarín *mielenmalttia* ja kunnioittanut tämän... *vakaumus-ta*... — I. talán *megcsodálta volna* O. önuralmát és *tisztelte volna* meggyőződését... (91/115).

⁵ TERHO ITKONEN: i. m. 8.

⁶ Norman Denison: The Partitive in Finnish. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia. A 108. Helsinki, 1957. 31.

3.13. A tárgy tulajdonnév, a magyarban ez is tárgyas ragozást feltételez: *Erkkiä raivostutti...* — Erkkitt ez *dühítette...* (197/250).

3.14. A tárgy egyes szám 3. személyű névmás, a magyarban elhagyható: ...koko suku siunasi ja suojeli *hüntä*. — ...az egész família *áldotta* és *védte* (277/353).

3.2. A finnben vannak más, nemcsak érzelmet kifejező igék is, amelyek jelentésük szerint irrezultatívak, és ezért partitívuszi tárgyat kapnak. Ezek többek között a: *jatkaa, verrata, ehdottaa, vastustaa, edustaa, ajatella, puolustaa, seurata, tarkoittaa, odottaa, vaikeuttaa, korostaa, heikentää* stb.⁷ Mummu tietysti tarkoitti aina vain insinöörskä *vainaata...* — Az anyó természetesen a megboldogult mérnöknére gondolt... (22/25). Josefina silitteli Kallen lyhyttä, pyörteistä *tukkaa* ja kuunteli vuolasta *kertomusta*. — J. *megsimogatta* Kalle rövid sörtes haját, és *hallgatta* folyékony elbeszélését (67/84).

A fenti példában a *gondol*-ige nem tárgyas ragozású a magyarban, más esetekben tárgyas ragozást kell használni. A második mondatban az igekötő és a múlt idő használata arra utal, hogy az ige által jelölt cselekvést befejezték vagy be akarták fejezni, ami a finn mondat alapján elég különösnek tűnik.⁸

4. A tárgy akkor is partitívuszbán áll, ha osztható mennyiséget fejez ki vagy pedig többes számú. A tárgy ilyenkor lehet: 1. elvont főnév, 2. anyagnév, 3. gyűjtőnév vagy 4. többes számú kifejezés, és a cselekvés a tárgy által jelölt szó teljességének meghatározatlan nagyságú részére irányul.

4.1. A példaanyag alapján úgy tűnik, hogy az ilyen partitívuszi tárgyat tartalmazó mondatok magyar megfelelőiben elsősorban alanyi ragozású ige utal a határozatlan mennyiségű tárgyra: ...sikäli kun vanhuus ja varallisuus antaisivat joutilasta *aikaa*. — ...amennyiben az öregség meg a tehetőség elegendő ráérő időt *ad* hozzá... (195/246). Mies, joka tahtoi kaikille *onnea* ja *menestystä*, sai niellä pelkkää *pilkkaa*. — Annak az embernek, aki mindenki számára csak boldogságot és sikert *kívánt*, csupa gúnyt kellett nyelnie (224/286).

4.2.; 4.3. A partitívuszi tárgy funkciójában megjelenő anyag- és gyűjtőnevek, valamint magyar megfelelőik kapcsán megjegyezhetjük, hogy ugyanúgy mint az előbb, az állítmányi ige elsősorban alanyi ragozású, mert a tárgy általában logikailag határozatlan:

Yhä enemmän *puuta, leipää, perunaa, voita, lihaa, kansaa...* ne uomat nielivät... — Egyre több fát, gabonát, krumplit, vaját, húst, embert... *nyelt el* a folyó ága... (7/5).

4.4. A többes partitívuszi tárgyak magyar fordításakor az állítmányi ige többségében szintén alanyi ragozású: ...me olemme ajatelleet ottaa lapsettomia *perheitä...* — ...mi úgy gondoltuk, hogy gyermektelen családokat *fogadunk...* (205/260).

⁷ FRED KARLSSON: Finsk grammatik. Helsinki, 1978. 97. l.

⁸ KERESZTES LÁSZLÓ: Unkarin kiel. SKS. Helsinki, 1974. 116. l.

5. NORMAN DENISON szerint a finn nyelvtanok akkor, amikor a tárgyról van szó, túlhangsúlyozzák a részleges és a teljes tárgy ellentétét. Statisztikai adatok segítségével mutatja be, hogy a cselekvés befejezetlenségétől függő partitívuszi tárgy a finn szépirodalomban sokkal általánosabb, mint a részlegességet kifejező partitívuszi tárgy.⁹ Ehhez a véleményhez kapcsolódik K. KONT is.¹⁰ Az összes balti finn nyelvre jellemző, hogy a partitívuszi tárgy elsősorban a vele kapcsolatban levő ige által jelölt cselekvés folyamatosságát vagy eredménytelenségét fejezi ki. Ehhez kapcsolódhat a tárgy részlegessége, ha a tárgyként megjelenő szó a 4. pontban említett típusok valamelyikébe tartozik.

A partitívuszban levő szó a mondatban eredetileg határozó volt, ahogyan ezt a partitívusz ablatívuszi eredete is mutatja.¹¹ Már a korai közfinnben a partitívusszal részlegességet fejeztek ki, míg az akkuzatívuszt a teljes tárgy jelölésére használták. Ezen kívül a tárgy teljességéhez a cselekvés befejezettségének jelentésárnyalata is hozzákapcsolódott. Így ez a megoszlás pótolja a határozott és a határozatlan névelő hiányát. Ezt a véleményt képviseli KONT is. Szerinte a korai közfinn határozott és határozatlan tárgynak a folytatói éppen a közfinn teljes és részleges tárgy. A tárgy kétféleségével pedig nagyszerűen lehet utalni arra, hogy a cselekvés vezetett-e eredményre vagy sem.¹² A nem balti finn nyelvekben a cselekvésnek ezt a jellemzőjét különböző igeidőkkel vagy igeeképzőkkel fejezik ki, olykor igeekötőkkel, mint például a magyarban.

KONT feltételezi, hogy a közfinn korban a balti finn nyelvek partitívuszi tárgyának fejlődésére talán a balti szláv nyelvek genitívuszanak bizonyos használata hatott. Felteszi továbbá, hogy ahogyan egyrészt a szláv, illetőleg a balti szláv nyelvekben a tagadó mondatbeli birtokos esetű alak két régi indoeurópai esetnek, a genitívusznak és az ablatívusznak a folytatása, másrészt pedig a balti finn nyelvekben a partitívusznak megfelelő funkciók éppen az ősi ablatívuszi esetből származnak, ugyanúgy a balti finn nyelvek partitívusza a finn-volgai alapnyelv ablatívuszanak lenne folytatója.¹³

A magyarban az igeragozás segítségével tudjuk kifejezni, hogy a tárgy logikailag határozott vagy határozatlan. Ezeknek a különbségeknek a kifejezésére használunk tárgyas vagy alanyi ragozást. Ezen kívül az igeekötők segítségével tudunk utalni arra, hogy a cselekvés befejezett vagy esetlegesen befejeződik.¹⁴ Az igeekötő nélküli ige viszont azt fejezi ki, hogy a cselekvés még folytatódik. A finn partitívuszi tárgy legfontosabb funkcióinak a magyarban megvannak a pontos megfelelőik, kivéve akkor, amikor a finn partitívuszi tárgy osztható teljesség részét fejezi ki, mert ekkor a magyar megfelelő múlt idejű állítmány nem egyértelmű.

⁹ N. DENISON i. m. 166, 259.

¹⁰ K. KONT: Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Tallinn, 1963. 51.

¹¹ L. HAKULINEN: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki, 1979. 535—53.

¹² K. KONT: i. m. 17.

¹³ K. KONT: i. m. 538.

¹⁴ KERESZTES LÁSZLÓ: i. m. 115.

A finn partitívuszi tárgyat tartalmazó mondatokat tehát tárgyas vagy alanyi ragozással tudjuk magyarra fordítani, vagy ellenkezőleg: ha a magyar mondatban alanyi ragozású ige áll, a finn nyelvű mondat tárgya valószínűleg partitívuszban van. Ha viszont a magyar ige tárgyas ragozású, a finn tárgy lehet partitívuszban is, ha a fentebb felsorolt esetek valamelyike fennáll, azaz ha a mondat tagadó vagy kételkedő, ha befejezetlen vagy eredménytelen cselekvésről van szó, ha az ige érzelmet fejez ki stb.

Bár a magyar és a finn rokon nyelvek, szerkezetileg mégis olyan távol állnak egymástól, hogy a tárgy teljességét vagy részlegességét, a cselekvés eredményességét vagy eredménytelenségét, valamint befejezettségét és folyamatoságát különböző mondatrészek segítségével fejezzük ki. A finnben elsősorban a tárgyon, a magyarban az igei állítmányon jelöljük. A partitívusz használatának megtanulása nyilván azért nehéz a magyarok számára is, mert könnyebb azokat az elemeket megtanulni, amelyek egyeznek az anyanyelvvvel, mint azokat, amelyek nagyban különböznek tőle.

OUTI KARANKO—PAP

Suomen partitiiviobjektin vastineita unkarin kielessä

Suomen partitiiviobjektin sisältävät lauseet voidaan siis kääntää unkariksi joko käyttäen objektiivista tai subjektiivista taivutusta tai kääntäen, jos unkarinkielisessä lauseessa on subjektiivisesti taipuva predikaatti, suomenkielisen lauseen objekti on ilmeisesti partitiivissa. Jos taas predikaatti taipuu objektiivisesti, objekti on partitiivissa, jos jokin seuraavassa luetellun säännösten edellytyksistä on voimassa: jos lause on kielteinen tai epäilevä tai jos lause ilmaisee päättymätöntä tai tulokseen johtamatonta tekemistä tai tunnetta ym.

Vaikka suomi ja unkari kuuluvat samaan kieliryhmään, ne ovat rakenteellisesti niin etäällä toisistaan, että objektin totaalisuutta tai partiaalisuutta, resultatiivisuutta tai irresultatiivisuutta sekä perfektisyyttä tai imperfektisyyttä ilmaistaan kummassakin kielessä eri lauseenjäsenten avulla, suomessa etupäässä objektin, unkarissa lähinnä verbin välityksellä.

OU. KARANKO—PAP

Magyar anyag Helsinkiben a finn hangarchívumban

A finn nyelv hangszalag-archívuma (*Suomen kielen nauhoitearkisto*, címe: Meritullinkatu 14, SF-00170 Helsinki 17) speciális gyűjtemény, amelynek az a feladata, hogy minél több finn nyelvi, nyelvjárási és rokon nyelvi anyagot gyűjtsön össze, a hangfelvételeket rendszerezze és tárolja, valamint hogy a kutatók számára hozzáférhetővé tegye.¹ Az archívum 1959 februárjában létesült *Pertti Virtaranta* professzor kezdeményezésére. Az intézmény pénzügyi fedezetét kulturális alapítványok, városok és községek megajánlásai biztosították, fenntartásáról az Oktatási Minisztérium és a Helsinki Egyetem gondoskodik. Az archívum vezetősége olyan programot dolgozott ki, amelynek értelmében Finnország valamennyi finn lakosságú községéből és településéről legalább harmincórás nyelvi anyagot kell összegyűjteni. Ez önmagában sem csekély feladat. A rendszeres gyűjtés azonban nem korlátozódik csupán finnországi településekre, hanem kiterjed a szomszédos országokban (Svédország, Norvégia és a Szovjetunió) élő finn nyelvű lakosságra is, továbbá sok felvételt tárolnak pl. az Egyesült Államokba és Ausztráliába kivándorolt finnek nyelvéből. Eddig összesen 15 ezer órányi anyag gyűlt össze.²

A nagyszabású gyűjtőmunkára azért volt szükség, mert a régi finn nyelvjáráások — az integrációs folyamatoknak korunkra jellemző felgyorsulása következtében — erősen keverednek, háttérbe szorulnak, sőt feledésbe is mennek. A népnyelvi jelenségek figyelembe vétele nemcsak a nyelvtörténet és a nyelvjárástörténet szempontjából fontos, hanem igen tanulságos a modern szociolingvisztikai kutatásokban is. A finn irodalmi nyelv pl. számos nyelvjárási elem „összeválogatásából” jött létre, és különféle nyelvjárási tarkaságokat össze-ötvozve fejlődik napjainkban is. Az irodalmi, közelebbről az írott nyelvi norma egysége az utóbbi évtizedekben ismét gyors bomlásnak indult: a városokban beszélt nyelvváltozat kiejtésben és alakban gyorsan távolodik a csaknem

¹A finn nyelv hangszalagarchívumának célkitűzéseiről és tevékenységéről bővebben l.: PERTTI VIRTARANTA, Über des Sammeln von finnischem und finnisch-ugrischem Sprachgut in Finnland nach den Zweiten Weltkrieg. CSIFU I 575—586; Uő: Suomen kielen ja sen sukukielen kielenainesten sodanjälkeisestä tallennustyöstä Suomessa. Vir. 70: 1966, 180—6; JAAKKO YLI-PAAVOLA, Vuosikymmen kielenauhoitusta. Suomen kielen nauhoitearkiston toimintaa. V. 1959—1968. Tietolipas 60. SKS Vammala, 1970.

² Friss adatok: Suomen kielen nauhoitearkiston toiminta vuonna 1981 (az archívum jelentése). Helsinki, 1982.

eszperantó pontosságú és szabályosságú irodalmi nyelvi rendszertől. A városi nyelvet a környező nyelvjárások erősen színezik, így a beszélt nyelv jelenségeihez a nyelvjárások ismeretében lehet és kell közelíteni, a nyelvjárások segítségével a szociolektusok fejlődésének irányvonalai is megrajzolhatók. A jelenleg készülő finn nyelvészeti szakdolgozatok, licenciátusi és doktori értekezések nagymértékben támaszkodnak az archívumban található, páratlan gazdag anyagra, amely az egyetemi hallgatók és oktatók, továbbá önkéntes nyelvjárásgyűjtők jóvoltából évente átlag 1000 órányi magnószalaggal gyarapodik. Az óriási gyűjtemény értékeiből azonban nemcsak a kutatók részesülnek. Pertti Virtaranta professzor, az intézmény vezetője egymaga tucatnyi szöveggyűjteményt tett közzé egyszerűsített átíráspan a finnek régi életmódja és szokásai iránt érdeklődő nagyközönség számára.

A finn nyelv hangarchívuma tehát természetszerűleg a finn nyelvjárási anyag megmentését tartja elsődleges feladatának. Az archívum törzsanyagának másik fontos részét a rokon nyelvekből készített értékes anyag alkotja. Különösen gazdag gyűjtemény áll a kutatók rendelkezésére a legközelebbi rokon nyelvekből (a karjalai és az észti nyelvjárásokból); továbbá a lappból, de a többi rokon nyelvből is van néhány órányi felvétel. Meglepően sokoldalú a magyar nyelv(járás)i anyag is: több mint 140 óra! Ennek nagy része eredeti felvétel, amelyet finn nyelvjárásgyűjtők készítettek a helyszínen, szakavatott magyar kutató-vezetők társaságában. (Az anyagnak csak kis hányada másolat, amelyet eredeti helyszíni gyűjtések híján a magyar kollégák bocsátottak az archívum rendelkezésére.) A 92 gyűjtőpont közül csupán 29 azonos a Magyar Nyelvjárások Atlaszának kutatópontjaival. Az anyag 90%-a Magyarország különböző vidékeiről való. Különösen gazdag a gyűjtemény a nyugat- és dél-dunántúli falvakból, a Karancs és Mátra vidékéről, valamint az Alföldről; Magyarország megyéi közül csupán háromnak (Győr-Sopron, Fejér és Békés) nincs képviselte. Reprezentatív anyag jött össze az országhatárokon kívülről, elsősorban Jugoszlávia magyar lakta területeiről is. Az erdélyi és szlovákiai magyar nyelvjárásokból nagyrészt csak rövid mutatóanyagok vannak.

A gyűjtés mellett folyamatosan történik az anyag katalogizálása, rendszerezése is. Az archívum munkatársai tartalomjegyzéket készítenek a felvételekről. Megvannak a tartalmi kivonatok a magyar nyelvi anyag jelentős részéről is. A tartalomjegyzékben fel van tüntetve a szalag leltári száma, a felvétel helye (vagy ha az adatközlő nem helybeli, a szülőhelye), az adatközlő életkora vagy születésének időpontja, a felvétel ideje, valamint a felvételt készítő(k) neve. Ezt követi a tulajdonképpeni tartalmi kivonat, amely nagy vonalakban (finn nyelven) leírja, miről folyik a beszélgetés. Minthogy a magnetofonok fordulatszámja és fordulatszámoló berendezése eltér, a témakörök mellett a margón öt perces időskála fut.

A magyar anyag témakörei igen változatosak, elsősorban néprajzi vonatkozásúak. A népszokások közül az eljegyzés és a lakodalom, az ünnepek közül

pedig a karácsony, a farsang és a húsvét a legkedveltebb téma. Könnyen pereg az adatközlők nyelve akkor is, amikor a mezőgazdasági munkákról: a vetésről, az aratásról, a szőlőmunkákról és a szüretről esik szó. A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés után az anyag értéke megnő, az elbeszélések a közelmúlt dokumentumaivá válnak. A háztartási munkákról, az ételkészítésről való beszéd asszonyi téma, de férfiak is tanúságot tesznek főzési tudományukról: nem egy étel receptjét férfi adatközlők szájából hallja a gyűjtő. A népi babonák és hiedelmek világa a modern időkben is magával ragadja a hallgatót. Némelyik adatközlő beszámol háborús élményeiről, vagy elmond egy szép mesét vagy balladát, esetleg dalra gyűjt; kevésbé ismert dallamok, szövegváltozatok felkelthetik a népzene kutatók érdeklődését is. A mezei munkák és a háztartási foglalatosságok idézik az egykori paraszti élet hétköznapijait és ünnepeit.

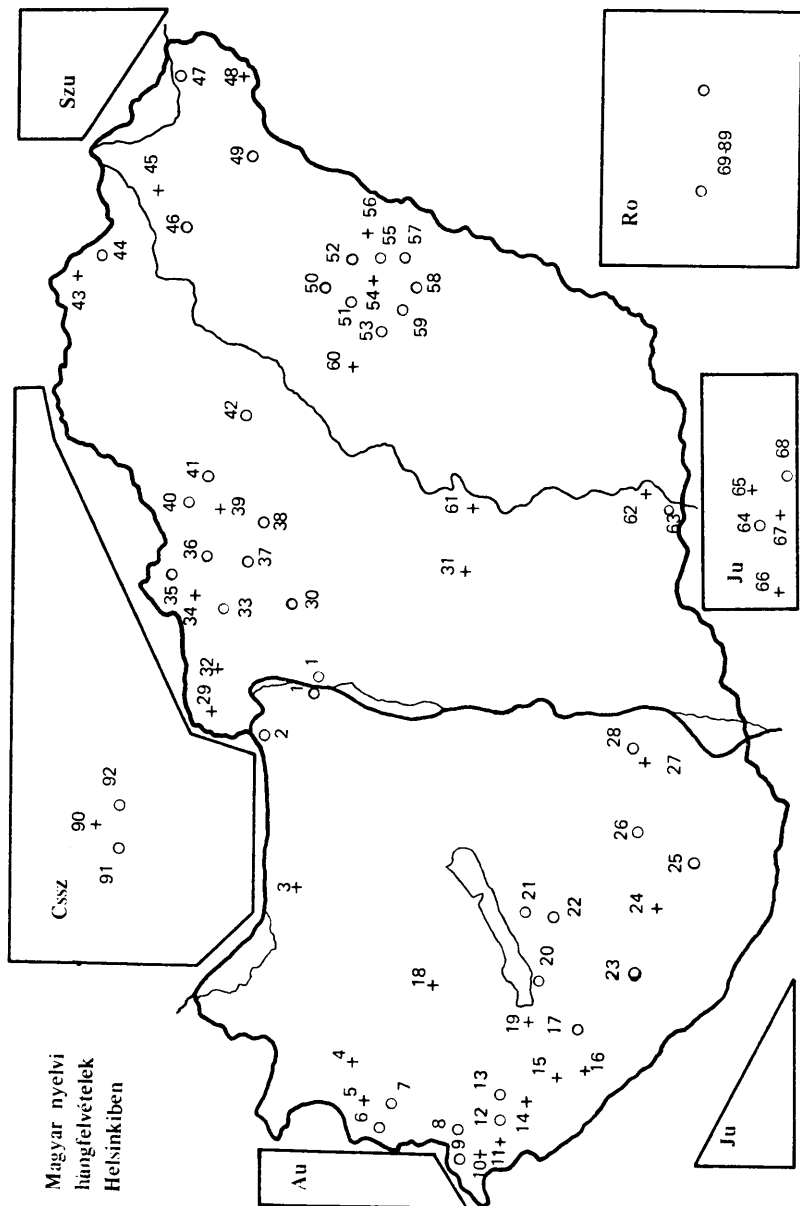
Nem teljesség igényével álljon itt azon finn gyűjtők neve, akik nem sajátálták a fáradságot, hogy kimenjenek a terepre: Pertti Virtaranta, Paavo Viljanen, Pekka Lehtimäki, Terho Itkonen, Kaarina Karemo, Eira Penttinen, Viljo Tervonen, Jaakko Yli-Paavola, Erkki Lyytikäinen, továbbá azoké a magyar kollégáké, akik az avatott kíséretet jelentették: Bálint Sándor, Végh József, Gulya János, Rédei Károly, Szépe György, *Kálmán Béla*, A. Kövesi Magda, Jakab László, Nyirkos István, Sebestyén Árpád, Ujváry Zoltán, Szabadfalvi József, Gunda Béla, Balogh Lajos, Kodolányi János és sokan mások. Az erdélyi anyagot (Szék és Kolozsvár kivételével) Andrásfalvy Bertalan bocsátotta az archívum rendelkezésére.

A finn nyelv hangarchívumának magyar nyelvjárási anyaga csaknem az egész magyar nyelvterületet felöleli (vö. térképmelléklet).³ A gyűjtések a következő helységekből valók (a név utáni szám a térképvázlaton levő számra utal, az egyenlőségjel utáni adat pedig a MNyA-nak kutatópontjára):

Budapest (1); *Komárom megye*: Esztergom (2), Bana (3=C—9); *Vas megye*: Sajtoskál (4=A—11), Acsád (5=A—17), Kőszegszerdahely (6), Szeleste (7), Csákánydoroszló (8), Vasszentmihály (9), Szalafő (10=B—1), Visszák (11=B—3), Pankasz (12); *Zala megye*: Csonkahegyhát (13), Becsvölgye/Paizsszeg (14=B—18), Hahót (15=B—21), Nagykanizsa/Kiskánizsa (16=B—37), Zalaszentjakab (17); *Veszprém megye*: Somlóvásárhely (18=C—19), Sármellék (19=B—23); *Somogy megye*: Balatonkeresztúr (20), Szólád (21); Karád (22), Csököly (23), Kaposgyarmat (24=D—25); *Baranya megye*: Abaliget (25), Egyházaskozár (26); *Tolna megye*: Kakasd (27), Sióagárd (28); *Pest megye*: Kemence (29=H—1), Kartal (30), Nagykőrös (31=J—21); *Nógrád megye*: Patak (32=H—2), Hollókő (33), Nagylóc (34=H—5), Karancskeszzi (35), Nagybátony/Maconka (36); *Heves megye*: Nagyréde (37), Adács (38), Bodony (39=J—7), Mikófálva (40), Szarvaskő (41); *Borsod-Abaúj-Zemplén*

³ A térképvázlat IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjárási rendszere (Bp., 1971) c. művében levő séma alapján készült.

Magyar nyelvű
hangfelvételek
Helsinki-ben

- + a MNyA.-ban kutatópontként szerepel
- o a MNyA.-ban nem szerepel

megye: Mezőkövesd (42), Pusztafalu (43=O—4), Sátoraljaújhely (44); *Szabolcs-Szatmár megye*: Kékcse (45=O—12), Kemecse (46), Tiszacsécse (47), Tyukod (48=P—9), Nyírvasvári (49); *Hajdú-Bihar megye*: Hajdúböszörmény (50), Hajdúszoboszló (51), Debrecen (52), Nádudvar (53), Hajdúszovát (54=P—13), Derecske (55), Hosszúpályi (56=P—15), Berettyóújfalu (57), Földes (58), Tépe (59); *Szolnok megye*: Nagyiván/Hortobágy (60=M—15); *Bács-Kiskun megye*: Tiszakécske (61=K—2); *Csongrád megye*: Algyő (62=K—12), Szeged/Tápe (63).

A határokon kívüli anyag: *Jugoszlávia*: Kovil/Kovilja (64), Temerin (65), Kórógy/Korog (66), Piros/Rumenka (67), Újvidék/Novi Sad (68); *Románia*: Magyarszentmárton/Sînmartinu Maghiar (69); Déva/Deva (70), Egri/Agri (71), Szilágysomlyó/Șimleul-Silvaniei (72), Kettesd/Tetișu (73), Kolozsvár/Cluj-Napoca (74), Szék/Sic (75), Magyaró/Aluniș (76), Hodgya/Hoghia (77), Csikdánfalva/Dănești (78), Gyimesfelsőlok/Lunca de Sus (79), Gyimesközéplak/Lunca de Jos (80), Görbepatak (81), Uzon/Ozun (82), Cófalva (83), Csomakőrös (84), Felsőfőrja (85); *csángó*: Etéd/Atid (86), Hosszúfalu/Satu-Lung (87), Szabófalva/Săbăoani (88), Bogdánfalva/Valea Seacă (89); *Csehszlovákia*: Barslédec/Ladice (90), Kolon/Kolíňany (91), Ghymes/Jelenec (92).

A finn nyelv hangarchívumának magyar anyaga folyamatosan gyarapodik. A finn nyelvészek magyarországi látogatásaik alkalmával sohasem mulasztják el a terepmunkát. A nyelvjárási gyűjtésen túl írók, költők, kulturális személyek megnyilatkozásait is felvették: megvan szalagon Németh László és Kodolányi János szava, Papp István, Bárczi Géza, Ortutay Gyula, Bálint Sándor és N. Sbestyén Irén beszéde is. Interjú készült továbbá még Illyés Gyulával, Juhász Ferencsel, Képes Gézával, Weöres Sándorral, Károlyi Amyval. A nyelvészek előadásai, értekezései is meg vannak örökítve: Balázs János, Benkő Loránd, Lakó György, Lőrincze Lajos, Hajdú Péter, Sebestyén Árpád, Kálmán Béla stb., de nem maradtak ki a sorból a finnországi egyetemeken oktató magyar lektorok sem. A rendelkezésre álló anyagból reprezentatív szöveggyűjtemény is napvilágot látott Magyar irodalmi nyelv címen.⁴ A füzetben szereplő szövegek kazettán is kaphatók.

Az archívum anyaga könnyen kezelhető, és az 1960—1975 között felvett anyagból készült tartalmi mutatók segítségével jól hozzá férhetnek a kutatók. Az archívum kérésre kópiákat is készít. A magyar nyelvjárási és irodalmi nyelvi anyag nemcsak a magyar nyelvjárások iránt érdeklődő vagy magyarul tanuló finnugor szakos hallgatók számára jelent lehetőséget, hanem nyitva áll a Finnországba elvetődő magyar nyelvjáráskutatók előtt is.

A jubiláns Kálmán Béla akadémikusnak a nyelvjáráskutatás és -gyűjtés mindig kedves területe volt. Egy interjúban így nyilatkozott: „Az egyik leg-

⁴ Unkarin kirjakieli. Szerk. Seppo Suhonen és Viljo Tervonen. SKS Helsinki, 1978

érdekesebb munka a nyelvjárásgyűjtés volt... jó «iskola» volt. Így lehetett igazán emberközelbe kerülni a nyelvvel.” (Egyetemi Élet XX. évf. 7. sz. 1981. dec. 14. 1. l.) Ez ösztökélt engem is e kis tájékoztató összeállításában.

KERESZTES LÁSZLÓ

Ungarisches Sprachmaterial in Helsinki

Das Tonarchiv in Helsinki ist im Besitz eines umfangreichen ungarischen Materials. Die ungarischsprachige und darunter die mundartliche Sammlungen sind überraschend vielseitig. Die Aufnahmen haben eine Dauer von 140 Stunden. Ein bedeutender Teil davon besteht aus Originalaufnahmen, die auf Anregung von Prof. Pertti Virtaranta von finnischen Mundartensammlern gesammelt wurden. Über die Aufnahmen stehen Inhaltsauszüge in finnischer Sprache zur Verfügung. In dem Inhaltsverzeichnis werden die Katalognummer des Bandes, der Ort der Aufnahme (wenn der Befragte aus einem anderen Gebiet stammt, dann auch sein Geburtsort), Alter oder Geburtsjahr des Befragten, Zeitpunkt der Aufnahme und Name des Sammlers angegeben, danach folgt ein Inhaltsauszug, der in großen Zügen angibt, worum es in dem Gespräch geht. Durch eine besondere Maßnahme ist die Suche und das Auffinden bestimmter Textstellen durch eine Intervalleinrichtung erleichtert.

Das ungarische Material des Archivs gibt einen fast vollständigen Überblick über das ungarische Mundartensystem; von den 92 unterschiedlichen Orten, in denen gesammelt wurde, stimmen nur 29 mit den Forschungspunkten des Sprachatlas der Ungarischen Mundarten überein. Außer dem Mundartenmaterial enthält die Sammlung Interviews mit ungarischen Dichtern, Schriftstellern und anderen Persönlichkeiten der ungarischen kulturellen und wissenschaftlichen Lebens. Das dargelegte Material ist nicht nur eine reiche Fundgrube für die finnischen Hungarologen und die ungarisch lernenden Studenten, sondern es steht auch den nach Finnland reisenden ungarischen Mundartforschern zur Verfügung.

L. KERESZTES

A latívusz-féle ragtalan és ragos határozók a votjákban

1. A határozókat kifejezhetjük ragtalan névszókkal, ragos névszókkal, határozószókkal és névutós szerkezetekkel. Mivel a mai esetrendszer viszonylag későn alakult ki az egyes finnugor nyelvek külön életében, s az egyes nyelvekben az esetek száma is nagyon eltérő (vö. HAKULINEN, SKRK.⁴ 97—8), ezért az említett kifejezőeszközök felhasználásának aránya is különböző. Másképpen fejezhet ki pl. egy helyhatározót a 18—28 esettel rendelkező magyar (ANTAL LÁSZLÓ: NytudÉrt. 29. sz.; MMNyR. I. 586—7), mint a 15 esettel rendelkező votják.

A következőkben a votják nyelv latívusz-féle ragtalan és ragos határozóit vizsgálom, köszönettel emlékezve arra, hogy a permi nyelvek tanulmányozására buzdítók egyike éppen a most 70. születésnapját ünneplő Kálmán Béla volt. A példákat Munkácsi Bernát „Votják Népköltészeti Hagyományok” c. kiadványából vettem (Bp., 1887), feldolgozva a prózai szövegek nagy részét (i. m. 49—146), összesen mintegy 1200 sort, azaz 35 teljes oldalt. A szövegek hangjelölését egyszerűsítettem Rédei javaslatai szerint (A votják nyelvjárások fonematikus átírása. In: Az FU-átírás egyszerűsítése. Szerk. Lauri Posti és Terho Iitonen. Helsinki, 1973. 88—90). — Nyomdatechnikai okokból a č affrikáta zöngés párját dž betűkapcsolat jelöli. A palatalizált č affrikátát řš, a zöngés párját pedig dž betűkapcsolattal jelölöm (pl. džiiřš). A ponttal jelzett o helyett ö betűt használlok (pl. töiřš).

2. Ragtalan névszó 14 példában található. Határozóként minden példában a *korka* 'ház, szoba' szó fordul elő, a szerkezet alaptagja pedig az esetek többségében (kilencszer) a *piriņi* 'bemegy' ige (vagy ennek igenévi formája): *korka pīre* 'bemegy a szobába' (131), *korka pēre* 'bemegy a szobába' (93), *kor-ka pīriņi* 'a szobába bemenni' (131), *korka pīrsa* 'bemenvén a szobába' (142), *korka pērēsa* 'bemenvén a házba' (92; L.: Grammatika szovremennogo udmurtszkogo jazika I. Fonetika i morfológija. Izsevszk, 1962. [=GUd.] 107.; PEREVOSCSIKOV, Szlovoszocsetanija v udmurtszkom jazike. Izsevszk, 1980. 60—1.) Kilenc példában a szó birtokos személyragos alakban fordul elő: *korkaz pīrem* 'ment be a szobába' (133), džiiřš *korkaz* bertem 'haza tér a róka' (125), *korkaz* vutođžazi 'haza érkeztükig' (142), ledž ali kenake, *korkad* 'eressz csak most néném házadba' (81), ařšiz řion dařane *korkaz* ķēle 'maga otthon marad

ennivalót készíteni' (93 tkp. 'házába marad'). További példák a 74., 81., 133. és 142. lapon.

3.1. A határozók zöme ragos névszó. A votjákban 15 eset van: nominatívusz, akkuzatívusz, genitívusz, ablatívusz, datívusz, abesszívusz, adverbialisz, insztrumentalisz, approkszimatívusz; inesszívusz, illatívusz, elatívusz, egresszívusz, prolatívusz (proszekutívusz, tranzitívusz) és terminatívusz (GUd. 85—111). Csak az élettelen tárgyakat jelölő szavak ragozhatók mind a 15 esetben, az élőlényeket jelölőeknek a ragozásából hiányzik az ún. helyhatározós esetek csoportja (a felsorolásban az utolsó hat eset). A fenti esetek közül latívusz-félének tekinthetők a datívusz (allatívusz), az approkszimatívusz, a terminatívusz, a prolatívusz és az illatívusz (vö. BUDENZ, UA. 381—2).

3.2. A *-li* datívuszrag főleg részeshatározókon található, ritkábban célhatározókon. Nagyon kevés azoknak a példának a száma, amelyekben helyhatározói jelentés van: *będmon vue tšortle* 'veszedelem jön az ördögre' (91), *jır—šize ajižli nuoz* 'atyjához viszi a hajszálat' (82). A *-bide* „postposition der beziehung auf jeden einzelnen” (MUNKÁCSI, A votják nyelv szótára 619) vonzataként is találunk *-li* ragos szót: *gurtli—bide pırasa* 'minden *faluba* bemen-vén' (62).

3.3. Approkszimatívuszra nem találtam példát.

3.4. Nagyon kevés volt a terminatívusz is. Helyhatározóként: *šures—kuža duńne-pumodž mınem* 'az út hosszában elment a világ végéig' (71), *jubo sokj—ik pılemodž džutkiz* 'az oszlop ugyanakkor a *felhőig* emelkedett' (62). Időhatározóként mindkét példa kétszer fordul elő a jelzett lapokon: *čuknaodž* 'reggelre' (125), *buddžin nunalodž* 'a „nagy nap” ünnepig' (139).

3.5. Prolatívuszra — nem részletezve a jelentésárnyalatokat; lásd erre: VÁSZOLYI: NyK. LXX, 66—8. — az alábbi példákat idézhetjük: *ačiz kuđoke męne gurežjos—đelti, busijosti, tšošket—ažti* 'maga messzire megy *hegyek tetőin, mezők mentében (síkságon át)*' (92). Hasonló példák: 92., 98. és 92. lap. Továbbá: *teleti bižsa* 'az *erdő* hosszában futva' (134), *ulčeeti mįnsa* 'amint az *utcán* halad' (138); *ta šur vamen koř—mar ulčeeti, pırokeeti viđžjalo* 'ezen folyón át valamennyi *utcán, sikátorban* hidat építék' (70), *ta—bere tače murt veš duńneeti* völkkoz 'ezután az efféle ember el fog terjedni az egész *világon*' (54), *töđę duńjaeti vetļęsa* 'a fehér *világban* járkálva' (95), *męno...* *puriš duńjaeti* 'mennek a homályos *világban*' (94); *jö—purtijeti* potko 'a jeges *katlanon át* megyek ki' (72), *bırektem vuo purtijeti* potko 'a forró vizű *katlanon át* jövök ki' (72); *ösetiz pıroz* 'bemegy az *ajtón*' (122), *so pašetiz* adámileš veš čorigze šures—vįlti *kujasa* *keltem* 'ezen *lyukon át* az embernek összes halát ki-dobálta az útra' (125), *uknoeti* *tetťšisa* 'az *ablakon* keresztül ugrott/ugrik' (119., 122, tkp. ugorva), *uknoeti* *potikiz* 'az *ablakon* kiment' (119), *kartez uknoetiz* *kišnoezleš* *dusımze addžem* 'a férj meglátta az *ablakon* keresztül feleségének szeretőjét' (133); *söžitiz* *kįskįsa* *uškįtoz* '*ruhaaljánál fogva* meghúzván elbuk-tatja' (81).

3.6. A latívusz-féle határozók zöme illatívusz ragos. A rag egyes számban *-e*, többes számban *-i*, a birtokos személyragos formákban *-am*, *-ad*, *-az*; *-ami*, *-adi*, *-azi* alakú. A birtokos személyragos alakok egybeesnek az inesszívusszal.

3.6.1. A szövegösszefüggésből általában kiderül, hogy melyik esetről van szó: ...*gurtaz* bertijnj potem. solen *gurtaz* nie-no-mirz-no vilmte 'elindult, hogy visszatérjen falujába. Neki semmije sem volt falujában' (69). Néha azonban bonyolultabb a helyzet: so *gurtaz* kijem 'ő pedig *otthon* maradt' (138). Bár itt a *gurtaz* inesszívusz is lehetne, de a *kijini* 'marad' ige vonzatára ilyen példákat idézhetünk: mar—ponna kule menem ta puriś *dunjae* *kijene* 'mi miatt kell nekem ebben a homályos *világban* maradnom' (94, tkp. 'e... világba'). Hová? kérdésre felelő — határozószóval kifejezett — határozót találunk a következő példában is: bigatimteez *tatšij* med *kijoz* 'aki nem tud... hadd maradjon *itt*' (81). Van azonban egy ellenpélda: so *pilem*—*velen* *kijoz* 'az a *felhőn* fog maradni' (91). Hasonló a helyzet a *keltij* 'hagy' igéhez kapcsolódó határozó esetében. A birtokos személyragos alakok formailag lehetnének hol? kérdésre felelők is: odig *giđžize*—no *imam* *keltij* oz lež? 'egy homokszemecskét se hagyjak a *számban*? (49), odig *giđžize*—no *imad* en *keltij* 'egy homokszemecskét se hagyj *szádban*' (49), *imaz* keltem luoex 'a *szájában* hagyott homokja' (49), de a következő hová? kérdésre felelő határozószós, ill. névutós példák mégis inkább illatívuszra utalnak: mone *tatšij* *keltiz* 'engemet *itt* hagyott' (81; tkp. *ide*), göršokjoste kuštija *kiz*—*ule* *keltid* 'fazekaidat egy *fenyő alatt* hagyta el' (143; tkp. *fenyő alá*). Egy ellenpélda itt is található: soje *lulen* *keltisa* 'öt *életben* hagyván' (94).

Bizonytalan az *intijin*, *intije* 'helyett' (helyében, helyébe) névutós szerkezetek elemzése a következő három példában: kudze važemez luontem *vetde* (*vette*) *intijaz* 'kit úgy teremt *helybe* hogy meg sem kukkan (tkp. kit szólása lehetetlenül fektet *helyébe*)' (90), peres čort *as intijaz* piñal tšortez oťesa 'a vén ördög *maga helyett* egy fiatal ördögöt híván' (90), piťši adamijez *intijaz* kuštijnj kosem 'hogy a kicsiny embert tegye (tkp. dobja) az ő helyére' (54). Ezekben inkább illatívuszi jelentés érződik, míg a következő példa határozója világosan inesszívusznak elemzendő, hiszen a birtokos személyrag nélküli megfelelő ezt mutatja: mon *ton intijad* džuđžasal 'én fölszállanék a *te helyedben*' (72), aťšiz *šundi intijin* džuđžasa 'maga szállt föl a *nap helyett*' (72). A határozószós párhuzamos példa alapján tarthatjuk a következő határozót is hová? kérdésre felelőnek: so tõiś čortjoslen *kijaz* bere menam rugae 'ama többeli ördögöknek *kezében* oda vesz az én papi bérem' (90), *otťši*-ik so *vedin*-*kijšo* *bijem* 'a boszorkányasszony *odaveszett*' (82).

Világosan latívuszi irányt fejeznek ki a *kulij* 'meghal', a *jiromij* 'eltéved' és a *vatij* 'elrejtőzik' igék alábbi határozói: Vu-murt *dar-dęle* *kuliz* 'a Vu-murt meghalt a *parton*' (116), *tele* *jiromim* 'eltévedtünk az *erdőben*' (81), *tele* *vatkem* 'elrejtőzött az *erdőbe*' (69).

A fentebb tárgyalt példák latívuszi határozóit tarthatjuk az ősi finnugor (urál-altaji) szemlélet jellemzőinek (Fokos: NyK. LXIV, 41—9).

3.6.2. Illatívusz ragos határozóként leggyakrabban (41-szer) a *gurt* 'falu, ház' szó fordult elő (*gurtaz* formában 35-ször, *gurte* négy, *gurtazi* két példában). A fordítása 27 példában 'haza', hétben 'lakására, lakásába, lakásba', és ugyancsak hét példában 'falujába, faluba': vedjn—kışno *gurtaz* bertem—bere 'a boszorkányasszony *haza* (tkp. *falujába*) térte után' (82), *gurtaz* bertoz 'falujába tér vissza' (82), *gurtaz* bertem 'visszatért a *lakásba*' (133), *gurtazi* berto 'haza térnek' (109), *gurtaz* vusa 'lakásába érve' (54), 'haza érve' (108). Ebben az egy határozóban is három jelentésárnyalat figyelhető meg: 1. zárt tér belsejébe, 2. építmények közé, 3. határozószói szerep. A funkciók száma azonban sokkal több.

Az illatívusz funkcióinak felsorolásakor a GUd. (106—7) a következőket említi: *a*) illatívusz jelöli a helyet, ahová a cselekvés, mozgás irányul, *b*) kifejezhet elvont jelentéseket (pl. mur *malpaškone* usiz 'mélyen elgondolkozott (tkp. mély *gondolkozásba* esett)', *c*) jelölhet időhatározót és *d*) kifejezhet beosztást, foglalkozást. PEREVOSCSIKOV (i. m. 60—3) hét funkciót különít el. A helyhatározóit felbontja: 1. hely, tárgy belseje, 2. tárgy felülete, 3. kettős határozók egyik tagja (pl. korkaš *korka* 'háziról *házra*'). Az elvont jelentéseket kettéosztja, az *istorie pīrjnī* 'bekerül a történelembe'-félék mellett megkülönböztetve a frazeológiai egységeket (pl. *umme* usijnī 'elalszik' tkp. *dlomba* esik). A fenti öt funkcióhoz kapcsolódik nála még — a GUd.-ban is említett — időhatározói és a beosztást, foglalkozást jelölő.

A vizsgált példaanyag alapján a következő csoportokat különítem el:

1. A határozó a cselekvés irányulását fejezi ki építmények, zárt terek belsejébe (26 példa): čochaškozi *kabake* 'összegyültek a csapszékbe' (86), ta *jurt—jere* pīriz 'ebbe a házba ment be' (71. L. még *házba*: 77, 78; *padozatkamrába*: 71. három példa; *fürdőkamrába*: 133); *kor-gide* mīnoz 'az istállóba megy' (82 az *istállóba, juhakolba* található még a köv. helyeken: 82, 90, 92; 89); *gure* utškęsa 'benézvén a *kemencébe*' (92), *pīže* vu pīrjnī kutkem 'a *hajóba* víz kezdett bemenni' (51), luoz *įmaz* baštįsa 'homokot vévén a *szájába*' (49, l. még: 82, 133, 134). Még további hét példa sorolható ebbe a csoportba.

2. A határozó a cselekvés irányulását fejezi ki építmények, (természeti) tárgyak közé (23 példa): tone *tele* nuo 'viszlek téged az *erdőbe*' (126), *tele* pīrsa 'bemenvén az *erdőbe*' (126), *ńuleske* koške 'elmegy az *erdőbe*' (89. Az *erdőbe* további tíz példában fordul elő határozóként.); odįg *gorode* vuiřlam 'egy *városba* értek' (70) *Mudroe* vuem 'Mudroba jutott' (62); ton pīr *kuroe* 'te bújj a *szalmába*' (126).

3. A határozó a cselekvés irányulását fejezi ki egy meghatározott terület, felszín belsejébe (14 példa): kįdįži ton tatřįši, mįzon *įajire* vuid? 'hogyan jöttél te erre az idegen *tájékra*?' (71), Mařvej-gįreme mįnem 'Mařvej—*szántóra*

ment' (54), *itjme* kutsaşkijnj mjinłlam 'a szérűre mentek csépelni' (138), *ko-terteme* peręsa 'bemenvén az *udvarba*' (tkp. 'a *bekerítettbe*' 92), *pijaz* pone 'kebelébe teszi' (94).

4. A határozó a cselekvés irányulását fejezi ki egy meghatározott irányba vagy egy meghatározott pontig (34 példa): *duńńe-pume* vusa 'a világ végére érvén' (71), *muze* ledžem 'bocsátotta alá a földre' (134), *vu-pidsj* vaškiško 'a vízfenékre szállok alá' (49), *alaz* puktjsa 'térdére ültetve' (61), *jiraz*... šuk-kem 'a fejére csapott' (134), *pal-pidad* kertti 'fél lábadra kösd' (82), so *paše*... puktem 'arra a lyukra ráhelyezte' (112); *vu-koe* keřasa 'amint a *malom* felé kíséri' (142), *vu-koe* koškikjz 'midőn elindult a *malomba*' (142), *purude* vulj įstem 'a tóra küldte vízért' (57), *šuresaz* potem 'elindult útjára' (71).

5. A határozó a cselekvés irányulását fejezi ki valaminek a belsejébe le (43 példa): a) tóba, vízbe, mocsárba, lékbe: *vue* piroz 'a vízbe megy' (82), *tje* kuřtem 'a tóba dobta' (109), *lukmese* vettem 'a lékbe mártotta' (125); b) csónakba, sapkába, gödörbe, szánba stb.: soje *dodjāz* ponem 'szánjába tette őt' (125), ponsa *uroboam* 'tett a *szeke rembe*' (142), bur *kisijad* pon 'jobb *zsebedbe* tedd' (71), *vije* šurilem murt 'hurokba került ember' (55), *vičkijad* ponsa 'kádadba tevé' (51).

6. Az illatívusz ragos szó időhatározót fejez ki (5 példa): *kwińmeti* *nunalaz* řserod pokřši pilj *vue* ini 'harmad *napra* a kisebbik fiúra kerül immár a sor' (108; tkp. harmad *napra* jutván v. virradván), *guez* siřimeti *nunale* mįrden tįrmįtem 'heted *napra* nagy nehezen megtöltötte a gödröt' (112).

7. Az illatívusz ragos szó állapothatározót fejez ki (20 példa): *baka-dore* *kunoe* mįnem 'a békához ment *vendégül*' (78), *kunoe* mįnem 'vendégségbe ment' (78), *kįtjį* solj *įstarřinee* pįrņj 'hogy juthatna ő a bírói székbe' (tkp. 'hol van neki bíróba menni' 143), *įstarřinee* pįrono murt 'bíróságra törekvő ember' (143), med luoz ini *įstarřinamj* dijakon 'legyen a káplán a mi bíránk' (143), *šuge-leke* vui-ke 'ha *veszedelembe* kerülök' (61).

8. A ragos szó ritkán eredményhatározót fejez ki (5 példa): odik *luke* łukallam 'egy *rakásba* gyűjtötték' (89), odik *luke* teręłlam 'egy *rakásba* rakták össze' (90), *žene* łukařko 'gyűlésbe gyűlnek' (89).

9. Elvont jelentésű az alábbi két példa határozója: *ud-murt* voře pįrem 'udmurt *hitre* tért' (tkp. 'votják *imádságba* ment át' 67), Mikałła *esebe* use 'Miska bánatba esik' (94).

10. A ragos határozó frazeológiai egység tagja vagy határozószóvá válik (4 példa): *umme* usem 'álomba esett' (55, 125), *umme* usķįtkem 'elaludt' (133). Talán ide sorolhatjuk a fentebb már említett *gurtaz* 'haza' alakok zömét is.

4. A mintegy 270 példának több mint a felében (138 példa) a következő igék fordulnak elő a határozós szerkezet alaptagjaiként: *pįrįnj* 'bemegy' (36 példában), *mįnjį* 'megy' (25), *bertįnj* 'hazamegy, visszatér' (24), *vuiņj* 'jön' (20), *ponįnj* 'tesz, helyez' (16), *kořkįnj* 'elmegy' (9), *nuiņj* 'visz' (8).

Az egyes határozói kifejezőeszközök használatának arányára jellemző, hogy a vizsgált anyagban a ragtalan (14 példa) és a ragos (272) szerkezeteken kívül 120 határozószós és 268 névutós szerkezet található.

KISS ANTAL

Inflected and uninflected lative-like adverbial complements in the Votyak language

In each example we used the noun *korka* 'house, room' as an uninflected adverbial complement. In the majority of the inflected constructions the adverbial element has an illative ending. Because of the formal coincidence of the endings, the differentiation of inessive and illative forms having possessive personal suffixes and case endings sometimes is difficult. The illative adverbial complements may express the following meanings: the direction of the motion 1. into buildings, encircled rooms (space), 2. in between buildings or physical objects, 3. into a definite area or surface, 4. in a direction or to a definite point, 5. decent into something, 6. adverb of time, 7. participle, 8. effect, and may occur 9. in abstract meaning and 10. as parts of phraseological units.

In the analysed material we found 272 inflected and 14 uninflected adverbial complements as well as 268 constructions with postpositions and 120 constructions with different adverbs.

A. KISS

Metafora és szemantikai illeszkedés

A metafora irodalmában egységesen elismert tény, hogy minden metaforában egyfajta anomália, feszültség, összenemillés húzódik meg. (Ha nem is ez a metafora egyetlen ill. döntő kritériuma.) Ennek a feszültségnek vagy összenem-illésnek a mibenlétét különböző elméleti keretben különbözőképpen lehet megragadni.

Dolgozatomban a hagyományos nyelvelírás elméleti keretén belül vizsgálom a szemantikai (A), a lexikológiai (B), a stilisztikai (C) és a grammatikai (D) összenemillés bizonyos eseteit és megkíséreltem kiemelni belőlük a metaforára jellemző közös vonást.

A) Hogy az egyes lexikális egységek nem elszigeteltek, hanem egymásra utaló tulajdonságokkal rendelkeznek, hogy tehát bizonyos egységek mintegy önmagukban hordoznak más egységekre való utalásokat, arról már a század 30-as éveiben fontos megállapítások születtek. Mindenekelőtt W. PORZIG nevét kell itt említeni, aki híres cikkében (*Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur LVIII. [1934.] 70—97*) az egyes lexikális egységek között lényegi kapcsolatokat tételez fel, és a metaforát éppen ezeknek a lényegi kapcsolatoknak a fellazításában ill. megszüntetésében látja. A szemantikai össze nem illés fogalmának bevezetése természetesen azt kívánta, hogy deduktíven megállapíthatók legyenek azok a szemantikai tulajdonságok, jegyek, szémek stb., amelyek szükségszerűen illeszkednek egymáshoz. A metafora szempontjából az egyik legérdekesebb és legfontosabb próbálkozás ezen a területen ERNST LEISI szemantikaelméletében található (*Der Wortinhalt. Heidelberg, 1961*²). LEISI két nyelv összehasonlításával próbál megállapítani elemi szemantikai tulajdonságokat. A szemantikai kongruenciát mint minimális s z i n t a k t i k a i egységeken belüli szükségszerű jelentésilleszkedést határozza meg, minimális szintaktikai egységen pedig az ige és a mellette alanyként ill. tárgyként álló főnév kapcsolatát érti. Ami az inkongruenciát, az illeszkedési szabály megsértését illeti, az tulajdonképpen kétféle lehet — és ennek megfelelően kétféle metafora létrejöttéhez is vezethet. Ha az illeszkedési szabály megsértése vonatkozik mind az ige cselekvésjelentésére, mind a főnévnek az igei jelentéshez kapcsolódó, az ige jelentésében feltételként rögzített jelentésére, akkor direkt metaforák jönnek létre. Ha viszont

az ige jelentése „stimmel”, csak az ige jelentésében használati feltételként rögzített főnévi jelentésjegy nem, akkor indirekt metaforák születnek. Direkt metafora eszerint: *Kijövet az öröm csepegett róluk.* (TAMÁSI Á., Szűzmáriás királyfi. Kolozsvár, 1927. I. 105), tekintve, hogy egyfelől a *csepeg* igei jelentése a szóképben teljesen új értelmezést kíván, és másfelől az ige csak [+konkrét] jelentésjegyű főnévi alany mellett kongruens. Indirekt viszont: *Director Korbuly is lassan, ügyelettel hömpölygött* (a folyosón végig). (TAMÁSI, i. m. 147), mivel a *hömpölygött* 'haladt', 'mozgott előre' igei jelentése teljesül, csak a főnévre vonatkozó [—élő] jegy nem kongruens a mondat [+élő] jegyű alanyával. (LEISI híressé vált példái egyébként: *Beszélnék a kövek* és *Hallgatnak a kövek.*)

LEISI ugyan csak az ige és a főnévi alany/tárgy viszonylatában beszél szemantikai (in)kongruenciáról, de már jelzőként álló igeneves példái (*leborotvált gyepek, az égen utazó felhők* stb.) arra utalnak, hogy a jelzős szerkezet két tagja is lehet kongruens és inkongruens. Eszerint vizsgálunk lehet a melléknévi jelző+főnév kapcsolatot és a főnévi jelző+főnév kapcsolatot is.

A melléknévi jelző és a jelzett főnév közötti inkongruencia ugyancsak vezethet direkt és indirekt metaforákhoz. Direkt metaforának tekinthető szerkezetek pl.: *csenevész örömök* (TAMÁSI, i. m. 80), *kövér vágy* (Uő., Szirom és Boly. Bp., 1960. 183). Indirekt metaforák viszont: *pufók zsák, kövér vánkos* stb.

Kézenfekvő, hogy a főnevek körében olyan esetekben fedezhetünk fel hasonló össze nem illést, ahol a két főnév szintaktikailag is érvényesülő függőségi viszonyt alkot. Ilyen tényleges függőségi viszony a főnevek esetében a rész-egész viszony, amely birtokos jelzős szerkezetekben fejthető ki. Pl. *a ház teteje, a repülőgép futóműve, a csizma szára, a lábos füle* (maga is már köznyelvi metafora). Eszerint a direkt birtokos jelzős főnévi metaforák — pl. *a veszedelem szele* (TAMÁSI, Világló éjszaka. Bp., 1966. 104) — mellett a fenti típus esetében indirekt birtokos jelzős metaforák is keletkezhetnek, pl.: *a ház kalapja, a kenguru futóműve, a teáskanna sapkája*. (Attól a szemponttól, hogy a direkt birtokos jelzős metaforák hányféle, és milyen viszonyt tartalmaznak, itt el kell tekintenem.)

Ezek az indirekt metaforák rendelkeznek egy sajátossággal, amely alapján elkülönülnek az ige/melléknév+főnév kapcsolatából álló metaforáktól. Az összeférhetetlenség esetükben nincs feltétlenül kifejtve, hanem igen sok esetben csak a szöveggörnyezetből hámozható ki. A *Jó futóműve van* mondat nem tartalmaz semmilyen nyelvi kifejtett össze nem illést, indirekt metafora csak akkor keletkezik, ha a szöveggörnyezetből a mondatot kiegészítjük: megadjuk, hogy minek ill. kinek van jó futóműve. Az össze nem illés jelenlétét tehát sok esetben csak egy anaforikus birtokos személyrag mutatja. Sőt, néha még az sem, csak a szituáció egésze. *Majd meglátjuk, milyen lesz a második félidő!* — mondta valaki tréfásan egy színházi előadás szünetében. Ha ugyanez a futballmeccs szünetében hangzik el, a *félidő* jelentése teljesen szabályszerű. Összefoglalva tehát: a két főnév kölcsönös függésének megsértéséből keletkező (indi-

rekt) metaforák jelentősen különböznek az ige + főnév ill. a melléknév + főnév kölcsönös függésének megsértéséből keletkezőktől. Esetükben nyilvánvalóan nem szintaktikailag alátámasztott szemantikai inkongruenciáról, hanem egyfajta a nyelv h a s z n á l a t b ó l eredő és pragmatikusan bizonyítható lexikológiai összeférhetetlenségről lehet szó.

B) A lexikológiai összeférhetetlenség létrejöttékor tehát két elemnek valamilyen a nyelvhasználat során kötelezővé vált együtt szereplése bomlik fel. Ennek az együtt szereplésnek a leírásához szükségünk lenne a frazeológiai egység pontos fogalmára. Ez viszont szintén elég kérdéses fogalom: közismerten több nagyon különböző fokozata létezik, a *csüörtököt mond*-féle szigorúan zárt szerkezetektől a *sebes folyó*-féle egészen laza kapcsolatokig. (A kérdéshez l. pl. KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1970. 391 kk.) Mindenesetre általánosan elfogadható, hogy nyelvenként léteznek bizonyos sűrűn, ill. elválaszthatatlanul egymás mellett használt elemek. Ezek egységét nevezzük általában frazeológiai vagy lexikológiai egységnek. Ezekben az elemkapcsolatokban is uralkodik egyfajta egymás mellé rendelő szabály. A magyar a lábas fülére nem mondja, hogy a lábas „akasztója”, (amint azt pl. a német teszi: der Henkel des Topfes), viszont a kabát akasztóját nem nevezi, mondjuk, a kabát fülének. Természetesen az igék esetében is találunk frazeologizmusokat. Ha valakinek a *pártját fogom*, ahelyett nem állhat pl. *pártját tartom* vagy *veszem*. Ugyanígy a *szárnyat bont* helyett szokatlan a *szárnyat nyit* stb.

A lexikológiai egység megbontásával feltétlenül másfajta jelenség keletkezik, mint a megelőzőkben tárgyalt szemantikai inkongruenciánál. A következőkben azt kívánom szemléltetni, hogy 1. vannak a lexikológiaiilag meghatározható összeférhetetlenségnek olyan esetei, amelyek nem vezetnek metaforához, sűrűn vezethetnek azonban a szöveg szintjén értékelhető szójátékhoz, humoros hatáshoz, „stilisztikumhoz”. (A stilisztikum fogalmához l. MARTINKÓ ANDRÁS referátumát: ed. KNEZSA I., Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. Bp., 1956. 197 kk.) 2. Vannak viszont olyan átmeneti lexikológiai egységnek tekinthető kifejezések, amelyek megbontásával metafora keletkezik. 3. Az á t m e n e t i megjelölés arra utal, hogy ezek a lexikológiai egységek jobban megőrizték elemeik szemantikai önállóságát, éppen ezért felbomlásuk nemcsak mint lexikológiai összeférhetetlenség, de mint szemantikai inkongruencia is interpretálható. 4. Az átmenetiség másfelől abban is megnyilvánul, hogy ezekben az esetekben a metafora és a szójáték, a tréfás nyelvhasználat szorosan együtt jár. Már LEISI is utal arra, hogy a humoros hatás feltűnő jege az indirekt metaforáknak. Ez ebben a megvilágításban azt jelenti, hogy az indirekt metaforák létrejöttüket általában egy szorosabb, n y e l v i egység felbomlásának köszönhetik.

S z e m l é l t e t é s: 1. Bizonyos típusú lexikológiai egységek felbontása nem vezet metaforához. Ilyenek pl. az olyan főnév + ige kapcsolatok, mint a

pártját fogja, gondjaiba veszi stb. Ezeknél az ige jelentése egyfajta „üres” jelentés (l. erről német vonatkozásban: P. VON POLENZ, Funktionsverben im heutigen Deutsch: Beihefte zur Zeitschrift „Wirkendes Wort” 5. Düsseldorf, 1963), a megszokott ige helyett csak igen általános, vagyis hasonló „üres” jelentésű másik ige állhatna, ami legfeljebb némileg „furcsán” hat (hogy hiba-e vagy „stilisztikum”, az a szöveg szintjén dönthető el). Ha a tartalmas főnévi rész helyett jelenik meg egy másik elem, a hatás is „tartalmasabb”: jobban adva van egyfajta szójáték vagy egy különleges formájú kifejezés lehetősége. Pl. *Nem ellen á l l á s t, hanem ellent m o n d á s t tanúsított. A terv nem is csütörtököt, hanem egyenesen pénteket mondott.*

2. Más típusú lexikai egységek viszont, úgy tűnik, minden további nélkül eredményezhetnek metaforát. Pl. *Kitátotta a szemét*, ami a *kitátotta a száját*-hoz képest inkongruencia. A *kitát* semmiképpen sem üres ige, értelmezhető úgy, mint [+kinyit] és [+szájra vonatkozó] jegyekkel rendelkező lexikális egység, amely az adott esetben indirekt metaforát képez.

3. Ebből levonható a tanulság: Az ígés szerkezeteknél a szemantikai inkongruencia és a lexikológiai összeférhetetlenség elkülönülésének alapja, hogy az illető lexikológiai vagy frazeológiai egység elemei milyen mértékben önálló jelentésűek. Erősen önálló jelentésű elemekből álló frazeologizmusok illeszkedési szabályának be nem tartásával m á r n e m lexikológiai összeférhetetlenség, hanem szemantikai inkongruencia keletkezik. (Ez az észrevétel megerősíti a lexikológia jelentős problémáit a frazeologizmusok meghatározása terén.)

4. A lexikológiai összeférhetetlenség eredményezhet hibás, „furcsa” vagy valamilyen stilisztikai elemként értékelhető jelenségeket és ezeken belül — amennyiben a lexikológiai összeférhetetlenségből szemantikai inkongruencia lesz — (indirekt) metaforákat, amelyek azonban általában tovább őrzik az e l v á r t t ó l eltérő f o r m á b ó l következő „furcsa”, gyakran tréfás, humoros hatásukat. (A vicc meghatározásában is szerepel az elvárás és a bekövetkező csattanó közötti különbség.) A humoros hatás feltűnően jelentkezik a részegész kapcsolatát tükröző főnévi metaforáknál is.

C) Metaforának tekinthető-e a következő inkongruencia: *Ebben a mondatban metaforát diagnosztizáltunk?* LEISI álláspontja szerint indirekt metaforával lehetne dolgunk, amely úgy elemezhető, ha a *diagnosztizál* ige jelentését, mondjuk, egy [+megállapít] és egy [+betegséggel kapcsolatos] jeggyel határozzuk meg. (LEISI hasonló példája: *Das Dienstmädchen geruhete.*) A dolog viszont nem ennyire egyértelmű. A *diagnosztizál* ugyanis ebben a kontextusban más ok miatt is szokatlan. Azt mondhatjuk, hogy esetében egyfajta funkcionál-stilisztikai (a terminust RIESEL alapján használom, vö. E. RIESEL *Stilistik der deutschen Sprache*. Moskau, 1963²) összeférhetetlenségről lehet szó: egy filológiai szakszövegben egy másik szakma, az orvostudomány szókinséből való elemet találtunk. Az az előbbi megállapítás, hogy a metaforát eredményező

össze nem illés sz ü k s é g s z e r ű e n s z e m a n t i k a i lesz, az ilyen és ehhez hasonló jelenségek megítélésében is irányadó. Ha ugyanis a mondatban fellelt össze nem illést stilisztikai összeférhetlenségként értelmezzük, a vizsgált kifejezés nem lesz metafora. Például ha a mondat egy jellegzetesen „biológiai”, „orvosi” nyelvhasználat, ill. nyelvhasználó egyén p a r ó d i á j a, akkor a *metaforát diagnosztizáltunk* kifejezés csak mint egyfajta stilisztikai különlegesség értékelhető. Ha viszont egy lehetséges nagyobb szövegösszefüggésből azt olvassuk ki, hogy a metafora megállapítását pl. sok apró, araszolgotó, szinte orvosilag pontos eljárás előzte meg, akkor a *diagnosztizál* igét a vele elentétes kontextusban szemantikailag elemeztük, és a jelenséget metaforának tekintettük. Az elemzett mondat így mint egy szöveg része (ill. mint maga is szöveg), feltétlenül kétféleképpen interpretálható. Mindebből levonható a következőket: az egyes mondatokban többféle össze nem illés is elképzelhető, amelyeknek más és más értéke és jelentése lehet. Metaforát azonban csak az eleve szemantikai vagy a szemantikailag is értékelhető inkongruencia eredményez. Hogy egy más szempontból is eltérő viszony pedig egyúttal szemantikai inkongruencia-e, az feltétlenül a szöveggörnyezet és a szituáció függvénye. Ezzel nyilvánvalóvá válik, hogy a metaforák elemzése csak pragmatikai háttérrel végezhető, a metaforaelméletnek tehát egyfajta pragmaszemantikának kell lennie.

D) Befejezésképpen érdemes, illetőleg szükséges kitérni a grammatikai inkongruencia eseteire. A modern metaforakutatás kiterjed az ún. grammatikai metaforákra is. Ezt a megítélésem szerint kérdéses fogalmat ELS OKSAAR így vezeti be: „A grammatikai metafora egy morféma vagy morfémakombináció egy tőle idegen funkcióban” (Zur Frage der grammatischen Metapher: Festschrift für Hugo Moser. Düsseldorf, 1969. 131). Tulajdonképpen tehát a grammatikai metaforának nevezett jelenség olyan össze nem illés, ahol egy grammatikai funkciójel és a tőle a kontextus alapján elvárható mondatbeli funkció nem kongruens. Példaként idézhetjük WEÖRES SÁNDOR K u l i című versét, ahol mindjárt az első sorban az alanyi funkciót jelző zéró morféma a tárgynál is jelentkezik: *Kuli bot vág*. Ez a jelenség lehet szójáték, lehet különleges célú „stilisztikum” (pl. a nyelvet rosszul tudó utánpótlás), nyerhet valamilyen a szövegösszefüggésből kivilágító tartalmat (a *Weöres*-versben pl. a szomorú egyhangúság, a monotonia hangsúlyozása stb.). Az adott példa a zéró morféma használata következtében úgy is értékelhető, mint egy sajátos ambivalencia lehetősége (*Kuli botot vág — Kulit bot vágja*), amely csak az egész vers kontextusában interpretálható vagy interpretálandó.

A grammatikai inkongruencia végső soron a lexikológiai inkongruenciának szemantikai inkongruenciává á t n e m é r t é k e l h e t ő eseteihez áll közel. Eredménye is ugyanaz: szójáték vagy furcsa formájú kifejezés, amely a szöveg egészében fejthető meg. Ez egy sajátos nézőpontból erősíti meg azt a

tényt — ami különösen két nyelv összehasonlításában kézenfekvő — hogy a grammatika és a lexikológia tárgya számos ponton érintkezik, konkrétabban: hogy bizonyos frazeologizmusok vizsgálata nemcsak lexikológiai, de grammatikai kérdés is. Másfelől segít aláhúzni azt az állítást, hogy a metafora létrejöttéhez nem akármilyen összeférhetetlenség, hanem csak a szemantikai inkongruencia vezet. A grammatikai metafora fogalma ezért ellentmondásos fogalom. Amennyiben egy grammatikai funkcionális összeférhetetlenség szemantikailag értékelhető lenne, természetesen beszélhetnénk metaforáról — de ha a vizsgált összeférhetetlenséget szemantikailag értékelni tudjuk, akkor az már kilép a grammatika keretei közül. Így pl. a következő versrészletben egy morféma — egy tárgyi funkciójú személyes névmás — jelenik meg új funkcióban — alanyként —, a szöveg interpretálásakor azonban feltétlenül számot kell vetnünk a főnevesülés folyamatával és annak összes következményével!

*egy énengem
jó lehet esetleg
egy énengem
rossz lehet esetleg
egy teengem
szintén rossz esetleg...*

(ERNST JANDL, A fanatikus zenekar. Ford. Eörsi István. Bp., 1979. 29.)

Ö s s z e f o g l a l á s. A LEISI által bevezetett szemantikai inkongruencia fogalmát az ige és a tőle függő elemek illeszkedésén túl kiterjeszthetjük egyéb szintagmákra is. A dolgozat utalt a melléknévi jelzős szerkezetekre és a főnévi birtokos jelzős szerkezetekre. A szemantikai össze nem illés eredményezhet metaforát. Egyéb lehetséges eltérések viszont csak akkor vezethetnek metaforához, ha szemantikailag is értékelhetők. Bizonyos lexikológiai és funkcionál-stilisztikai szempontból össze nem illő kapcsolatok éppen ezért csak bizonyos körülmények között lesznek metaforákká. Az igen érdekes és a modern költészetre jellemző ún. grammatikai metafora és az őt jelző grammatikai-funkcionális inkongruencia további elemzést igényel. A metaforának nem tekinthető, viszont a szövegben vizsgálva mégis bizonyos, tágabb értelemben vett „jelen-téssel” rendelkező eltérések leírására (és a hibától, ill. az értelmetlenségtől való elválasztás céljából) célszerűnek tűnik a „stilisztikum” kategória használata és e kategória pontos megadása a szövegtan keretén belül.

KOCSÁNY PIROSKA

Metapher und Kongruenz

Die von Ernst Leisi eingeführte Unterscheidung zwischen direkten und indirekten Metaphern kann außer in Verb-Substantiv-Verbindungen auch in Adjektiv-Substantiv- und Substantiv-Substantiv-Verbindungen angetroffen werden. Im letzteren Fall haben wir es mit Genitivattributen zu tun, die eine Teil-von-Relation ausdrücken. Diese indirekten Metaphern können aber nicht mehr nur als eine semantische Inkongruenz, sondern eher als eine phraseologische Inkompatibilität verstanden werden. Die Möglichkeiten der verschiedenen (phraseologischen, funktional-stilistischen und grammatisch-funktionalen) Inkompatibilitäten führen nur zu einer Metapher, wenn sie auch als semantische Inkongruenz nachweisbar sind. Sonst entstehen „Fehler“ oder komische, oft spaßhafte stilistische Effekte, die auf der Ebene des Textes gewertet werden können. Die phraseologische Inkompatibilität, die zu einer semantischen Inkongruenz uminterpretiert werden kann, weist als Metapher oft eine — auch für die indirekten Verbalmetaphern typische — humorvolle Wirkung auf, die z.T. auf die Abweichung von einer erwarteten, konkreten, sprachlich-formalen Norm zurückzuführen ist.

P. KOCSÁNY

A causalis-finalis az angolban

A rendelkezésre álló adatok szerint az *-ért* esetrag a 'hely' jelentésű finn-ugor* *ér* szó lativusragos alakja. Alapjelentését tekintve eredetileg helyhatározói funkciója lehetett, legalábbis a korai kódexekben található példák erre utalnak. Az első nyelvemlékek megjelenése idején helyettesítés, cserekapcsolat jelölésére használták, majd később ok- és céljelölő funkciót fejlesztett ki (BERRÁR 38).

A megfelelő angol szerkezetekben (ok- és céljelölő funkcióban egyaránt) a *for* előjárót használjuk. Ez a körülmény részben az angol nyelv belső fejlődésével magyarázható. Az óangolban a *to* előjárót cél és irány jelölésére egyaránt használták. Miután a részeshatározói eset (dativus) esetvégződése „lekopott”, a *to* előjárót főnévi igenévhez kapcsolódó partikulaként kezdték értelmezni, minek következtében „tisztá” cél jelölésére alkalmatlanná vált. A névszói kifejezésekben ezt a funkciót a *for* előjáró vette át (AKSZENENKO 116—20).

A *for* eredeti jelentése 'előtt' volt (vö. óangol *fore*; német *vor*; latin *pro*, *prae*, *per*). Később a *for* céltudatos tevékenységet kifejező igékkel került kapcsolatba és az 'előre' jelentést fejlesztette ki. Az elvont jelentések rendszerének a kialakulásával a *for* jelentésszerkezetében az eredeti „konkrét” jelentés anynyira elhalványult, hogy az egyes *for* előjáróval jelölt szókapcsolatokban az ok és a cél összefonódása figyelhető meg, mint pl. az *It was a lame excuse for doing nothing*. Kb. „Suta mentség volt a semmittevésre.” Más esetekben a *for* előjáróval jelölt szókapcsolatban szereplő főnév szemantikai töltete a döntő tényező: a) *pay for one's behaviour* „bűnhődik a viselkedéséért” (ok), b) *pay for music lessons* „fizet a zeneórákért” (cél). Az ok és a cél összefonódását mutatja még az a körülmény, hogy az angolban és a magyarban is ugyanazzal a kérdőszóval (*Why? Miért?*) okra és célra egyaránt kérdezhetünk.

Az okjelölő funkció

Az angolban az oksági kapcsolatot különböző előjárókkal jelölhetjük. Elsősorban a forrásjelölő előjárók, a *from* (*His face was black from the sun* „Arca fekete volt a naptól”), az *out of* (*She cried out of fear, out of self-pity, out of anger* „Félelmében sírt, önsajnálathból és a dühtől”) jöhetnek számításba. Érdekes módon az angolban használatuk csak bizonyos szintaktikai helyzetekre korlátozódik. Az angolul beszélők gyakrabban használják a magyar

-val~ -vel esetragnak megfelelő előljárót: *Jago's face was dark with pain* „Jágó arca sötét volt a dühtől”. *The girl was torn with feeling* „A lányt érzések marcangolták”. Ha az irányhármasságot vesszük figyelembe, a *with* előljáró átmenetet képez a forrás- és céljelölő előljárók között. Az átmenetről azért beszélek, mert az angolban az okot olyan előljárók is jelölhetik (pl. az *I was enraged at her stupidity* „Ostobasága feldühített” mondatban), amelyeknek elsődleges funkciója a céljelölés (vö. latin *ad*). Ide sorolom a *for* előljárót is.

Azokból az igékből és melléznevekből, amelyekkel a *causalis* -*finalis* eset-kategóriának megfelelő, okhatározói funkciójú, *for* előljáróval jelölt szókapcsolatot használunk, két viszonylag jól körülhatárolható szemantikai csoportot lehet kialakítani.

Az első csoportba tartoznak azok a szavak, amelyek érzelmi viszonyulást fejeznek ki. A magyarban egyes esetekben az *-ért* esetragot a *miatt* névutó helyettesítheti:

I respect him for his honesty. „Tisztelem becsületeségeért.”

I was angry with myself for the thought. „Haragudtam magamra a gondolatért.”

He was praised for his courage. „Dicsérték bátorságáért.”

He was admired for his simplicity.

He felt angry with the girl for being young.

He even hated Bessy for being present.

I was irritated with myself for not remembering.

She asked it with a dense, confident twinkle, as though I should love her for being rude.

I've done something foolish, and rather vulgar in coming here tonight, I regret it, and I detest myself for doing it.

A másik ige-, ill. melléknévi csoport olyan szavakból áll, amelyek egy személyt egy másik személy részéről ért anyagi vagy erkölcsi kárért való kárpót-lást fejeznek ki. Ide tartoznak a bocsánatkérés, hála kifejezése, a jutalmazás és a büntetés. Ebben a funkcióban más előljáró, ill. esetrag csak ritkán fordul elő. Példák:

I have to atone for being rude. „Vezekelnem kell durvaságomért.”

He was fined for jaywalking. „Megbírságotkaptak szabálytalan közlekedésért.”

For every German wounded, ten hostages were executed. „Minden sebesült németért tíz túszt kivégeztek.”

He was giving me a little reward for amusing him.

They should be indemnified for those expenses.

The Allies have paid dearly for their mistakes.

Let them pay for their privileges.

He was sacked for being lazy.

Mary was rebuked for eavesdropping.

He was punished for stealing.

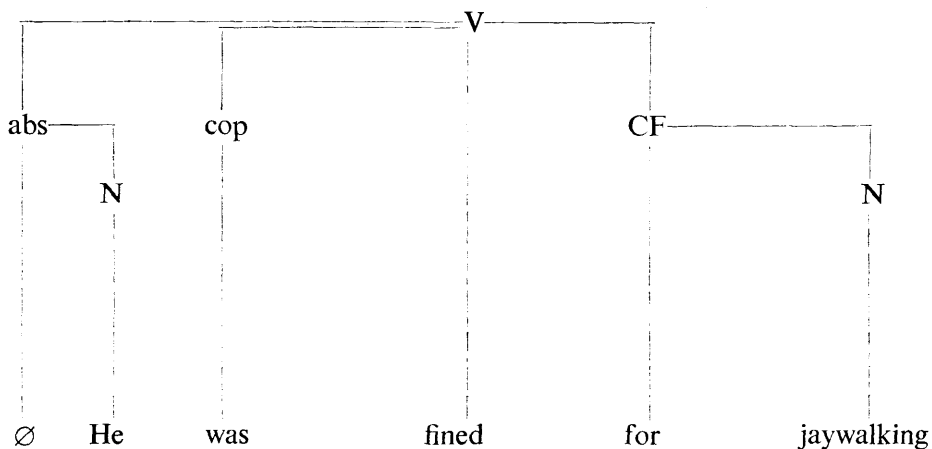
He practically ran a young man out of town for making a pass at Susan.

You can't throw people into jail for coming to New York.

A tárgyalt két csoportban előforduló szerkezetek általában szenvedő vagy statikus igét, ill. melléknévi állítmányt tartalmaznak. Az általános képlet:

SZENVEDŐ ALANY + SZENVEDŐ vagy STATIKUS IGE, ill.
MELLÉKNÉV + OK

A fenti szerkezeti típusnak, ill. típusoknak a magyarban általában személytelen szerkezet felel meg. Némi egyszerűsítéssel az angol szerkezet így ábrázolható:

ahol az abs(olutivus) az alanyi helyzetben levő szemantikai tárgyat jelöli.

Vannak azonban olyan oksági viszonyt tartalmazó szerkezetek is, amelyek cselekvő igét tartalmaznak. Figyeljük meg az alábbi mondatokat:

John apologized to Mary for his behaviour. „János bocsánatot kért Máriától a viselkedéséért.”

I blamed John for the accident. „A balesetért Jánost hibáztattam.”

The major reprimanded him for being late. „Az őrnagy letolta a késésért.”

John criticized Harry for writing the letter.

Please forgive me for being rude.

I'm very grateful for his asking me over here.

Mary scolded John for causing the accident.

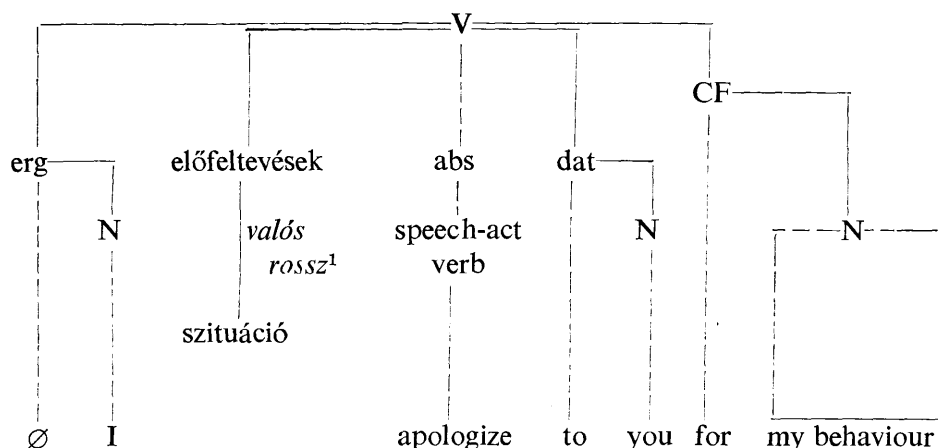
I'm sorry for keeping you waiting.

Please don't be angry with me for knowing you will be hurt.

I'm not going to reproach you for butting in on the rehearsal.

I'm sorry for all this little mystery we spread around you before. —
 With dignity he thanked me for entertaining him.

Fillmore elemzésében (*Verbs of Judging*) a fenti esetekben egy személy ítéletet mond egy másik személy vagy önmaga cselekedetéről — az előfeltevések: a helyzet rossz, ill. jó és valós. Ennek megfelelően az előző ábrát így módosíthatjuk:

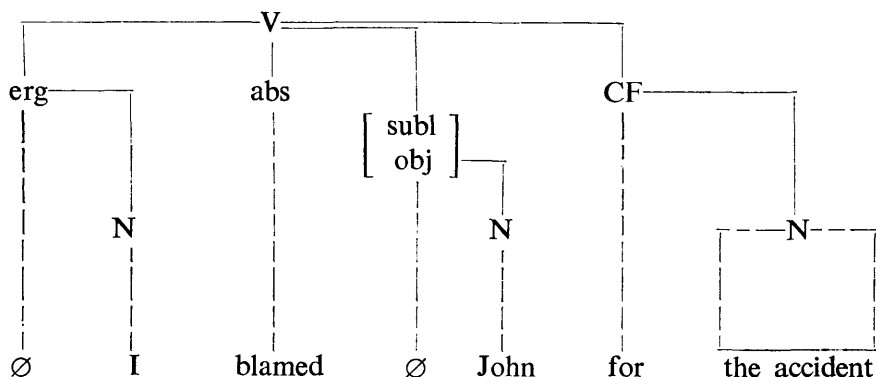

(Elnézést kérek a viselkedésemért.)

¹ Az olyan mondatok ábráin, mint *thanks for kindness*, *applause for generosity*, a <rossz> jegyet a <jó> helyettesíti.

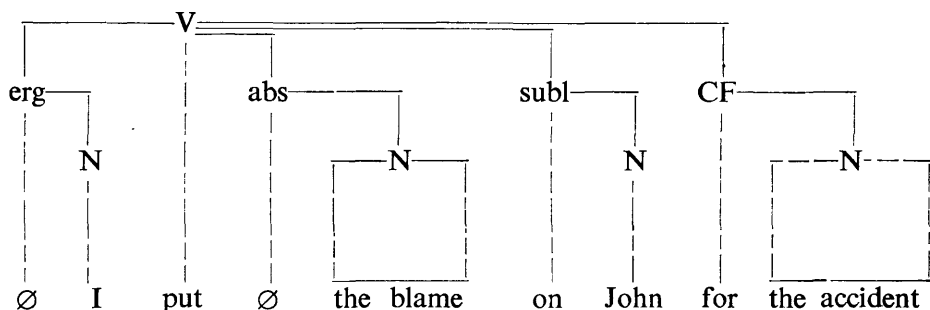
A szerkezeti típusban előforduló állítmányok jelentésstruktúrája összetett. Az *apologize* igének például a *John apologized to Mary for writing the letter* mondatban (a magyar kifejezésnek megfelelően: *bocsánatot kér*) két fő összetevője van: EXPRESS + REGRET, amelyek közül az első aktív, a másik passzív. Más szavakkal: az *apologize* ige szemantikai tárgyat (jelölési rendszeremben: absolutivust) inkorporál. A *sorry* értelmezése az *I'm sorry for keeping you waiting* „Sajnálom, hogy megvárakoztattalak” mondatban szintén: ‘express regret’ „sajnálatot/megbánást kifejezni”. Az *I blamed John for the accident* „Jánost hibáztattam a balesetért” mondatot is így értelmezhetjük: „I put the blame on John for the accident”. Az utóbbi két mondat ábrája:

a)

(Jánost hibáztattam a balesetért.)

b)

(Jánosra hárítottam a felelősséget a balesetért.)

Mint már említettem, az *abs*(olutívus) a szemantikai tárgyat jelöli, a $\begin{bmatrix} \text{subl} \\ \text{obj} \end{bmatrix}$ a sublatívus objektivizálódását.

Tanulságos lehet a *for* előjáróval jelölt alakzat szemantikai elemzése:

for my faults „tévedésemért” (hibákat követtem el),
 for debt „adósságért” (valaki pénzt kért kölcsön és nem fizette vissza),
 for the accident „a balesetért” (a kérdéses személy balesetet okozott).

Minden esetben a *for* előjáróval jelölt alakzat cselekvést tartalmaz, nominalizált formában, és amennyiben ez a nominalizált formában kifejezett cselekvés statikus, ill. statikus elemet tartalmazó állítmánnyal kerül kapcsolatba, okhatározói értelmezést eredményez.

A céljelölő funkció

Az *-ért* esetragot, ill. a *for* előjárót célhatározói funkcióban cselekvő igékkel használjuk:

I only came for a glass of water. „Csak egy pohár vízért jöttem.”
The players scrambled for the ball. „A játékosok dulakodtak a labdáért.”
I've applied for a new job. „Új állásért folyamodtam.”

Az igéket az alábbi négy szemantikai csoportba sorolhatjuk:

a) *mozgást vagy céltudatos tevékenységet jelölő igék:*

I went back for the indigo wrap.
She held out her hand for more whisky.
She went to London for a wedding-dress this morning...
She opened her mouth, then changed her mind, and reached behind her for the bag.
I bet she doesn't work for a living or else does a job for pin money.

b) *harcot, versengést jelölő igék:*

The players scrambled for the ball.
Perhaps I'd better apply for a job elsewhere.
They struggled for power.
I threw for life, and won life.
Death fought with me for you.

c) *kereskedéssel kapcsolatos kifejezések:*

Ne charged me five pounds for the book.
Sometimes a man marries an older woman for her money.
Will any one bid 25 pounds for this painting?
We offered him the house for 15,000.

d) *kérést, könyörgést kifejező igék:*

Ebben a funkcióban a *for* előjárót és az *-ért* esetragot gyakran *after*, ill. *után* helyettesítheti:
Her eyes begged for belief.
I've applied for a new job.
I'll scream for help.
The prisoner besought the judge for mercy.
The farmers are praying for rain.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy az angolban a *for* használata a cél jelölésére sokkal általánosabb, mint ahogy ebből a cikkből sejteni lehet. Más természetű használatát néhány mondaton mutatom be:

Then he went for a walk in the mountains. „Azután a hegyekbe ment, egy sétára.”

I waited for the will, the black moment. „Vártam a végső elhatározásra, a sötét pillanatra.”

I eat those types for breakfast. „Ezt a fajtát reggelire fogyasztom.”

Eddig nem mondtam ki, csupán burkoltan céloztam rá, hogy az *-ért* esetraggal, ill. a *for* előljáróval jelölt bővítmények a két nyelvben csaknem azonos szöveggörnyezetekben jelentkeznek, és funkciójuk szemantikailag motivált. Érzésem szerint, ha a kérdést más nyelvek viszonylatában megvizsgálánk, hasonló eredményre jutnánk. Ezért, hogy a saját szakterületemre vonjam le a tanulságokat, nem járunk el helyesen, ha a nyelvtanulásban állandóan a kérdéses nyelvek közötti különbségeket hangsúlyozzuk — ezzel gátlásokat fejlesztünk ki a nyelvtanulóban. Befejezésül a kérdéssel kapcsolatban idézem az ismert amerikai nyelvésznek, DWIGHT BOLINGERnek a véleményét: „The average learner of a foreign language is surprised and annoyed when the new language does not express things in the same way as the old. The average linguist, after years of struggling with differences between languages is more surprised at similarities. But at bottom the naive learner is right. There are differences in detail, but in broad outline languages are put together in similar ways” (Bolinger 17).

I r o d a l o m : AKSZENENKO, B. N. (1956), *Predlogi anglijszkogo jazika*. Moszkva. — ANDERSON, J. (1971), *The Grammar of Case*. Cambridge. University Press. — BERRÁR JOLÁN (1957), *Magyar történeti mondatattan*. Budapest. Tankönyvkiadó. — BOLINGER, D. (1968), *Aspects of Language*. New York. Harcourt. — FILLMORE, C. J. (1971), Verbs of judging, a C. Fillmore és D. T. Langendoen által szerkesztett *Studies in Linguistic Semantics* c. kötetben, 273—96. New York. — SEBESTYÉN ÁRPÁD (1965), *A magyar nyelv névutórendszere*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KORPONAY BÉLA

The Causalis-Finalis

In Hungarian the causalis-finalis form may express both cause and purpose. Nouns marked for this have the case inflexion *-ért*. In the corresponding English constructions (for both causal and final functions) the preposition *for* is used. In both languages, in some expressions marked with *-ért* and *for* respectively, the merging of the functions of cause and purpose can be observed. The relatedness of cause and purpose is also reflected by the fact that both clauses of cause and of purpose, in English as well as in Hungarian, can answer the same question, ie. *Why?* or *Miért?*

Of the verbs and adjectives used in causal function with nouns or nominal groups marked for causalis-finalis, two main semantic groups can be formed: a. the first group is made up of words expressing personal likes and dislikes, and b. the second group is made up of words expressing compensation for material or moral damage caused by one person to another. As a rule, the constructions in a-b contain a passive or stative predicate. There are, however, constructions (eg. *I apologize for my behaviour*) containing an active verb and a *for*-phrase with a causal function. The predicates occurring in this pattern have a complex semantic structure (*apologize* = “express regret”), and, as a rule, incorporate an absolutive and some modal features (presuppositions).

Of the verbs used in final function with nouns or nominal groups marked for causalis-finalis, the following main groups can be formed: a. verbs denoting motion or purposeful activity, b. verbs denoting struggle or competition, c. verbs denoting concepts connected with trade, and d. verbs expressing request, supplication or begging.

On the whole, the impression emerges that the merging of cause and purpose is a universal feature of our way of thinking, and languages express this causal-final relationship in a similar way.

B. KORPONAY

Egy szerkezeti alternációról

1. A *kell, lehet, szabad, illik* stb. kifejezésekkel alkotott, szükségességet kifejező személytelen szerkezetekkel régóta foglalkozik nyelvtudományunk. Problémát okozott a négy alternatív szerkezet (1. *kell menni*, 2. *kell mennem*, 3. *kell, hogy menjek*, 4. *kell menjek*) eredete: mindegyik első fejlemény-e vagy sem; hogyan alakultak az egyes változatok; van-e köztük területi, nyelvjárási megoszlás; hogyan ítélték meg nyelvhelyességi szempontból; stb. A viták egy évszázada fel-fellángolnak, s mintha napjainkban ismét felélednének.

Nem célunk a szerteágazó vita nyomon követése, csak néhány összefoglaló megjegyzést bocsátunk előre, hogy aztán néhány ponton új adatokkal bővítsük a jelenség helyzetéről alkotható képet a fenti négy típusra nézve.

2. Az eredet kérdésében egyetértés mutatkozik abban, hogy az infinitívusos alakok első keletkezésűek; legfeljebb abban van véleményeltérés, hogy milyen a történeti és területi viszony a ragtalan és személyragos főnévi ige-neves szerkesztésmódok, a *(nekem) kell menni*, illetőleg *mennem* közt. Annál hevesebb a vita a mellékmondati formák, az *el kell, hogy menjek* és az ebből rövidült *el kell menjek* kérdéseiről. Ezek eredetére nézve a következő főbb vélemények találhatók szakirodalmunkban:

1. „latin hatás” — az *oportet ut...* fordítása; vö. például már a JókK. 98; *kel hogy tulaydonohad* (SIMONYI: Nyr. I, 432; II, 127; stb.).

2. „román hatás” (vö. SZARVAS: Nyr. XIII, 478; STEUER: Nyr. XVIII, 517; XIX, 28; SIMONYI: Nyr. XIX, 241; KÁSZONYI: uo. 26; BALASSA: uo. 28; HORGER: Nyr. XXXII, 344; stb.). Mivel ez a forma főleg Erdélyben él, többen a székelyeknél vizsgálták meglétét (SZARVAS: Nyr. III, 50; SIMONYI: Nyr. XIX, 241—2; LÁZÁR: Nyr. XXV, 350; stb.).

3. „gallicizmus” — ha tudniillik nemcsak a román, hanem „a művelt körökben francia hatásnak kitett magyar nyelvben jött létre” (KIRÁLY PÁL: Nyr. IV, 414).

4. „belső magyar nyelvi fejlődés eredménye” (vö. THEWREWK: Nyr. I, 475; VERESS: Nyr. XVIII, 561; ERDÉLYI: NyK. XXXVI, 91; LEHR A.: MNy. II, 384; MELICH: MNy. XXXIII, 71; ZOLNAI GY., Mondatszövődés 15, 22; stb.).

A „román hatás” tételét legtisztábban HORGER fogalmazta meg: „Egész Erdélyben és folytatólag az Alföld keletibb vidékein általános a *kell, lehet, sza-*

bad s néhány hasonló ige mellett személyragos főnévi igenév helyett alanyi mellékmondat használata, néha *hogy* kötőszóval, de legtöbbször nélkül. Pl. *El kell mennyek. A szél kellett hogy befújja*” (MNyj. 171), illetőleg: „Hétfaluban ez is hallható: *el akar hogy menjen*. Ebben a mellékmondat oláh hatás, a szórend pedig az *el kell hogy menjen* hatásának az eredménye” (Nyr. XXXII, 344). Ez a felfogás a legelterjedtebb a szakirodalomban máig is. A Nyelvművelő kézikönyvben is ezt olvashatjuk: „az újlatin, hihetőleg román nyelvi hatásra kialakult személytelen *kell* igének egy másik, felszólító módú személyragos igével való együttes alkalmazását (*el kell menjek*) *el kell mennem* helyett” nem fogadhatjuk el helyesnek (i. m. 959).

A kézikönyv joggal fogalmaz óvatosan. Az erdélyi magyar nyelvtudomány legjobb képviselői nem foglalnak egyértelműen állást a román hatás tétele mellett. SZABÓ T. ATTILA többször is foglalkozott a szerkezet nyelvhelyességi kérdéseivel, de román eredetéről nem nyilatkozik (vö. Anyanyelvünk életéből 67; Nyelv és múlt 63—4, 493). MÁRTON GYULA többször foglalkozott például a csángó nyelvjárást ért román hatással, de csak a *Nem lehet mennyenek* (=nem mehetnek) potenciális szerkezetben lát román hatást (NytudÉrt. 66. sz. 90. l.; vö. még BAKOS FERENC, A magyar szókészlet román elemeinek története. Bp., 1982. 9—10 és a részletes irodalomjegyzék: 483—501).

3. Magam a szerkezeti alternációnak ezzel a típusával Petőfi Sándor nyelvének tanulmányozása során találkoztam, amikor a leggyakoribb hangtani, alaktani változatok típusai és írói felhasználása mellett a *kell*-es szerkezetek változatait is felmértem (a témából írt bölcsészdoktori értekezésem „Alakváltozatok és szerepük Petőfi nyelvében”. Db., 1982. 235 l.; témavezető: *Sebestyén Árpád*, megtalálható a KLTE Magyar Nyelvtud. Tanszék kéziratárában.

Tudjuk, hogy a nyelvújítás folyamán számos idegen vonás gyökeresedett meg nyelvünkben a szerkesztés, a „szófüzés” terén is. TOMPA JÓZSEF így látja a kor mondattani helyzetét: „A... reformkor elég gyakran használ ugyan *i d e g e n s z e r ű m o n d a t s z e r k e z e t e k e t*, de viszont többször *t u d a t o s a n k e r ű l n i i s i g y e k s z i k* az olyan szófüzéseket, amelyek sérítik a magyaros nyelvérzékét, nyelvi hagyományt. A kép e téren valóban kétarcú, dialektikus” (NyelvRef. 408). Sőt — teszi hozzá —: „Kazinczyék újító táborra sokszor inkább kereste, mint kerülte az indoeurópai mondat szerkezetek másait (uo. 409). Nyilván így kerülhettek be ezek Petőfi nyelvébe is; nemcsak az „ágyban, párnák közt *halni meg*”, hanem ilyenek is: „szives tettei... bátorítanak föl, a Tekintetes Urnál egy alázatos kérelemmel *alkalmatlankodni*” — amiben a kor szokásos, de ma már elavult levélstílusa testesül meg. A nyelv szerkezetének féltése megnyilvánul sok korabeli műben is, például SZVORÉNYI ékes szókötésében (vö MÉSz. 129).

Az 1846-os MNyR, a Magyar Tudós Társaság normatív értékű „akadémiai nyelvtana” külön fejezetben is kitér a „határtalan mód” kérdéseire, ami,

tudjuk, nem más, mint a főnévi igenév elnevezése (i. m. 15 — vö. „infinitivus”), majd külön fejezetben tárgyalja „Az igék egymás közti vonzata” címszó alatt a „határtalan mód” használatára vonatkozó tudnivalókat. Például: „Midőn ezen határtalan módot személy szerint kívánjuk meghatározni, vagy nagyobb nyomatosság’ kedvéért is: a’ határtalan módu ige személyragozva használtatik, p. o. ír-*nom kell*; illik elmen-*ned*” (i. m. 336—7).

A *hogy* kötőszóval vagy enélkül szerkesztett mondat típusokra egyik szabályzat sem tér ki, valószínűleg a reformkorban még nem volt feltűnő ezeknek a szerkezeteknek a terjedése az egész magyar nyelvterületen. Csak a XIX. század végi nyelvészeti munkák tárgyalják, de akkor igen élénken (vö. az előző pontok utalásaival!).

Érdekes a kortárs írók, költők nyelvhasználatába is betekintenünk e problémakör kapcsán. SZEGLETI azt írja Arany János nyelvéről: „A *kell* mellett álló főnévi igenevek mutatják egyúttal azt a szeszélynek mondható változatosságot, hogy a nyelv majd kiteszi a személyragot a főnévi igenéven az ilyen szerkezetekben, hova a *-nak*, *-nek* ragos cselekvő vagy szenvedő személy vagy dolog oda-gondolható, majd pedig nem teszi ki. Sőt egymás után következő, ugyanazon *kell* állítmányhoz tartozó főnévi igenevek közül is egyikén kitesszük, a másikon nem” (NyF. 23. sz. 27).

KERESZTES KÁLMÁN a következő megjegyzést fűzi ehhez a gondolathoz: „...nem tartanám feltétlenül szeszélyesnek azt, hogy egyszer személyragos az infinitivus, máskor személytelen, de általában véve valóban szeszélyesnek tűnhet a személyragos főnévi igenéven a rag használata vagy elhagyása nemcsak Arany Jánosnál, hanem más íróknál is” (Nyr. LXXVII, 344).

A kezdetben csak nyelvjárási jelenséggént tárgyalt *kell* + (*hogy*) + fel-szólító módú igealakos szerkesztésmód lassan és észrevétlenül bevonult az irodalmi nyelvi, sőt a szépirodalmi nyelvi sajátságok közé, mint „az erdélyi írók” általános jellemző jegye (vö. KERTÉSZ MANÓ, NyF. 21. sz. 53; ZOLNAI GYULA, MondÁtszöv. 16; újabban FERENCZY, AnyKal. 181.; BÁRCZI, Nyelvjárás és irodalmi stílus. 412. 1980-as kiadás). Itt szükséges felhívni a figyelmet a fogalmak összemosódásának veszélyére. Ha igen szűk értelemben vesszük a „nyelvjárási jelenség” fogalmát, akkor „nem nyelvjárási jelenség az *el kell mennem* és *el kell, hogy menjek* szerkesztési forma (szemben a nyelvjárási *el kell menjek, el kellek menni* stb. formákkal)”; BENKŐ, Nyjtört. 10—1). A szakirodalomban gyakran egyöntetűen erdélyi vonásnak tartják a *hogy*-os és *hogy*-nélküli változatokat is. ZOLNAI GYULA megállapítja: „A *kell, hogy*-féle mondat szerkezeteknek erdélyi eredete azonban kétes, mert eléggé korán előfordul már a királyhágóninnyi íróknál is, pl. Katona Bánk bánjában: »És még ma *kell, hogy* ő enyém *legyen*!« (Előversengés) és Aranynál elég gyakran: pl. S a birkarás a bőrvarga által *kell hogy pusztuljon?*” (ÖM. VII, 15; i. m. 15. — kiemelés tőlem. K. É.)

VERESS IGNÁC már régen rámutatott arra, hogy Petőfi és Arany nyelvében

a „joggal magyarosnak tartott” igeneves szerkezetek jóval nagyobb arányban fordulnak elő, mint a *hogy*-os mellékmondatos formák (Nyr. XVIII, 561).

Hogy a korabeli írói nyelvhasználatról alkotott kép teljesebb legyen, megvizsgáltuk néhány erdélyi származású író *kell*-es szerkezeteit körülbelül 100 adatra menő minta alapján:

	<i>kell</i> + inf.	<i>kell</i> + ragos inf.	<i>kell</i> + (<i>hogy</i>) + ragos ige.
Jósika Miklós (Abafi)	27	45	Ø
Gyulai Pál (Levelek)	33	66	1
Arany János (Összesen)	54	44	2
(Toldi)	6	Ø	Ø
(Lev. P. S.-hoz)	13	29	Ø
(Tanulmányok)	35	15	2

Arany János adatait azért látszott érdemesnek részletezni, hogy rámutassunk a műfajhoz kötöttség kérdésére: a személyragos igenevek a Petőfihez írt levelekben és a tanulmányokban fordulnak elő, a mellékmondati forma meg minimális arányban is csak a tanulmányokban.

Ha a fentiekhez hozzámérjük még a KERESZTES KÁLMÁN által is megvizsgált erdélyi Kemény Zsigmond nyelvhasználatát, aki szinte kizárólag a személyragtalan főnévi igenévvel élt (94%), míg JÓKAI 65%, MIKSZÁTH 68%, EÖTVÖS JÓZSEF 66%-ban használta ugyanezen változatot egy-egy népszerű regényében (vö. Nyr. LXXVII, 344—6), akkor azt mondhatjuk, hogy az erdélyi származású írókra általánosságban nem áll a fenti tétel: a *kell* (*hogy*) *menjek* típusú szerkesztés szinte egyáltalán nem fordul elő klasszikusnak számító erdélyi íróink, költőink műveiben.

Több példát találunk viszont arra, hogy hírlapi cikkekben, fordításban, sőt országgyűlési beszédekben is felbukkan a *kell* (*hogy*)-os forma — legyen a szerző akár erdélyi, akár más vidékről való — (vö. VERESS I., i. m. 562; ZOLNAI Gy., i. m. 22). Azok az írók, akik ezeket a szerkezeteket használják, nem tartoznak a szépírók élvonalába. Azt mondhatjuk, hogy a reformkorban a „*kell írjak*” szerkezet (*hogy* nélkül) írásművészetünkbe nem hatolt be, csak egyes tájakon élt; „ha fölüti fejét, vidékiességnak bélyegzi a stilisztika” (SIMONYI, BSz. 1888. 141: 452).

Petőfi nyelvhasználatában is ritka a *kell* + (*hogy*) + felszólító módú igealakos szerkesztésmód. VERESS IGNÁC példáit kiegészítve Petőfi összes műveit (vers, próza) véve alapul a következő kép bontakozik ki a

Petőfi nyelvében előforduló lehetséges változatok összesítéséből (a *kell* összes előfordulásait megtaláljuk a Petőfi Szótárban: 1282 adatból 1279 igei szerepben és 3 alkalmilag főnévként fordul elő. A táblázatban csak a *kell*+infinitivus és a *kell*+mellékmondatos szerkesztés példáit vettük figyelembe.

	Versben		Prózában		Összesen	
<i>kell</i> +infinitivus	104	33,6%	109	13,8%	213	19,4%
<i>kell</i> +szragos inf.	193	62,3%	670	85,0%	863	78,5%
<i>kell</i> + <i>hogy</i> +felsz. ige	13	4,2%	9	1,1%	22	2,0%
<i>kell</i> +felsz. igealak	∅	∅	∅	∅	∅	∅
összesen:	310	28,2%	788	71,8%	1098	99,9%

A táblázatból kitűnik, hogy Petőfi nyelvében a domináns változat versben és prózában egyaránt a *kell*+ragozott infinitivus (78,5%). A prózai adatszám kiugróan magas, ez azt jelzi, hogy Petőfi egyéni nyelvhasználata is a ragozott infinitivus mellett döntött (85,03%). A *kell*+infinitivus-féle változat versben és prózában körülbelül egyenlő számban fordul elő a második helyen. Vannak olyan nyelvi szituációk, amikor elengedhetetlen a puszta infinitivus használata, például ha általános vagy határozatlan alanyú cselekvést fejez ki 3. személyben:

„Hol a szállása? azt nem tudjuk;
De ő fennen dicsekszi el:
Milyen pompás szobái vannak:
És amit ő mond, *hinni kell*.”

(Pinty úrfi 1: 155)

A szerkesztésmód-variációk h a r m a d i k t í p u s a szórványosnak mondható Petőfi költészetében (*kell, hogy menjek*). Mint láttuk, Petőfi lehetőleg nem használta. Amikor mégis előfordul, annak különös oka lehet. Sok esetben a *kell-és, szükségesség erős hangsúlyozása* az ok:

„Mert a sziv üresen nem állhat,
Kell, hogy legyen mindig lakója,”

(Barátim... 1: 252)

„*Kell, hogy még lássalak*, az ütközet előtt
Mellyben eleshetem. *Kell, hogy még lássalak*.”

(Szécsi Mária 2: 261)

Az „erdélyies” *kell menjek* típusú szerkezetre Petőfinél nincs példa, ami azt mutatja, hogy Petőfi bár erdélyi tartózkodásai idején bizonyára hallotta, megismerte, de beszédébe, nyelvhasználatába nem építette be.

Összegezve azt mondhatjuk: A szerkesztésmód-variációk vizsgálata során a *kell*-es szerkezetek kapcsán Petőfiről a kortársakéhoz hasonló kép rajzolódott ki. A *kell* személytelen ige mellett általában a ragozott infinitivusos formát használja szívesebben, de gyakori a ragtalan infinitivusos változat is. A *hogy* kötőszós mellékmondatos szerkesztés ritka, főként versben fordul elő, itt is többször a rím kedvéért. Ha a hangsúly a *kell* szón van, akkor is a mellékmondatos szerkesztés szükséges. A ragozott infinitivusos szerkezetek kötődése a prózai műfajokhoz, különösen a levelek, nyilatkozatok, hírlapi cikkek esetében nyilvánvaló. A versek esetében elsősorban ritmikai okokra kell visszavezetnünk a válogatást.

4. A múlt századi szépíróink nyelvének tanulmányozása továbblépésre készítet annál is inkább, mert a vizsgált szerkezetek helyes használatával kapcsolatban napjainkban újra és újra fellángol a vita. Úgy tűnik azonban, hogy a személytelen igék között is különös figyelmet érdemelnek a *kell* igével alkotott mondatok. A legelterjedtebb változatok körébe ma is a kétféle főnévi igeneves megoldások sorolhatók, de — különösen a beszélt nyelvben — egyre erősödik a mellékmondatos, illetve a *hogy* kötőszó nélküli forma is. Az utóbbi szerkesztést egyöntetűen nyelvjárásiának minősíti a szakirodalom (vö. BENKŐ, i. m. 10—1). Az erdélyi — elsősorban székely — sajátságának mondott jelenségre valóban van példa VÖÖ ISTVÁN, Magyar nyelvjárási szövegek (1970), és Hétfalu nyelvjárási atlasza (1971) című gyűjtéseiben. Ugyanezt az anyagot vette át a HAJDÚ—KÁZMÉR-féle Magyar Nyelvjárási Olvasókönyv (1974) is. VÖÖ ISTVÁN anyagában a következő megoszlást találtam a különféle nyelvjárássokhoz tartozó tájshírlátrészekben:

	székely nyj.	mező- ségi nyj.	déli nyj.	észak- keleti nyj.	öss- zesen
<i>kell</i> + infinitivus	12	4	3	—	19
<i>kell</i> + ragozott inf.	3	—	—	—	3
<i>kell</i> + <i>hogy</i> + felsz. m. igealak (<i>muszáj</i>)	—	2	1	—	3
<i>kell</i> + felsz. m. igealak	9	—	—	1	10
Összes adat	24	6	4	1	35

5. Érdemes megnézni a legnagyobb adatszámú székely nyelvjárás területenkénti megoszlását is, hiszen a vizsgált jelenséget éppen innen eredezteti a szakemberek egy része. Nagyobb adatmennyiség esetén természetesen bátrabb következtetéseket is lehetne levonni. Emellett óvakodnunk kell a következtetés levonásakor amiatt is, mert a szövegek eltérnek tartalmukban, jellegükben a beszélgetés személyében és számában. A tartalmi különbségekből adódik, hogy egyes nyelvjárasterületekről egyáltalán nincs, vagy csak igen szórványos adat van.

Székely nyelvjárás:

<i>kell</i> + inf.	a háromszéki tájszólásban 1; a csíki tájszólásban 1; az udvarhelyszéki tájszólásban 7; a csángó tájszólásban 3; összesen 12 adat;
<i>kell</i> + rag. inf.	az udvarhelyszéki tájszólásban 1; a csángó tájszólásban 2; összesen 3 adat;
<i>kell</i> + <i>hogy</i> + felsz.	—
<i>kell</i> + felsz. ia.	a háromszéki tájszólásban 2; a csíki tájszólásban —; az udvarhelyszéki tájszólásban 1; a csángó tájszólásban 6; összesen 9 adat.

Érdemes itt megjegyezni, hogy HEGEDŰS LAJOS korábbi csángó gyűjtésében (Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bp., 1952) a négy típus megoszlása 100 példa alapján a következő: 49; 5; 0; 46. Ez még markánsabban mutatja a jelenség negyedik típusának csángós jellegét.

VÁMSZER MÁRTA Csík és Gyergyó nyelvjárását vizsgáló tanulmányában nem tárgyalja a jelenséget (NyIrK. [1957] 1—4 sz. 52), míg korábban GENCSEY hasonló témájú dolgozatának mondattani részében sajátosnak mondja a *kell menjek*-féle mondat szerkezetet, mely helyett a *kell mennem* rendes alakot sohasem használják (NyF. 20. sz.). Ezzel ért egyet PROHÁSZKA JÁNOS tanulmánya is (MNy. XLIX, 234). Adataink azt mutatják, hogy a túlzott megszorítás nem helytálló, inkább SZABÓ T. ATTILÁVAL érthetünk egyet, aki a székely köznyelvről ezt írja: „A mondatalakítás terén e nyelvváltozat a fesztelen, kevésbé igényes csevegés alkalmával eltűri például még a nyelvjárási *kell menjek*-féle szerkezetet az igényesebb, választékosabb *kell mennem* szerkezet helyett, mert ez a mondattani forma a nyelvi megértést nem akadályozza” (Nyelvjárás, köznyelv, irodalmi nyelv 1968. In: Nyelv és múlt 1972. 63—4).

A VÖÖ ISTVÁN szerkesztette nyelvjárási szövegek 24 székely adatából azt látjuk, hogy a terület nyelvhasználata nem egységes. Az udvarhelyszéki és a csángó tájszólásban például ugyanazon változatok fordulnak elő, de megoszlásuk más. Udvarhelyszéken inkább a *kell* + *főnévi igeneves* szerkesztés, a csángóknál pedig a *kell* + *felszólító módú igealak*kal való szerkesztés fordul elő többször. Érdekes, hogy az egész székely nyelvjárasterületről nem mutathattunk ki

egyetlen *hogy* kötőszóval szerkesztett mondatot sem, míg a *hogy*-nélküli változat három tájszólásrészen is előfordult (Háromszék, Udvarhelyszék, Csángó). ERDÉLYI LAJOS a háromszéki nyelvjárást vizsgáló tanulmányában foglalkozik a *kell*-es szerkezetek használatával, véleménye szerint egész Erdélyben divatos már a *kell hogy*-os szerkezet a személyragos főnévi igenév helyett, sokszor a *hogy* kihagyásával is: *el kell mennem* h. *el kell hogy menjek* v. *el kell menjek*. A székelységben és a háromszéki nyelvjárásban is e használat divatos. Pl. Aszt gondoltam, *él kell fussak*. A' *kellött lëgyën* stb. (vö. NyK. XXXVI. 90—1). A szakirodalomban — talán kissé rendhagyó módon — időben visszafelé haladva egyre több utalást találunk az effajta mondatszerkesztéssel kapcsolatos nyelvhelyességi és egyéb kérdésekre. A múlt század végi cikkek és tanulmányok a székely nyelvhasználatra irányították a figyelmet (SIMONYI ZSIGMOND: Nyr. II, 127; XVIII, 8; XIX, 241; Mkötszók II. 130), anélkül, hogy román, latin stb. eredetet tisztáztak volna. Különösen a csángókra esett több figyelem (SIMONYI: Nyr. II, 130; SZARVAS GÁBOR: Nyr. III, 50). Táblázataink azt mutatják, hogy a mai székely nyelvjárásban él a jelenség (*kell* + felszólító módú igealak), különösen a csángóban. Emellett az ugyancsak igénytelenebb fogalmazást mutató *kell* + főnévi igenév használata is jelentős a székely nyelvjárásban, különösen az udvarhelyszéki tájszólásban. A többi erdélyi nyelvjárás-területen csak szórványosan fordul elő a *kell (hogy) menjek*-típusú szerkezet.

6. Kérdés, hogy a beszélt nyelvi jelenség mennyire hatolt be a sajtó, a folyóiratok és a szépirodalom nyelvébe? A közfelfogás szerint, amelyet a szakirodalom is alátámaszt, a székelyes szerkesztés „ma már az irodalmi nyelvben is (értsd: szépirodalmi) szélteben járja” (KERTÉSZ MANÓ: NyF. 21. sz. 53). Ezt a felfogást mindenképpen túlzásnak tartjuk. ZOLNAI GYULA 1926-ban úgy módosította a fenti nézetet, hogy inkább a *hogy*-os szerkezet lett általánosabb, a *hogy* nélküli ritkább, és jóformán *c s a k e r d é l y i s z á r m a z á s ú í r ó k n á l* fordul elő (MondÁtszöv. 16). Napjainkban is tartja magát ez a nézet (vö. FERENCZY: „*e r d é l y i í r ó k* hatásaként gyökeresedett meg a pesti nyelvben” AnyKal. 181). Az akadémiai leíró nyelvten óvatosabban fogalmaz, „a keletibb regionális köznyelvből” eredezteti a szerkezetet, amellyel „íróink is gyakran élnek” (MMNyR. I. 484). Joggal merülhet fel ezek után az a kérdés: mely erdélyi írók műveiben, hatásaként terjedt el az „irodalmiatlannak” minősülő szerkesztés, ha — mint láttuk — Petőfi kortársai nemigen használták.

7. A válaszhoz az i r o d a l m i s a j t ó és az i g é n y e s s z é p i r o d a l o m nyelvi összehasonlítása segíthet hozzá. E célból választottuk ki az *Utunk* című irodalmi lap néhány 1981/82-es számát, ezzel betekintést nyertünk napjaink erdélyi irodalmi sajtójának nyelvhasználatába. Ezek után kerülhetett sor a XX. századi erdélyi szépiírók nyelvének tanulmányozására, itt elsősorban Tamási Áron, Asztalos István, Sütő András, Beke György írásaiból gyűjtöttünk

100—100 adatot. Együttesen tehát 500 adatból készítettünk egy kis keresztmetszetet.

A szerzők	<i>kell</i> + infinitívus	<i>kell</i> + rag. inf.	<i>kell</i> + <i>hogy</i> + felsz. m.	<i>kell</i> + felsz. m. igealak
Utunk 1981/82.	44	46	1	9
Asztalos István	31	26	1	42
Tamási Áron	56	42	1	1
Sütő András	63	36	—	1
Beke György	27	68	4	1
Összesen:	221	218	7	54

A táblázat adatait áttekintve azt mondhatjuk, hogy a XX. századi erdélyi szépirodalom nyelvébe *n e m h a t o l t b e a kell + felszólító* módú igealakkal való szerkesztés. Elmondhatjuk azt is, hogy a SIMONYI által képviselt múlt századi érték- és normakövetelmény ma sem változott. A négy szerző közül csak egy — Asztalos István — tér el ettől a „szabálytól”. Asztalos adatai valószínűleg a népnyelvhez való kötődéssel, esetleg tudatos követéssel magyarázhatók. Emellett a tőle elemzésre kiválasztott művek — *Házunk tája, Riportok* — műfajukból következően is inkább közelítettek az író által beszélt nyelvhez, mint az irodalmi normanyelvhez. Úgy tűnik, Asztalos műveiből rajzolódik ki az a kép, amelyre az erdélyi írók nyelvhasználatát vizsgálva fentebb már utaltunk. Ellene mond e felfogás általánosíthatóságának a Tamási adataiból nyert tanulság.

Tamási művei közül a székely nyelvjárási sajátságokat jól tükröző *Ábel* című trilógia két darabját választottuk ki (*Ábel a rengetegben, Ábel az országban*), ám a vizsgált „erdélyies” szerkezeteket nem találtuk meg.

A köztudatban éppen a bizonyos nyelvjárási sajátságokat, stílusesszüközket felhasználó írók nyelvéről alakulhat ki pontatlan, vagy egyenesen téves elképzelés, vélemény. Csak a művek alapos nyelvi elemzésével alkothatunk megbízható és helyes véleményt egy-egy író nyelvhasználatáról. Semmiképpen nem helyes így általánosítani: „az erdélyi írók” nyelvhasználatára ez vagy az jellemző.

Éppen Tamási Áron és Sütő András írásművészete a bizonyíték arra, hogy a kiemelkedő tehetségű írók mindenkor az irodalmi normához igazodva élnek a nyelv adta variációs lehetőségekkel. Csak akkor választják a nyelvjárási változatot, ha annak különös oka van, és erős jellemző erővel bír. Ilyenkor a megszokottól eltérő forma feltétlenül stíluselem. Tamási a székely ésjárásu és beszédű Ábel és környezetének jellemzésére számtalan tipikus nyelv-

járási változatot használ, de — a vizsgált jelenségekörben szinte kizárólag a normatív változatokkal él (*el kell menni* és *el kell mennem* stb. típus).

Az élő erdélyi írók nyelvhasználata is figyelmet érdemel. Ez a vizsgálódás azonban már átvezet egy napjainkban újjáéledő nyelvhelyességi kérdéshez: melyik változat használatát szorgalmazzuk, melyikét vessük el. A szakirodalom áttekintése kapcsán fentebb már idéztük SZABÓ T. ATTILA állásfoglalását. Pontosan ezt a felfogást tükrözik Beke György adatai (a „Fölöttük a havasok” című csángó családi krónikából). Beke a normatív *kell*+ragozott infinitívus szerkesztéssel él leggyakrabban. Meg kell jegyeznünk, hogy csak akkor használja a *kell*+(*hogy*)+felszólító módú igealakos változatot, amikor székely csángó személyt beszéltet, vagyis egyenes beszéd esetén. Itt nyilvánvalóan stílusfestő elem a nem normatív változat használata.

Sütő András elemzett műve, az „Engedjétek hozzám jönni a szavakat” — a „Jegyzetek hómezőn és porban” alcímet viseli. A jegyzet nem véglegesen, tökéletesen kicsiszolt forma. A lehetséges változatok közül ennek leginkább a *kell*+főnévi igeneves szerkesztés felel meg, de semmiképpen nem a *kell*+felszólító módú igealakos változat.

Végül a Kolozsvárott megjelenő Utunk című lap nyelvhasználatáról. Az irodalmi lap adatai sem igazolják a ma oly divatos *kell menjek* szerkezet terjedését az erdélyi irodalmi nyelvben. Csaknem egyenlő arányban fordul elő a kétféle *kell*+főnévi igeneves, illetve ragozott főnévi igeneves szerkesztés, az utóbbi minimális fölényével. Hogy mégis viszonylag nagy számban (9) jelentkezik a *kell*+felszólító módú igealakos változat, annak oka egyetlen cikkben, pontosabban interjúban keresendő, a Nagy Imre zsögödi festőművésszel készült utolsó beszélgetésben. Zsögöd a székely nyelvjárásterületen, a Hargita havasai alatt meghúzódó kis falu. A riport lényegében egy magnófelvétel hű visszaadása, a festőművész beszélt nyelvének mása. A riportból a festőművész egyéni nyelvhasználatát pontosan megismerhetjük, de képet kaphatunk a mai székely nyelvjárásterületen élő művelt réteg beszédmódjáról is. Egy rövid szakaszt érdemes idézni a riportból, mely a helyes nyelvhasználat további, finomabb kérdéseire is rávilágít.

„Nagy Imre: ... Tehát a tudás oda *kell kialakuljon, kifejlődjön*, hogy a tehetség az anyagot le tudja küzdeni. Ahhoz, hogy a tehetség ki tudjon alakulni ezt a nehéz utat végig *kell csinálni*. Le *kell ülni*. Végig *kell* legalább húsz esztenődöt *kínlódjon*. És akkor egész életében *csinálnia kell* ezt. Ahányszor leül, ugyanannyiszor előlről *kell kezdje*. A tojásügy. Teljesen előlről *kell kezdeni*, és úgy megy tovább. Másnapra el *kell felejtetni*. El is felejtí. Különben sablon lesz belőle. Az élmény örökké friss, örökké új, az anyagot örökké le *kell bírni*” (i. m. XXXVI. évf. 37. sz. 1981. 6. l.)

Az idézetből körvonalazódni látszik, hogy a változatok használata Nagy Imre beszédében nem esetleges. Amikor általános értelmű a végrehajtandó cselekvés, és az alanyt nem szükséges pontosan megjelölni (végig *kell*

csinálni, le *kell ülni*, előlről *kell kezdeni*, az anyagot le *kell bírni*), akkor a *kell* + infinitivusos szerkesztés a helyes. Amikor azonban szükségessé válik a cselekvő alany p o n t o s a b b m e g j e l l ő l é s e, akkor előbukkan a *kell* + ragozott infinitivusos forma (*csinálnia kell*, ti. neki és nem általában az embernek). A harmadik változat sűrű előfordulása a kis szövegrészben érdekes tanulságokkal szolgál. Az egyébként helytelenített *kell* + felszólító módú igealakkkal való szerkesztésnek itt ugyanis funkciója van: e r ő s k ö v e t e l é s t, parancsszerű kinyilatkoztatást hordoz (*kell kialakuljon*, *kell kínlódjon*, előlről *kell kezdje*), és a cselekvő személyét is pontosan kívánja megjelölni: ő és nem más.

A helyes nyelvhasználatra vonatkozó pontos szabályt nem könnyű megfogalmazni. A vita nem is dőlt el, legutóbb a nyíregyházi, az anyanyelvi oktatás időszzerű problémáit tárgyaló konferencián vetődött fel a kérdés. A *kell* + *menjek* típusú szerkezet terjedése — úgy tűnik — megállíthatatlan. A baj az, hogy legtöbbször nincs a fenti, Nagy Imrétől vett idézethez hasonló funkcionális különbség a mai nyelvhasználatban.

Ö s s z e g e z v e a fentieket azt mondhatjuk:

1. A *kell* ún. személytelen igével szerkesztett változatoknak sem az eredetét, sem a helyes használatát nem tisztázta ez idáig a szakirodalom, nincs egyöntetű állásfoglalás egyik kérdésben sem.

2. A XIX. századi szépirok nyelvhasználatába az erdélyiesnek tartott *kell menjek* típusú szerkezet nem hatolt be, függetlenül attól, hogy az író vagy költő erdélyi származású-e, vagy sem (Gyulai Pál, Jósika Miklós, Arany János, de: Petőfi).

3. A XX. századi népnyelvben, különösen a székely csángó nyelvjárás-területen élő jelenség a *kell menjek* változat.

4. A XX. századi erdélyi szépirodalom nyelvébe a jelenség behatolt ugyan, de el nem terjedt. A *kell menjek* szerkezet használata gyakran értelmi vagy stilisztikai árnyalatkülönbséget hordoz (Utunk, Asztalos István, de: Tamási Áron, Sütő András, Beke György).

5. A *kell menjek* szerkezet funkció nélküli használata helytelen és kerülendő, helyette a *kell mennem* változat fogadható el.

KOVÁCS ÉVA

On a Structural Alternation

From among the alternations occurring in the field of sentence construction, this paper traces the origin and usage of the variations occurring with *kell*, the so-called impersonal verb, from the 19th century up to the present day. It discloses the insufficiencies and inaccuracies found in the special li-

terature, and, in connection with the group of phenomena chosen, it refers to conceptions often faulty or mistaken in common knowledge.

As a result of her analysis, the author came to the following conclusions:

1. Neither the origin nor the correct usage of the variations connected with the so-called impersonal verb *kell* (*kell, hogy menjek, kell menjek, kell menni, kell mennem*) have so far been explained in the special literature; there is no consensus with regard to either question.

2. The type of structure, *kell menjek*, regarded as common in Transylvania and characteristic of the usage of Transylvanian writers, did not enter into the language of the 19th century men of letters (Pál Gyulai, Miklós Jósika, János Arany, Sándor Petőfi), regardless of what region the men of letters (both prose and poetry writers) came from.

3. In the region of today's Transylvania, especially in the Transylvanian "csángó" dialect ("csángó": Hungarian-speaking native of Moldavia), the variation *kell menjek* still exists.

4. Although the phenomenon penetrated the language of 20th century Transylvanian fiction, it did not spread. The usage of the type *kell menjek* in most instances reflects notional or stylistic differences (Utunk, István Asztalos, but: Áron Tamási, András Sütő, György Beke).

5. The usage of the construction *kell menjek* without any cause is wrong and to be avoided, and the variation *kell mennem* can be accepted instead.

É. Kovács

Latin szavak „Az Lándorféjrvár ...” c. memoárban

Az emlékirat deákja mértéktartó az idegen szavak használatában. Az e korban nem kis terjedelmű munka alig tartalmaz újabb latin eredetű vagy közvetítésű szavakat is. Kevés kivétellel ott találjuk őket beágyazva a szövegbe, ahová szakkifejezés kívánczik, vagy ahol szinonimaként épülnek be.

Két alkalommal tisztséget jelöl meg latin műszóval a szerző, nyilván a hi-telesség, pontosság kedvéért és a korabeli szokásnak megfelelően. Ezek: „*Nykolay gergely, Ky az Idewbe director causar(um) woth; werbewczy Isthwan Ky az Idewbe p(er)sonalis p(raese)nciae Regie (!) (maies)t(a)t(is) woth* (13). PPB. [I.]-ben (Gloss. 604). az első tiszt-ségnév magyar megfelelője: „Fejedelem jövedelmének őltalmazója”, vagyis ’kincstáros; kincstárnok, kincstartó’ (ÉrtSz.), a másodiké: „*Personalis praesen-tiae Regis*: Király képe”, azaz ’király helyettese’ (ÉrtSz.).

A szövegben előforduló, eddig nem vagy egészen ritkán adatolt latin sza-vak — szövegösszefüggés szerint — a következők:

articulus: *a mynemew articulusokath a Kyraly Es az wrak az orzagh Kewzy Kewlthenek woth* (20); *Nehany Kewz dologrwl walo arthiculusth zewrewznek* (33); 1. még: 20; 34, 2x. Valamennyi adata ’határozat; törvény-cikk; törvény’ jelentésű. A szerzőnél a magyar megfelelője: végezés.

autoritás: *werbewczy Isthwan... Kynek... az Thewrwen Itylethybe Nagy a u t o r i t a s a w o t h* (13); *Bathorynak Nagyob a u t o r i t a s s a E s z e r e t h e t h y w o n a* (17); 1. még: 28. A címszó jelentése itt ’megbecsülés; tekintély’; e jelenté-seit PPB. [I.] is megadja.

bellua: *az Elefanthnak wethnëk... Es az okthalan B e l w a t h M e g h B w s s y t h - y a k... amaz a B e l w a az orrawal fel wetewtte* (49). Magyar nyelvű szöveg-ből nincs eddig feljegyezve, szótáraink némelyike felveszi vagy mint a magyar szó latin megfelelőjét: **bestia:** „*Bestia* 13 Bellua” (B. SIMOND RENÉE, Ver. 11; PPB. [II.] vad a.), vagy mint latin címszót: *bellua* ’fenevad’ (PPB. [I.]; vö. még: BRÉAL-BAILLY, DictÉt.: *bellua, belua* ’bête’; K. E. GEORGES; Hwb.⁹: „*belua* (belva, nicht bellua)”; WALDE—HOFFMANN, LatEtWb.³: „*ein Tier... wie Elefant, Tiger... Bellua*”; *bellua* a. A latinban több származéka élt (l. PPB. [I.], a szer-ző a fentiekkel azonos jelentésekben ismerhette a szót: ’elefánt’; ’vadállat, fenevad’, itt most az *elefánt* szinonimájaként használja.

elefánt: *Elefanth, Elefanthnak* (49). Latin eredetű (l. részletesebben TESz.).

Az *ff* írássajátság a szerzőnél; vö.: *attyaffyasbes* (17), *Iffyw*, *Iffywssagatwl* (12), *proffetaythwl* (54) stb.

exemptus: (*Kyralyth... Egy Elewbe Exemptussa akartak Thenny...*) (35). Csak egy adatunk van a szóra. PPB. [I.]: „Exemptus... Ki-vétel”. Véleményünk szerint is főnévként szerepel. Alapszava a lat. *exemptare* 'eximere, liberare, immunem facere' (*DuC.*) ige.

golyóbis 'ágyúgolyó': *fogyatto(n) fogyatta... golo by ssokath* (goló-bisuk) (50). Vö. lat. *globus* 'gömb; golyó' (TESz.). A szóvégi lat. *-us* ~ m. *-is* (~-ics) elhasonulásos megfelelésre vö. m. R. *gradis* ~ *grádics* (<lat. *gradus*; TESz.). A XVI. században már többnyire *ly*-lyel használták (l. NySz.; OklSz.; TESz.). A fenti jelentés a *szakállas*-, *ágyú*-, *tarackgolyóbis* szerkezetekből tapadt hozzá.

gubernátor: *az orzagh... az wy Kyralynak Layosznak gyermewk wotaerth g w b e r n a t o r th fogna walazthany; g w b e r n a t o r th* (17). 1450: *gubernator* (OklSz.; TESz.); BARTAL hazai és külföldi források vallomása alapján 'prae-fectus, provisor civitatis aut regni', illetve Zapolyai 1523. évi dekrétumára hivatkozva 'kormányzó' és '(monasterii) praefectus' jelentésekben ismeri. Fenti adataink világosan 'kormányzó' jelentés mellett vallanak. A lat. *gubernare* ige származéka (TESz.).

k(a)lastrom 'kolostor': *Ka la s t r o moth Egyhazat ... El foglaltanak* (50). Előzménye az e., k. lat. *clastrum*, *claustrum*. A köznyelvből kiszorította a nyelvújítás korában a *monostor* analógiájára alkotott *kolostor* (vö. TESz.).

kamara(só): *Kewel (kövel) fawal Es az Apro Kew Sowal (A Kyth Ka m a r a Sonak zoktak Hywnya) azzal oltalmazthak Magokath* (63). Az előtag latin eredetű, a szóra és származékaira a XII. század óta vannak adatok (vö. OklSz.; TESz.). Már régi nyelvünkben több jelentésben használták, szerepel közöttük 'királyi kincstár' is (vö. OklSz.; BARTAL; TESz.). Valószínű, hogy a fenti összefüggésben a só származási helyét határozza meg közelebbről; feltehetően az udvar, a királyi kincstár a többi szükséglettel együtt sóval is ellátta a harcokra berendezkedő végvárat.

kápolna(mester) '(kápolna élén álló) pap, lelkész': *ortharmestewrek Ka p o l n a mestewrek... fyzessenek* (ti. adót) (33). Ritkán előforduló összetett szó, az NySz.-ban továbbképzett alakja található 1535-ből. A deák fogalmazása szerint a plébános és oltármester után következő kisebb egyházi méltóságot (és hatalmat) viselő személyt nevezték így. Az előtag latin átvétel (<*capilla*), melyből a *kápolna* alak hangrendi kiegyenlítődéssel és *ll* > *nl* elhasonulással jött létre (TESz.).

(kép)mutálás 'képmutatás': *Keep M w t a l a s zewrynth walo Maga Menthessewk; Keep M w t a l a ssa Keppen... Kezd Kenyergeny* (31). Az összetett szó utótagjának alapszava latin eredetű (vö. lat. *mutare* 'megmozdít, megváltoztat, változtat' [TESz.; képmutató, mutál a.]). A latin eredetű *-ál* végű igéink rendszerébe illeszkedett be (vö.: *fundál* (<*fundare*), *proponál* (<*proponere*),

protestál (<*protestare*) stb.; ezek mintájára alakultak a következő későbbi igék is: *elparentál*, *dominál*, *dokumentál*; *mutál*, *famulál* (TESz.). A XVI. század elején jelentkező *képmutatás*, *képmutató* 'arcváltóztató' népetimológiás fejlemény (i. m.).

kompromisszum: *Mydewn... Bathoryth... Ky zabadytotta woth, Egy Conpromissomoth, Thewttek woth... Egy mas Kewzewth* (16—7); *Ez Conpromissum Ellen Ha Thewrtennek Ewteth walazthany...* (17—8); *a Naderspanssagra walaztottak woth wgyan a Conpromissum Ellen* (18). BARTAL két fő jelentését közli a szónak: 1. 'választott bíróság; megbírálás, bíróságban tett megjegyzés'; 2. 'megbízásból való választás'. Egyik sem fedti a kéziratban használt *kompromisszum* jelentését. Alapszavának, a *compromittere* igének a jelentése: 'ígér, kötelez' (BARTAL); 'kölcsonösen ígéretet tesz, megállapodik' (TESz.). Az ige és származékának megadott jelentéseiből kiindulva a szövegbeli *kompromisszum* tehát nem jelenthet mást, mint 'kölcsonös engedményekkel kötött megállapodás, köteleességvállalás'. Szapolyai János és Báthori István ugyanis — a szerző szerint — abban egyeztek meg, hogy ha a király vagy a nádor meghal, és a kiskorú király mellé gubernátort, az elhunyt nádorispán helyébe pedig új nádorispánt választanak, s a választás valamelyikükre esne, a tisztséget egymás tudta, beleegyezése nélkül nem vállalják, „nem veszik fel”.

mártíromság: *Igy Lewth... mynd Halala Mynd Martyromsaga* (49). Alapszava az e. lat. *martyrium* 'vértanúság'; általában e jelentésben ismerjük (vö. NySz.; ÉrtSz.; TESz.). Mivel közvetlenül előtte a zemlényi (zimonyi) vár hősné, Szkoblit Markónak a halálát előidéző kínzásokat írja le a deák — elefánttal — '(köteleességteljesítésért, vállalásért elszenvedett) megpróbáltatás, önfeláldozás' jelentésben használhatta. Leginkább a vallásos irodalomban használták a szót.

plébános: *Rawasth agyanak... Egyhazy Nepekes plebanosok ortharmestewrek* (33). Vö. e., h. lat. *plebanus*. A nyíltabbá válással lett -os szóvég mellett a régiségben szinte már gyérebb az eredeti -us. (l. NySz.). Első előfordulása a XV. század legelejéről származik (l. TESz.).

praktika: *mynd az orzagh Kewzewth Smynd az wrak Kewzewth Nagy prakh yk aya woth* (13). Vö. k. lat. *practica* 'gyakorlat; szövetkezés, mesterkedés'. (DuC.; R. PRIKKEL: NyK. XXIX, 340; TESz.). A szó családjának több tagja föl van jegyezve a NySz.-ban, de mindegyik jóval későbbi időből. Egyikük-másikuk a szépirodalmi művekbe is behatolt (vö. NySz.; ÉrtSz.), leggyakrabban éppen a címszó. Jelentésének pontos meghatározása mégsem könnyű, mert a kézirat adatából nem lehet következtetni, volt-e pejoratív, esetleg amelioratív jelentésárnyalata. Beniczki Péter „Magyar Rithmusok” c. művében így jellemzi jelentéstartalmát: „*Apractica* (!) kettős, ki nem érti, aggnős, bir az együgyű szívvel” (i. m. 211; NySz. aggnős a.). Mivel deákunk az egyik XVI. század eleji köz-

életi személlyel kapcsolatban használja, lehet, hogy „praktikával” — inkább érzelmi színezet nélkül, semleges jelentésben alkalmazhatja: ’befolyás; hatás’.

proféta: *atokba Lenne Isthenthewl Es az Ew proffet aykthwl; a profet a knak Haragya* (54); *Esskewen az Elew Istenre Es az Ew p(ro)pheta-yara* (71). A vallásos irodalomból különösen jól ismert szó. Átvitt értelemben a költőknél és a közbeszédben sem ritka, több származékszó alapja (vö. ÉrtSz.). Vö. lat. *propheta* (MELICH: NyK. XXXV, 17; TESz.).

proponál: *propona litatoth woth E fele fogyathkozasokath* (15); *Kez-deek az okokkal Bynthethny a Mynemew okokath Elewzewr propona-lthak wala* (21). A példamondatokból világosan kitűnik a szó jelentése: ’előterfesz, indítványoz, javasol; ’felró’. E jelentésben ismerik a szótárak is (vö. jPPB. [I.]; BARTAL; ÉrtSz.). Irodalmi nyelvünk ma kerüli.

protestál: *Enes Kedygh p(ro)testa lok Mynd Istennek Smynd Ew elssegenek... Hogy... Ne(m) a my wrwnk Sem my Lennenkoka*(10). BARTALnál a szó jelentése: *a)* ’tanúskodik, *b)* tiltakozik’. A szövegből szerintünk inkább ’(ünnepélyesen) kinyilvánít, valamely állítás igazságát esküvel bizonyítja’ jelentés következethető ki. Vö. 1561: „karossa nem akarok maradny, hane... embert tartok ’letartóztat, bebörtönöz’ errol .K. protestalok”. (RMNy. III/2, 44). Vö. lat. *protestari*: *a)* ’öffentlich beweisen; *b)* ’öffentlich aussagen’ (K. E. GEORGESI. i. m.; továbbá: R. PRIKKEL: NyK. XXIX, 340; TESz.). Régiségünkben a szó használata ritka (vö. NySz.; ÉrtSz.), napjainkban a választékos stílus elemeként találkozhatunk még vele.

refektórium: *az zenth Egyhazba... az Refectory omba gywlthek Bë* (36). PPB. [I.]: „Ebédő-ház a’ kalastromokban”; BARTAL: „étkező terem”. Általában rendházak ebédlőjét szokták így hívni, pontosabb jelentése itt is: ’kolostori, rendházi ebédlő’ (vö. ÉrtSz.). Az NySz.-ben egy adata van: VirgK. 140: *refektoriomba*. Íródeákunknál az -om végződés már elevebb lehet, mint az -um (l. *kompromisszum* a. is).

spes: *walamy Nagy Spe sth Es Remenysegeth wethethne wagy walamy zeep zóth adna Nemy* (18). Magyar szövegből nincs rá eddig adatunk. Jelentése a klasszikus és a középkori latinban egyformán ’remény, reménykedés; ugyanebben használja a deák is szinonimapárban. Vö. lat. *sperare* ’remél’ (PPB. [I.]; GEORGES i. m.).

summa: *Nem Kychyn Sw m(ma) woth Thewb woth Sokkal Negywen Ezer forynthnal* (10); *Ellyen Nagy Sw m ath* (11); *Anny zanthalan Nepe allatta El wezewth wona Kynek Su m a y a y a (!) Thewb woth Sokkal Negywen Ezer Embernel* (53); (... *az gywlessnek Sw m a y a chak Az woth...*) (33). A szó első adata a JordK.-ből van följegyezve; több jelentésben ismerjük, irodalmi, köznyelvi használatával és nem egy továbbképzett alakjával ma is találkozunk (vö. NySz.; ÉrtSz.). *a)* Az első két adat jelentése: ’pénzösszeg’. *b)* Utolsó előtti mondatunkban emberekre, személyek csoportjára vonatkoztatva talál-

juk, így 'szám, létszám' jelentést kell kikövetkeztetnünk. c) Utolsó adata átvitt értelmű: 'vminek az eredménye, lényege, foglalatja'.

szkúfia 'török süveg': *z k w f f y awal... megh ayandekozya* (56); *Mwto-gathwan... feybe az z k w f f y ath* (59). — 1495, 1535: *szkófia* (OkISz.), *szcofiák* (Helt: Canc. 102), *szkofia* (Com: Jan. 100, NySz.); PPB. [I.]: „Mitra... Püspök süveg, Szkofia”; „Török patyolat, Före való Skófia” (*cidaris* a.); — 1518: „Skófiön...” (TESz. *cifra* a.); *DuC.*: *scuffium, scufum, scufia*; BARTAL: *Scoffium, szkófiium, scoffum*; *szkófiium* (HALÁSZ: NyK. XXXIII, 36); további -ium ~ -iom végű adatait és számos egyéb alakváltozatát l. NySz.; TESz. Nyelvünkben kétszeres átvétel, -a és -um (vö. TESz.) szóvéggel; az utóbbiból szabályosan -om lett (vö. *kollégiom, conciliom* stb.). A nyelvünkben ugyancsak latin eredetű — végső forrása a perzsa — *lemonya* 'citrom' főnévnek szintén voltak a k. latinban *limon, limonia, lemonium*, a h. latinban pedig *lemonia, limonia, limonium* alakváltozatai (vö. NySz.; TESz.). A *birétum* mellett ugyancsak élt m. R. *biretom, beretra* módosulat. Több jelentésben ismerjük nyelvünkben, adataiból ezeket állapíthatjuk meg: a) 'arannyal szőtt szövetfajta', b) '(díszítésre, vminek értékesse tételére használt) aranyszál', c) '(aranyszállal szőtt anyagból készített) török süveg', d) '(kat. egyházi méltóságot, hatalmat szimbolizáló) papi süveg; birétum'. A memoár adatai minden kétséget kizáróan az utolsó előtti jelentésben fordulnak elő.

tutor '(törvényesen kijelölt) gondviselő, gyám': *T w t o r y e s w o t a k T h e r e k B a l y n t h n a k* (9); *I o T h w t h o r y* (12). Zömmel a XVI. század közepe óta vannak rá adatok (vö. NySz.). Végrendeletekben gyakori szó volt, mai nyelvünk-ből már kihalt. A cseh és a szlovák nyelvben mindmáig él (vö. TRÁVNÍČEK, SJČ). A középkori latinból több jelentésben feljegyezték (vö. *DuC.*).

vice(-) 'vkinek a helyettese; helyettes' (vö. GYÖRKÖSSY, IdSzav.); *wothak chak w y c z e B a n y* (9); *a Keeth w y c z e B ä n* (46). Vö. lat. *vicis* (PPB. [I.]; WALDE—HOFFMANN i. m.; R. PRIKKEL: NyK. XXIX, 342; VISOTA: NyK. XXXV, 218—9). A latinban számos szószerkezet előtagjaként szerepelt (vö. *DuC.*; BARTAL; WALDE—HOFFMANN i. m.; TESz.). Nyelvünkben jobbadán ezek részfordításaként, illetve analógiájára jöttek létre a *vice-* (a fenti genitívusi *vicis* határozói alakja) előtagú összetett szavak (TESz.). Régi nyelvünkben főként tisztségnevek előtt jelentkezik (vö. NySz.; OkISz.); ezek jó részének kiavulásával használati köre jelentős mértékben szűkült (vö. ÉrtSz.).

vox: *wgy wgy wgy attyemffay Theczyk Theczyk... Ez w o x mynd war-megyekrewl warmegyekre megyen; az Egez orzagh w o x a mynd Ew Reya Lezen, oth Ewteth Reya walazthyak* (29). E mondatok alapján a címszónak két jelentését, egy általánosabbat és egy konkrétabbat különböztetjük meg: 1. 'sententia; vélemény; hang'; 2. 'szavazat (tiszttségválasztáson)'. A szó és néhány származéka korán polgárjogot nyert irodalmunkban, előfordulásukat szinte minden századból kimutathatjuk (vö. NySz.; ÉrtSz.). Népies, régies használatukat máig megőrizte köznyelvünk.

A fenti szavak kis csoportjából azt látjuk, hogy az író ismerte a latin nyelvet és a jogi terminológiát, és ezért kerülhettek be írásába olyan szavak, amelyeknek használatára a kódexek koráig alig van adatunk: *autoritás, bellua, exemptus, spes, tutor*. Írásukban nem követett „szilárd” helyesírási elvet: *suma ~ summa ~ swma, prof(f)eta ~ propheta* stb. A *compromissum ~ compromissom* alakváltozatok a *com- ~ con-* és a szóvégi *-um ~ -om* használati ingadozásáról tanúskodnak. A *p*-vel (valamint *m-, b-, f-*) kezdődő szóhoz rendszereint *com-* (*~ cum*) előtag (prepozíció) kapcsolódik (vö. *comparatio, compendium, compositio* stb., egyéb esetben a *con-* járja a latinban (vö. *concipio, confirmo, concurso; conscriptio* stb.). *Kompromisszum* példánk két adatában ezek analógiás hatására jelentkezhett *con-*. Mindössze négy példa fordul elő *-um*, illetve *-ium* szóvéggel. A háromszor adatolt *kompromisszum* — a többit csak egy-egy előfordulásban ismerhetjük meg — egyszer *-om*, kétszer *-um* végű. Ez arra vall, hogy az *e* típusú átvételek alkalmazásában sokszor számolhatunk *-(i)um, -(i)om* kettősséggel egy szerző esetében is. Az ingadozó használat fennmaradását több tényező támogatta: néha a régi és az újabb (kétszeres) átvétel eredményezte; az *-(i)um* olykor későbbi kölcsönzésre is utalhat, de lehet a latin alakhoz való tudatos visszatérés megnyilvánulása is. Valószínűleg így kerül elő már GELEI KATONA művéből (Válts. I. Előb. 15) a *templumi* alakváltozat (vö. NySz. *cikornyás, templomi* a.). Az *áfium*-hoz vagy a még későbbről adatolt *bandérium* mellé viszont még a XIX. században is alkotnak *áfium, bandériom* alakváltozatot (vö. TESz.). Olyan latin eredetű szavunk pedig bőven akad, amelynek első előfordulásai *-(i)um*-ra végződnek, aztán századokon keresztül *-(i)om*-mal használatosak; s végül *-(i)um*-mal szilárdulnak meg irodalmi nyelvünkben (például a *kalendárium*; vö. TESz.). Több korábbi átvételen megfigyelhető, hogy gyakoribb a *testamentum* típus, mint a *testamentomot, testamentomos* stb. toldalékos alakok, vagyis a *testamentom*-félék elterjedésében a *testamentomos, testamentomok* suffixumos formák is közreműködhetnek.

Az *us*-ra végződő latin eredetű szavak nem mutatnak ennyire hullámozó ingadozást a szóvég végleges állandósulásának folyamatában. Egy pár szóban *-is, -ics* fejlődött belőle (vö. *golyóbis, grádics*); egyes *-us* vesztette szóalakok, az esetleges ilyen német átvételek részben rövid életűek voltak: *legát, máj* s hasonlóan: *kardinál* (vö. TESz.), — a szerzőnél egy példa van rá: *Rodra* 'Rhodos' (8) —, részben ellenálltak a kiegyenlítődesi tendenciának, az analógiás hatásnak (vö. *advent, konvent, január, krokodil* stb.). Az *-os* végűek közül (vö. *plébános*), nem sok gyökeresedett meg, a fejlődés az *us*-t részesítette előnyben (vö. *cédros ~ cédrus; májos ~ május* stb.; TESz.). A többször adatolt példán itt is megfigyelhető, hogy toldalék előtt sűrűbb használatú lehetett az *-os* végződésű alapszó. A BécsiK.-ben *assírius* egyszer, *assírios* egyszer sem, de az *assíriosok* típus huszonnégyszer, az *assíriosok* ellenben csak hatszor fordul elő (I. KÁROLY, BécsiK. 31); *-os* szóvéggel használt szavak leggazdagabban a XV—XVI. századból adathatók (I. Uő: i. m. 35, 67; TESz.: *cédrus, jácinktus, notárius* a.).

SZÉKELY ISTVÁN (Krón.) általában így használja az idegen népek nevét, például: 125: *Longobardosoc*, 126: *Gottosoc*, 136₂: *Saracenosoknak*, 172₂: *Anglosok*, 172₂: *Gallosoc*, 228: *Gallosoktól* stb.; más esetben is él vele: 181: *Cardinalosoknak*, 228: *Ferdinandosra*, 233₂: *Ferdinanadostól*. Uralkodók nevét pedig többször *-us* végződéssel toldja meg: 224₂: *Zelimus* 'Szelim', 225: *ZELIMVS*, 228: *Ferdinandus* stb. A későbbi kölcsönszavak és az ál-latin műszavak *-us* szóvéggel (vö.: *arabus* 'arab', *furunkulus* stb. TESz.) kaptak polgárjogot.

A *kalastrom*, *gwbernator*, *praktika* szavak írásmódjából arra gondolhatunk, hogy közhasználtabbak voltak, és azért érvényesül bennük a szerző magyar hangjelölése. A korábbi átvételekben a lat. *s*-, *ss*-nek m. *s* (*s*) felel meg (vö. BÁRCZI, Szók.² 104; BENKŐ: MNyTört. 294), nagyon valószínű, hogy az előforduló *spes*-t is ennek megfelelően kell ejtenünk.

Az igei átvételek szabályosan *-l* képzővel, a magyar *-ál* végű igék sorába beilleszkedve használatosan (*proponál*, *protestál*, [*kép*] *mutál[ás]*) stb. akár *protestare*, akár *proponere* ige típus a latin előzmény (vö. BÁRCZI i. m. 106—8; LOVÁNYI: MNy. XLIX, 98; TESz. *opponál* a.). — A latin jövevényszavak részletes irodalmát l. FLUDOROVITS, LatJsz.; BÁRCZI i. m. 102, 105, 107; TESz. *apostol*, *elefánt* stb. a.; BENKŐ i. m. 296).

A latin nyelvnek különleges helyzete és szerepe alakult ki hazánkban. Közvetítője volt az európai kultúrának és műveltségnek, biztos érintkezési eszközként szolgálta a külföldi egyetemeket látogató, tudásra szomjas magyarországi ifjakat. Nemcsak írásban, hanem élőszóban is sokszor használták, különösen a politikai és egyházi életben, a törvényhozásban, a diétákon stb. (vö. BÁRCZI, MNyÉletr. 264). Elsősorban lexikális hatásának maradtak tartós nyomai — még nyelvjáráseinkben is (vö. R. PRIKKEL: NyK. XXIX, 342—3). Mint kiapadhatatlan forrásból, bár változó mértékkel, de szinte szakadatlanul kölcsönöztek belőle formulákat (testamentumokban, misszilisekben, regesztrumokban, bírósági jegyzőkönyvekben), műszavakat és szakkifejezéseket (nyelvtanokban, orvosi könyvekben, krónikákban, a kibontakozó tudományok nyelvében stb.). Nem volt csekély az alkalmi felhasználású átvételek száma sem. Valamelyest érzékelteti ezt a memoárból kiemelt latin eredetű szavak e kis csokra is.

KOVÁCS ISTVÁN

Mots latins dans le mémoire intitulé „Az Lándorfejrvár...”

La langue latine avait une place privilégiée et un rôle très important en Hongrie au XVIe siècle aussi. Ses éléments lexicaux se répandaient en écrit et oralement et pénétraient dans une mesure plus ou moins grande dans la langue de différentes couches sociales. L'auteur indique quels sont les mots latins qui ne se trouvent pas, ou qui se trouvent très rarement dans les docu-

ments datant du premier tiers du XVIe siècle, et quel est le motif de leur emploi. À la base de ses investigations, il constate qu'il n'y a pas beaucoup de mots latins, ni de mots latins inutilement employés dans ce document qui a été rédigé selon l'auteur originellement en langue hongroise. Ce sont surtout des expressions juridiques (les équivalents latins des mots: *personalis praesenciae regiae* ... 'remplaçant du roi, représentant du roi' et autres comme: *director causarum, tutor, compromissum, autoritas, praktika, vox, protestál* stc.), des mots employés comme synonymes: *reménység* 'espérance' — *spes, elefánt—bellua* etc.). La forme écrite des mots latin reflète le plus souvent la prononciation hongroise.

I. Kovács

Finn könyvek és kéziratok Debrecenben

A finn—magyar tudományos és kulturális együttműködés területén az eddignél több figyelmet érdemelnének a könyvtárak. A legfontosabb könyvtári teendő a szükséges modern (és régebbi) kiadványok kölcsönös beszerzése és megfelelő elosztása, valamint a finnugor tárgyú állományok megközelítő teljességű bibliográfiai feltárása lenne. A jelentősebb uráli anyaggal rendelkező könyvtárak közti együttműködés és általában a finnugor vonatkozású könyvtári munka hatékonyabbá tételét szorgalmazta az a finnugor könyvtárügyi tanácskozás is, amelyet 1980-ban az V. Nemzetközi Finnugor Kongresszussal egy időben rendeztek Turkuban (I. A. MOLNÁR: Könyvtáros 1981/1: 36—7).

Ehhez a célhoz részemről hadd járuljak most hozzá könyv- és kézirtattörténeti kutatásokkal. A legjelesebb tudósok értékes egyben maradt vagy (részben) rekonstruálható könyv- és kézirtahagyatékának rendszeres feldolgozása mellett hasznos vizsgálni olyan egyedi darabokat is, amelyek a múlt században indult finn—magyar kapcsolatok révén vagy más úton jutottak Finnországból Magyarországra és viszont. Ilyen anyagok nálunk leginkább Budapesten az Akadémiai Könyvtárban vannak. Nemrég például az Akadémiai Könyvtár egy nagyszámú svéd, valamint magyar, német és finn nyelvű bejegyzést tartalmazó Régi Kalevala (Vanha Kalevala)-példányának (raktári száma 224472) a sorsát nyomoztam. Noha a kötetbe Budenz József neve van beírva, ki lehetett deríteni, hogy eredetileg Erik Aleksander Ingman orvosprofesszoré, a finn művelődés jeles alakjáé volt. Ő írta bele az eposz svéd fordításrészleteit, s Magyarországra jöve ebből a példányból tanította Bugát Pált finnre. A magyar, német, valamint finn nyelvű bejegyzések pedig általában Bugáttól valók. A tudománytörténeti érdekességen túl a kötet bejegyzései arra is fölhívják a figyelmet, hogy Ingman többet fordított a Régi Kalevalából, mint amennyi nyomtatásban megjelent, vagy mint amennyit neki tulajdonítanak (L. A. MOLNÁR: E. A. Ingmanin Kalevala-kappale Unkarin Tiedeakatemia Kirjastossa. Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum VII: 383—90). Karl Niklas Keckman és Elias Lönnrot levelezéséből tudom például, hogy Ingman a 29. runót is átültette svédre (L. A. Finn Irodalmi Társaság Levélgyűjteménye 3: 209; Lönnrotiana 363. sz. — Megtalálhatók a Finn Irodalmi Társaság [Suomalaisen Kirjallisuuden Seura] Irodalmi Kézirtattárában). Másutt még visszatérek rá, hogy a 29. runónak az 1836-os Helsingfors' Morgonblad 17. számában névtelenül

megjelent és föltételelesen Lönnrotnak tulajdonított svéd fordítása (l. Valvoja 1909 [Kalevalavihko]: 257; AARNE ANTILA, Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta II. köt. Helsinki, 1935. 410) bizonyára az Ingmané. És talán az sem véletlen, hogy Reguly Antal Régi Kalevala-fordítástöredéke (erről l. WEÖRES: Kalevalaseuran Vuosikirja 44: 306—16; A. MOLNÁR: Könyv és Könyvtár IX: 261—82) a 29. runóból szintén tartalmaz egy részletet. Nem lehet kizárni, hogy az 1839 szeptemberétől 1840 januárjáig tartó vaasai tartózkodásakor Regulyt Ingman bízta, segítette többek közt ennek az éneknek is az átültetésében.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Tanszékén is van egy bejegyzéseket tartalmazó régi finn kiadvány, *Gustav Renvall* finn—latin—német szótára: *Suomalainen Sana = Kirja. Lexicon Linguae Finnicæ...* (Aboae, MDCCCXXVI). Mint a fedőlap hátán a jobb felső sarokban levő tintával írt possessorbejegyzés (Aug. Ahlqvist) mutatja, a könyv August Ahlqvisté, a neves finn irodalmáré és nyelvészé volt. A szótár a tulajdonbélyegző és a leltári szám szerint a Debreceni Egyetemi Magyar Nyelvészeti Szeminárium-ba 1916-ban került. A beszerzés módját a fedőlap hátára ragasztott két kis címke mutatja: „Geliefert von Karl W. Hiersemann. Buchhandlung und Antiquariat. Leipzig.”, illetve „Hegedűs és Sándor Könyv és Papíráruháza Debreczenben...”. A szótárban van néhány nyelvészeti és nyelvtanulásra, például oroszul való tanulásra utaló beírás, de ezekről rövidségük miatt nemigen lehet biztosan eldönteni, kitől származnak. Legalábbis a svéd nyelvűek föltehetőleg az Ahlqvistéi.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának kéziratárában található a Régi Kalevalának egy svéd nyelvű prózafordítása (száma Ms. 140), amelyre Korompay Gáborné hívta föl a figyelmemet. A névtelen, címlap nélküli kézirat követi a Régi Kalevala szövegét. Lefordítja Lönnrot előszavát, az összes verset, a runók elé írt tartalmi összefoglalókat és az egyes verssorok variánsait is. Egyedüli különbség, hogy míg az utóbbiakat Lönnrot a függelékben közli, addig a svéd átültetés készítője az eposz megfelelő sorai mellé vagy közelébe írja őket. A kézirat lapjait a leíró megszámozta, a lapok I-től XLIII-ig (Előszó) és 17-től 440-ig 257×195 mm, 1-től 16-ig (a Kalevala első íve: az 1. runó és a 2. runó a 100. sorig) 201×171 mm nagyságúak. A szürkés, illetve 1-től 16-ig fehér, papírlapoknak barna tintával gondosan, olvashatóan mindkét oldalára írtak. A kéziratban bejegyzések: variánsok, javítások és megjegyzések vannak. Néhol ugyanaz a kéz fekete tintával vagy ceruzával még utólagos bejegyzéseket tett, vagy a korábbiakat áthúzta. A kézirat I., 1. és 17. lapjának az (üres) rektóján a „Vikár Béla A Gyorsírászati Lapok szerkesztője” feliratú pecsét látható. Az 1. lap rektóján még a következő, a leírótól származó megjegyzés van: „1 Arket Runo 1. Runo 2 till v. 100”, illetve „alldeles fullständig” [‘teljes’]. A kézirat barna-sárga, a gerincen és a sarkokon barna, kötése jó állapotban van. A kötés magyarországi, amit a gerinc belsejéből előtűnő, a kötéskor fölhasznált, magyar szöveget tartalmazó papír is mutat.

Az azonban lehetséges, hogy a lapokat még Finnországban fűzték össze és korábban ott szintén bekötötték.

A már említett Ingman-féle Kalevala-példánnyal foglalkozva, e kézirat egy-két lapjának a másolatát is elküldtem a Finn Irodalmi Társaságnak és Leo Pennanen írásszakértőnek, de Finnországban a szerzőre nézve nem tudtak fölvilágosítást adni. A kézirat (? bekötve) Vikár Béla könyveivel együtt 1930-ban került Debrecenbe. Ekkor a hetvenegy éves tudós közel háromezer kötetet ajándékozott az Egyetemi Könyvtárnak, köztük számos finn könyvet, bejegyzéseket, dedikációkat tartalmazókat is (vö. PÁLNÉ PÉTER JUDIT: Könyv és Könyvtár X: 209—14). A kéziratot először a könyvekkel együtt leltározták be, s a gyarapodási napló 1930-ban a 2934-es számon mint Elias Lönnrot Kalevala-fordítását tartja nyilván. Ez azonban tévedés, amelyet az okozott, hogy a fordító az előszó alá az eredetinek megfelelően odaírta Lönnrot nevét.

Az 1835 karácsonyára (I. rész) és 1836 március elején (II. rész) megjelent, 32 énekből álló Régi Kalevala (I. ANTILA i. m. I. köt. 236) a finn irodalom és nemzeti mozgalom történetében egyaránt kiemelkedő jelentőségű. Rögtön utána vagy még a kéziratból egy-egy énekét, részletét a finn művelődés olyan alakjai fordítják svédre, mint Lönnrot, Runeberg, Ingman, Franzén (I. Valvoja 1909: 256—60). A Régi Kalevala Mathias Alexander Castrén készítette teljes svéd átültetését pedig 1841-ben adták ki. A vizsgált kéziratot tanulmányozva joggal föltételezhetjük, hogy ez is ennek a korszaknak a szülötte. Castrén fordítása és a bővített, úgynevezett Új Kalevala megjelenése (1849) után már nem sok értelme lett volna a Régi Kalevala svédre való átültetésének.

A kéziratnak az eposz egyes részeire vonatkozó megjegyzései külön tanulmányt igényelhetnének. Kitérünk belőlük, hogy a fordító a finn népköltészetnek kiváló és alapos ismerője volt, s az is valószínű, hogy a kéziratot (vagy annak eredetijét) oktatói, tudományos munkája közben használhatta. Többször utal például arra, hogy az eposz egy sora vagy sajátos szava később ismétlődik. Így az 5. runó 55. soránál hivatkozik a 11. 3. sorára, a 6. ének 141. soráról pedig vissza a 3. 162. sorára stb. Kommentárként vagy párhuzamként nemegyszer hivatkozik többek között a következő munkákra: K. GANANDER, Mythologia Fennica; Kalevala-részletek fordításai a Helsingfors' Morgonblad 1835-ös és 1836-os évfolyamában; Lönnrot Mehiläinen című lapja; H. G. PORTHAN, De Poësi Fennica; G. RENVALL, Lexicon Linguae Finnicae; H. R. VON SCHRÖTER, Finnische Runen finnisch und deutsch; S. TOPELIUS, Suomen Kansan Vanhoja Runoja ynnä myös Nykyisempiä Lauluja. A 16. runó 193-tól 196-ig terjedő soraihoz Porthan gyűjteményéből ír oda egy szinte azonos szakaszt.

Imelet hanen itusak	Dulcis ejus polenta,
Makiat onmaltaisesak	Suavis est byne.
Ei ol iskullen itusak	Non est crudi saporis byne ejus
Eikâ maallen maltaisesak	Neque austere polenta ejus. Porth. d. Poesi F. 86.

Ugyanez a Régi Kalevalában így hangzik: „Imelät hänen itunsa, / Makiat on maltasensa, / Ei oo iskulla itunsa, / Eikä maalla maltasensa.”

A finn népköltészet, a svéd és finn nyelv ilyen fokú ismerete tulajdonképpen már elég szűkre szabja a kézirat (eredetije) szerzőjeként számba jöhető személyek körét. Egy-két bejegyzés meg pontosabban is eligazít. A 15. runó 19. versét, sorát — „Walwattisi walkeutta” [‘a menyasszonyod fehérségéért, szépségéért’] — a fordító így adja vissza: „Den af dig (för din skull) vaken hållnas (vakandes) hvithet” [‘a miattad virrasztó fehérség’]. A lap alján pedig a kézirat szerzője a következő ide vonatkozó utalást teszi. „*valvatti* v. 19. merkitsee sitä ketä uotetaan, oikein unta saamatta eli *valvamalla* uotetaan (morsienta) Lönnrbr. $\frac{21}{11}$ 36.”. A 22. sorban meg az *en vecka* ‘egy hétig’ szavak felett a „länge [‘hosszabb ideig’] Lönnrbr. 24. 26” apróbetűs betoldás áll. A 81., 82. és a 86. sorhoz — mint az egyik közölt fakszimilén szintén látható — az átültető ugyancsak megjegyzést fűzött, s melléjük még a Lönnrbr. $\frac{24}{11}$ 36. jelzést tette. A 81. sorban a „för mer än en vecka” [‘több mint egy hétig’] részhez a „till längre tid” [‘hosszabb ideig’], a 82-ben pedig a „för mer än en menniskoalder” [‘több mint egy emberöltőig’] részhez a „till en längre (okänd) tid” [‘hosszabb (ismeretlen) ideig’] hozzáfűzés olvasható. A 86. sor — „Klabblöf (? löfvinga klabb, gren, stängel ?) min fång!” — kérdőjelei maguk is mutatják a fordító bizonytalanságát, aki a Kalevala „Morsian sisarueni, / Kapulehti laklueni!” [‘Menyasszony nővérkém, / Kedves pehelyrécém!'] sorainak utolsó szavát nem értette, és valami ‘lombos ág’, ‘fatönk’, ‘virágszár’ vagy ‘ág, gally’ jelentésű szónak gondolta. A Lönnrotra hivatkozó megjegyzés azonban javítja a tévedést: a szó svédül *eiderfågel*, egy vízimadárról van szó (a pontos szöveget l. az egyik fakszimilén és később). A 228. sorban levő „i det inre of rumet [‘a szoba belsejében’] szerkezethez is járul egy korrekció: „*karsina*, uunipuulus pirtistä ja myös kellarihuone pirtin lattian alla, johon ovi muurin vierestä käypi. Lönnrbr. $\frac{24}{11}$ 36.”

Arra gondolva, hogy a dátum és a Lönnrbr. rövidítés Lönnrotnak a fordítóhoz írt levelére (vö. svéd *brev* ‘levél’) utal, megpróbáltam utánanézni, írt-e a jelzett napokon Lönnrot valakinek levelet. Az Elias Lönnrotin matkat. I. osa vuosina 1828—1839 [E. L. gyűjtőútjai. 1. rész 1828—1839] (Helsinki, 1902) című könyvben megtaláltam azt a levelet, amelyből a 15. runóhoz fűzött helyesbítések valók. Mind az öt abban a levélben szerepel majdnem szószerint, amelyet Lönnrot Uhutkyläben 1836. november 24-én írt Keckman tanárnak (lehtori Keckmanille). A kéziratban a 24. 26, illetve a $\frac{21}{11}$ 36 dátumozás tehát téves. Levelében Lönnrot arra is válaszol, milyennek tartotta a 15. runó svéd fordítását, amely a Helsingfors’ Morgonbladban jelent meg. Az átültetést szépen sikerültnek mondja, de megjegyzi, hogy egy-két félreértés van benne. „Niin esim. v. 19 sana *valvatti* ei ollut juuri oikein kääty, sillä se metkitsee sitä, ketä uotetaan, oikein unta saamatta eli *valvomalla* uotetaan (morsianta);

v. 22 *viikon* merkitsee yhteisesti pitempää aikaa, uskottavasti venäläisestä sanasta *векъ* suomeen tullut; v. 82 *polvemmaksi*, pitkäksi, epätietoseksi ajaksi; v. 86 *laklut*, diminut. sanasta *lakla*, sorsan, sotkan eli allinsukuinen vesilintu; v. 228 *Karsina uunipuolus* pirtistä ja myös kellarihuone pirtin lattian alla, johon ovi muurin vierestä käypi.” (Elias Lönnrotin matkat I. 258.) Magyarul: „Így pl. a 19. v.-ban [verssorban] a *valvatti* szó nem éppen jól használtatott, mert az azt jelenti, akit várnak, tulajdonképpen ébren, virrasztva várnak (a menyasszonyt). A 22. v.-ban a *viikon* szó folyamatos hosszabb időt jelent, feltehetőleg az orosz *векъ* szó került be a finnbe; a 82. v.-ban a *polvemmaksi* hosszabb meghatározatlan ideig, a 86. v.-ban a *laklut* a *lakla* szó diminutívuma, egy a vadkacsa, a búbosréce vagy jegesréce rokonságába tartozó vízimadár. A 228. v.-ban a *Karsina* kemencezug, sut, valamint pincehelyiség a lakószoba padlója alatt, ahová az ajtó a fal mellől nyílik.”

Van egy Lönnrot-levéltre utaló megjegyzés az 1. runó 213—16. sorai mellett is. A faksimiléjét ennek szintén közlöm. A bejegyzés egy vadászással kapcsolatos varázssige fordítását pontosítja.¹ Lönnrot ezen, 1836. március 22-én kezdett és április 8-án folytatott levele Keckman március 12-én kelt levelére válaszol. Keckman az iránt is érdeklődött Lönnrottól, mit jelentenek a Kalevala első runójának 213—16 sorai, amit aztán Lönnrot meg is magyarázott neki (L. Ugyanazokat a leveleket, amelyekre Ingman Kalevala-fordításával kapcsolatban hivatkoztam. Mindkét levél másolatát Eila Tuovinen volt szíves számomra elküldeni).

Mivel tehát a Keckmanhoz írt levélből szószerinti idézetek vannak a kéziratban, nyugodtan mondhatjuk, hogy az vagy annak eredetije a Keckmané volt. Annak idején, amikor a debreceni kéziratból mutatványt küldtem Leo Pennanen írásszakértőnek, összehasonlítás végett többek közt Keckman leveleiből is mellékeltem néhány lapnyi másolatot. Pennanen szerint a Kalevala-fordítás kézírása nem egyezett Keckman — és más számba jöhető személyek — keze vonásával. Több Keckman-levelet is megnézve, magam szintén úgy látom, hogy van különbség a kézírásban, így tehát a debreceni kötet inkább másolat lehet. Ezt különben más tények szintén alátámasztják. Carl Niklas Keckman 1829-től haláláig, 1838-ig a Helsinki Egyetem első finn lektoraként működött (professzor akkor még nem volt). Jelentős irodalmi, nyelvészeti és bibliográfiai munkásságot fejtett ki. Disszertációt írt például a finn igék ragozásáról, Zschocke művének, a Kultalanak a lefordításával pedig a finn irodalmi nyelv kialakításához járult hozzá. 1831-ben az ő lakásán alapították meg a Finn Irodalmi Társaságot, amelynek haláláig titkára volt. Támogatta Lönnrot népköltészeti gyűjtőútjait és azok anyagának a megjelentetését. Topelius említett antológiájának a kiadását szintén szorgalmazta (l. pl. Otavan Iso Tieto-

¹ A kézirat tanulmányozásához nyújtott segítségéért ezúton is köszönetet mondok *Marketta Huittunak*.

sanakirja 4. köt. Helsinki, 1962; Suomen Kirjallisuus III. köt. Helsinki, 1964. 47).

Arról is tudunk, hogy az eposz részleteinek — így a 15. runónak is — a fordításakor Runebergnek Keckman segített. Johan Ludvig Runeberg fordításrészleteiről a Valvoja 1909-es, E. N. SETÄLÄ által összeállított Kalevala-emlékszáma többek közt ezt írja: „Az ő [Runeberg] saját elbeszélése szerint (Strömborg, Biogr. ant. III, 343) a fordítás úgy folyt, hogy Carl Niklas Keckman (1793—1838), aki egyetemünkön a finn nyelv első rendes tanára volt, szóban szóról szóra svédre fordította a verset, majd aztán Runeberg a fordításnak költői formát adott. Keckman hagyatékából a Finn Irodalmi Társaság Könyvtárában van egy Régi Kalevala-példány, amelynek a betétlapjai a teljes Régi Kalevalának, az előszónak is, a szószerinti svéd fordítását tartalmazzák. A fordítást nyilvánvalóan nem kiadásra szánták, hanem a fordító az előadásain használta.” (258.) Ennek az átültetésnek néhány lapjáról másolatot kérve azt tapasztaltam, hogy lényegében szószerint és általában elrendezésében is megegyezik a debrecenivel. A helsinki kézirat azonban rendetlenebb írású és több benne a javítás, a debreceni ennek egy tisztázott(abb) másolata. Az egyenletes, gondos kézírás szintén másolásra vall. Keckman kéziratoss fordítását tehát valaki — bizonyára egy korabeli diák, írnok (?? esetleg Keckman) lemásolta, s a másolatot föltehetőleg órakon, tanuláskor használták, akár maga Keckman is. Például Lönnrot szintén másoltatott diákokkal kéziratokat. A jelenleg a Finn Irodalmi Társaság Irodalmi Kézirattárában levő Keckman-féle Kalevala-példány kéziratoss betétlapjainak ugyanazokról a részeiről közlök fakszimilét, mint a Debrecenben levő kéziratnak.

Az eredeti kézirat keletkezésének az ideje elég pontosan meghatározható. Mint említettem, a Régi Kalevala első része 1835 karácsonyára, a második 1836 március elején jelent meg. A Finn Irodalmi Társaság kiadásában publikált eposz kéziratát azonban Keckman, a Társaság titkára már pár hónappal korábban ismerhette (Lönnrot az előszót 1935. február 28-án írta alá). Ugyanakkor a kézirat egy-két tévedését, pontatlanságát Keckman Lönnrot 1936. március 22-i és 1936. november 24-i levelére hivatkozva helyesbíti. Így a kéziratoss fordítás minden bizonnyal 1835 közepe és 1836 eleje között, illetve az e körüli időben készült. A Debrecenben levő másolat pedig nyilván nem sokkal azután.

Azt, hogy ez a kézirat miképpen került Vikárhoz, nem tudni Valószínűleg 1889-es finnországi tanulmányútján jutott hozzá, de az erről szóló beszámolóban (Ethn. I: 231—45) nem említi. Ő nem lehet a másoló, már kézírásának jelentősen eltérő volta miatt sem. Mindenesetre érdekes, hogy a (Régi) Kalevala bizonyára legelső teljes (nyers) fordításának korabeli másolata, amelynek alapján föltehetőleg a Helsinki Egyetemen tanították vagy tanulhattak belőle, a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárából kerül elő.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, ismertebb nevén a Kollégiumi Könyvtárban ugyancsak vannak figyelemre méltó finn

könyvek és kéziratok. Itt található például Arvi Järventaus magyar tárgyú regényeinek, könyveinek a kézírata. Järventaus magyar kapcsolatairól sokat írtak (l. JÁVORI JENŐ. A finnugor népek irodalmának bibliográfiája. Bp., 1975. 97—100), úgyhogy én erre nem térek ki. Järventaus (1883—1939) számon tartott író, bár kétségtelen, hogy az 1930-as években és az 1940-es évek elején magyarbarátsága miatt is nálunk sokan túlértékelték. Järventaus jó viszonyban volt Varga Zsigmond professzorral, könyvtárigazgatóval, ennek köszönhetően kerültek a kéziratok a könyvtárba (l. a Kézirattárban Järventausnak Vargához írt leveleit, lapjait). A kéziratok rövid leírása a következő: Savuava maa. Historiallinen romaani Unkarin tuhosta v. 1526 [Füstölgő ország. Történelmi regény Magyarország pusztulásáról 1526-ban]. — 1931—32. 341 l. (száma R. 2038). A dedikáció: Tänä syyskuun 4. päivänä on allekirjoittaneella ollut kunnia jättää tämä käsikirjoitus Debrecenin Kaupungin Reformeeratun Korkeakoulun Suurkirjastolle. Nouskoon jalo Unkarin kansa niinkuin se kerran nousi Mohácsin tappion jälkeen! — Debrecenissä, syysk. 4. p. 1935 Arvi Järventaus. [Ezen a szeptember 4-én alulírottaknak abban a megtiszteltetésben volt része, hogy ezt a kéziratot Debrecen Város Református Főiskolája Nagykönyvtárának adhatta. Emelkedjen föl a nemes magyar nép, úgy ahogy annak idején a mohácsi vereség után fölemelkedett! Debrecen, 1935. szept. 4. Arvi Järventaus] — Sydenpolttajat. Historiallinen romaani Unkarista 1700 luvun alkuvuosilta [Szénégetők. Történelmi regény Magyarországról az 1700-as évek elejéről]. — 1937. 418 l. (R. 2107). A dedikáció: A debreceni Főiskola Nagykönyvtárának a legmagasabb tisztelettel Arvi Järventaus Kerava, Finnország 2/IV 1937. Egy nép, amelynek oly nagy múltja van, soha nem veszhet el! — Maahantulo. Romaani unkarilaisten maanvalloituksen ajoilta [Honfoglalás. Regény a magyarok bejövetelének idejéből]. — 1938. 303 + 8 l. (R. 2152). A debreceni Fő könyvtárnak [!] tisztelettel Arvi Järventaus 17/1 1938. — Itkevien pajujen maa (A szomorú fűzfák országa). Unkaria sieltä ja täältä [Magyarország innen és onnan]. — 287 l. (R. 2255). A dedikáció: A debreceni Kollégiumi Nagykönyvtárnak adom ezt a kézírást nagy tisztelettel és szeretettel. Arvi Järventaus Kerava, 12/IV 1939. A kéziratokat negyedíves vagy akörüli nagyságú írópapírra általában ceruzával írták. A legutóbb említett kéziratban gépelt részek is vannak. Javítások mindegyik szövegben találhatók, különösen a negyedikben. Ez korabeli beszámoló Magyarországról.

A. MOLNÁR FERENC

Finnische Bücher und Handschriften in Debrecen

In der Studie wird auf die Zweckmäßigkeit einer buch- und handschriftenhistorischen Forschung bezüglich der Geschichte der Finnougristik und der finnisch-ungarischen Beziehungen in den finnischen und ungarischen Biblio-

thehen hingewiesen. Verfasser weist darauf hin, daß der Lehrstuhl für Finnougristik an der Universität Debrecen im Besitz eines Exemplars des „Lexicon Linguae Finnicae...“ von G. Renvall ist, das nach der Possessoreintragung dem berühmten finnischen Literaturwissenschaftler und Linguisten A. Ahlqvist gehört hatte. Ausführlich wird eine Handschrift von einem bekannten Verfasser behandelt, die sich in der Handschriftensammlung der Universitätsbibliothek Debrecen befindet und die eine vollständige schwedische Prosaübersetzung des Alten Kalevala (Vanha Kalevala) ist. Aufgrund einer philologischen Untersuchung von Eintragungen in der Handschrift wird nachgewiesen, daß es sich hier um eine zeitgenössische Abschrift der in handschriftlicher Form überlieferten Kalevala-Übersetzung des berühmten finnischen Literaturwissenschaftlers K. N. Keckman handelt. Die Abschrift stammt aus der 2. Hälfte der 30er Jahre des 19. Jahrhunderts. Mit großer Wahrscheinlichkeit ist sie an der Universität Helsinki benutzt worden. Keckman hat hier über das Kalevala vorgelesen. Der Verfasser führt u.a. aus, daß die Manuskripte der Bücher des finnischen Autors Arvi Järventaus aus dem 20. Jahrhundert, die ein ungarisches Thema behandeln, ebenfalls in Debrecen zu finden sind, u.z. in der Bibliothek des Reformierten Kollegiums. Nach einer kurzen Beschreibung der Manuskripte werden die in ihnen befindlichen, an die Bibliothek gerichteten Dedikationen des Autors ebenfalls mitgeteilt.

F. A. MOLNÁR

Wol der Sty. Kogn. handens Wetter

Red affende ya (Hottende at) U'vane momeins. Acupped,

Till förmynd (dakt) för den vid Högskolas Lögare Hallen förande. v

Modern foreign, higher for good,

Jeune "nebriff" nekadé,
Jeune nebriff, dit "nebriff" nekadé.

Att Skjuta Vackermannen!

Skut ike Wænnemmen

Uebrigens sind die meisten (1. meisten) von "

Likvel skal han (och) tykke sig,

1000 yttre de pen detta till guld.

Starrs had made logs by
hand in the mountains.

dens på må ^{da} ~~(sundt)~~ ^{nerde} ~~Stens~~

the ~~first~~ ^{second} ~~hand~~ ^{hand} made

1

213-216. Skipton's (jagard) and med h

die trollen julen att ga rokt mot no

Se mycket för handen i detta jul högre a

Sa mykiet ma poler. up hi jely paan
Sa mykiet ma poler. up hi jely paan

La nuit, ma sœur, j'ai vu
 ta figure sous l'arc de la lune
 et j'ai senti que tu étais là
 et que tu m'aimais.

so
Lounsb. 18²² 26
in my hand ma p^{re}sent p^{er}cept nota p^{er}.

Source: 18 $\frac{3}{4}$ 90.

Részlet a Régi Kalev
(Koolman aradet)

(Keckman eredeti,

10

att vara i benofskap för (?)

1

1000

Dr. Skotz likval, lydte i det;

ver. 11. 18. 18. 18. 18.

very much had it.

11. 11. 11

Rev. Mr. Miller, and Dr.

MS. p. 22. 36.

1. 100. 1/2

1

80. Gick bort för en half.

Redan nickade du i koma bort till ^{ill larmtid,}
och lägnade dig för mer än en meningsloshet,
För spittiden (og äldre) ifrån din faders hem,
För lefnadstiden ifrån din moders (hem).

81. Bröd min lilla syster,

Klabblöf! löfliga klabbgren, stängel? min farag!
Gnåt nästals dina tenar,
Gjontals din trandevatten
I faders trättade ringars/garder;
90. Droppar (tenar) på faders garder,
Hvar på faders guld.
Ett flug är gards lagnor,
Läret ett spinn-flöre,
Trifkeln en stöck hogre,
95. Vår du en andengång återkommer.
Sticken stäckare hon suckade,
Suckade drag efter anden,

94. var. ^{Såhet} ^{Prin} ett brudebrödre,

Hand mig fram, pilbågen med fjädersända,
200. Mände (Häron) blögen med händerna,
(använd) ömt hata (fårka)
• Hot den hårda eldiga

• Hot den (hög) handens anda

Med affende på (lyftande åt) Wännamörens kufad,

Till förderf (död) för den vid flodens lugna fättan beude.

205. • Hoden förörjäd, hustrun förörjäd,

• Treime monistkor nekade,

• Treime nättar om döttrar förtjodo (konom)

• Hot skjuta Wännamören.

• Skjut i öket Wännamören!

210. Wäns är din fästas (L. mofen) son.

L. Likval skot han (och) lydde ej;

• Giff ytttrade han detta till ord;

• Hvars hand mände kōja sig

Dens pil må gå nerat

• Hvars hand mände fätkä sig.

~~Hand mig fram~~

• att vara i beredskap för (?)

211. var. Skot likval lydde ej;

213. var. Wäns hand so.

215. var. Wäns hand so.

Dens pil, mē kōja sig

~~Wäns hand so~~

213-216. Skjutens fästas (son) med höllet han kōlar

(L. troller) pilen att gå mot målet.

• Sk mycket som handens mänd lyfta pilen kōgre än målet.

• Sk mycket mē pilen (aff sig fäst) så utsk sig;

215. L. Sk mycket som handens mänd fätkä pilen kōgre än målet.

• Sk mycket mē pilen (fäst) kōja sig.

~~Wäns hand so~~

80 Gick bort för en half.

Redan råkade du ja komma bort för mer än en vecka
till en längre (här) till (Klänning, 11. 36).
efflägnade dig för mer än en människalder
för lifstiden (eg. alder) ifrån din faders hem,
för lefnadstiden ifrån din moders (hem).

86. Gud min lilla syfter,

Klädblöf (! löfviga kläd, gum, stängel?) min färg (min ämnefärg. Kän. st. 11. 36).
Gjort nästels dina tarar
Göpentals din tränadsvetten.
Du faders tvättade (rengjorda) gårdar;
Droppar (tarar) på faders gårdar,
Gjvar på faders golf.
Ett steg är gälden längre,
Lidnet ett spann fjörre,
Tröskeln en flock högre,
När du en annan gång återkommer.

Flickan städade hon fukade,
Suckade, drag efter anden,

Till
84. var. för en människalder
ifrån moders lefnads-
ställe

94. var. Gått ett bräde bredare,
Gulvet

Superessivusragos névszót vonzó névutóink kialakulásához

A névutórendszer történeti vizsgálata terén SIMONYI (MHat. II, 1—288) és KLEMM (TörtMondt. 221—53) alapos összefoglalásai után is sok még a teendő. E művek — valamint az NySz. és újabban az SzT. is — bő példaanyagot közölnek ugyan a névutók régebbi használatára, de tárgyalásmódjuk az egyes elemek változásait kíséri figyelemmel, s ezért a korábbi nyelvállapotok szinkrón összefüggései kevésbé rajzolódnak ki belőlük.

Azóta a névutózás vizsgálata, elsősorban leíró téren, jelentősen előrehaladt. A kutatás középpontjába az elszigetelt elemek helyett a névutókészlet nyelvi részrendszer volta került. BERRÁR (MNy. LII, 429—35, NytudÉrt. 13. sz., TörtMondt. 58—62), KÁROLY (MNy. XLIX, 461—3, MNy. LIII, 106), PAIS (MNy. L, 318—31), TEMESI (MNyIT. 1958/2. 15—9, MMNyR. I, 281—7) és SEBESTYÉN (pl. NyelvTan. 89—101, NytudÉrt. 40. sz. 314—9), valamint mások részlettanulmányai fokozatosan új szempontokkal gazdagították a kutatást. SEBESTYÉN leíró monográfiája (A magyar nyelv névutórendszere. Bp., 1965) a mai névutórendszert már elsősorban jellemző típusaival, ezek arányaiival, szabályszerűségeivel mutatja be. A szinkrón anyag engedte történeti tanulságok alapján arra is rámutat azonban, hogy a diakrón rendszertani vonatkozások jó része még vizsgálatra vár. Nem ismerjük például eléggé a névutótípusok egymáshoz való viszonyát a korábbi időszakokban (vö. uo. 199), s egy-egy szerkezetítípus elemeinek alakulása sincs mindig tisztázva.

A következőkben a ragvonzó névutók legjellemzőbb típusának (vö. SEBESTYÉN, Névut. 93), az *-n* ragcs névszóval járóknak a kialakulásához szeretnék adalékokat közölni a Jordánszky-kódexben végzett vizsgálataim alapján.¹ A kódex teljes névutókészletét feldolgoztam, így e típus szinkrón helyzetét az adott nyelvállapot névutórendszerének összefüggéseiben vázolhatom föl. A megfelelő határozószók vizsgálata azonban, amely az értékelést nagyban segítené, nem volt dolgozatom célja.

A JordK.-re egyetlen kiadása, a RMNy. V. kötete lapszámával hivatkozom. A latin megfelelőt a Vulgata Weber-féle kritikai kiadásából közlöm (Biblia Sacra. Iuxta Vulgatam versionem. Stuttgart, 1969). Ez a latin szöveg alkal-

¹ Ez a dolgozat egyetemi doktori értekezésem megfelelő részein alapul, melyet Sebestyén Árpád vezetésével készítettem (Nyelvtörténeti vizsgálatok a Jordánszky-kódexben. Debrecen, 1981. Kézirat).

mas az összevetésre, esetenként figyelembe kell azonban vennünk a JordK. sajátos, olykor tömörítő fordítási módszerét is (vö. [M.] NAGY: MNy. LXXVII, 41—8).

Az *-n* ragos névszót vonzó névutók kialakulásáról a kutatók véleménye ma általában megegyezik abban, hogy a névutóvá válás értelmezős szerkezetben történt. Bizonyos locativusi irányú határozószók gyakran követtek *-n* ragos névszót értelmezőként, s a sűrű együttes előfordulás fokozatosan vezetett el az értelmezős szintagma névutós kapcsolattá értékelődéséhez, a határozószó névutóvá grammatikalizálódásához (vö. KLEMM, TörtMondt. 222—3; BERRÁR, TörtMondt. 60; SEBESTYÉN, Névut. 94, 97, 99, 107, 110, 117, 198; e helyeken l. a korábbi szakirodalmat is).

E névutócsoport történetének sajátossága azonban, hogy tagjainak nagy része, s épp amelyekkel a típus kiformalódása is megindult (*által, alul, belül, felül, kívül* stb.), korábban ragtalan alapszót követő ablativusi névutó volt (l. e névutók tárgyalását SIMONYI, MHat. II; KLEMM, TörtMondt.; SEBESTYÉN, Névut.). A *kapu belől—kapun belől* szerkezeti változást a szakemberek nem egyformán ítélik meg. A véleményeket elsősorban SEBESTYÉN (Névut. 12—4, 198, ill. a megfelelő névutók szócikkei) alapján foglalom össze.

Az egyik felfogás (pl. SIMONYI, MHat. I, 10; MMNyR. I, 21; BENKŐ, ÁrpSzöv. 280) szerint a kérdéses formák ragos névszóból először határozószókká váltak, majd így jelöletlen határozói értelmezős szerkezetben névutóvá. A jelölt, ragvonzó szerkezetet az ablativusi és locativusi irány megkülönböztetésének igénye hozta létre.

SEBESTYÉN (Névut. 198) ragos névszó → névutó → határozószó → ragvonzó névutó sorrendűnek tartja a fejlődést. Hangsúlyozza, hogy a ragtalan alapszavú névutóból alakult határozószó locativusi használata volt annak a feltétele, hogy az adott formák a superessivusragos névszóval azonos irányt jelölve annak értelmezői legyenek, majd e szerepükben elterjedve ragvonzó névutóvá váljanak. Véleménye szerint ez a fejlődés minden ide tartozó névutóban külön-külön végbement. Az új típusú szerkezet vagy fokozatosan kiszorította a funkció nélkül maradt régít, vagy funkciómegosztás történt köztük.

A névutós kapcsolat morfológiai típusának megváltozásában egyesek (pl. SIMONYI, MHat. I, 113; BERRÁR, TörtMondt. 60) eredeti és analógiás fejlődést tesznek föl. Mások szerkezetkeveredésnek (HORGER) vagy ismeretlen okoknak is (GOMBOCZ) tulajdonították az *-n* ragos vonzat kialakulását (idézi: KLEMM, TörtMondt. 223; SEBESTYÉN, Névut. 99, 110, 198).

A kérdés megítélését nehezíti, hogy régebbi korok névutós határozóinak használatáról nem készült szinkrón metszet, amely a morfológiai típus szóbanforgó változását folyamatában mutatná be. Egy ilyen történeti leíráshoz szeretnék hozzájárulni a JordK. adatainak tanulságaival.

Az *-n* ragos névszót vonzó névutók a JordK.-ben „in statu nascendi” ragadhatók meg. Potenciálisan az *alól, átal* ’által’, *belől, fölül, kívül, túl* névutók

jönnek számba a kódexben, a ragvonzóvá válás azonban még nem mindegyiken figyelhető meg. Ezek a kódex névutókészletének általában a közepes vagy ritka előfordulású és megterheltségű elemei. A 33 egyszerű névutó között a ragtalan alapszavú *átal* a 11., a *kívül* a 15., a *belől* a 22—3., az *alól* a 27—8., a *fölül* a 26—30. helyen áll. A *túl* határozószó névutói szerepben nem fordul elő, csak egyetlen továbbragozott változatban: *thwllyarol* (363). A 'túl' jelentést a kódexben az *átal*, *elvől*, *elvé* névutók hordozzák. A vizsgált anyag nagysága alapján (az egyszerű névutók száma a személyragos határozószói származékokkal 3423) ezt a gyakoriságot általánosabban is jellemzőnek tarthatjuk.

Az adott névutók JordK.-beli irányjelölését a nem ragvonzó típusban a következő táblázat szemlélteti. Az első oszlopban a ragtalan, a másodikban a *-NAK*-ragos alapszavú névutói illetve ilyen értékű személyragos határozószói, a harmadikban a személyragos határozószói példákat tüntetem fel. A ragtalan vagy *-NAK* ragos alapszó arányaival most nem foglalkozom: szempontunkból egy típust képviselnek (a továbbiakban: ragtalan alapszavú típus). A keverékformákat (*-NAK átal*, *kapu kívül*) összeadásjellel kapcsolom a szabályosakhoz.

	abl.			helyhat. lcc.			lat.			elvont			egyéb			össz.
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
<i>alól</i>	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
<i>átal</i>	—	—	—	8	13	+1 1	—	—	—	27	9	2	1	—	—	62
<i>belől</i>	—	—	x ²	1	8	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	11
<i>fölül</i>	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
<i>kívül</i>	—	—	—	6	15	—	7	3	—	4+1	10	—	—	—	—	46
össz.:	4	2	—	15	37	1	7	5	—	32	19	2	1	—	—	125
	6			53			12			53			1			

Az *alól* és *fölül* névutók csak eredeti, ablativusi értékben szerepelnek a kódexben. Ez ugyan nem zárja ki locativusi használatuk meglétét e korban, hiszen igen ritka előfordulásúak. Locativusi példáik már korábbról is adathozhatóak mind névutói, mind határozószói szerepben (vö. TESz.). E két névutó *-n* ragos vonzata azonban a JordK.-ben nem jelentkezik.

A ragtalan alapszót követő *átal*, *belől*, *kívül* névutók eredeti ablativusi értékükben nem fordulnak elő. Végbement bennük az ablativusi → locativusi, sőt

² A *belől* ablativusi értékben ekkor már raggá rövidült, ezért ilyen irányú személyragos alakjait nem a névutószármazékokhoz kell kapcsolnunk.

a locativusi → lativusi irányváltás. Gyakoriságban a locativusi szerep dominál, s ezzel jó talajt biztosít e formák locativusi határozószói használatához. A ragvonzó névutóvá válás megindulása azonban csak az *átal* és *belől* használatában figyelhető meg. A régi és az új típus funkcióit és arányait a következőkben mutatom be.

Által 'által': *Tenger átal ~ tengernek átala* típus

a) Helyhatározó, loc.: hamar el vezendők^a vattok az feldról^a kyt yordan vyzee *atal* akartok byrnya (210) ~ cito perituros vos esse de terra quam *transito Jordane* possessuri estis (Dt. 4: 26); yeweenek az *tengher atal* kaffiarnaombâ (643) ~ venerunt *trans mare* in Capharnaum (Io. 6: 17); yob volt vona... az Jordan *vyzeenek atala* lakoztnk vona (298) ~ utinam... mansissemus *trans Jordanem* (Ios. 7: 7); meegyen vala *Samarianak es Galyleanak atala* (588) ~ transibat *per mediam Samariam et Galilaeam* (Lc. 17: 11) — összesen 22 névutó + 1 személyragos határozószó.

b) Eszközhatózó: [ajándékokat] kылde el hw^b zolgaýnak kezók^a *atal* (62a) ~ misit *per manus* servorum suorum (Gn. 32: 16); kyk ymaran hyrdethween vannak tynektek *azok atal*, kyk predicalottanak tynektek (845) ~ quae nunc nuntiata sunt vobis | *per eos* qui evangelizaverunt vos (Pt. 1: 12); Ennel tebbet akarttam tynektek yrnom, de nem akaram *lewelnek es teentanak atala* (875) ~ plura habens vobis scribere | nolui *per chartam et atramentum* (2. Io. 12) — 34 névutó + 2 személyragos határozószó.

c) Okhatározó: ew *bezeede atal* erednek el (179) ~ *ad verbum* eius egredietur (Nm. 27: 21) — 2 névutó.

d) Egyéb: [a hitetlenek] fíel yndwytak az nepeknek zywkét az Sydok ez zent apóstolok ellen. De *mynd az atal* mykoron megh keestenek vona, oth lakozwan, hywfegghel czelekódwen^a wr yftenben (756) ~ ... multo igitur tempore demorati sunt | *fiducialiter agentes in Domino* (Act. 14: 3) — 1 példa.

Tengeren átal típus

Többszófajúságából illetve az -n ragos határozó jelenlétéből következően az *átal* gyakran olyan szórendben áll, amelyben szófaji jellege nem egyértelmű. Névutónak leginkább a *megy* (...) *vmin átal* (vö. lejjebb a (207, 576) vagy a *vmin átal* ... *megy* szórendben ítéltető, az utóbbira azonban nincs példa. A *vmin átal* *megy* sorrendben határozószó, igekötő és névutó egyaránt lehet (vö. a/592). A kódexben a ragvonzó névutói vagy afelé átmeneti szerepénél azonban sokkal gyakoribb az *átal* határozószói illetve igekötői funkcióban (*átal* *megy vmin*, *megy átal vmin*). Ez arra mutat, hogy a ragvonzó névutót formáló szerkezetbokrokban először az *átal* adverbium (→ igekötő) és az ige szorosabb egységéhez kapcsolódott az -n ragos névszó. Névutói vagy a névutói fejlődést közvetlenül magukban rejtő példák:

^a A felhasznált forrásban az így jelölt szóalakok ö-, ő-jének ó jelen alul is ferde vonalka (mellékjel) van.

^b A felhasznált forrásban a w-n két ékezet van.

a) mert nê meeg” ez *Jordan vyzeen atal* (207) ~ nec enim transibis Iordanem istum (Dt. 3: 27); meegyen vala *varafokon es falwkon atal* (576) ~ ibat per civitates et castella (Lc. 13: 22); megh zaraztaa ew vyzeeth, hogy wta leenne *azon atal* mynden kernalnak (914) ~ siccavit aquam eius | ut praeparetur via regibus (Apc. 16: 12) — kynnyeb az teweenek az *thew fokan atal menny* (592) ~ facilius est enim camelum per foramen acus transire (Lc. 18: 25) — 5 névutó + 5 több-szófajú példa.

b) nam nemellyek fogadafnal kyl vetteek az papfagot, ez kedegh fogadaffal *azon atal*, ky hw neky mondotta: . . . Te vagy erekke valo pap (810—11) ~ alii quidem sine iureirando sacerdotes facti sunt || hic autem cum iureirando *per eum* qui dixit ad illum . . . | tu es sacerdos in aeternum (Hbr. 7: 20—1) — 1 példa.

c) —

d) Ti lattatok myndent, kyketh tett wr yften ty eletetek egyptomnak feldeen ffarahonak. . . es *mynd azon atal* nem adot tynektek wr Iften zywet rea, hogy megh erthetnethek (263) ~ vos vidistis universa quae fecit Dominus coram vobis in terra Aegypti | Pharaoni . . . || et non dedit Dominus vobis cor intelligentes (Dt. 29: 2—4) — 4 példa.

Az *atal* névutó kódexbeli szerkesztésére elsősorban a ragtalan alapszó jellemző, de megindult a ragvonzó struktúra kialakulása is. A kétféle szerkesztésmód a helyhatározói, esetleg az eszközhatározói funkcióban s a *mind az(on) atal* kötőszóban él egymás mellett. Más elvont szerepében (l. okhat.) a névutó csak ragtalan alapszót követ.

Helyhatározói funkcióban mindkét típus locativusi irányú határozót alkot. Jelentésük ’vmin keresztül’ (vö. fent: *atal* a/643, 588 és *-n atal*: a), a ragtalan alapszavú kapcsolatban ’vminek a másik, túlsó oldalán, vmin túl’ is (vö. 210). A két szerkezet típus közt tehát nincs funkciómegosztás, de az új szerkezet a réginek csak egyik jelentésárnyalatát veszi át. Ez azzal is összefügg, hogy az *atal* többnyire prolativusi jellegű *-n* ragos névszót (vö. SIMONYI, MHat. I, 113) követ a kódexben. Az is lehetséges, hogy a ’vmin túl’ jelentésárnyalat a JordK. nyelvjárási sajátága (vö. SIMONYI, MHat. II, 166). A kétféle szerkezet közül a ragvonzó még ritkább. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nyomatékviszonyok ismerete nélkül a névutói szórendű példákat is csak feltételesen tarthatjuk névutói előfordulásoknak, minthogy összehasonlító anyagra nem támaszkodhatunk.

Nem dönthető el pontosan, melyik szerkezet típust képviseli az *azon* mutató névmási alapszavú példa (*-n atal*: a/914). Az *azon* ugyanis egyaránt lehet superessivusragos, illetve *-n* névmásképzővel ellátott forma (vö. TESz. az a.). Ez a homonimia tartalmaz alapszavú párhuzamok híján többször is lehetlenné teszi a szerkezet típus pontos meghatározását (vö. alább).

Eszközhatározói funkcióban a ragtalan alapszavú szerkesztés a jellemző, sőt az *atal* éppen ekkor van terjedőben a *miatt* névutó rovására. (Ez utóbbi

azonban még gyakoribb a JordK.-ben.) Ragvonzó szerkezetűnek egy példát tarthatunk (l. *-n átal: b*), de az *azon* névmás homonima jellege miatt csak feltételeSEN. A helyi szerepű *-n által* funkciófejlődése megindulhat az eszközhatározó felé, hiszen e két funkció igen közel áll egymáshoz. SIMONYI (MHat. II, 166) közöl is egy ragvonzó szerkezetű eszközhatározói példát Faluditól, más kézikönyvek és szótárak azonban nem említik ezt a használatot. Ugyanilyen jelentésváltozás történt később a *-n keresztül* névutóban is (vö. SEBESTYÉN, Névut. 107—8). A JordK. egyetlen példáját feltételeSEN ilyen irányú kísérletnek tekinthetjük.

A kötőszói szerepű *mind az(on) által* mindkét szerkesztésmóddal előfordul, de az *-n* nélküli forma a ritkább. Megjegyzem, hogy a TESz. 1552-ből jelzi a *mindazonáltal* első előfordulását (l. *mind a.*). A JordK. adata ennél korábbi, s a kézirat mikrofilmmásolatáról ítélve nem kell íráshibára sem gyanakodnunk.

A *mindazonáltal* formát SIMONYI (Kötőszók I, 206) superessivusragosnak tartja. Bizonyítéka azonban különös módon a JordK. íráshibás *myndazonnal[tal]* alakja, amely viszont mechanikus másolásból fakad. (A kiegészítés bizonytalansága miatt nem is vettem fel a névutó előfordulásai közé.) SEBESTYÉN szintén a ragvonzó *által* származékának tartja e kötőszót (Névut. 95). Más szakmunkák nem foglalnak állást az *-n* eredetében (vö. KLEMM, TörtMondt. 443; BERRÁR, TörtMondt. 64; TESz. *mind a.*).

A JordK. ide tartozó példái már kötőszói szerepűek, bennük legfeljebb elmosódottan érezni néha elvont határozói (többnyire képes helyhatározói) eredetüket (vö. SIMONYI, Kötőszók I, 206; KLEMM, TörtMondt. 443; TESz. *mind a.*). Ha azonban a ragvonzó névutói szerkesztés kódexbeli kiforrotlanságát tekintjük, a JordK. *mind azon atal* kötőszavát nem tarthatjuk egyértelműen a superessivusragos struktúra képviselőjének. Ez ugyanis funkciófejlődésében jóval előrehaladottabb, mint a ragvonzó *átal* névutó. Ezt az eltolódást ugyan magyarázhatja a névmások feltételezett előljáró szerepe a funkciófejlődésben (vö. BERRÁR, NytudÉrt. 13. sz. 34) vagy nyelvjárási különbség, lévén az *által* igen régi névutó (vö. PAIS: MNy. L, 318—31). Amíg azonban a ragvonzó *által* névutó történetét nem ismerjük eléggé, a *mindazonáltal* kötőszóban mind az egyszerű, mind a ragvonzó *által* megjelenését gyaníthatjuk.

Az *átal* névutó JordK.-beli használatában tehát a ragvonzó struktúra kialakulásának kezdetét tükrözi.

Belől: *Kapu belől ~ kapunak belőle* típus

Helyhatározó, loc.: Mikoron vala mely varafodnak *kapwya belől^a*... vala mely ffyrfyw, awagy azonyallath, kyk gonozth teegyenek (236) ~ cum repperti fuerint apud te *intra unam portarum tuarum* vir aut mulier qui faciant malum (Dt. 17: 2); be ne mennyen az sanctuariomba, ky az *velomnak belőle^a* vagyon (99) ~ ne... ingrediatur sanctuarium quod est *intra velum* (Lv. 16: 2) — lat.: De az zét *velomnak belőle^a* ne mennyen (108) ~ *intra velum* non ingrediatur (Lv. 21: 23) — loc.: 9 + lat.: 2 = 11.

Kapun belől típus

a) Loc.: *kyk te kapwdon belól^a laknak* (54) ~ *qui est intra portas* (Ex. 20: 10); *meel*” oltar vgyan ottan az *ayton belól^a vagyon* (81) ~ *quod est ante ostium tabernaculi* (Lv. 1: 5) — lat.: *hogy be ne mehethneenek az földnek^a hataran belól^a* (185) ~ *ut non intrarent fines* (Nm. 32: 9) — loc.: 2 + lat.: 1 = 3.

A *belől* névutó a JordK.-ben csak helyhatározói szerepű, locativust és lativust jelöl. A ragtalan alapszavú és a ragvonzó típus írásban egymás fakultatív variánsa, funkciókülönbség nincs köztük. Alapszavuk is azonos jelentéskörbe tartozik: *határt, választóvonalat alkotó tárgy neve: kapu* (8-szor), *velom* ’lepel, függöny’ (3) a ragtalan típusban, *ajtó, határ, kapu* (1—1) a ragvonzóban. A két szerkesztésmód közül azonban a ragtalan alapszavú a gyakoribb 11 : 3 arányban. Az írott szövegből ítélve tehát a ragvonzó típus kialakulásának kezdetén tart.

A fakultatív használatra utal az is, hogy mindkét szerkezetípus előfordul ugyanabban a mózesi könyvben (vö. fönt 99, 108; 81). (Érdekes, hogy a *belől* névutó egyébként is csak a mózesi könyvekben szerepel.)

Nem derül azonban ki az írott szövegből, meddig jutott el a *belől* a ragvonzó névutóvá válás útján: a terjedő névutói szórendű példákban hol tart az a folyamat, melynek során a *belől* értelmezői nyomatékát elveszti. A *határ* alapszavú kapcsolat (185) funkcionális fejlettsége (a loc. → lat. irányváltás megtörténte) már névutónak mutatja. Kérdés azonban, nem lativusi határozószóként értelmez-e itt prolativusi szerepű *-n* ragos határozót (vö. SIMONYI, MHat. I, 113; KLEMM, TörtMondt. 187). Bár a *belől* adverbium lativusi szerepére az az első adat későbbi (1647e: TESz. *belül* a.), a névutó lativusi funkciójából ítélve elképzelhető, hogy a határozószó ilyen irányú használata is korábbi. (A *kívül* lativusi adverbium már az ÓMS.-ból adatolható: TESz. *kívül* a.) Ebben az esetben a példa még nem teljes értékű névutós kapcsolat.

Az *ajtó, kapu* alapszók esetén szintén nem zárhatjuk ki, hogy a *belől* még névutói szórendben is őriz valamit értelmezői nyomatékából. Ismeretes, hogy e főneveken az *-n* rag a régiségben gyakran általános helyjelölő funkciót töltött be (vö. SIMONYI, MHat. I, 118). Így a JordK.-ben is: *megh monda, hogy peter az ayton allana* (749) ~ *nuntiavit stare Petrum ante ianuam* (Act. 12: 14); *en allok az ayton, es zerghetek* (891) ~ *sto ad ostium et pulso* (Apc. 3: 20) stb. Az ilyen példák viszonyát az alakuló névutósakhoz egyetlen kódexben összehasonlító anyag híján nem tudjuk pontosan megítélni. Ezt a bizonytalanságot tükrözi a szakirodalom például a Bécsi Kódex „*varosomnac kapuin belól^a lakozic*” (7; *intra portas*) mondatának értékelésében. A NySz. a *belől*-t adverbiumnak veszi, SIMONYI a MHat.-ban (II, 157) ragvonzó névutónak, KLEMM (TörtMondt. 233) és a TESz. szintén névutónak. De ugyanebből a kódexből idézhetjük: *Mardocheus lakozikuala kiralnac aitaian* (53; *ad ianuam*

^a L. ... l.

regis); kiralnac *aitaian* lakozikuala (54; *ad regis ianuam*). Így kérdéses, vajon az előbbi példát egyértelműen névutósnak tarthatjuk-e már.

E jelentéskörbe tartozó főnevek szerepét a ragvonzó típus kialakulásában nagyobb korpusz vizsgálata tisztázhatja majd. A JordK. tanúsága szerint jelentős tényezőt alkotnak. Azért látszanak különösen alkalmasnak az *-n* ragos vonzat megszilárdítására és elterjesztésére, mert elég gyakoriak, s a *belől* és *kívül* határozószót egyaránt kívánják értelmezőül. Az ilyen vizsgálat azonban csak úgy eredményes, ha e szemantikai csoport ragtalan alapszavú névutós, *-n* ragos, és alakuló ragvonzó névutós határozói használatát együttesen vesszük figyelembe.

A *kívül* névutó a JordK.-ben általában ragtalan alapszót követ, eltekintve egy *-BÓL kívül* névutókezdeménnytől (98; vö. KLEMM, TörtMondt. 232). A *-NÁL kil* 'nélkül' névutó alkotóelemeként alakilag elkülönült (*kyl*). Ragtalan alapszóval helyhatározói funkcióban eredeti ablativusi szerepe nem, főleg locativusi, ritkábban lativusi használata fordul elő. Alapszava gyakran jelöl határt, választóvonalat (*ajtó, kapu, velom*; vö. a *belől*-nél mondottakkal). A locativusi szerep elterjedtsége jó talajt biztosít az *-n* ragot vonzó szerkesztés kialakulására. Locativusi határozószóként már a MünchK.-ből adatolható (1. TESz. *kívül* a.). A JordK.-ben így csak elülső szórendben, 2 példában értelmez *-n* ragos névszót: *kywl puzta helyen* (457); *kywl az haaz heyan* (568). Névutói szerepű elszaporodása tehát még nem indult meg.

Egyszeri olvasat a kódexben a *felett* névutó *-n* ragos vonzattal. Ez azonban nem a ragvonzó struktúra alakulásának jele, hanem téves kapcsolásmód: mert mynden *yozagan felette byzya hwtet* (433) ~ *quoniam super omnia bona sua constituet eum* (Mt. 24: 47).

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a JordK. az *-n* ragos névszót vonzó névutók kialakulásának kezdeti folyamatát szemlélteti. A *belől* s az *átal* 'által' esetében valószínűleg együtt él a ragtalan alapszavú és a ragvonzó struktúra, de az utóbbi még ritkább. Köztük funkciómegosztás nincs: a párhuzamos használat a helyjelölésben kétségtelen, az eszközhatározói és kötőszói szerepben bizonytalan. Írásban a kétféle szerkezet teljes szinonimának látszik, azonban nem zárhatjuk ki, hogy a ragvonzó változat névutója őriz még valamit értelmezői nyomatékából. Az *alól, fölül* és *kívül* névutók ragvonzó változata még nem szerepel a kódexben. A *kívül* esetében az új struktúra kialakulásának alapfeltétele: a locativusi használat általánossá válása és *-n* ragos határozót értelmező locativusi adverbiumi szerepe megvan a kódexben, a másik két névutó használatában azonban a ragvonzó szerkezet kialakulásának jelei nem mutatkoznak.

M. NAGY ILONA

Development of Hungarian postpositions governing the Superessive flection *-n*

This paper deals with the formation of postpositional structures governing the superessive flection *-n* which is a characteristic morphological type in the Hungarian language. The morphological type of these postpositional constructions underwent a change during the history of the Hungarian language: previously these postpositions followed the noun having no flection (*kapu belől*), today they govern a noun with the superessive flection (*kapun belül*). It has been found that in the text of the Yordansky codex (1516—1519) the formation of the structures with the postpositions *átal* and *belől* governing superessive case had begun, but the postpositions *alól*, *fölül* and *kívül* governed the nominative case of the nouns.

M. I. NAGY

Szintaktikai viszonyító elemek és kommunikáció

1. A nyelv, a beszéd s azon belül a mondat a kommunikáció legfontosabb eszköze. Ez azonban nem csupán az elvontság, az elméletiség síkján minősül alapvető igazságnak, hanem a beszéd konkrét valóságának szintjén is. A nyelv ugyanis létrehozza azokat a szintaktikai kifejező eszközöket, amelyeknek célja a kommunikációs szándék minél tökéletesebb megvalósítása. S ha e kifejező eszközökről teljes képet akarunk kapni, akkor nem tekinthetjük feladatunknak csupán ezek szerkezeti leírását, hanem figyelembe kell vennünk használatuk sajátos funkcióit is.

1.1. A nyelvben ugyanis fontos szerepe van az *informatív* (a logikai vagy kognitív), a nyelvi ismeretszerzést szolgáló tudakozó vagy *interrogatív*, a hallgatóra *ható*, a kapcsolattartó vagy *szociális*, az érzések, attitűdök kifejezését szolgáló *expresszív*, illetve a *művészi* funkciónak. Lehet azonban továbbá a nyelvnek úgynevezett *szimptomatikus* szerepe is, amikor például a közlő fél akaratlanul is elárul magáról valamit a hangszínnel, a beszédtempóval stb., másrészt *performatív* funkciója, amely akkor jut érvényre, ha a beszélő kizárólag a beszédaktussal tud tenni vagy elérni valamit, pl. *kihirdetem az ítéletet, megkeresztellek téged...* stb. (I. F. KARLSSON: Johdatusta yleiseen kielitietteen.² Helsinki, 1977. 34—7). S. PIT CORDER is kifejti, hogy a nyelv logikai funkciója nem csupán a gondolat kifejezését jelenti (Introducing Applied Linguistics. Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex 1979. 34), mivel a mondatok olyan elemet vagy elemeket is tartalmazhatnak, amelyek használatának célja valamilyen elképzelés, vélemény vagy megfigyelés megértetése vagy valaminek a megállapítása a közvetlen helyzetről vagy általában a világról.

Nyilvánvaló, hogy a nyelvi rendszer igen bonyolult funkciórendszer lefedésére képes, mégis úgy gondolom, hogy két fő funkciót különíthetünk el egymástól: az úgynevezett *logikai és kommunikatív* funkciót. A morfémák együttese mind a gondolatok (érzések) és a mondattani viszonyok kifejezésében (logikai funkció), mind pedig azok közvetítésében (kommunikatív funkció) szerepet játszik. A mondatépítkezés testetlen eszközei (I. DEME: A beszéd és a nyelv. Bp., 1976. 9—93) viszont a magyarban elsősorban kommunikatív szerepet vállalnak magukra: a *hangsúly* például az értelmes mondattani egységek kezdetének kiemelésében (szóhangsúly) játszik szerepet, illetve irányítja azok sorrendjét a beszéd folyamatban betöltött fontosságuk szerint

(mondathangsúly). A *hanglejtésformák* mondatfajtaikat képesek elkülöníteni egymástól, kiemelnek, előre jeleznek funkciót, a *szünet* az összetartozás és elkülönülés jelzésére szolgál, a *szórend* pedig fontos jelölője a mondatrészletek kommunikációs súlyviszonyainak stb. (l. DEME: i. m. 93).

Természetesen a nyelvnek az imént tárgyalt két fő funkcióját nem szabad mereven elválasztanunk egymástól, mivel nyilvánvaló, hogy a kettő egysége nélkül a nyelv nem képes funkcionálni. S ugyanez vonatkozik a testes és tetetlen kifejező eszközök közti kapcsolatra is.

1.2. A nyelvi kifejező eszközök valós kommunikatív szerepének tisztázásához célszerű visszanyúlnunk a mondat létrejöttének kezdeti szakaszához. A nyelvet — amint arra legutóbb FABRICIUS-KOVÁCS is rámutatott — négy erő hozza létre: *a)* mindenekelőtt számolnunk kell a *v a l ó s á g g a l*, amely a nyelvben, illetve a beszédben reprezentálódik, *b)* a *b e s z é l é s* tényével, azaz a kommunikációs aktussal, *c)* a beszédbeli *e l s ő* és *d)* a beszédbeli *m á s o d i k s z e m é l l y e l* (Kommunikáció és anyanyelvi nevelés. Bp., 1980. 59). Nézzük meg ezeket kissé közelebbről! FABRICIUS-KOVÁCS kifejti, hogy a „valóság”-ról nyert képünk egy tagolatlan, teljes képzetként tárolódik pszichikumunkban. Ez magában foglalja egész kultúránkat. A „valóság” alapkategóriáinak megfelelően a kultúrának van egy statikus és egy dinamikus eleme: a viszonylag állandó, változatlan, mozdulatlan *j e l e n s é g e k* (térbeliség, tér, állapot), s a változó *t ü n e m é n y e k* (időbeliség, idő, állapotváltozás). Ezen alapvető megállapítása után egyszerűbben is megfogalmazza mondanivalójának lényegét: a statikus komponens a „világ”, a dinamikus pedig az „élet”. A „világ”-nak nyelvileg a „nomen”, az „élet”-nek pedig a „verbum” felel meg. Jól látja ugyanakkor azt is, hogy a beszédben minden először mondatformában jelenik meg — lévén a mondat a kommunikáció alapegysége —, s így a „nomen”-nek az „alany”, a „verbum”-nak pedig az „állítmány” felel meg. A mondat tehát nem csupán egy nyelvi konstrukció, nem egyszerűen egy valóságalelemnek (fogalomnak, képzetnek, viszonynak) a jele, hanem jelzés a valóságról: a világ és az élet egységéről. — A beszédaktusban a „kép”-ről leválik annak aktuálissá vált eleme az éppen beszélő egyénél, s ennek nyelvi jele a beszélő számára egy szó. A következő mozzanat a levált képelem kettétagolása, s a két rész egymáshoz viszonyulása, illetőleg viszonyítása, melynek következménye az első mondat elhangzása. A mondat elhangzása, a beszéd maga adja a nyelvnek a *m o n d a t f o r m á t é s a v i s z o n y í t á s t* — írja FABRICIUS-KOVÁCS (i. m. 60). — A beszédbeli első személyt a közlési szándék indítja szólásra. A tudatában megjelenő képet egyrészt tagolnia kell, másrészt a nyelv révén ezt partnere számára hozzáférhetővé kell tennie. — A hallgatót — folytatja a szerző — az ismeretszerzés vágya készteti az első személy meghallgatására, s ehhez az alkotóelemeire bontott „kép”-et minél hamarabb és minél pontosabban újból meg kell kísérelnie felépíteni (uo.).

A tárgyalt négy tényező működése hozta létre tehát a nyelvet, a kommuni-

káció legfontosabb és leghatásosabb eszközét. Megteremtődött annak a lehetősége, hogy végbemenjen a kommunikáció.

2. A továbbiakban azokról a nyelvi eszközökről is szólnunk kell, amelyek a fentiekben említett „kép” kettétagolásában és újbóli felépítésében jelentős szerepet játszanak, s így a kommunikáció egyértelműségét és a hallgató, a vevő részére való megkönnyítését, meggyorsítását is szolgálják. Ismeretes, hogy a gondolkodás eredménye: a gondolat nem spontán képzetkapcsolás, hanem tudatos egyéni képzet vagy képzetkapcsolás. S maga a gondolat is kettős tagolódású: van valami, amelyhez valamit, valami újat, ismeretlent kapcsolunk. Ezt tagoljuk nyelviileg két részre: a hagyományos nyelvtan fogalmai szerint alanyra és állítmányra, az újabb kutatások fogalmai szerint topicra és commentre vagy témára és rémára. É. Kiss szerint a magyarban a mondatok szintaktikai szerkezete nem alanyra és állítmányra tagolódik, hanem a fókusz (F) és a topic (T) alappillérekre épül. Az úgynevezett ismeretlen szórendi rendszerű magyar mondatok szórendi rendszerszerűsége a mondatok kommunikatív szerkezetében fedezhető fel (NytudÉrt. 104. sz. 507). Kommunikatív szerkezeten a beszélő szándékait tükröző mondattagolást érti, amelynek a topic, a comment, s a commenten belül elkülönülő fókusz a szerkezeti egységei (uo.).

A kommunikatív szerkezet, illetve a kommunikációs szándék figyelembe vétele a mondattagolásban alapvető fontosságú (l. F. KARLSSON: Johdatusta yleiseen kielitieteeseen [= Bevezetés az általános nyelvészetbe]. Helsinki, 1977. 220—1; É. Kiss: i. h.), s magunk is annak tartjuk, de a korábbiaknál sokkal inkább tekintettel vagyunk ugyanakkor a nyelvi kifejező eszközök, különösen a szintaktikai kifejező eszközök (pl. a ragok) és a kommunikációs szándék közti összefüggésekre. A mondattani kifejező eszközöknek ugyanis a nyelvi kommunikációt kell szolgálniuk. S ha azt szolgálják, akkor szerepük semmiképpen sem lehet lényegtelen.

Fel kell hívnunk ugyanis a figyelmet arra, hogy a mondatok — teljes összhangban a kommunikációs szándékkal — morfológiai, szintaktikai szempontból két különálló egységre bomlanak: az egyik részük ragtalan, a másik pedig igen változatos viszonyító elemekkel (eset- és igeragokkal) rendelkezik. S ez a nyelv fejlődésének következménye.

Ha abból indulunk ki, hogy a mondat elemei között háromféle viszonyt tudunk elkülöníteni: *a*) grammatikai viszonyt (alany, állítmány stb.), *b*) téma—réma viszonyt (azaz egyrészt a kontextusból vagy a helyzetből nyilvánvaló, ismert információt tartalmazó, másrészt az új információt hordozó rész viszonyát, amely leginkább a korábbi lélektani alany—lélektani állítmány fogalmának felel meg), illetőleg *c*) a topic—comment viszonyt (azaz *topic*-nak tartva azt, amelyről valamit mondunk, *comment*-nek pedig amit a *topic*-ról mondunk) stb. [l. PENTTI LEINO: Suomen kielen lohkolaase (Az ekvatív mondat a finn nyelvben). Helsinki, 1982. 126], akkor azt kell feltennünk, hogy a mondatban

tulajdonképpen három mozzanat különíthető el: *a*) egy ún. lélektani mozzanat, amelynek a téma—réma viszony a hordozója; *b*) egy logikai mozzanat, amelynek a topic—comment viszony, és *c*) egy grammatikai mozzanat, amelynek az alany—állítmányi viszony a kifejezője.

A lélektani mozzanatot realizáló téma—réma viszony nyelvi kifejező eszköze elsősorban a hangsúly (s másodlagosan más eszköz: pl. hanglejtés, szórend), a topic—comment viszony kifejezésében viszont elsősorban a szórendnek van jelentős szerepe (ha a commenten belül különösen kiemelendő rész is található, akkor a nyomatéktaian mondatra jellemző topic—comment sorrend helyett a fókuszképzés lép előtérbe, s a fókuszként álló mondatrész a mondat élére kerül). A grammatikai viszonyok elsődleges kifejezője a *r a g t a l a n s á g* és a *r a g o s s á g s z e m b e n á l l á s a*, amely igazában véve a mondat tagolásában játszik nagy szerepet: az alanyi és az állítmányi rész elkülönítésében. Az alanyi rész merev szórendi kötöttsége — amint arra a későbbiekben kitérünk — éppen az alanyi rész sajátos jellegéből következik, s a kommunikáció minél pontosabbá és gyorsabbá tételét, a megértés megkönnyítését szolgálja a „statikus” rész morfológiai „statikusság”-ával. Az alanyi részen belüli grammatikai viszonyokat a nyelv ragokkal nem fejezheti ki, ennél fogva kénytelen más kifejező eszközökhöz folyamodni. Ez pedig a szórend grammatikalizálódása. A pozícióosztályokba sorakozó jelzők [l. A. PENTILÄ: A magyar jelzős szerkezetek szórendjéről. *NytudÉrt.* 58. sz. 268—9; Uő: *Attribuutien järjestyksestä.* (A jelzők sorrendjéről.) *Vir.* 71: 259—67] sorrendjének megtartásával vagy felcserélésével a nyelv képes a jelzők egymás mellé- vagy egymás alárendelését is kifejezni.

Az alanyként álló *A ház fala*-féle szerkezetek *-a* eleme nem tekinthető mondatviszonyító ragnak, hanem tulajdonképpen birtokjel (vö. TURI KÁROLY: *Rag-e a birtokos személyrag?* *Nyr.* 76: 440), az *A nagyon szép ház*-féle mondatrészlet *nagyon* szavának *-on* eleme ugyan valóban rag, de nem a mondat-, hanem csupán az alanyi részen belüli mondat *s z e r k e z e t - v i s z o n y í t á s* eszköze, s így nem bontja meg a mondat alanyi részének általunk vallott, ragtalanságban is megnyilvánuló egységét.

Az állítmányi rész ragozott jellege is a közlés érdekeit szolgálja. A ragos jelleg teszi ugyanis lehetővé, hogy a szórend alkalmazkodhassék a közlés logikai-tartalmi követelményeihez. Itt a szórend grammatikalizációja nem jut érvényre. A fókuszképzésnek egyenesen előfeltétele, hogy a fókuszként álló nyelvi elem(ek) mondatnani szerepe morfológiailag kifejezett(ek) legyen(ek). De nézzük meg kissé közelebből a viszonyítás alapjául szolgáló ragtalan (alanyi) rész s a viszonyító, ragos mondatrészek (állítmányi rész) szórendi törvényszerűségeit.

3. Az alanyi rész szórendi törvényei. Az alanyi részen belül — több jelző esetén — előbb a névmási jelzők (pl. *minden olyan...*), majd a határozott fo-

galmi tartalmú (melléknévi) jelzők következnek pozícióosztályaiknak megfelelően (minőséget, tulajdonságot: *szép*; alakot, formát: *kis*; színt: *piros*; anyagot: *fa*, *réz*; nemzetiséget: *magyar* jelölők), azaz például *minden olyan szép kis piros magyar alma*-féle szórendet kell formálnunk. A nyelv a különböző pozícióosztályokba sorolható jelzőket (l. PENTTILÄ: i. h.; l. még a magyarral teljesen megegyező finnre: A. HAKULINEN—F. KARLSSON: *Nykysuomen lauseoppia*. Jyväskylä, 1979. 113—20, 185—6, 300—12 stb.) a szemantikai jegyek alapján helyezi el az *a (bx)*, *a (bcx)* stb. — típusú jelzős szerkezetekben (pl. *szép nagy alma*, ill. *szép nagy piros alma* stb.), s ebben az esetben a jelzők egymásnak alárendelt viszonyban vannak. Ha azonban a különböző pozícióosztályokba tartozó jelzők közül a főszóhoz általában közelebb álló távolabbi pozícióba tartozó jelző elé kerül (pl. *szép nagy magyar alma* > *magyar, nagy, szép alma*), akkor a jelzők mindegyike külön-külön vonatkozik a jelzett szóra, s a jelzők egymással mellérendelő viszonyba kerülnek, azaz $(a + b) x$, ill. $(a + b + c) x$ stb. modellt képeznek. — S ha az *a (bcdef . . . x)* típusú jelzős szerkezeten belül határozói bővítmény megjelenése válik szükségessé, az egyrészt csak a névmási és a határozott fogalmi tartalmú jelzők között (pl. *minden olyan nagyon szép kis piros magyar alma*) vagy legfeljebb ez utóbbiak között (pl. *minden olyan szép kis nagyon piros magyar alma*), másrészt ez a határozó — amint említettük — már valóban a szerkezetek szintjén jelentkezik éppúgy, mint az állítmányi részen belüli helyzetben (pl. *nagyon gyorsan fut*).

4. Az állítmányi rész szórendjéről mindössze annyit, hogy az a logikai-tartalmi kommunikációs szándék függvénye, s a szórendi „szabadság”, a „kötetlenség” a kommunikáció szempontjából lényeges vagy leglényegesebb közlendők kiemelését teszi lehetővé, s ez annál inkább megvalósítható, mert a grammatikai viszonyokat a szavak ragos volta amúgy is kifejezi. Ebből következően az állítmány, a határozó és a tárgy a mondat bármely részén feltűnhet: lehet a mondat élén, a belsejében vagy a végén, a kommunikációs szándéktól függő nyomatékolás (vagy nyomatéktalanság) szabályainak megfelelően (erre vö. DEME: MMNyR. II, 457—521; MMNy. 451—57; É. Kiss: i. m. 507—14 stb.).

5. Az alanyi és az állítmányi rész egymáshoz viszonyított rendje. — Az alanyi rész — mint szórendileg szigorúan kötött egység — mindig együtt, egy tömbben mozog a mondaton belül, azaz állhat a mondat élén, a belsejében vagy a végén (l. a 4. pontban felsorolt irodalmat). Ez azért lehetséges, mert ragtalansága mindig világossá teszi alanyi rész voltát, s ennél fogva a közlés megkönnyítését, gyors felfogását.

Feladatunknak ez alkalommal nem a magyar szórendi törvények vizsgálatát tekintettük, hanem csupán arra tettünk kísérletet, hogy érzékeltessük, milyen eszközök állnak a nyelvnek rendelkezésére ahhoz, hogy a közlés világosságát, megkönnyítését elősegítse. Ezek között természetesen igen komoly sze-

repe van a szórendnek, de ez csak akkor realizálódhat zökkenőmentesen, ha a nyelvtani viszonyítás egyértelműen kifejezésre jut az alanyi rész ragtalan s az állítmányi rész ragos jellegében.

NYIRKOS ISTVÁN

Syntactical relational elements and communication

The sentences contained in language and speech are the most important means of communication. According to this, language brings about those syntactical means that aim at the perfect realization of communicational purpose.

Sentences, in complete accordance with the purpose of communication, can be divided into two independent groups: one part is generated without inflections, the other part contains various relational elements (e. g. cases and verbal suffixes). Within sentences we can differentiate psychological, logical and grammatical moments. The opposition of inflectedness and uninflectedness appears as separation of subjective and predicative part of sentences. The morphological "stative" character and uninflectedness of the "stative" (subjective) part and the inflectedness of the "dynamic" (predicative) part serve as a matter of fact for the facilitation and acceleration of communication.

I. NYIRKOS

Apai név

Napjainkban több, mint negyedmilliárd ember, születésének anyakönyvi bejegyeztetése pillanatától három nevet visel: utónéven és vezetéknéven kívül apai nevet is. Keleti szláv nyelvterületen ez a patronimikon méghozzá nem csupán az „anyja leánykori neve”, külföldieket ugyan szintén meghökkentő, hivatalos-adminisztratív státussal rendelkezik, hanem az élő nyelvhasználat része, számos helyzetben jóval fontosabb, mint a családnév. Ehhez kívánok alább néhány orosz adalékkal szolgálni.

1. Ennek az állapotnak megfelelően a mai oroszban három közkeletű szavunk van az „antropónimon” kifejezésére. Az *имя* (töve: *имен-*) ezek közül a legősibb, joggal nosztratikusnak tekintett elem (vö. a magyar *név*-vel s finnugor megfelelőivel, a japán *namae*-vel stb.). Ez szolgál összefoglaló elnevezésül, továbbá szűkebben jelöli az ’utónévet’. Az *отчество* ’apai név, patronimikon’ 1704-ben került először szótározásra (Polikarpov „Leksikon”-jában), ugyanakkor s ugyanott jelenik meg először a *фамилия* ’vezetéknév, családnév’ (*фамилия* alakban, a mai alak 1771-től regisztrálva). Míg az *отчество* egyjelentésű, a másik két lexéma poliszém: így az *имя* fontos grammatikai terminus is: ’névszó’, míg a *фамилия* a magyarhoz hasonlóan jelenthet(ett) ’család’-ot is, ám mára ez a jelentés elavult-beszélt nyelvi. Jellemző s az alább mondandók számára nem mellékes, hogy a nagyobb szótárak közlik az *имя-отчество* kötőjeles összetételt (állandósult szókapcsolatot?). A három névelem éppen az itt felsorolt rendben jelent meg; falun még ma sem általános talán az élő nyelvhasználatban a családnév, helyette inkább a pusztá apai név járja.

Az apai nevet anyakönyvileg bejegyzett házasságban élő szülő nő esetében a férj utónévéből, egyébként egy a szülő nő által megnevezett férfi utónévéből képezzük. Az apai név megváltoztatására, az örökbefogadó apai névének felvételére stb., épp úgy, mint a teljes név egyéb elemeinek módosítására vonatkozóan egy 1971-es törvény intézkedik. A képző legalább a múlt század utolsó negyedéig kétféle lehetett: vagy a közönségesen is meglevő birtokos melléknév, vagy speciális. A múlt század kiváló lexikográfusa, V. I. Dal szótára második kiadásának második, tehát már a halála után, 1881-ben megjelent kötetében az *отец* címszó alatt — most úgy mondanánk — szociolingvisztikai különbséget tesz az „*ov, in*” és a mai alakú apai név képző között: az előző „egyszerűen” (*попросту*), az utóbbi „tisztelettel” (*почетно*) képez. Ma az alapul

szolgáló tőtől függően csak az /ič/, /ov'ič/, /ev'ič/ képzők valamelyike léphet fel ezzel a funkcióval, ha férfi utónév előtt áll, illetőleg az /n/, /in'α,šn/ női utónév előtt: *Петр Фомич, Петр Иванович, Петр Дмитриевич; Вера Саввична, Вера Лукинична.*

Bár az apai névnek még a képzője is, nem csupán a végződése, az általa jelzett név nyelvtani nemére érzékeny, ami a melléknevek sajátja, mégis főnévként ragozódik egy különös helyesírási sajátossággal: a /č/ végűek egyes hímnemű eszközhatározó esete hangsúly alatt nem a várt „o”, hanem „e” betűvel íródik: *Ильичем* (ejtésben természetesen [o] hanggal e helyen).

E névelemeknek nem csupán a képzésük és a helyesírásuk sajátos, hanem az „ejtésük” is. Pontosabban tehát: a hangzó beszéd az apai nevek helyén olykor egészen különös dolgokat produkál. Nyilván Scserba akadémikus nyomán már korszakunk első orosz akadémiai nyelvtana (1952: 57. l.) felhívja a figyelmet arra, hogy míg a teljesebb stílusban teljesebben, addig a gyorsabb, majd anyag-gyors stílusban egyre jobban megrövidülve kerülnek hangvilágra e név-apanév kapcsolatok. Ma talán egy árnyalattal másképp fogalmaznánk meg ugyanezt a megfigyelést. Nevezetesen: a név-apanév összefüggő fonetikai komplexuma természetesen a normálisnál gyorsabban, összerosódottabban realizálódik — „természetesen”, hiszen itt hosszabb (fonetikai) szavakról van szó, s azok eleve hajlamosabbak a gyorsabb realizációra, ezt még csak fokozza az a körülmény, hogy igen gyakran fordulnak elő a beszédben. Ez a folyamat addig is elmehet, hogy a komplexum előtagjában egy szótagképző [l], [n] stb. hang jelenhet meg, ez pedig a mai oroszban különben nem sajátja. S a sebesség-összeolvadás szociolingvisztikai tényezőktől is függhet: minél nagyobb a távolság a beszélő s az általa név-apanévvel megszólított vagy megnevezett személy között a szociális térben, annál kevésbé fog ez a komplexum megrövidülni és viszont. (Másképp függhet egyszerűbb tényezőktől is: minél ritkább egy apai név, annál kevésbé hajlamos a rövidülésre.) Van végül egy alaktani következménye is e rövidülésnek-összeolvadásnak: a nagyon elharapott komplexumnak hangzó beszédben előfordulhat, hogy csak a végső eleme (az apai név) ragozódik, tehát kb. [s:ansanyčəm] az írott s normatív *с Александром Александровичем* helyén.

2. Magán az orosz szociolingvisztikai világon belül sajátos szerepe van az apai névnek. A „tegezett” — „magázott” világ ez utóbbi felét osztja további két részre (a név-apanév használata csak a legritkább esetben kapcsolódik a tegezéshez, szinte szükségszerű velejárója a magázás): aki a beszélő fölött van életkorban, státusban stb., azt okvetlenül nevé-apanévén szólítja, illetőleg említi. A mi századunk kiváló lexikográfusa, D. N. Usakov szótárában az *отчество* címszóra példaként többek között egy A. Tolsztoj-idézetet közöl: „A volkovi intéző ugyan nem tisztelte meg apanevével, de már nem is tegezte le Ivaskának, hanem kitérően Brovkinnak hívta” (az én fordításom. — P. F.). Itt a „Brovkin”

a vezetéknev, az „Ivaska” a pejoratív „k” szuffixummal ellátott utónév: természetesen a vezetéknev szerinti megszólításnál is udvariasabb, a legudvariasabb az lenne, ha nevénapanevén „tisztelné” az intéző Brovkint. Diák a tanárát, beosztott a főnökét, házigazda kedves vendégét, vendég a házigazdát (ha nincsenek tegeződő viszonyban), és így tovább — lehetetlen, hogy másként, mint nevénapanevén szólítsa, említse. (Ez a „lehetetlen” épp napjainkban mint-ha változnék, erről a következő pontban.) Idősebb értelmiségi házaspár (vendégek előtt?) néven-apanéven szólítja, említi egymást. Valahol 45—50 éves életkor körül van megfigyeléseink szerint (ma?) a határ: amikor a kb. 45 éves feleség kb. 50 éves férjét napjainkban konzekvensen néven-apanéven emlegeti (ő maga kandidátus, férje a tudományok doktora), akkor ez már szociolingvisztikailag „markírozott”: ez a hölgy a „társaságban” épp e nyelvi sajátosságánál fogva nevezetes.

A név-apanév meglelte egy stiláris lehetőséggel többet nyújt azokban az írásos termékekben is, ahol a „tisztelet” dimenzió jelentkezik: a jelen s múlt nagy tudósairól írt cikkekben, a nekrológokban stb. A „Voprosy jazykoznanija” 1970. évi első számát a Vinogradov akadémikus emlékének szentelt szerkesztőségi cikk nyitja (a kiemelkedő szovjet nyelvész 1969. októberében halt meg). Íme, hogyan említi a cikk Vinogradovot (az említés-típusok gyakoriságának csökkenő sorrendjében, zárójelben a számmal, ahányszor az adott típus képviselve van): **1. V. V.** (99), **2. V. V. Vinogradov** (20), **Viktor Vladimirovič** (6) **4—5. akademik Viktor Vladimirovič Vinogradov** (1) és **Viktor Vladimirovič Vinogradov** (1). Itt épp a leggyakoribb „V. V.” szúr szemet frivolságával, amerikaiás rövidítettségével — képzeljük el, ha nálunk annak idején a *Magyar Nyelv* végig „P. D.”-ként aposztrofálta volna szeretett s elhunyt főszerkesztőjét. Ám épp ez az, hogy a „V. V.” nem „P. D.”: emögött a teljes név-apanév rejtőzik s az még így rövidítve is elegendő a tiszteletadáshoz. A legnépszerűbb népszerűsítő szovjet nyelvész-folyóirat, a „Russkaja reč” (funkcionálisan tehát nem a *Magyar Nyelv*, hanem inkább a *Magyar Nyelvőr* megfelelője) 1970. évi első számában Lunacsarszkij egy visszaemlékezését közli Leninről: **1. Vladimir Iljič** (8), **2. Lenin** (2), **3. Iljič** (1). Lunacsarszkij „még nem jött rá”, hogy rohanó korunkban egyszerűen csak „V. I.”-t is lehetett volna írni? Ugyane folyóirat 1982. évi első számában három megemlékező cikk is van a közelmúlt kiemelkedő orosz nyelvészeiről: **Vasilij Iljič Černišov** — **1. V. I. Černisov** (17), **2. Vasilij Iljič** (13), **3. Vasilij Iljič Černisov** (6), **4. Černišov Vasilij Iljič** (1); **Sergej Jefimovič Kr’učkov** — **1. S. Je. Kr’učkov** (30), **2. Sergej Jefimovič Kr’učkov** (5), **3—4. Sergej Jefimovič** (1) és **Kr’učkov** (1); **Sergej Ignatyjevič Bernštejn** — **1. S. I. Bernštejn** (13), **2. Sergej Ignatyjevič** (9), **3. Sergej Ignatyjevič Bernštejn** (3). És így tovább: kortól, stílustól, az említettől éppen úgy mint az említőtől függően változik a kép, ám a név-apanév valamilyen formában, még ha a szinte semmivé rövidült „V. V.” alakban is, mindenütt előkelő helyett foglal el. Megjegyzendő még, hogy e „V. V.”-hez hasonlóan szokott eljárni a „szellemi elit”

(tehát kb. tudományok doktorai, kandidátusai és ettől följebb) a maga beszélt nyelvi zsargonjában, legtöbbször természetesen élőkről szólván: ejtve kb. [emve], véghangsúllyal, filológus-körökben szinte egyértelműen Panovot, a világhírű fonológust és szociolingvistát jelenti.

Olykor nem efféle emocionális-szociolingvisztikai, hanem egész megfoghatóan racionális oka van a háromelemű név használatának. Nagy orosz könyvtárak, mint a Lenin Könyvtár, a Kijevi Egyetemi Könyvtár, az Ukrán Tudományos Akadémia Könyvtára stb. betűrendes katalógusában az azonos családnevű szerzők nevük és apanevük teljes betűállománya szerint kerülnek pontosabb helyre.

Suksin egyik novellájában („Bessovestnyje”: „Lelkiismeretlenek”) a falu lakosai a győzelem napján szokás szerint kimennek a kis temetőbe, s ott a tanácselnök egy hokedlire állva felolvassa a falu második világháborús halottjait, betűrendben. Az író e névsort nem kommentálja, az elbeszélés szerint a tanácselnök is be szokta érni évről évre ennyivel. De nem is kell ehhez kommentár, az olvasó torka összeszorul: az egymásba fűződő vezeték- és apai nevek lánc egyértelműen, dokumentális hűséggel kimutatja, hogyan pusztultak el sorban apák és fiaik, testvérek és unokatestvérek. Az író csehovi egyszerűségű leleménye „mindössze” annyi, hogy benne élve ebben a szociolingvisztikai világban, elevenen érezve az apai nevek összetartó jelentését, ezzel sokatmondóvá s költőivé tudott tenni egy puszta névjegyzéket is.

3. Mi történik, amikor ez a szó bizonyos szoros (etimológiai) értelmében patriarchális rendszer összetalálkozik az apai neveket nem ismerő rendszerrel — akár úgy, hogy egy külföldi vetődik oroszok közé, akár hogy egy orosz kerül külföldi körbe?

Az előző esetben azt kell mondanunk, hogy bizonyos orosz körökben (hagyománytisztelők, filológusok, idősebbek stb.), ha az a külföldi nem egészen fiatal, nem lehet el apai név nélkül. 1957 őszén e sorok írójának abban a kivételes szerencsében volt része, hogy a moszkvai egyetem orosz tanszékén P. Sz. Kuznyecov mellett ülhetett, amikor ott V. Kiparsky tartott előadást. Kuznyecov professzor az előadás érezhető vége felé nyugtalankodni kezdett, körbe suttogetta a szomszédait, amíg nem tisztázta, hogy a jeles finn tudós apja *René* nevét viselte s így a hozzászólások-vita során kb. *Валентин Рэнэич*-nek lehet majd szólítani őt. Kálmán Béla szíves szóbeli közléséből tudom, hogy amikor ő ugyanazon év őszén a leningrádi Popov professzornál volt vendégségben, az mindenekelőtt megtudakolta magyar vendége nevét-apanevét (Bela Viktorovič), s csak úgy kezdhettek a beszélgetésbe. Megfigyelésem szerint az orosz beszédösztönt, ösztönös fonetikai vagy szociolingvisztikai igényt kielégíti az, ha kételemű nevet alkalmazhat a megszólítottira. Így 1981. nyarán vidám családi társaságban egy kb. 60 éves volgográdi munkásnő, megértvén, hogy ki ül mellette, egy ideig félhangosan morfondírozott magában, majd kb.

ezeket mondta: „Na jó, akkor legyen Ferenc Liszt” és így szólított a továbbiakban (hangsúllyal a hátul álló vezetékneven; a morfondírozásból kb. ilyesmiket lehetett kivenni: „Hogy a jóistenben nincsen apai nevük. De hát most meg kell szólítanom valahogy. Na jó, akkor...”). Vagy, 1982. januárjában két ideiglenesen Magyarországon dolgozó orosz filológus (egy doktor, egy kandidátus) levélben e sorok íróját „Ferenc Papp”-nak szólította meg, az első sorokban a volgográdi honfitársnőjükhöz hasonló elnézés-kérésüket le is írva.

Másrészt az ebbe a világba becsöppent külföldinek is tájékozódnia kell tudni a nevek-apanevek tengerében. Könyvek címdalán, folyóiratokban stb. természetesen csak a családi név van kiírva — a két másik név csupán kezdőbetűkkel sejteti, mi is lehet mögötte. Ám az élő kommunikáció során épp ezt a két elemet kell jól tudni (még hozzá azok fentebb említett, sokszor a felismerhetetlenségig komprimált alakját), a vezetéknevek akár soha elő sem fognak fordulni. Így, amikor a fentebb említett Kuznyecov professzor első konzultációját megadta e sorok írójának — minden nagy nyelvész a század elejétől fogva, akik szentek a világ nyelvtudománya számára s persze vezetéknevük alapján azok (vö. pl. Fortunatov — de Saussure-törvény, Sahmatov stb.), nevénapanevén említett. Vagy a már szintén érintett *Popov*—*Kálmán Béla* találkozón szinte bizalmi válság tört ki, amikor a vendég kijelentette: nem tudja, ki az a *Volfgang Kurtovics*, sőt még azt sem, kicsoda *Juliusz Francevics*; ám kiderült, hogy e két név Steinitz professzort, illetőleg Németh Gyulát takarja az orosz világban.

A külföldre vetődött orosz diplomaták, szakemberek stb. megfigyeléseink szerint viszonylag hamar hozzászoknak ahhoz, hogy partnereiket csak a keresztnevükön szólítsák, amennyiben szorosabb viszony alakul ki közöttük. Sőt bizonyos foglalkozási körökben mintha „sikk” kezdene lenni, hogy az embernek nincs apai neve: így a KGST-berkekben forgó orosz szakemberek kezdik maguk sem használni az apaneveket. Amikor néhány évvel ezelőtt egy jeles szovjet nyelvész-hármas jött össze Debrecenben, egy kandidátussal és két tudományok doktorával, azok nem hogy nem sértődtek meg, amikor közös előadásukat csak utónevük kezdőbetűjével és vezetéknevükkel jeleztük a magyar nyelvű meghívón, hanem ezt hízelgőnek tartották, mintegy „kiléptek” ezzel a „nagyvilágba”. Huzamos ideje külföldön élő oroszok esetében is megfigyelhető, hogy bizonyos interjekciókkal, módosító szókkal egyidőben, az elsők között mondanak le az apanevekről is, és például — magyar viszonyok között — tiszta orosz beszédben is a férjük szerint nevezik meg kartársnőiket, nem az apjuk szerint. (Tehát: *X-né*, *Y-né* a „*Petrovna*”, „*Pavlovna*” stb. helyett.) A patriarchális rendszernek ez a bomlása, igaz, megindult magán az orosz világon belül is: művészek, írók, akik mindig is inkább a „nagyvilágban” mozogtak, korábban is esetleg csak a vezetéknevüket és utónevüket használták. Persze mint minden nyelvi folyamat, ez is rendkívül lassú, olykor ellentmondásos; az ere-

detileg belső indíttatásra csak enyhén játszik rá a külső hatás, jelen esetben a nemzetközi kapcsolatok emelkedése és személyesebbé válása.

Úgyhogy addig nekünk, orosztanároknak, elég dolgunk akad ezen élő rendszer elsajátíttatása terén. A legfontosabb itt talán nem is annyira a fonetikai, morfológiai stb. sajátságok bevéssése, hanem egy pszichés gátlás legyőzése: a magyar anyanyelvű „nem meri” nevén-apanevén szólítani a tisztelt személyt, az efféle megszólítás valahogy a „puszta utónév” érzetét keltvén benne, túlságosan bizalmaskodónak tűnik. Láttuk, van ennek az érzésnek némi objektív, mintegy etimológiai alapja: a semleges „tanár úr” megszólítás, „X [vezetéknév] tanár úr” említés helyett valóban utóneveket kell ragoznunk-képeznünk az orosz rendszerben. Mindez azonban messzire, a nevek világának egy itt nem érintendő tartományába vezetne bennünket.

PAPP FERENC

Отчество

После краткого обозрения русских терминов «имя», «отчество», «фамилия» в статье указываются на словообразовательные, словоизменительные и фонетические своеобразия русских отчеств.

В дальнейшем дается социолингвистическая характеристика применения обращения и упоминания по имени-отчеству в современных русских языковых условиях. Приводятся примеры из некрологов, статей о выдающихся лингвистах прошлого: как там упоминаются лица, памяти которым посвящаются эти страницы. Отчества используются в библиотечных каталогах в случае авторов с тождественной фамилией; в эстетических целях применяются писателями. («Бессовестные» В. Шукшина.)

Если иностранец попадает в русскую среду, то в некоторых ее кругах он сразу же и обязательно получает отчество; при этом решающим для русских кажется «двухэлементность» обращения/упоминания. Русские же в иностранной среде даже в русской разговорной речи сравнительно быстро теряют отчество. Особенно интенсивен такой процесс в «профессионально интернациональных» кругах, напр., в кругах специалистов СЭВа, среди писателей и художников.

Ф. ПАПП

Monográfia az erdélyi magyar családnevekről

Egy tervezett magyar személynévtár szempontjából fontos, hogy minél több olyan gyűjtés, ill. feldolgozás jelenjen meg, amely nagyobb tájegységről származó névanyaggal foglalkozik. Ilyen feldolgozás B. GERGELY PIROSKÁnak a közelmúltban megjelent *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata* c. monográfiája (NytudÉrt. 108. sz. 95 l. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981).

B. GERGELY PIROSKA, a magyar nyelvtudomány eredményesen dolgozó erdélyi szerzőgárdájának tagja Magyarországon először 1968-ban a Magyar Nyelvjárások hasábjain jelentkezett *Kálmán Béla* ösztönző segítségével *Módszertani észrevételek a személynevek szinkron vizsgálatához* c. tanulmányával (MNyj. XIV, 3—17).

Szerencsés (vagy nehéz) helyzetbe hozza az ismertetőt az a tény, hogy éppen ennek az évkönyvnek a hasábjain írhatott elismerő sorokat a szerző *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere* c. monográfiájáról (Kriterion Kiadó, Bukarest, 1977. 262 l.). A most tárgyalandó és a korábbi feldolgozás szoros kapcsolatát biztosítja, hogy egy a szerzőjük, a névanyag azonos területről és azonos időből származik, ezenkívül a névforma, a névhasználat és az identifikációs szükség elkerülhetetlenné teszi, hogy a ragadvány-, család- és utónév funkcionális kapcsolatát megragadjuk. Az első két névtípus feldolgozása B. Gergely Pirooska érdeméből már a kezünkben van Kalotaszegről. Feltételezhető, hogy a szerző a keresztnévi anyag feldolgozását is tervezi, hogy teljessé tegye így a magyar nyelvterületen ismert névhármasság vizsgálatát kutatási területén.

A családnévi monográfia a Bevezetés, az Összefoglalás, A családnevek betűrendes adattára és a legfontosabb szakirodalom felsorolása mellett négy nagy feldolgozó fejezetre oszlik.

A szerző a rövid Bevezetés-ben (3—4.1.) utal arra, hogy a történeti vizsgálatok mellett nagy fontossága van a szinkron gyűjtésnek és feldolgozásnak, különösen egy magyar személynévtár szempontjából. Mivel a családnevek vizsgálatánál nehezen mellőzhető a történetiség, ezt a rendszertani és funkcionális, kifejezetten szinkron szempont mellett feldolgozásában nem is hagyja figyelmen kívül (l. különösen a nevek nyelvi alkatát tárgyaló részen belül a szókészletteni és a nyelvi eredet szerinti csoportosítást s bizonyos mértékig a családnevek jelentéstani rendszerét). A feldolgozásban előtérben áll a szinkron szem-

pontú szóbeli népi névhasználat s emellett a hivatalosabb szintű írásbeli névhasználat kérdése is. Azt nem tudjuk meg közelebbről, hogy mit jelent a „hivatalosabb szintű írásbeli névhasználat”. Gondolhatunk családon belüli és családok közötti levélváltásra, családok/személyek és helyi, ill. magasabb szintű hivatalos szervek írásbeli érintkezésére, anyakönyvezésre stb.

Az első feldolgozó fejezet (5—27. l.) A kalotaszegi családnevek állománya címet viseli. Nem a családnevek pusztá számbavételét jelenti, ugyanis a szerző a névállományt belső szerkezettel rendelkező egésznek tekinti, s egy dinamikus és egy statikus összetevőt különít el benne. „A statikus szerkezet a nevek megterheltségi csoportjaiból épül fel” (5. l.). Jellemzésére felhasználja a ragadványnévi monográfiában bevezetett átlaggyakorisági mutatót, „mely azt fejezi ki, hogy egy feltételezett egyenlő eloszlás esetén egy helységben egy nevet hányan viselnek [...]. A családnevek esetében [...] az átlaggyakorisági szám a családok számának és a családoktól viselt nevek számának a hányadosa” (5. l.). A hányadosból lehet következtetni a névállomány változatosságára, s meg lehet különböztetni a *nagy megterheltségű*, az *átlagos megterheltségű*, a *ritkán előforduló* neveket; természetsszerűleg elkülönülnek az *egy családtól viselt családnevek*. A statikus szerkezet ötödik csoportját a *családtörödékektől viselt nevek* alkotják (ilyen rendszerint a másnévű családból férjhez jött asszony eredeti családneve).

„A névállomány szerkezetének dinamikus oldalát a nevek nemzedék szerinti vizsgálatában lehet megragadni” (6. l.). A szakirodalomban ez a szempont az utó- és becézőnevek vizsgálatában ismert. A szerző felhasználja a névállomány dinamizmusának jellemzésére a név előfordulását az idős, a középkorú és a fiatal nemzedéknél. A mindhárom nemzedéknél előforduló családnév kerül a *törzsökös* rétegbe, ha csak az idős nemzedék viseli, a név *kihálófélben levő*, a középkorúaknál előfordulók pedig az *újonnan meghonosodottak*. Az utóbbiak egyúttal a névállomány peremrétegét alkotják.

A családnév-állományt Kalotaszeg altájegységeire, az altájegységeken belül településekre bontva, majd összehasonlítva és összegezve is bemutatja. A törzsökös és az újonnan meghonosodott nevek alapján következtetni lehet a Kalotaszegen belüli és kívülről jövő át-, ill. betelepülésre.

A négy altájegység (Felszeg, Alszeg, Kapusmente, Nádasmente) családnevállományának jellemzőit foglalja össze az áttekintésben (18—27. l.).

Kalotaszeg 34 településén 426 család- és 145 családtörödéknevet találunk. Az 571 névből az áttekintés csak a családneveket tartalmazza, a családtörödéknevek az Adattárban találhatók meg az előfordulást jelző szám nélkül. A leggyakoribb *Kovács* családnévet 450 család viseli, s ezt a nagy számot más név még csak meg sem közelíti. A *Vince* áll a második helyen 206 család nevéként. A 100-nál több család által viselt nevek csoportjában 7 nevet találunk, 13 nevet visel 50—100 család, 25—50 család osztozik 34 néven, 300 nevet

25-nél kevesebb család s mindössze egy-egy család visel az összes névből 147-et. A névanyagnak mintegy a felét 1—2—3 család viseli.

A kalotaszegi családnevek névhasználati kérdései c. fejezet (28—88. l.) terjedelme mellett fontossága miatt is a dolgozat kiemelkedően értékes és érdekes része. A szerző itt arra keres választ, hogy „milyen mozgatórugók irányítják a névhasználatot, melyek azok a névrendszerbeli, illetve külső okok, amelyek a névhasználat szabályait és kivételeit meghatározzák” (28. l.).

A családnevek a szóbeli, népi névhasználat alapján négy funkcionális csoportra különülnek: *megnövekedett funkcióértékű* névnek tekinti a szerző az önállóan, más névvel nem kapcsolódva használt családneveket. Ez a névhasználati forma annyira ritka, hogy érdemes idézni: „a pusztai családnév önálló használatával is találkozunk egyetlen esetben Kiskapus névhasználatában. A csökkent funkcióértékű *Rác* családnevet viselők közül egyetlen család fejtét illetik ezzel az egész Kalotaszegen rendkívül ritka névformával” (43. l.). Ebben a kivételes esetben megnövekedett funkcióértékben használnak egy egyébként csökkent funkcióértékű nevet! A *teljes funkcióértékű* nevek azok, „amelyek a szóbeliség népi szintjén is ugyanolyan mértékben használatosak, mint az írásbeliség hivatalosabb névhasználatában” (29. l.). Itt tehát az írásbeliség viszonyítási alappá válik. A *csökkent funkcióértékű* nevekre az jellemző, hogy egy részük megvan a szóbeli névhasználatban, de nem minden családnál, más részüknél valamilyen más névfajta, rendszerint ragadványnév kiszorítja a szóbeli névhasználatból. A *funkcióértéküket veszített* nevek nem szerepelnek a népi használatban, „azaz egyetlen viselőjüket sem emlegetik olyan néven, amelyben családnév fordulna elő” (29. l.). Hozzáfűzhetjük tehát, hogy ezek is csak a hivatalos névhasználat elemei lehetnek.

A megnevezett személyt tehát *említik*, *emlegetik* a vizsgált nevek segítségével, de nem szólítják. Erre a funkcióra egyébként is inkább rövidebb, egyszerűbb névforma az alkalmasabb. A kalotaszegi névformák változatossága, bonyolult szerkezete, többtagúsága ellene mond a szólítónév egyszerűségének.

Ebben a fejezetben is altájegységek szerint haladhatunk. A funkcióérték és a megterheltség viszonylatában a nevek nem mutatnak szigorú párhuzamos-ságot. S ugyanez tapasztalható a funkcióérték és a tősgyökeres, meghonosodó, kihalóban levő nevek közötti kapcsolatban is. Például a felszei névhasználatban a kihalóban levő nevek vagy teljesen megőrzik, vagy teljesen elvesztik funkcióértéküket.

A funkcióérték bemutatása után a népi és írásbeli névhasználatban megtalálható *névformák* tárgyalása következik. A névforma igen változatos, és a kívülállónak magyarázat nélkül többnyire megfejtethetlen egy-egy név elemeinek funkciója. Mind a szóbeli, mind az írásbeli használatban előfordul a CsB/K (ill. írásban a CsK is), a CsRB/K, a CsB/KR (írásban CsK/BR) és a RCsB/K (írásban RCsK/B) névforma. Csak a szóbeliségre jellemző a CsR,

RCs, RCsR, RCsRB/K sorrend és forma; csak az írásbeliség sajátja a CsRK/BR, a CsK/BRR és a RCsK/BR névforma.

Mivel a családnevek között sok a keresztnévi eredetű, a nevek szerkezetében az egyes elemek funkciójának ismerete nélkül nehéz tájékozódni. Az olvasó pl. nem tudja eldönteni, hogy azok a négyelemű nevek, amelyek a Nádas-mente írásbeli névhasználatában háromféle szerkezetbe rendeződnek, milyen névformát képviselnek, mert nem talál fogódzót arra, hogy konkrétan milyen névformával/szerkezettel van dolga, amikor csak a nevek felsorolását találja meg (l. 49. l.). Pl. a *Palkó Kisjózsi Erzsí Iőrinc* név négyelemű, az Adattár szerint a *Palkó* lehet Cs, s a Cs-t követheti R vagy K/B, de két R is állhat a név végén, az idézett név tehát többféleképpen is tagolható. S ebbe a csoportba még olyan nevek is vannak, amelyek nem is négy, de öt elemet tartalmaznak (*Fazakas Pali Bandi István Bába*, *Fazakas Pali Bandi István Homály*; csak az vehető biztosnak, hogy a *Bába* és a *Homály* elemek R-ek.).

Ha nem volna a szigorú, névforma szerinti besorolás, könnyen felcserélhetnénk az egyes névelemek funkcióját. Pl. a *Nagy Tamás István* (tulajdonképpen RCsK/B) felfogható lenne CsRK szerkezetűnek is.

De még az egyes névviselek nembeli hovatartozása is kétségesé válhatna pl. a *Kis Jakab Kati*, a *Börz Lukács Kisou* vagy a *Jakab Pista Erzsí, Török Pali Kati* nevek esetében.

Nagyon fontos tehát a névforma típusának meghatározása, még ha az adattár közvetett segítséget nyújt is a Cs elem kiválasztásához.

A besorolást a szerző nagy gonddal végzi, mégis hibásnak tűnik a tanulmány 44. lapján a kapusmenti írásbeli névhasználatot tárgyaló részben a CsRK típusú, háromelemű nevek besorolása. Az itt felsorolt nevek többségében (pl. *Molnár János Réti, Kovács Márton Huszár, Rác Kata Cukrász*) csak a CsKR szerkezet képzelhető el.

Ilyen még a 35. lapon említett *Bot Ilona Kelen Feri* a három elemű nevek csoportjában.

Az elemek szerinti besorolás különösen ott válik fontossá, ahol az egyes elemek funkciója felcserélhető. A *Márton Kati Uri* név *Uri* eleme vitathatatlan R, de csak a besorolás teszi egyértelművé a *Tamás István Gyurkó* (CsKR) elemeinek funkcióját.

A névhasználati formák igen bonyolult elterjedtséget és gyakoriságot mutatnak.

A jelentéstani rendszeren belül (56—68. l.) KNIEZSA szófaji-jelentéstani osztályozását veszi alapul további finomításokkal, alcsoportok beiktatásával az alapszavak jelentése szerint. Személynévi, hely- és településnévi és köznévi alapszavú családnevek vannak Kalotaszegen. Jelentéstanilag a köznévi alapszavúak csoportja a legszínesebb hét alcsoportjával.

A szerző a nyelvi alkat tárgyalását (69—78. l.) az anyakönyvezés rögzítő-állandósító hatása ellenére is jogosultnak látja. Anyagában találhatók hang-

tani és névtani alakváltozatok. Az *Elek* ~ *Elekes*, *Fülep* ~ *Filep* stb. névtani alakváltozatok, mert mindkét alak hivatalossá vált. A kettősség megnevezésére a szóhasadás mintájára a *névhasadás* műszót ajánlja.

Alaktanilag a nevek lehetnek világos szerkezetűek és csak lexikálisan módosultak, de mindig névszói természetű elemekből keletkeznek.

Megtalálható a tanulmányban a név alapjául szolgáló elemek szóképzéltani rétegekbe sorolása is.

A nyelvi eredet szerinti rétegek közül természetesen kerül első helyre a román személynévanyagból származó csoport. Ezt követik a szláv, majd a német eredetű nevek. Elenyészően csekély azoknak a neveknek a száma, amelyek több nyelvből is származtathatók, vagy eredetük bizonytalan.

Ennél a sok részletkérdésre kitérő, azokat teljes bonyolultságukban tárgyaló munkánál jó segítséget nyújt a fő kérdésekre kitérő, jól eligazító Összefoglalás (79—83. l.).

Ezt még egy összefoglaló táblázat követi, amely a 34 kalotaszegi település névanyagát jelentéstanilag és nyelvi eredet szerint taglalja a számok tükrében.

Végül az 571 nevet tartalmazó betűrendes Adattár következik, amely információt szolgáltat a név abszolút előfordulásáról, felsorolja csökkenő sorrendben azokat a településeket, ahol a név előfordul, s megadja azt a megterheltségi csoportot, amelybe a név egy-egy helyen beletartozik.

Ez az anyag és feldolgozás is bizonyítja, hogy a szerző nagyon alapos gyűjtőmunkát végzett, s hogy csak a családról családra haladó gyűjtés volt az egyedül célravezető eljárás az 571 nevet viselő kb. 6300 kalotaszegi család névanyagának feltárásában.

B. Gergely Piroska munkájával a magyar névtudomány újra igen szép és hasznos feldolgozással gazdagodott.

K. SZOBOSZLAY ÁGNES

Eine Monographie über die siebenbürgische Familiennamen

Für einen künftigen Personennamenkatalog ist es von großer Wichtigkeit, daß der Onomastik möglichst umfangreiches und gründlich aufgearbeitetes Material zur Verfügung steht. Dieser Aufgabe hat sich *Piroska B. Gergely* angenommen, in dem sie die in Kalotaszeg (heute in Rumänien) zusammengetragenen Personennamen zunächst in einer Monographie über Spitznamen und nun in einer weiteren Abhandlung über die Familiennamen aufarbeitete.

Die Verfasserin betrachtet dabei den Namenbestand als ein in sich strukturiertes Ganzes und untersucht die Verteilung der Namens Elemente auf die verschiedenen Generationen bzw. ihre territoriale Verbreitung sowie ihren Funktionswert.

Die sog. Namensform, d. h. die Zahl und die Reihenfolge der Namenssele-

mente, erweist sich als außerordentlich vielfältig. Die Verfasserin unterscheidet das Auftreten der Familiennamen in den verschiedenen Namensformen, und zwar einmal in der mündlich verbreiteten volkstümlichen Form sowie in der mehr amtlich gefärbten schriftlichen Gestalt.

In ihrer Arbeit nimmt *B. Gergely* auch eine semasiologische, morphologische und lexikologische Untersuchung der Familiennamen vor.

Mit ihrer Monographie, in der sie das umfangreiche Familiennamenmaterial nach verschiedenen Gesichtspunkten aufarbeitet, hat die Verfasserin der ungarischen Sprachwissenschaft erneut einen großen Dienst erwiesen.

K. Á. SZOBOSZLAY

TARTALOM

C i k k e k

<i>Sebestyén Árpád</i> : Kálmán Béla hetvenéves	5
<i>Kiss Antal</i> : Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága	27
<i>A. Kövesi Magda</i> : Kálmán Béla munkatársa voltam	47
<i>Bachát László</i> : Az intézménynevek a nyelvhasználatban	53
<i>Csapó József</i> : A magyar szókincs szerkezetéről	59
<i>Dezső László</i> : Nyelvjárástörténet és tipológia	69
<i>Hoffmann István</i> : Helynévkutatás Finnországban	79
<i>Jakab László</i> : Csokonai Vitéz Mihály színműveinek konkordanciája és adattára	91
<i>Kádár Zoltán</i> : Astur	101
<i>Kálnási Árpád</i> : Keresztnévadás Kubában	107
<i>Outi Karanko-Pap</i> : A finn részleges tárgy megfelelői a magyarban	115
<i>Keresztes László</i> : Magyar anyag Helsinkiben a finn hangarchívumban	121
<i>Kiss Antal</i> : A lativusz-féle ragtalan és ragos határozók a votjokban	127
<i>Kocsány Piroska</i> : Metafora és szemantikai illeszkedés	133
<i>Korponay Béla</i> : A causalis-finalis az angolban	141
<i>Kovács Éva</i> : Egy szerkezeti alternációról	149
<i>Kovács István</i> : Latin szavak „Az Lándorfejrvár...” c. memoárban	161
<i>A. Molnár Ferenc</i> : Finn könyvek és kéziratok Debrecenben	169
<i>M. Nagy Ilona</i> : Superessivusragos névszót vonzó névutóink kialakulásához	181
<i>Nyirkos István</i> : Szintaktikai viszonyító elemek és kommunikáció	191
<i>Papp Ferenc</i> : Apai név	197
<i>K. Szoboszlai Ágnes</i> : Monográfia az erdélyi magyar családnevekről	203

R é s u m é s

<i>Á. Sebestyén</i> : Béla Kálmán — siebzig Jahre	19
<i>A. M. Kövesi</i> : Ich war die Mitarbeiterin von Béla Kálmán	61
<i>L. Bachát</i> : Institutional Names in Everyday Usage	58
<i>J. Csapó</i> : On the Structure of Hungarian Vocabulary	67
<i>L. Dezső</i> : Dialectologie historique et typologie	77
<i>I. Hoffmann</i> : Ortsnamenforschung in Finnland	89
<i>L. Jakab</i> : The concordance and data processing of the dramatic work of Mihály Vitéz Csokonai	98
<i>Z. Kádár</i> : Astur	105
<i>Á. Kálnási</i> : Vornamengebung in Kuba	113
<i>Ou. Karanko-Pap</i> : Suomen partitiiviobjektin vastineita unkarin kielessä	120
<i>L. Keresztes</i> : Ungarisches Sprachmaterial in Helsinki	125
<i>A. Kiss</i> : Inflected and uninflected lative-like adverbial complements in the Votyak language	132
<i>P. Kocsány</i> : Metapher und Kongruenz	139
<i>B. Korponay</i> : The Causalis-Finalis	147
<i>É. Kovács</i> : On a Structural Alternation	159
<i>I. Kovács</i> : Mots latins dans le mémoire intitulé „Az Lándorfejrvár...”	167
<i>F. A. Molnár</i> : Finnische Bücher und Handschriften in Debrecen	175
<i>M. I. Nagy</i> : Development of Hungarian postpositions governing the superessive flexion -n	189
<i>I. Nyirkos</i> : Syntactical relational elements and communication	196
<i>Ф. Памп</i> : Отчество	202
<i>K. Á. Szoboszlai</i> : Eine Monographie über die siebenbürgischen Familiennamen	207

Kossuth Lajos Tudományegyetem

A kiadásért felelős: Csikai Gyula

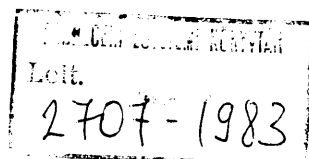
Felelős szerkesztő: Sebestyén Árpád

Műszaki és technikai szerkesztő: Kovács István

A kézirat nyomdába érkezett: 1982. augusztus hó. Megjelent: 1983. február hó. Készült monószedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55 szabvány

szerint. Példányszám: 700. Terjedelem 13 A/5 ív.

83.85-66-19-1 Alföldi Nyomda, Debrecen

A kötet szerzői

- A. dr. Kövesi Magda* ny. egyetemi docens,
KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Bachát László* főiskolai tanár,
Tanárképző Főiskola Nyíregyháza
- Dr. Csapó József* egyetemi adjunktus,
KLTE Angol Nyelv és Irodalom Tanszék
- Dr. Dezső László* tanszékvezető egyetemi tanár,
KLTE Általános Nyelvészeti Tanszék
- Dr. Hoffmann István* egyetemi tanársegéd,
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Jakab László* egyetemi docens,
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Kádár Zoltán* ny. c. egyetemi tanár,
KLTE Klasszika Filológiai Tanszék
- Dr. Kálnási Árpád* egyetemi adjunktus,
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- Karanko-Pap, Outi* finn nyelvi lektor,
KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Keresztes László* egyetemi adjunktus,
KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Kiss Antal* egyetemi adjunktus,
KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Kocsány Piroska* egyetemi adjunktus,
KLTE Német Nyelv és Irodalom Tanszék
- Dr. Korponay Béla* egyetemi docens,
KLTE Angol Nyelv és Irodalom Tanszék
- Dr. Kovács Éva* tud. ösztöndíjas,
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- Kovács István* ny. egyetemi docens,
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Molnár Ferenc* egyetemi adjunktus,
KLTE Magyar Nyelvtört. és Nyelvjárástani Tanszék
- Dr. M. Nagy Ilona* egyetemi tanársegéd,
KLTE Klasszika Filológia Tanszék
- Dr. Nyirkos István* egyetemi docens,
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- Dr. Papp Ferenc* tanszékvezető egyetemi tanár,
KLTE Orosz és Szlav Nyelvi Tanszék
- Dr. Sebestyén Árpád* tanszékvezető egyetemi tanár,
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- K. dr. Szoboszlai Ágnes* egyetemi adjunktus
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék